

ROČENKA KATEDRY DEJÍN
FHPV PU 2003

UNIVERSUM

ROČENKA KATEDRY DEJÍN

FHPV PU 2003

UNIVERSUM

Prešov, 2003

Zostavil: Martin Pekár

Redakčná rada:

PhDr. Milan Belej, CSc., prof. ThDr. Imrich Belejkanič, CSc., PhDr. Viera Hudečková, CSc., doc. PhDr. Imrich Michnovič, CSc. (predseda), PaedDr. Martin Pekár (výkonný redaktor), PhDr. Milan Podrimavský, CSc., doc. PhDr. Peter Švorc, CSc., doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc., Mgr. Peter Zmátko, PhD.

Autorský kolektív:

prof. ThDr. Imrich Belejkanič, CSc., PaedDr. Patrik Derfiňák, PhDr. Viera Hudečková, CSc., doc. RNDr. Robert Ištok, CSc., PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD., Mgr. Rastislav Kožiak, PhDr. Mária Kračunová, PhDr. Henrieta Lisková, doc. PhDr. Imrich Michnovič, CSc., doc. PhDr. Ján Mojdis, CSc., PaedDr. Martin Pekár, Ing. Juraj Tej, CSc., Dr. Ulrich A. Wien.

Recenzenti:

PhDr. Milan Belej, CSc., prof. ThDr. Imrich Belejkanič, CSc., PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD., doc. PhDr. Peter Kónya, PhD., doc. RNDr. René Matlovič, PhD., doc. PhDr. Imrich Michnovič, CSc., doc. PhDr. Michal Otčenáš, CSc., PhDr. Milan Podrimavský, CSc., Dr. Harald Roth, doc. PhDr. Peter Švorc, CSc., Mgr. Peter Zmátko, PhD.

Za obsah príspevkov zodpovedajú jednotliví autori.

© Katedra dejín FHPV PU v Prešove, 2003.

ISBN 80-89046-17-7

OBSAH

ŠTÚDIE

R. Kožiak

Cyrilometodské kresťanstvo v Malopoľsku vo svetle najnovších výskumov

(*Rec. I. Belejkanič*) 9

J. Mojdis

Francúzska historiografia 19. storočia o Slovácoch

(*Rec. N. Jurčišinová*) 24

M. Kračunová

Satirické žihadlice Jonáša Záborského

(*Rec. M. Podrimavský*) 35

N. Jurčišinová

Štefan Mišík a jeho pôsobenie na východnom Slovensku

(*Rec. P. Zmátko*) 57

U. A. Wien

Činnosť Jednoty/Spoločnosti Gustava Adolfa v diaspore
v Sedmohradsku a pre Sedmohradsko. Prehľad

(*Rec. H. Roth*) 80

P. Derfiňák

Prešovská banková jednota (1868 - 1924)

(*Rec. M. Belej*) 92

V. Hudečková

Týždenník Šariš a kultúrno-osvetová práca v rovnomennom
regióne v 30. rokoch 20. storočia

(*Rec. I. Michnovič*) 106

I. Michnovič

„Riešenie“ židovskej otázky v okresoch Zemplína v prvých
dvoch rokoch Slovenskej republiky (1939 - 1940)

(*Rec. P. Kónya*) 115

M. Pekár

Politické aktivity maďarskej menšiny na východnom Slovensku
v rokoch 1939 - 1944 v zrkadle župnej agendy

(*Rec. P. Švorc*) 128

J. Tej

Vývoj názorov na regionálny rozvoj v ekonomických teóriach

20. storočia

(Rec. R. Matlovič) 143

ŠTUDIJNÉ MATERIÁLY**P. Derfiňák**

Doba laténska na Slovensku 153

I. Belejkanič

Prehľad dejín Byzancie 161

M. Kračunová

Viklefova heréza 172

R. Ištok

Historický vývoj teritoriálno-politickej štruktúry Spojených štátov amerických 182

M. Pekár

Od revolúcie k národnému zjednoteniu - Apeninský poloostrov 1848 - 1870 197

N. Jurčišinová

Slováci a Česi v období prvej svetovej vojny a vznik Československa 205

V. Hudečková

Politický systém Slovenskej republiky (1939 - 1945) 219

DOKUMENT**H. Lisková**

Kronika Gašpara Haina a jej miesto v spišskej historiografickej tvorbe

(Rec. M. Otčenáš) 228

KRONIKA, GLOSY 243

CONTENTS

ARTICLES

R. Kožiak

- Cyrillomethodian Christianity in the Little Poland in the light
of the latest researches
(*Rev. I. Belejkanič*) 6

J. Mojdis

- French historiography of the 19th century about the Slovaks
(*Rev. N. Jurčišinová*) 24

M. Kračunová

- Satirical works of Jonáš Záborský
(*Rev. M. Podrimavský*) 35

N. Jurčišinová

- Štefan Mišík and his activity in the Eastern Slovakia
(*Rev. P. Zmátko*) 57

U. A. Wien

- Diaspora-work of Gustav-Adolf-Union/Company in and for
Transylvania. Outline
(*Rev. H. Roth*) 80

P. Derfiňák

- Prešov Bank Union (1868 - 1924)
(*Rev. M. Belej*) 92

V. Hudečková

- Weekly Paper Šariš and culturo-educational work in the region in the
1930's
(*Rev. I. Michnovič*) 106

I. Michnovič

- „Solution“ of the Jewish question in districts of Zemplín Region
in the first two years of the Slovak republic (1939 – 1940)
(*Rev. P. Kónya*) 115

M. Pekár

- Political activities of Hungarian minority in the Eastern Slovakia
in the years 1939 - 1944 in the mirror of the county agenda
(*Rev. P. Švorc*) 128

J. Tej

Development of the opinions about the regional progress
in the economic theories of the 20th century

(Rev. R. Matlovič) 143

STUDY MATERIALS**P. Derfiňák**

La Tčne Period in Slovakia 153

I. Belejkanič

Outline of the Byzantine history 161

M. Kračunová

Viklef's heresy 172

R. Ištok

Historical development of the territorial-political structure
of the United States of America 182

M. Pekár

From the revolution to the national unification – the Apennine
Peninsula 1848 – 1870 197

N. Jurčišinová

Slovaks and Czechs in the period of the World War I
and formation of the Czechoslovakia 205

V. Hudečková

Political system of the Slovak republic (1939 - 1945) 219

DOCUMENT**H. Lisková**

Chronicle of Gašpar Hain and its place in the Spiš
historiography work

(Rev. M. Otčenáš) 228

CHRONICLE, ANNOTATIONS 243

INHALT

AUFSÄTZE

R. Kožiak

Das kyrillomethodische Christentum in Klein-Polen im Licht
der neuesten Forschungen

(*Rez. I. Belejkanič*) 6

J. Mojdis

Französische Historiographie des 19. Jahrhunderts über Slowaken

(*Rez. N. Jurčišinová*) 24

M. Kračunová

Satirische Werke von Jonáš Záborský

(*Rez. M. Podrimavský*) 35

N. Jurčišinová

Štefan Mišík und sein Wirken in der Ostslowakei

(*Rez. P. Zmátko*) 57

U. A. Wien

Diaspora-Arbeit des Gustav-Adolf-Vereins/Werkes in und für
Siebenbürgen. Ein Überblick

(*Rez. H. Roth*) 80

P. Derfiňák

Prešover Bankverein (1868 – 1924)

(*Rez. M. Belej*) 92

V. Hudečková

Wochenblatt Šariš und kulturell-gesellschaftliche Arbeit
in der Region Šariš in den 30-er Jahren des 20. Jahrhunderts

(*Rez. I. Michnovič*) 160

I. Michnovič

„Die Lösung“ der jüdischen Frage in Bezirken von Zemplín in ersten
zwei Jahren der Existenz von Slowakischer Republik (1939 - 1940)

(*Rez. P. Kónya*) 115

M. Pekár

Politische Aktivitäten der madjarischen Minderheit in der
Ostslowakei 1939 - 1944 im Spiegel der Gauagenda

(*Rez. P. Švorc*) 128

J. Tej

Die Entwicklung der Meinungen über den Regionalaufstieg
in den ökonomischen Theorien des 20. Jahrhunderts

(*Rez. R. Matlovič*) 143

STUDIENTEXTE**P. Derfiňák**

La Tčne-Periode in der Slowakei 153

I. Belejkanič

Geschichte des Byzantinischen Reiches. Ein Überblick 161

M. Kračunová

Viklefs Häresie 172

R. Ištok

Historische Entwicklung der territorial-politischen Struktur der
Vereinigten Staaten von Amerika 182

M. Pekár

Von der Revolution zur nationalen Einigung
– Apenninenhalbinsel 1848 – 1870 197

N. Jurčišinová

Slowaken und Tschechen im ersten Weltkrieg und Entstehung der
Tschechoslowakei 205

V. Hudečková

Politisches System der Slowakischen Republik (1939 - 1945) 219

DOKUMENT**H. Lisková**

Chronik von Gašpar Hain und ihre Stelle in der Zipser
historiographischen Schöpfung

(*Rez. M. Otčenáš*) 228

CHRONIK, GLOSSEN 243

CYRILOMETODSKÉ KRESŤANSTVO V MALOPOLSKU VO SVETLE NAJNOVŠÍCH VÝSKUMOV

RASTISLAV KOŽIAK

Jubilejný rok 2000 a s ním spojené výročie 2000 rokov dejín kresťanstva ovplyvňovali tematické zameranie vedeckých podujatí i projektov pre laickú verejnosť (hlavne výstavy) už od konca 90. rokov. Spoločným menovateľom mnohých konferencií, zborníkových edícii, monografických spracovaní či výstav bola problematika počiatkov, vývoja a významu kresťanstva v dejinách európskej civilizácie. Pozornosť bádateľov v stredoeurópskych krajinách sa sústredila predovšetkým na rok 1000, resp. civilizačný vývoj okolo roku 1000 v regióne stredovýchodnej Európy. Jednou z preferovaných tém vedeckých stretnutí bádateľov z tohto regiónu sa stalo začleňovanie nových, krištianizujúcich sa včasnostredovekých štátov stredovýchodnej Európy (Čechy, Poľsko a Uhorsko) do okruhu západnej kultúry v tom najširšom zmysle slova.¹

Viaceré z takto koncipovaných podujatí sa konali v Poľsku.² Popri „veľkom jubileu“, ktoré opäť primálo poľských bádateľov k summarizácii a hodnoteniu nových poznatkov ohľadom počiatkov kresťanstva a štátnosti v Poľsku,³ ďalšími výraznými impulzmi k podobnej vedeckej diskusii boli výročia smrti sv. Vojtecha (997) a jeho kanonizácie (999)⁴ i hnezdenského stretnutia cisára Otta III. s Boleslavom Chrabrým (1000) a s ním súvisiaceho zriadenia poľskej

-
- 1 Najreprezentatívnejším projektom bola výstava Stred Európy okolo roku 1000, doplnená vydáním katalógu a dvoch zborníkov príspevkov. *Europas Mitte um 1000 : Katalog*. Hrsg. von A. Wieczorek, H.-M. Hinz. Stuttgart, 2000; *Europas Mitte um 1000 : Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie*. Hrsg. von A. Wieczorek, H.-M. Hinz. Band 1-2. Stuttgart, 2000. K projektu pozri recenziu: HLAVÁČEK, I.: *Europas Mitte um das Jahr 1000 – Střed Evropy kolem roku 1000*. In: Český časopis historický, 100, 2002, 3, s. 702-707.
 - 2 Early Christianity in Central and East Europe. Ed. P. Urbańczyk. Warszawa, 1997; Origins of Central Europe. Ed. P. Urbańczyk. Warszawa, 1997; Centrum i zaplecze we wczesnośredniodwiecznej Europie Środkowej. Ed. S. Moździoch. Wrocław, 1999; Europe around the Year 1000. Ed. P. Urbańczyk. Warszawa, 2001.
 - 3 Ziemia polska w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy. Ed. H. Samsonowicz. Kraków, 2000; Polska na przełomie I i II tysiąclecia. Ed. Sz. Skibiński. Poznań, 2001; Początki chrześcijaństwa w Małopolsce. Ed. J. Gancarski. Krośno, 2001.
 - 4 Święty Wojciech w polskiej tradycji historiograficznej. Ed. G. Labuda. Warszawa, 1997; Środowisko-europejskie dziedzictwo Świętego Wojciecha. Ed. A. Barciak. Katowice, 1998; Tropami Świętego Wojciecha. Ed. Z. Kurnatowska. Poznań, 1999; Święty Wojciech i jego czasy. Ed. A. Zaki. Kraków, 2000; LABUDA, G.: Święty Wojciech. Wrocław, 2000.

cirkevnej provincie.⁵ Medzi ďalej živo diskutované problémy napriek veľkému množstvu už existujúcich prác, patril problém počiatkov, resp. najstarších dokladov kresťanstva v Poľsku. Znovu aktuálnou sa tak stala otázka odlišnej chronológie i odlišného pôvodu kresťanských vplyvov v rôznych regiónoch včasnostredovekého Poľska. Samozrejme pod vplyvom nových výsledkov predovšetkým interdisciplinárne realizovaných výskumov nadobúdajú tieto diskusie novú metriku.

Už v minulosti viacerí bádatelia kritizovali zjednodušené stotožňovanie Mieškovho krstu roku 966 s priatím kresťanstva v Poľsku a upozorňovali na staršie alebo iné tradície kresťanstva predovšetkým v južnom Poľsku (Malopoľsko, Sliezsko), čiže v provinciách, ktoré sa stali súčasťou piastovského štátu až v posledných dekádach 10. storočia.⁶ Hlavne v prípade Malopoľska sa poukazuje na jeho výhodnú polohu v kultúrnom susedstve s včasnejšie kristianizovanou Veľkou Moravou a neskôr aj přemyslovskými Čechami⁷ a Kyjevskou Rusou.⁸ Početnú prevahu v poľskej historiografii majú práce, ktoré sa sústreďujú na interpretáciu možného vplyvu (veľko)moravského kresťanstva. Hlavnú oporu pritom nachádzajú vo fragmente Života Metodovho, opisujúcom Metodovo proroctvo, ktoré sa vraj neskôr splnilo: „*Pohanské knieža, silné veľmi, sídlilo na Vislách, rúhalo sa kresťanom a znepokojovalo ich. Poslal však k nemu a hovoril: Dobre ti je, synu, pokrstíť sa ti zo svojej vôle vo svojej kra-*

5 STRZELCZYK, J.: *Zjazd Gnieźnieński*. Poznań, 2000; *Milenium Synodu – Zjazdu Gnieźnieńskiego*. Ed. J. Kłoczowski et al. Lublin, 2001.

6 ZAKI, A.: Początki chrześcijaństwa w Polsce południowej w świetle źródeł archeologicznych i pisanych. In: *Syposiones*, I, 1978/1981, Londyn, 1982, s. 11-13. Najnowsze WYROZUMSKI, J.: *Zamiast podsumowania*. In: *Początki chrześcijaństwa w Małopolsce*. Ed. J. Gancarski. Krośno, 2001, s. 481-482.

7 K pričleneniu Małopoľska k českému štátu došlo podľa G. Labudu krátko po porážke Maďarov nemeckými vojskami roku 955. LABUDA, G.: *Czeskie chrześcijaństwo na Śląsku i w Małopolsce w X i XI wieku*. In: *Chrystianizacja Polski południowej*. Ed. J. M. Malecki. Kraków, 1994, s. 25-39; BUKO, A.: *Małopolska „czeska” i Małopolska „polńska”*. In: *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*. Ed. H. Samsonowicz. Kraków, 2000, s. 150-153, 160.

8 Východná časť Małopoľska (Przemyśl, Czerwień) bola roku 981 násilne dobytá kyjevským kniežaťom Vladimírom I. Tieto oblasti boli od 10. až do 14. storočia súčasťou Kyjevskej Rusi a počas tohto obdobia boli len dvakrát pripojené k územiu Poľska (v 11. storočí za Boleslava I. Chrabrého a Boleslava II. Smelého). Powieść minionych lat. Ed. F. Sielicki. Wrocław, 1999, kp. 33, s. 65; PARCZEWSKI, M.: *Początki kształtuowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach*. Kraków, 1991, s. 43; KOPERSKI, A.: *Kościół przemyski w dobie wczesnego średniowiecza*. In: *Początki chrześcijaństwa w Małopolsce*. Ed. J. Gancarski. Krośno, 2001, s. 331n.; WOŁOSZYN, M.: *Nowe dane archeologiczne do dziejów chrześcijaństwa w Małopolsce północno-wschodniej*. In: *Początki chrześcijaństwa w Małopolsce*, s. 381.

*jine, aby ťa zajatého nepokrstili nasilu v krajinе cudzej a spomenieš si na mňa, čo sa aj stalo.*⁹

Je paradoxom, že táto krátka zmienka o násilnom pokrstení anonymného vislanského kniežaťa,¹⁰ ináč osamotená v súdobých prameňoch,¹¹ vyvoláva už viac ako storočie rozsiahlu polemiku v poľskej historiografii.¹² Poľský pohľad na (veľko)moravskú cestu šírenia kresťanstva v južnom Poľsku má totiž omnoho polemickejšiu podobu, než je tomu v českých a slovenských odborných kruhoch. Krst vislanského kniežaťa na Veľkej Morave sa v našej historiografii tradične spája s expanzívou politikou Svätopluka, realizovanou po uzavretí mierovej dohody s východofranským kráľovstvom vo Forchheime (874),¹³ čo umožnilo moravskému kniežaťu viesť výboje do oblastí mimo záujmovej sféry Frankov.¹⁴ Isté názorové rozdiely možno spozorovať len vo forme závislosti Vislanska od Svätoplukovho štátu, či teda došlo k jeho pripojeniu alebo išlo o voľnejší spojenecký zväzok s odvádzaním tribút.

Rozdiel v názoroch poľských bádateľov je omnoho väčší. Týka sa totiž rozsahu hraníc Svätoplukovej ríše. Pokým jedni rozpracúvajú ďalej tézu o udomácnení cyrilometodského kresťanstva v Malopoľsku, prívrženci kritického prúdu spochybňujú samotné pričlenenie území južného Poľska (nielen Malo-

-
- 9 Život Metoda, XI. In: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Ed. P. Ratkoš. Bratislava, 1968, s. 241-242. Česki editori prekladajú prvú časť úryvku trochu odlišne: „Velice mocný pohanský kníže se sídlem na Visle hanobil kresťany a činil (jim) pŕíkóri.“ Žitije Mefodija, XI. In: Magnae Moraviae fontes historici (ďalej MMFH) III. Ed. D. Bartoňková, L. Havlík, I. Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Večerka. Brno, 1969, s. 156.
- 10 Vislania boli jedným z dvoch tzv. veľkokmeňov, ktoré v 9. a 10. storočí sídlili v Malopoľsku. Ich sídla sa rozprestierať na hornej Visle, teda v západnej časti dnešného Malopoľska (Krakov, Sandomierz). Lendzania, druhý veľkokmeň, malí zaujímať východnú časť dnešného Malopoľska (Przemyśl, Czerwień) a časť horného Pripiat'ska. POLESKI, J.: Malopolsko w 10. stuleci. In: Přemyslovský stát kolem roku 1000. Praha, 2000, s. 225-226.
- 11 Všeobecné zmienky o Vislanoch nájdeme v Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii. In: MMFH, III, s. 289, 291 a u Alfréda Veľkého v jeho Popise Germánie (MMFH, III, s. 338).
- 12 Dokonca už roku 1786 uvažoval Krystian Bogumił Fries vo svojom diele „Kirchengeschichte des Königreichs Polen vom Ursprunge der christlichen Religion in diesem Reiche ...“, vydanom vo Vroclavi, že kresťanstvo sa v Poľsku ujalo v 9. storočí, a to v dôsledku činnosti slovanských apoštолов.
- 13 Annales Fuldenses ad a. 874. In: Magnae Moraviae fontes historici I. Ed. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Večerka. Brno, 1964, s. 109.
- 14 RATKOŠ, P.: Slovensko v dobe veľkomoravskej. Bratislava, 1988, s. 56-57; ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: Osudy starých Slovanov. Martin, 1989, s. 123-124; MARSINA, R.: Poloha a rozloha Veľkej Moravy. In: Slavica Slovaca, 27, 1992, 1, s. 10; STEINHÜBEL, J.: Štyri veľkomoravské biskupstvá. In: Slovanské štúdie, 1994, 1, s. 25.

poľska, ale aj Sliezska). Ohromná početnosť literatúry k tejto téme spôsobila, že novovznikajúce práce mávajú často podobu historiografických analýz.¹⁵

Na pomyselnom počiatku v poľskej historiografii stojí dnes už klasická práca Władysława Abrahama Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII.¹⁶ W. Abraham v nej zozbieral všetky dostupné indície a z nich odvodene hypotézy, ktoré odôvodňovali alebo mohli odôvodňovať pôsobenie a upevnenie cyrilometodského kresťanstva v južnom Poľsku, a podrobil ich kritickému rozboru. Dospel k záveru, že spomedzi nich jediným dokladom o možnom pôsobení Metodových apoštolov v krajinе kniežaťa Vislanov je fragment z XI. kapitoly Života Metoda. Svoj kritický postoj vyjadril zamietnutím možnosti udržania sa cyrilometodského kresťanstva po zániku Veľkej Moravy začiatkom 10. storočia i ďalšieho prežívania slovanskej liturgie v Poľsku, ktorá by sa vzťahovala na Metoda.¹⁷

Nové impulzy k oživeniu polemickej otázky počiatkov kresťanstva priniesli intenzívne multidisciplinárne výskumy o počiatkoch poľskej štátnosti (projekt Początki Państwa Polskiego), ktoré začali po II. svetovej vojne. Popri historikoch sa do nich zapojili archeológovia, historici umenia i filológovia.¹⁸ Pritom sa hľadali a nachádzali nové argumenty pre misijnú akciu Metoda, resp. jeho žiakov i existenciu slovanskej liturgie v južnom Poľsku v 9. a 10. storočí.

Najhorlivejším zástancom týchto téz, ktoré si našli viacerých nasledovníkov, sa stal Józef Widajewicz.¹⁹ J. Widajewicz spájal krst kniežaťa Vislanov s ich vojenskou porážkou a pripojením k Veľkej Morave. Opätnú nezávislosť si Vislania mali získať až po rozpade (veľko)moravskej ríše. Na rozdiel od W. Abrahama spájal s Metodovou misiou počiatky cirkevnej organizácie, ktorá

15 LABUDA, G.: O obrządku słowiańskim w Polsce południowej, czyli Kraków biskupi przed rokiem 1000. In: LABUDA, G.: Studia nad początkami państwa polskiego. T. II. Poznań, 1988, s. 83-165; SZCZUR, S.: Misja cyrylo-metodiana w świetle najnowszych badań. In: Chrystianizacja Polski południowej. Ed. J. M. Małecki. Kraków, 1994, s. 7-23; SZCZUR, S.: Zagadnienie tzw. obrządku słowiańskiego w Małopolsce. In: Początki sąsiadztwa : Pogranicze polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Rzeszów, 1996, s. 31-36; POLEK, K.: Północna i zachodnia granica państwa wielkomorawskiego w świetle badań historycznych. In: Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska. Ed. K. Wachowski. Wrocław, 1997, s. 14-19 (9-19); KORTA, W.: Chrystianizacja Śląska przed 1000 rokiem. In: Sobótka, 1998, 3-4, s. 321-337; POLEK, K.: Udział Moraw i Czech w chrystianizacji Małopolski we wczesnym średniowieczu. In: Początki chrześcijaństwa w Małopolsce, s. 35-51 (35-61); DOBOSZ, J.: Monarchia i možní wobec kościoła w Polsce do początku XIII wieku. Poznań, 2002, s. 17-24

16 ABRAHAM, W.: Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII. 2. vyd. Lwów, 1893.

17 ABRAHAM, W.: Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII., s. 109-110, 113, 115.

18 POLEK, K.: Udział Moraw i Czech w chrystianizacji Małopolski we wczesnym średniowieczu, s. 35-36.

19 WIDAJEWICZ, J.: Państwo Wiślan. Kraków, 1947.

mala podliehať nitrianskemu biskupovi Vichingovi. Oporu pritom hľadal v liste salzburského arcibiskupa a jeho sufragánov pápežovi Jánovi IX. z roku 900, v ktorom je zmienka o Vichingovi a jeho ceste k akémusi čerstvo pokrstenému národu (neophita gens), porazenému Svätoplukom a obrátenému z pohanstva na kresťanstvo.²⁰ Moravskej iniciatíve pripisoval taktiež zriadenie biskupstva v Krakove. Misijného biskupa Vichinga mal v čele diecézy vystriedať už ako riadny biskup Prochor, ktorého grécke meno (Prochoros) malo podľa Wida jewicza poukazovať na pôvod v juhovýchodnej Európe a príslušnosť k Metodovmu táboru, čiže k zástancom tzv. slovanského rítu.²¹ Po Metodovej smrti a následnom vyhnaniu Metodových žiakov ho nahradil Prokulf, podľa mena juhonemeckého pôvodu, ktorého mal dosadiť Viching. Mená oboch biskupov uvádza v Krakove pred rokom 1000 Katalóg krakovských biskupov z 13. storočia. Existenciu biskupstva v Krakove malo nepriamo potvrdzovať obnovenie moravskej cirkevnej provincie pápežskými legátmi roku 899 v podobe arcibis-

20 Henryk Łowmiański, ktorého tézy predstavíme nižšie, nestotožňuje Vichingov „neophita gens“ s Vislanmi, ale s potiskými Slovanmi. ŁOWMIAŃSKI, H.: Początki Polski. T. IV. Warszawa, 1970, s. 477. Jeho názor sa prijíma aj v slovenskej historiografii. STEINHÜBEL, J.: Štyri veľkomoravské biskupstvá, s. 26, pozn. 32.

21 Používanie termínu „slovanský“ ritus alebo „slovanský“ obrad, rozšírené nielen v poľskej historiografii, je problematické a nezodpovedá dobovým reáliam, keďže liturgikon nerozlišuje konkrétny autonómny slovanský rítmus vo vtedajšom kresťanstve. V tomto období nie je možné dokázať existenciu takéhoto rítu, môžeme hovoriť len o byzantskom alebo rímskom ríte v slovanskom jazyku. (Keďže naša štúdia má historiografický charakter, používanie oboch pojmov slúži výlučne na prezentácii názorov bádateľov, ktorí s nimi operujú.) Obradové zameranie liturgického diela Konštantína a Metoda býva často konfesionálne ideologizované a anachronicky zobrazované cez prizmu napäťia a nepriateľstva medzi užívateľmi gréckobyzantského a rímskolatinského rítu. Samotné obradové zameranie nebolo predmetom Metodovej kritiky zo strany francúzského a benátskeho duchovenstva ani pápežskej kúrie. Základnou výčitkou bolo celebrovanie liturgie v slovanskom jazyku. KÜRBIS, B.: Krąg czesko-morawski i pierwsza chrystianizacja Polski. In: Cyryl i Metody apostołowie i nauczyciele Słowian. Ed. J. S. Gajek, L. Górska. Lublin, 1991, s. 145-146; SZCZUR, S.: Zagadnienia tzw. obrządku słowiańskiego w Małopolsce, s. 34-35. Podobne i českí autori - TKADLČÍK, V.: Byzantský a rímsky ritus ve slovanské bohoslužbě. In: Duchovní pastýř, 1978, 1, s. 4-5; ŠOLLE, M.: Od úsvitu kresťanství k sv. Vojtěchu. Praha, 1996, s. 91; KONZAL, V.: Církevněslovenská literatura – slepá ulička na prahu české kultury? In: Speculum medii aevi – Zrcadlo středověku. Praha, 1998, s. 151, 156, 159. Podľa A. Avenariusa ani samotný termín „slovanská“ liturgia, používaný od počiatkov liturgickej činnosti Konštantína a Metoda na Veľkej Morave až po jej vyznenie, nevystihuje úplne súdobú realitu. Jeho užívatelia totiž často obchádzajú, resp. si nevedomujú fakt, že „slovanská“ liturgia, rovnako ako každá liturgia, má dve stránky: jazykovú, ktorá v prípade cyrilometodskej liturgie bola nemenná – slovanská, a obradovú, ktorá sa v prípade cyrilometodskej liturgie mohla zmeniť v priebehu pôsobenia slovanských apoštolov z východnej (byzantskej) na západnú (rímsku). AVENARIUS, A.: Liturgické dielo Konštantína a Metoda. In: Svätopluk 894-1994. Ed. R. Marsina, A. Ruttkay. Nitra, 1994, s. 11n. Za odbornú konzultáciu d'akujem Prof. ThDr. I. Belejkaničovi, CSc. a prof. PhDr. A. Avenariusovi, CSc.

kupstva s troma podriadenými biskupmi. Jeden z nich mal teda sídliť v Krakove.²²

Widajewiczove tézy si našli viacerých nasledovníkov.²³ Dokonca ešte ďalej zašla vo svojich interpretáciach (emigrantská) poľská bádateľka Karolina Lanckorońska.²⁴ Rovnako ako J. Widajewicz uvažovala o kristianizácii územia Vislanov z Veľkej Moravy a recepcii tzv. slovanského rítu.²⁵ Tvrídila, že po vyhnání slovanského duchovenstva z Moravy ušiel Gorazd do Poľska a do Krakova prenesol metropolitné sídlo. Tak sa krakovské arcibiskupstvo malo stať bezprostredným pokračovateľom moravskej arcidiecézy.²⁶ Slovanské biskupstvá mali existovať v Sandomierzi a vo Wiślici, na čo mali poukazovať, podobne ako v prípade Krakova, písomné (mladšej proveniencie – pozn. aut.) i hmotné doklady starobylej architektúry.²⁷ Slovanská cirkev, spočiatku tolerovaná aj piastovskými panovníkmi, mala byť podriadená Rímu a jej odlišnosti sa mali týkať len používania slovanského jazyka v liturgii. Myšlienka o slovanskom arcibiskupstve nachádzala svoju významnú oporu v informácii anonymného kronikára tzv. Galla zo začiatku 12. storočia, že v časoch Boleslava Chrabrého boli v Poľsku dvaja cirkevní metropoliti so svojimi sufragánmi.²⁸

Názory K. Lanckorońskiej našli značný ohlas v poľských kruhoch pravoslávnych teológov a historikov, medzi ktorých možno priradiť J. Klingera,

-
- 22 WIDAJEWICZ, J.: Państwo Wiślan. Kraków, 1947, s. 72-73, 110-118; WIDAJEWICZ, J.: Prohor i Prokul, najdawniejsi biskupi krakowscy. In: Nasza Przeszłość, 4, 1948, s. 17-32. Spájanie Prochora a Prokulfa s (veľko)moravským obdobím nezodpovedá chronologickej logike zápisu krakovských biskupov v Katalógu. Obe mená sú umiestnené pred menom biskupa Poppa, ktorý bol roku 1000 dosadený do novoerigovaného biskupstva hnezdenskej arcidiecézy v Krakove. Preto ich pôsobenie v Krakove možno spájať na jaskór s obdobím druhej polovice 10. storočia, kedy bolo Malopoľsko súčasťou českého štátu. Podľa Gerarda Labudu mohli byť obaja olomouckými (misijnými) biskupmi. LABUDA, G.: O obrządku słowiańskim w Polsce południowej ..., s. 160-161. K podriadeniu Malopoľska olomouckému biskupstvu v druhej polovici 10. storočia vid' pozn. 36.
- 23 Napr. k.s. S. Pietrzak nekriticky konštruuje imaginárnu misiu prvých duchovných z Nitrianska do regiónu Dunajca už okolo roku 855 a pripisuje im iroškotský pôvod. Na túto prvé misiu mala potom nadviazat neskoršia Metodova misia. PIETRZAK, S.: Św. Świerad a początek chrystianizacji w Małopolsce IX wieku. In: Początki chrześcijaństwa w Małopolsce, s. 103-104.
- 24 LANCKOROŃSKA, K.: Studies on the Roman-Slavonic rite in Poland. Roma, 1961.
- 25 K. Lanckorońska uprednostňuje termín „rímsko-slovanský ríitus“, ktorý precizuje, že obrady boli rímske a slovanský bol len jazyk bohoslužby.
- 26 LANCKOROŃSKA, K.: Studies ..., s. 18.
- 27 LANCKOROŃSKA, K.: Studies ..., s. 47.
- 28 Anonim tzw. Gall: Kronika polska, I, 11. Ed. R. Grodecki a M. Plezia. Wrocław, 1989, s. 30. V tomto prípade je pravdepodobnejšie, že Gall mohol s odstupom jedného storočia považovať za druhú metropolu Ungerovo misijné biskupstvo so sídlom v Poznani, ktoré nebolo v roku 1000 podriadené novozaloženému arcibiskupstvu v Hnezdne. WYROZUMSKI, J.: Dzieje Krakowa. T. 1. Kraków, 1992, s. 7, pozn. 33.

białostockého arcibiskupa Sávu (Michał Hrycuniak), a Z. Dobrzyńskiego. Pravoslávna interpretácia dejín kresťanstva v Poľsku prebrala tézu o arcidiečze „slovanského“ rítu v Krakove, avšak mimo jej podriadenia Rímu. Osudy slovanskej cirkevnej organizácie v Poľsku potom zobrazuje podľa tradičnej schémy zápasu latiníkov so „slovanským“ obradom.²⁹

Problematike (veľko)moravských počiatkov kresťanstva a cirkevnej organizácie v južnom Poľsku venoval osobitnú pozornosť aj Henryk Łowmiański vo svojej monumentálnej syntéze *Początki Polski*.³⁰ Rovnako ako jeho predchodcovia spájal misijné pôsobenie Metodových žiakov v Malopoľsku a dokonca i v Sliezsku s úspechmi rozsiahlej výbojnej politiky Svätopluka. Výsledkami expanzie malo byť pripojenie území horného Potisia, Panónie, Čiech, Sliezska a Malopoľska až po Bug a Styr.³¹ Rozsiahlosť územia Veľkej Moravy mal odražať opis hraníc pražskej diecézy zaznamenaný v dokumente Henricha IV. z roku 1086. Łowmiański v ňom nachádzal odkaz na staršiu politicko-cirkevnú situáciu ešte z (veľko)moravských čias a zmienky o „Cracouua civitas“, „prouintia Uag“ a „regio Morovia“ mohli podľa neho zodpovedať jednotlivým diecézam. V kontexte informácie z listu bavorského episkopátu pápežovi z roku 900 o zriadení moravskej arcidiecézy s troma sufragánmi rekonštruoval moravskú cirkevnú organizáciu nasledovne: arcibiskupstvo na Morave a biskupstvá v Nitre, Krakove a Prahe.³²

V prebiehajúcej diskusii o kontinuite „slovanského“ rítu na poľských územiah Łowmiański odmietol Lanckorońska predstavu o prenesení cirkevnej metropoly do Krakova. Nevzdal sa však úplne myšlienky existencie slovanskej cirkevnej organizácie v južnom Poľsku pred rokom 1000. V druhej polovici 10. storočia malo podľa neho sídliť v Krakove slovanské biskupstvo závislé od bulharského a neskôr konštantínopolského patriarchátu. Jeho zriadenie malo byť odpoveďou na vznik latinského misijného biskupstva v Poznani okolo roku 968. Łowmiański videl hlavný predpoklad jeho vzniku v ruskej pramennej tradícii (*Skazanije o slovianskoj pismiennosti* z 15. storočia) o šírení slovanské-

29 Na práce týchto autorov upozorňuje a stručne rozoberá ich základné interpretácie OZÓG, K.: *Misja metodiańska w świetle historiografii prawosławnej. Prorocztwa Metodego*. In: *Chrystianizacja Polski południowej*, s. 161-164. Nekritickosť prístupu týchto autorov voči prameňom dokumentuje napr. téza, že Mieško I. prijal krst podľa „slovanského“ rítu, aj keď neskôr podporoval latiníkov. (Podľa J. Klingera mali Piasta pokrstiť Konštantín a Metod.) K poslednej likvidácii cirkvi „slovanského“ obradu v Poľsku malo podľa nich dôjsť až v prvej polovici 12. storočia.

30 ŁOWMIAŃSKI, H.: *Początki Polski*. T. IV. Warszawa, 1970.

31 ŁOWMIAŃSKI, H.: *Początki Polski*, s. 350-354, 498-499.

32 „Provincia Uag“ v dokumente Henricha IV. z roku 1086 sa podľa Łowmiańskiego kryje s nitrianskym biskupstvom. Ostatné označenia spája s krakovským a moravským biskupstvom. ŁOWMIAŃSKI, H.: *Początki Polski*, s. 490-492.

ho písma a viery medzi Lechmi (Poliakmi) a ich neskoršej likvidácií sv. Vojtechom. Do čela diecézy postavil len Prochora, domnievajúc sa, že v prípade Prokulfa došlo pri zápise v Katalógu krakovských biskupov k rozdvojeniu jednej osoby (Proc-horius). Hmotným dokladom slovanského biskupstva mal byť kostol s byzantským patrocíniom sv. Michala na Waweli, plniaci úlohu slovanskej katedrály.³³

Vyššie predstavení autori a ich interpretácie nie sú jediní, ktorí v poľskej historiografii spájali počiatky kresťanstva v južnom Poľsku s Veľkou Moravou. Patrili však medzi tých, ktorých konceptie najvýraznejšie rozvinuli strohé pramenné svedectvo o krste vislanského kniežaťa. Samozrejme, že ich názory neboli nekriticky prijímané, boli naopak živnou pôdou pre ostrú polemiku. Najrazantnejšie a najkomplexnejšie proti nim vystúpil poznaňský historik Gerard Labuda.³⁴

Podľa G. Labudu je problém cyrilometodského kresťanstva v Poľsku možné riešiť výlučne v kontexte územnej rozlohy (veľko)moravského štátu za čias Svätopluka. Začlenenie územia Malopoľska k Svätoplukovej ríši však neindikuje priamo žiadne zo súdobých, príp. neskorších, ale vierohodných prameňov. V tejto súvislosti zamieta „nadužívanie“ interpretačné možnosti XI. kapitoly Života Metoda, ktorá nehovorí nič o ďalších osudoch vislanského kniežaťa, nasilu pokrsteného pravdepodobne na Veľkej Morave. Rovnako pesimisticky sa stavia k pričleneniu Sliezska, ktoré väčšina bádateľov nekriticky preberá z kroniky pražského kanonika Kosmasa z 12. storočia. Podľa Kosmasovho zápisu mal Svätopluk so súhlasom cisára Arnulfa ovládnuť Čechy a odťať rozsiahle územia až k Odre a Hronu. Takýto výklad však G. Labuda odmieta a dôvodí, že hranice vymedzené Kosmasom nezodpovedajú (veľko)moravským, ale neskorším historicko-geografickým a cirkevno-administratívnym pomerom. Východná hranica Veľkej Moravy za čias Svätopluka predsa nekončila na Hrone, k jej stanoveniu mohla slúžiť hranica nitrianskeho biskupstva z Kosmasových čias. Zmienka o Odre sa podľa neho vzťahuje na prameň Odry, nie k jej hornému toku, čo tiež malo zodpovedať historicko-geografickým reáliam českého kniežatstva v 12. storočí.³⁵

Predmetom Labudovej analýzy sa stalo tiež privilégium cisára Henricha IV. pre pražské biskupstvo z roku 1086 a list bavorského episkopátu napísaný na protest pápežovi Jánovi IX. z roku 900. Po dôkladnej analýze odmietol staršie

33 ŁOWMIAŃSKI, H.: Początki Polski, s. 505-510. Také včasné datovanie kostola sv. Michala vyvrátili neskoršie archeologické výskumy. Dnes je všeobecne prijímané jeho datovanie do včasnopiastovského obdobia. Vidieť literatúra k pozn. 46.

34 LABUDA, G.: O obrządku słowiańskim w Polsce południowej ..., s. 83-165.

35 LABUDA, G.: O obrządku słowiańskim w Polsce południowej ..., s. 121-126, 146-147.

názory J. Widajewicza i H. Łowmiańskiego, podľa ktorých malo privilégium cisára Henricha IV. odzrkadľovať hranice Metodovho arcibiskupstva z roku 873 a 900. Naopak, priklonil sa k všeobecne prijímaným názorom, ktoré spájajú opis hraníc pražského biskupstva výlučne s cirkevno-politicími pomerami druhej polovice 10. storočia, kedy bolo Malopoľsko príčlenené k českému štátu.³⁶ Rovnako odmietal odvodzovať lokalizáciu moravských diecáz v Prahe a Krakove na základe listu bavorského episkopátu pápežovi Jánovi IX. Novovytvorená metropola sa mala podľa autorov listu rozprestierať na území pasovskej diecézy. G. Labuda z toho usudzuje, že nemohla prekračovať hranice starej Moravy, lebo len tá podliehala pasovskej diecéze.³⁷

Labudove hyperkritické názory boli prijaté väčšinou pozitívne a v súčasnosti asi najviac ovplyvňujú „optiku“ poľských bádateľov. Podpornú úlohu pritom zohrávajú poznatky z archeologických výskumov. V prebiehajúcej diskusii sa totiž čoraz väčšia úloha prisudzuje argumentom, ktoré poskytuje práve archeológia. Možnosti analýzy obmedzených písomných prameňov sa zdajú byť už vyčerpané. Naopak archeologických prameňov, ktoré vykresľujú obraz kultúrneho vývoja Malopoľska v sledovanom období, stále pribúda. Otázne je, na kolko ich kvantita prechádza aj do novej kvality a na kolko môžeme medzi nimi nájsť argumenty alebo protiargumenty k problematike cyrilometodského kresťanstva v Malopoľsku. Materiálne stopy kristianizácie vo všeobecnosti poskytujú tri typy archeologických prameňov: 1. pohrebiská, 2. pozostatky sakrálnej architektúry, 3. predmety (hmotné pamiatky) späť s kresťanským kultom (napr. krížiky, liturgické predmety, kovania kníh) a predmety zdobené náboženskými motívmi.³⁸

V prvom prípade doterajšie výskumy malopoľských pohrebísk nepriniesli žiadne doklady o nesporné kostrovom pochovávaní na sklonku 9. a začiatkom 10. storočia. Na celom území sa v tomto období udržiavalo žiarové pochováva-

36 V dokumente splýva obraz dvoch diecáz: 1. pražskej, ktorá zahrňovala samotné Čechy a Sliezsko, 2. olomouckej, ktorá zahrňovala Moravu, provinciu „Uag“, t.j. staré nitrianske biskupstvo a Malopoľsko „až po Bug a Sty“. Existenciu moravskej diecézy v tých časoch potvrdzuje prítomnosť moravského biskupa na zasadnutí v aschaffenburskom kláštore sv. Petra roku 976, ktoré zvolal možučký arcibiskup Willigis a na ktorom sa zúčastnil aj pražský biskup Détmar. LABUDA, G.: O obrządku słowiańskim w Polsce południowej ..., s. 145-146; LABUDA, G.: Czeskie chrześcijaństwo na Śląsku i w Małopolsce w X i XI wieku, s. 74-76, 93-94.

37 LABUDA, G.: O obrządku słowiańskim w Polsce południowej ..., s. 144-145. Nemożno však súhlasić z vyčlenením nitrianskeho biskupstva z novozriadenej arcidiecézy. Nitriansko vtedy stále patrilo Mojmirovi II. a nebolo územím, ktoré by si nárokovalo salzburské arcibiskupstvo. Conversio totiž ani raz nespomína, popri iných, nároky salzburského arcibiskupa na toto územie. STEINHÜBEL, J.: Śtyri veľkomoravské biskupstvá, s. 28, pozn. 39.

38 WOŁOSZYN, M.: Nowe dane archeologiczne do dziejów chrześcijaństwa w Małopolsce północno-wschodniej, s. 380.

nie, charakteristické pre pohanský pohrebný rítmus.³⁹ V prípade sakrálnej architektúry sa už dávnejšie kládli najväčšie nádeje do výskumov sakrálnych objektov na Waweli v Krakove a nálezu zvyškov (predpokladaného) baptistéria vo Wiślici.

V roku 1959 sa podarilo archeológom odkryť vo Wiślici pod základmi románskeho jednoloďového kostola zvyšky kruhovitého, mierne vyhlíbeného objektu (priemer asi 4,2 m a hĺbka 20-37 cm), zhotoveného zo sádrovca. K objektu priliehalo trapézovité „pódium“, zhotovené z nepálenej hliny. Objekt bol jeho objaviteľmi datovaný na základe hlineného pohárika s dutou nôžkou, ležiaceho na „pôdiu“, na koniec 9. storočia a pod vplyvom podobného nálezu v Poznani interpretovaný ako „krstiacu misu“, t.j. provizórne misijné baptistérium, postavené dočasne na výkonanie krstu miestnych (dospelých) obyvateľov. Nález mal v kontexte svedectva Života Metoda odkaňovať na krst poddaných vislanského kniežaťa, a tým aj na činnosť círilometodskej misie na tomto území.⁴⁰ Krstiaci charakter wiślickej „misy“ (rovnako ako poznaškej – pozn.aut.) však neboli prijímaní bez výhrad a objavili sa jej nové interpretácie, napr. ako pozostatku zariadenia na miešanie malty počas stavby kostola.⁴¹ Význačné postavenie Wiślice na prelome 9. a 10. storočia nepotvrdili ani ďalšie archeologické výskumu a rovnako i chronológia odkrytého objektu bola posunutá do mladšieho obdobia.⁴² Reinterpretáciám podľahol účel objektu, pričom krstiaci charakter stavby bol definitívne zamietnutý,⁴³ a tým aj jej význam ako dôkazu krištianizácie vo včasnostredovekom Małopoľsku.

39 ZOLL-ADAMIKOWA, H.: Formy konwersji Słowiańszczyzny wczesnośredniowiecznej a problem przedpiastowskiej chrystianizacji Małopolski. In: Chrystianizacja Polski południowej, s. 135-136. Naopak diskusuju výhľadové nálezy jednotlivých kostrových hrobov na Dolnom Sliezsku (Niemcza I., Ługy, Wałosz), datovaných do druhej polovice 9. storočia (len) na základe v nich nájdenej keramiky. WACHOWSKI, K.: Archeologia a możliwości śledzenia przeobrażeń ideologicznych w południowej Polsce w IX wieku. In: Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie. Ed. A. Barciak. Katowice, 1999, s. 13-14. Takéto datovanie a tým aj prípadné spájanie s (veľko)moravským vplyvom odmieta POLESKI, J.: Kontakty Wielkich Moraw z plemionami zamieszkującymi ziemie południowej Polski. In: Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie, s. 28-29.

40 ANTONIEWICZ, W.: Znaczenie odkryć w Wiślici. In: Silesia Antiqua, 10, 1968, s. 105-115. Nález krstiacej misy sa pre zástancov recepcie „slovanského“ rítmu v južnom Poľsku stal dokladom existencie slovanského biskupstva vo Wiślici.

41 Naposledy URBAŃCZYK, P.: Czy istnieją archeologiczne ślady masowych chrztów ludności wczesnopolskiej? In: Kwartalnik Historyczny, CII, 1995, 1, s. 3-18.

42 BUKO, A.: Małopolska „czeska“ i Małopolska „polska“, s. 148-149.

43 Rovnako bola zamietnutá interpretácia stavby ako zariadenia na miešanie malty. RODZIŃSKA-CHORAZY, T.: Wczesnopiastowskie urządzenia chrzcielne na tle baptysteriów pierwszego tysiąclecia. Kraków, 1994, s. 156; KALAGA, J. - GLIŃSKI, W.: Wiślicka „misa chrzcielna“ w świetle nowych badań archeologicznych. In: Początki chrześcijaństwa w Małopolsce, s. 176;

Rovnako intenzívnej pozornosti archeológov i historikov umenia sa tešia nálezy zvyškov predrománskej sakrálnej architektúry na hradnom vrchu na Waweli v Krakove.⁴⁴ Predovšetkým historici, ktorí pripúšťajú misijnú akciu z územia Veľkej Moravy, ba dokonca rozvoj slovanskej cirkevnej organizácie, by práve v týchto reliktoch sakrálnych stavieb radi videli potvrdenie svojich interpretácií. Staršie ani najnovšie výskumy však neodkryli stopy objektov datovaných do poslednej štvrtiny 9. a na počiatok 10. storočia. Zatiaľ najstaršie relikty sakrálneho (dreveného) objektu boli odkryté pri obnovenom výskume v katedrálnych kryptách v 90. rokoch 20. storočia. Nález je spájaný s českou prítomnosťou na hradnom vrchu v druhej polovici 10. storočia, teda v období, kedy bolo Malopoľsko súčasťou štátu českých Přemyslovcov.⁴⁵ Ďalšie relikty predpokladaných objektov (katedrála, rotunda–baptistérium, krížová kaplnka sv. Márie Egyptskej, tetrakonchos sv. Félixia a Adaukta, dvojapsidová rotunda NP Márie, príp. fragmenty kostolov sv. Michala a sv. Juraja), ktoré dopĺňajú obraz predrománskej architektúry na Waweli, sú chronologicky zaradené až do včasnopiastovského obdobia. Ich početné zoskupenie na hradnom vrchu môže byť odrazom rýchlej zmeny statusu Krakova, ktorý sa stal popri Hnezdne a Poznani treťou metropolou včasnopiastovského štátu a sídlom biskupstva.⁴⁶

Poslednými z archeologických prameňov, ktoré koncom 80. rokov 20. storočia oživili tému cyrilometodských misií, boli tri fragmenty hlinených predmetov – zlomkov, nájdené roku 1986 počas archeologických výskumov v Podebloci.⁴⁷ Podľa výzoru a na povrchu viditeľných znakov, pripomínajú-

PIANOWSKI, Z.: O „misie“ wiślickiej i budowlach na „regii“ (glos w dyskusji). In: Początki chrześcijaństwa w Małopolsce, s. 172. Podľa výskumov J. Kalagi a W. Glińskiego, obnovených w roku 2000, je możne, że „podium“ nepriliehalo k „misi“, ale pôvodne ležalo nad ňou (s. 167–168). Nálezy nových úlomkov hlinených nádob v objekte, datowane od 10./11. do 13. stor., majú vplyv na zmienu pôvodne staršej chronológie pohárka na dutej nôžke (s. 166–167). Z. Pianowski vidí v objekte označovanom ako „podium“ fragment základovnej stavby. Početne jamky v okolí „misy“, pravdepodobne po drevených stĺpoch, by mohli nasvedčovať, že išlo o drevenú sakrálnu stavbu, na mieste ktorej vznikol neskôr murovaný románsky kostol (s. 173–175).

44 PIANOWSKI, Z.: Najstarsze košcioły na Wawelu. In: Chrystianizacja Polski południowej, s. 99–119; ZAKI, A.: Kraków wiślański, czeski i wczesnopiastowski. In: Chrystianizacja Polski południowej, s. 59–67; PIANOWSKI, Z.: Początki zespołu architektury sakralnej na Wawelu : Stan badań i interpretacji do roku 2000. In: Początki chrześcijaństwa w Małopolsce, s. 63–79.

45 PIANOWSKI, Z.: Początki zespołu architektury sakralnej na Wawelu, s. 67–68.

46 PIANOWSKI, Z.: Początki zespołu architektury sakralnej na Wawelu, s. 78–79. RODZIŃSKA-CHORAZY, T.: Wczesnopiastowska sztuka Małopolski – zarys stanu badań u progu trzeciego tysiąclecia. In: Początki chrześcijaństwa w Małopolsce, s. 195, 199, 201–202.

47 Obec Podeblocie sa nachádza na pohraničí Małopolska a Mazovska (gm. Trojanów, woj. siedleckie). MARCZAK, E.: „Tabliczki“ z Podeblocia : nie rozwiązana zagadka. In: Studia z dziejów cywilizacji – Studia ofiarowane Prof. J. Gałłowskiemu w pięćdziesiąt rocznicę pracy naukowej. Ed. A. Buko. Warszawa, 1998, s. 93–102.

cich písmo, boli pracovne nazvané „tabuľky z Podeblocia“. Prvé dve tabuľky boli na základe nálezov v objekte (č. 13) a na základe rádiokarbónovej metódy datované od 7./8. do konca 9. storočia. Tretia tabuľka nájdená v inom objekte (č. 10) nebola datovaná. Výnimočný záujem o tento nález v odborných kruhoch⁴⁸ súvisel s interpretáciou znakov ako písmen (vyrytých do mokrej hliny pred vypálením). T. Wasilewski identifikoval vyryté znaky s gréckymi písťami IXΣΝ, ktoré tvoria všeobecne používanú skratku Ι[ΗΣΟΥΣ] Χ[ΡΙΣΤΟ]Σ Ν[ΙΚΑ] – Ježiš Kristus Zvíťaz.⁴⁹ Domnieval sa, že nápis sú stopami po obyvateľoch hradiska, kresťanov latinskej alebo byzantskej cirkvi. Nevylúčil možnosť (veľko)moravského vplyvu, či už išlo o misionárov, kresťanských kupcov alebo zajatcov z Veľkej Moravy. Odlišnú interpretáciu ponúkol orientalista E. Tryjarski, ktorý v nich videl runové znaky tureckého (orchoňsko-jenisejského) písma, používaneho národmi v juhovýchodnej Európe. Znaky potom charakterizoval ako stopu kultúry stepných národov, hlavne tureckých a navrhol ich čítať: „Odbierz dług. Oszukuj.“.⁵⁰ Nálezy z Podeblocia si tiež našli svojich razantných kritikov, ktorí v nich videli náhodný výtvor prírody (odtlačky rastlín), falzifikáty či dielo analfabetov.⁵¹

Stopy po kresťanských vplyvoch z Veľkej Moravy sú hľadané i v poľskej cirkevnej terminológii, patrociniach či toponými. Medzi filológmi však prevláda názor, že poľské cirkevné termíny, zodpovedajúce staroslovenskej cirkevnej terminológii, boli prevzaté z Čiech. Totiž pre väčšinu z nich možno potvrdiť (včasnejšie) používanie v českom cirkevnom a kultúrnom prostredí, kde je preukázateľný priamy vplyv staroslovenskej kultúry a jej transformácia do českej cirkevnoslovanskej podoby. Rovnako aj mená niekoľkých apoštolov

-
- 48 Do diskusie o tabuľkách sa na stránkach poľského týždenníka *Kultura* v roku 1987 zapojilo mnoho významných poľských bádateľov (archeológovia, historici, filológovia, orientalisti), ako T. Wasilewski, A. Nadolski, K. Godłowski, E. Tryjarski, H. Samsonowicz, L. Leciejewicz, J. Bieniak, B. Kürbis, L. Moszyński, J. Tyszkiewicz a E. Potkowski. MARCZAK, E.: „Tabliczki“ z Podeblocia ..., s. 95; MOSZYŃSKI, L.: Czy misja cyrylometodejska dotarła do Małopolski. In: Początki chrześcijaństwa w Małopolsce, s. 32-33.
- 49 WASILEWSKI, T.: Senzacja archeologiczna nad Wisły : Odczytywanie tajemnicy. In: *Kultura*, 1987, 4, s. 1, 4.
- 50 TRYJARSKI, E.: Senzacja archeologiczna nad Wisły : Ręka pogańska ze Wschodu? In: *Kultura*, 1987, 12, s. 1, 7; TRYJARSKI, E.: Wokół sensacji archeologicznej nad Wisły : Śladami tureckiego pisma runicznego. In: *Kultura*, 1987, 13, s. 7.
- 51 14. októbra 1992 sa v Krakove konal vedecký seminár „Podeblocie: najstarsze nápisy wczešnośredniowieczne ziem polskich?“, na ktorom boli tabuľky podrobenej ostrej kritike. ZOLL-ADAMIKOWA, H.: Formy konwersji Słowiańszczyzny wczešnośredniowiecznej a problem przedpiastowskiej chrystianizacji Małopolski, s. 136, pozn. 17; ZOLL-ADAMIKOWA, H.: Dyskusja. In: Początki sąsiedstwa : Pogranicze etniczne polsko-ruskie-słowackie w średniowieczu, s. 43.

a evanjelistov (Ľuka, Maciej) sa dostali do poľštiny prostredníctvom českého jazyka.⁵²

Pozitívnejšie výsledky nepriniesol ani výskum rozvoja kultu svätcov spájaných s (veľko)moravským prostredím. V prípade miestnych názvov utvorených od mien Gorazd a Klemens bol preukázaný ich neskorší pôvod až z 13. storočia. Pri názvoch odvodených od mena Klemens sa pritom poukazuje na fundácie veľmožského rodu Gryfitovcov, z ktorého jeden niesol meno Klemens. Názvy vytvorené od mena Kliment by mohli byť podľa jazykovedcov argumentom cirkevnej liturgickej tradície v Poľsku len vtedy, keby vystupovali výlučne na územiach, ktoré sa dostali pod moravskú zvrchovanosť. Vystupujú však na celom území Poľska, a preto sú spájané skôr s českými vplyvmi.⁵³

Prehľad lingvistických prameňov končí naše zhrnutie doterajšieho stavu výskumu šírenia kresťanstva z Veľkej Moravy na územiach južného Poľska. Predstavená analýza súčasného stavu výskumu v Poľsku poukazuje na problematicu včasnejšieho prenikania kresťanských misií do Malopoľska (i Slezska⁵⁴). Nenachádzame totiž pre ne priame doklady v písomných či hmotných prameňoch ani nepriame odkazy v cirkevnej lexike, v miestopisných názvoch či patrocíniach.

Ako potom máme rozumieť Metodovmu proroctvu, ktoré sa podľa autora panónskej legendy malo naplniť?⁵⁵ Môže byť zmienka o krivdách, ktoré vislanské knieža činilo kresťanom, nepriamym dokladom konfliktov medzi Vislanmi a Moravanmi, ktoré mohli mať v danej dobe najskôr ekonomicke pozadie? Koristnícke výpravy Vislanov by potom bolo možné situovať na začiatok 70. rokov 9. storočia, kedy tomu napomáhala sústredenosť Moravanov na vojny s východofranským kráľovstvom. V tomto sleduje udalosti by zmienka o zajatí

52 MOSZYŃSKI, L.: Czy misja cyrylometodejska dotarła do Małopolski, s. 28-29. Pochybnosti vyvoláva len 5 slov (resp. 3 slová a ich deriváty) cyrilometodského pôvodu, ktoré nemajú staročeské pendanty: *miłosirdy, zbawić, zbawiciel, sąmnienie/sumnienie, sąmnieć się*. BEDNARCZUK, L.: Związki językowe i kontakty kulturowe Polski południowej ze Słowacją i Czechami w czasach świętego Wojciecha. In: Święty Wojciech i jego czasy, s. 200. (K problematice vývoja cirkevnoslovanskéj kultúry v Čechách od konca 9. stor. do konca 11. stor. predovšetkým práce českého slavista F. V. Mareša, publikované vo výbere MAREŠ, F.V.: Cyrilometodějská tradice a slavistika. Praha, 2000.)

53 POLEK, K.: Udział Moraw i Czech w chrystianizacji Małopolski we wczesnym średniowieczu, s. 50-51.

54 KORTA, W.: Chrystianizacja Śląska przed 1000 rokiem, s. 322-331, 337.

55 Nemožno súhlašiť s názormi, ktoré celé proroctvo charakterizujú len ako literárny topoi bez historických reália. Do roviny literárneho topoi posúva Metodovo proroctvo SZCZUR, J.: Zagadnenie tzw. obrządku słowiańskiego w Małopolsce, s. 32-33. K historickej realite obsahu XI. kapitoly Života Metoda sa prikláňa VAVŘÍNEK, V.: Staroslovénské Životy Konstantina a Metoděje. Praha, 1963, s. 98.

a násilnom pokrstení mohla súvisieť s úspešnou výpravou Moravanov, ktorá mohla nastať až po roku 874. Motívacií k výprave na sever mohlo byť samozrejme viacero: zastaviť koristnícke výpravy, zabezpečiť severnú hranicu či získať zdroj potrebných surovín, predovšetkým železnej rudy.⁵⁶ Akt krstu podmaneného kniežaťa býval v takýchto prípadoch bežným politickým prostriedkom, prebraným modelom z karolínskeho prostredia.⁵⁷

Aký charakter však mali vislánsko-moravské kontakty po tejto udalosti, na to nám fragment zo Života Metoda nedáva žiadne indície. Ich stopy môžeme opäť hľadať len v archeologických prameňoch. Doterajšie nepočetné nálezy (zbrane, jazdecká výbava, ozdoby, sekerovité hrivny) prehovárajú skôr v prospech ekonomických a kultúrnych vzťahov - výmena tovaru a sprostredkovanie cudzích, predovšetkým karolínskych vzorov. Podľa poľských archeológov však nemožno ani v súčasnosti konkrétnejšie vymedziť charakter a intenzívnosť týchto kontaktov.⁵⁸ Preto aj v prípade kristianizácie územia horného Povislia netreba preceňovať jej možný dopad na miestnych obyvateľov. Čažko v horizonte 20 rokov prípadného trvania tesnejších vzťahov medzi Vislanmi a Svätoplukom očakávať výsledky misijnej činnosti smerujúcej k obrazu, aký vo svojich právach prezentovali J. Widajewicz, K. Lanckorońska, H. Łowmiański, Ks. J. Pietrzak, resp. na nich nadvážujúci autori. Najmä reálne z misijnej praxe v západnej Európe vo včasnom stredoveku poukazujú na značne povrchový charakter primárnej kristianizácie, kedy sa dôraz kládol skôr na geografický rozmer konverzie, než na jej hlbku. Pohania síce prijali kresťanstvo, dali sa pokrstiť, ale naďalej praktizovali pohanské rituály.⁵⁹

Preto v závere nášho príspevku môžeme konštatovať, že v súčasnosti nie presvedčivých dôkazov o rozsiahlejšej kristianizácii na územiach južného Poľska, ktoré by mali dokonca viest' k zriadeniu vyšších inštitúcií cirkevnnej organizácie v 9. a v prvej polovici 10. storočia. Neznamená to však, že cyrilometodské kresťanstvo nemalo žiadен vplyv na ďalší proces kristianizácie Poľska. Nebol to však už vplyv vychádzajúci priamo z Veľkej Moravy, ale vplyv

56 BORÓŃ, P.: Jeszcze o ewentualnej wyprawie Świętopelka morawskiego na Małopolskę. In: Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie, s. 243, 245-246.

57 TŘEŠTÍK, D.: Počátky Přemyslovců. Praha, 1997, s. 281, 325-326.

58 POLESKI, J.: Kontakty interregionalne mieszkańców Małopolski w VI-X wieku. In: Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska, s. 58; POLESKI, J.: Kontakty Wielkich Moraw z plemionami zamieszkującymi ziemie południowej Polski. In: Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie, s. 24-30. Podľa J. Poleského nie sú na základe doterajších výskumov presvedčivé dôkazy o pripojení južného Poľska k Veľkej Morave (s. 31-32).

59 KOŽIAK, R.: Kristianizácia ako problém historického výskumu. In: Acta historica Neosoliensia, 4, 2001, s. 91-93. Tam ďalšia literatúra.

sprostredkovaný kresťanskou kultúrou z Čiech. Tak prostredníctvom českej cirkvi prenikalo v druhej polovici 10. storočia do poľského cirkevného prostredia dedičstvo cyrilometodského kresťanstva.⁶⁰

Cyrillometodian Christianity in the Little Poland in the light of the latest researches

Summary

The problem of the beginnings of Christianity in the Southern Poland is radically connected with baptism of the Duke of Vislan in Great Moravia and succeeding spread of Christianity in Little Poland. There has been a discussion among supporters and refusers of Christianization from Great Moravia in Polish historiography. This study proposes solution to this problem in the light of historical, archeological and lingvistic sources. The author has analyzed contemporary stage of research and has discovered that there are no clear evidence about extensive Christianization and building of church organization of Great Moravian origin in the territories of Southern Poland.

Autor: Mgr. Rastislav Kožiak
Katedra história Fakulty humanitných vied
Univerzity Mateja Bela
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica

koziak@nextra.sk

Recenzent: Prof. ThDr. Imrich Belejkanič, CSc.
(Prešovská univerzita v Prešove,
Fakulta humanitných a prírodných vied)

60 LABUDA, G.: Jakimi drogami przyszło do Polski chrześcijaństwo? In: Nasza Przeszłość, 69, 1988, s. 52.

FRANCÚZSKA HISTORIOGRAFIA 19. STOROČIA O SLOVÁKOCH

JÁN MOJDIS

Storočie osvietenstva a nové liberálnejšie myšlienkové prúdy, ktoré mali svoj zrod v anglickom empirizme a francúzskom skepticizme, prenikali v 18. storočí s oneskorením aj do Uhorska. Prejavilo sa to vo všetkých stránkach života vtedajšej uhorskej spoločnosti. Osvietenské myšlienky si razili cestu na území dnešného Slovenska predovšetkým vďaka nemeckej, českej, ale aj francúzskej literatúry. Prijímanie materialistických či proticirkevných názorov bolo problematické, avšak demokratické a racionalistické názory našli svoj ohlas, o čom sa nedá pochybovať¹. Prejavy osvietenských myšlienok sa objavujú nielen v hospodárstve, politike a kultúre, ale aj vo výchove, kde už významnú úlohu zohrali osvietenské reformy rakúskej panovníčky Márie Terézie.¹ V tomto období dochádza aj k prebúdzaniu nacionálneho hnutia tak v rámci Európy, ako aj v rámci habsburskej monarchie. Slovenské národné hnutie v tomto období začína pôsobiť nielen v rámci monarchie, ale aj v širších európskych dimenziách, čo môžeme pozorovať v tom, že snahou slovenských vzedlancov je dostávať „*nacionálnu slovenskú problematiku*“ do širších európskych rozmerov či prijímať nové myšlienky z Európy, kde najvýznamnejšou udalosťou konca tohto storočia bola Veľká francúzska revolúcia. A práve na myšlienky Veľkej francúzskej revolúcie nadvázovalo slovenské národné hnutie. V slovenskom prostredí rezonovali myšlienky o presadzovaní „*práva národov disponovať sám sebou*“, ako to bolo zdôraznené vo francúzskom Ústavodarnom zhromaždení v roku 1790. V nasledujúcom období sa tak pre národnou-vedomovací proces a národné hnutie utláčaných slovanských národov stal najväčšou spoločenskou hodnotou národ a meradlom jeho občianskej aktivity národné vlastenectvo. V tejto novej ideológii sa výrazne uplatňovali hľadiská a požiadavky, ktoré boli motivované skôr emocionálne. Najmohutnejšie sa začala presadzovať idea slovanstva, ktorá sa sformovala do relatívne uceleného systému, pričom táto idea bola založená na myšlienke, že národy hovoriace príbuznými jazykmi tvoria etnickú jednotu, pretože majú spoločný pôvod a vo svojom vývine mali podobné osudy. Takéto idey jednoty a vzájomnosti Slovanov boli rozpracované v rôznych obmenách a programoch, ktoré boli často protirečivé. Tieto otázky

1 Ide predovšetkým o reformu školstva Ratio educationis či sekularizáciu kláštorov, zrušenie jezuitského rádu alebo tolerančný patent.

sa takto postupne dostávali do európskeho prostredia, kde nachádzali tak svojich oponentov, ako i zástancov. Nebolo tomu inak ani vo francúzskom prostredí, ktoré nemalo veľa poznatkov o stredoeurópskom priestore a ktorý ho skôr zaujímal v istých politických súvislostiach. Až štyridsiate roky 19. storočia sú obdobím zvýšeného záujmu o slovanskú problematiku, čo podnietili predovšetkým udalosti po Veľkej francúzskej revolúcii, kedy stúpa záujem o dianie vo Francúzsku u slovanských národov a na druhej strane si aj francúzske prostredie začína viac všímať východnú a strednú Európu. Niektorí francúzski publičisti otvorené prejavujú svoje sympatie s národnoslobodzovacím hnutím, pretože ciele, ktoré toto hnutie sleduje, sú totožné s ich predstavami o slobode, rovnosti a bratstve. Vyhlasujú o nich, že by mali platiť nielen vo Francúzsku, ale v celej Európe. Hlavne revolučné roky 1848 - 1849 významne poznamenali prostredie rakúskeho mocnárstva, pričom už do týchto udalostí zasiahli aj Slováci, ktorí sa, hľadajúc možnosti zlepšenia postavania slovenského národa, postavili na stranu rakúskeho panovníka, čím však stratili sympatie v západoeurópskom prostredí, kde takéto aktivity boli vnímané kontraproduktívne. O týchto otázkach sa francúzska intelektuálna verejnosť dozvedá viac predovšetkým z časopisu, ktorý v tomto období začal vychádzať a ktorý sa zaujímal o dianie v habsburskej monarchii. Ide o liberálny orleanistický dvojtýždenník *Revue des deux Mondes*.² Okrem neho sa objavujú vo Francúzsku osobnosti, ktoré svoj záujem sústrediajú na slovanskú problematiku. V tejto súvislosti musíme na prvom mieste spomenúť francúzskeho literárneho kritika, historika, profesora Univerzity v Montpellieri Paríži René Gaspard Ernesta Taillandiera, od roku 1865 pôsobiaceho v Paríži.³ Bol to práve on, ktorý vo svojich prácach zdôrazňoval, že národné povedomie Slovanov je dôkazom predovšetkým slabosti nemeckého etnika a nemeckej civilizácie vôbec. Pričom habsburskú monarchiu ani nie je možné začleňovať medzi nemecké štáty, nakoľko nemá dosť ani morálnej, ani politickej sily, aby sa postavila na čelo zjednocovacieho procesov Nemcov. Vo vzťahu k Slovanom v habsburskej monarchii vyjadroval presvedčenie, že Slovakia sa chcú konštituovať nezávisle od Maďarov a že práve „národné vrenie“ v Uhorsku môže viesť až k vojnovejmu konfliktu. V mnohých ohľadoch však slovanskú problematiku vnímal cez prizmu panslavizmu: „*Panslavizmus v habsburskej monarchii chápe teda Saint René Tailleur ako revolučné hnutie slovanských národov orientované nesprávnym*

2 Revues Des Deux Mondes bol časopis, ktorý bol informátormi Francúzov o prostredí strednej Európy. Obsahom časopisu boli články, ktoré sa dotýkali najrôznejších stránok života od hospodárstva až po umenie a vedu.

3 René Gaspard Ernest Taillandier (1817 - 1879) bol literárny kritik a historik, ktorý okrem pôsobenia na univerzite pôsobil aj na ministerstve školstva a bol tiež členom Francúzskej akadémie vied.

smerom – na cársko Rusko“, píše vo svojej štúdií B. Kušnieriková.⁴ Na Collége de France pôsobil v štyridsiatych rokoch 19. storočia Cyprien Robert⁵, ktorý sa zaslúžil o informovanie francúzskeho prostredia o slovenskej kultúre, pretože na rozdiel od Taillandiera poznal slovenské prostredie aj z vlastnej skúsenosti. Považoval Slovákov za najstaršiu časť národa Čechov a Moravanov a jeho závery v tomto ohľade boli na danú dobu autentické, pomerne presné a konkrétné. Aj keď pri hodnotení jeho prác sa oňom niektorí slovenskí autori, napr. Jozef Hudec⁶, nevyjadrovali vždy pozitívne. Ten v Slovenských pohľadoch v roku 1925 oňom mimo iného napísal: „*Cyprien Robert bol tiež skôr diletant než profesor, bol znamenitý publicista a cestovateľ*“.⁷ Avšak domievame sa, že toto vyjadrenie nevystihuje dostatočne objektívne prínos C. Roberta pre propagáciu slovanskej a slovenskej otázky, kultúry či dejín v podmienkach Francúzska. C. Robert mal pozitívny vzťah nielen k Slovákom, ale aj k ostatným národom či národnostiam, žijúcim v habsburskej monarchii.

Jednou z najvýznamnejších osobností z radov Francúzov, ktorí sa hlbšie zaoberali dejinami a kultúrnym vývojom Slovákov, je Ernest Denis, ktorý popri svojom záujme o štúdium českých dejín venoval pozornosť aj problematike slovenského národa. K tomu ho priviedol predovšetkým záujem o české dejiny, ale aj udalosti v Európe v druhej polovici 19. storočia, predovšetkým porážka Francúzska vo vojne s Pruskom. „*Boli sme v úplnom zmätku zarmútení vlastnou nevedomosťou, želali sme si nájsť podporu v Európe a ku komu sme sa mali obrátiť, ak nie ku Slovanom.*“⁸ Ucelený pohľad na dejiny Slovákov podal E. Denis v práci *Otažka Rakúska – Slováci*, kde zhrnul všetky svoje poznatky, získané dôsledným štúdiom problematiky slovanstva v Rakúsko-Uhorsku. Jeho závery boli umocnené aj osobnými či písomnými kontaktmi s viacerými slovenskými dejateľmi. Prvá časť spomínamej práce je venovaná problematike dejín Slovanov v habsburskej monarchii a vzájomným vzťahom Slovanov a Germánov, t.j. vzťahom s Rakúskom. Najväčším nebezpečenstvom pre rakúskych Slovanov je germánske ohrozenie. „*Stojíme pred desným výjavom celého jedného národa, zasiahnutého šialenstvom dionysiovským, zúriaceho na svojej trojnohe, súč obetou pekelnej moci, spupnosti, výstrednosti, nadutosti, ktoré čihajú na ľudí, ktorým pekelné šťastie pomútilo rozum a vedú ich k záhube.*

4 Kušnieriková, B.: *Revue des deux Mondes* o Čechoch, Slovákok a národnostnom probléme v habsburskej monarchii pred rokom 1871. In: *Slovenské štúdie XVII*. Bratislava 1976, s. 280.

5 Cyprien Robert (1807 - 1856) bol profesor na Katedre slovanských jazykov a zástancu myšlienky vzniku federácie slovanských národov.

6 Jozef Hudec bol publicista a prekladateľ.

7 Hudec, J.: *Slavistika ve Francii. Slovenské pohľady* 15, 1925, s. 47.

8 Mares, A.: *Louis Leger a Ernest Denis. Profil dvoch bohemistov v 19. storočí*. In: *Francúzsko a stredná Európa*. Bratislava 1995, s. 55.

Nemecko zmenilo svoj starý Otče náš novou motlidbou: Nech príde kráľovstvo moje, nech bude vôľa moja, lebo mne prislúcha panovanie, moc i sláva.⁹ Pri úvahach o germánskom nebezpečenstve vidí jedinú možnú záchrancu Slovanov v rozbití Rakúsko-Uhorska: „*Rakúsko je pre Nemecko najhroznejšou zbraňou jeho moci. Treba ho rozbiť – alebo správnejšie – obrátiť ho proti nemu.*“¹⁰ Na historickom pozadí predstavuje E. Denis Rakúsko-Uhorsko ako zlátaninu, zložitý a náhodilý štát. V druhej časti práce sústredí svoju pozornosť na dejiny česko-slovenských kontaktov. Mimo iného zdôrazňuje, že Česi vždy pomáhali Slovákom. „*Slováci nielen, že dali súčasnému českému obrodeniu niektorých jeho najskvelejších predstaviteľov, ale mu označili aj smer a dali svoj ráz. Naučili ho pozrieť sa nad úzke záujmy kráľovstva sv. Václava a hľadať víťazstvo svojej veci len v sláve celej Slávie.*“¹¹ Popri pozitívnych výsledkoch nezabúda načrtiť aj negatívne stránky vzájomných slovensko-českých kontaktov, ktoré sa podľa jeho hodnotenia stupňovali hlavne od druhej polovice 19. storočia, kedy sa objavuje istá nedôvera či neopatrnosť zo strany vedúcich národných dejateľov tak zo slovenskej, ako aj českej strany. Kritika smeruje predovšetkým k tým slovenským národným činiteľom, ktorí presadzovali myšlienky svojbytnosti slovenského národa, pretože podľa E. Denisa Slováci nie sú svojbytným národом, ale len určitým vývojovým etnikom českého národa. Takýchto predstaviteľov nazýval separatistami a považoval ich za škodcov spoločnej veci, t.j. zjednotenia Slovákov a Čechov. Ako príklad uvádzá prácu S. Czambela *Slováci a ich reč* z roku 1903, keď ho obvinil, že je „*.... spoluviník despotického jednania vlády* (myslí uhorskú vládu, poznámka J. M.), *pri svojom tuhom vlastenectve si nevšíma ohrozenia, ktoré prichádzajú z Pešti, čo nás prekvapuje a celú svoju pozornosť venuje domnelým zámerom českej uzurpácie.*“¹² Slovenčina je podľa neho iba odvodeninou češtiny, nie sú to dve rozdielne reči, pričom sa odlišujú iba stupňom svojho historického vývinu. Podobne ani dejiny Slovákov nespĺňajú s dejinami Čechov, ale sú ich predĺžením. Vcelku je táto práca prvou ucelenejšou prácou o dejinách a kultúre Slovákov, ktorá vyšla z pera významného francúzskeho historika. Aj keď sme sa pozastavili predovšetkým pri kritickejších otázkach, je potrebné zdôrazniť, že z historiografického hľadiska musíme oceniť predovšetkým fakt, že sa táto práca stala významným zdrojom prvých ucelených informácií o Slovácoch, ich kultúre a vôbec o slovenskom národe vo francúzskom prostredí.

9 Denis, E. : Otázka Rakúska – Slováci. Ružomberok 1921, s. 24-25.

10 Tamtiež, s. 44.

11 Tamtiež, s. 96.

12 Tamtiež, s. 98.

Ďalšou významnou osobnosťou vo francúzskom prostredí z hľadiska spoznávania dejín Slovákov bol André Chéradeam, ktorého pozornosť sa sústredovala na hospodársko-politickej dejine strednej Európy. Pravidelne časopisecky publikoval, predovšetkým v *Democratie Nouvelle*. Podobne ako E. Denis bol A. Chéradeam veľkým odporcom nemeckej rozpínavosti a expanzívnosti. Odmiertanie germanizmu je možné pozorovať vo väčšine jeho prác. Antigermanizmus bol určitým motívom jeho príklonu k Slovanom v habsburskej monarchii, ktorí by v spojení s Francúzskom mohli byť protiváhou nemeckého imperializmu. Za veľmi dôležitú považoval oblasť strednej Európy, pretože práve toto územie je miestom, kde sa stretávali politické a hospodárske záujmy európskych mocností. Preto je úlohou Francúzov získať pre svoje ciele slovanské národy strednej a východnej Európy. Takéto názory sledujeme aj v jednej z jeho najznámejších prác, ktorá vyšla v roku 1900 pod názvom *Evropa a otázka Rakouska na prahu 20. stoletia*. V nej sa zaobrá problematikou slovanských národov, pričom sa pokúsil naznačiť príčiny, ktoré brzdia slovanské národy v ich väčšom zapojení do politického života vtedajšej Európy. Hlavnou príčinou ich absencie je podľa neho nejednotnosť slovanského sveta. Podrobnejšie to vyjadruje v liste poľskému spisovateľovi H. Sienkiewiczovi: „*Pri všetkých ľažkostiah Slovania robia pokroky a ich úspech je len otázkou niekoľkých rokov. Postavenie Slovanov v Rakúsku by bolo silnejšie, keby na nešťastie frakcia poľských vyslancov nerobila často politiku v nemeckom zmysle, a to tým, že hlasuje za nemecké požiadavky, dáva Nemcom väčšinu a tak prispieva k tomu, aby mohli odporovať i najoprávnenejším požiadavkám Slovanov.*“¹³

Ako väčšina francúzskych slavistov, tak ani on neuznával samostatnosť slovenského národa a jeho pozornosť sa niesla v „českem duchu“, pretože slovenskú problematiku spoznával a študoval iba z českých zdrojov. Vyzdvihoval predovšetkým prácu a národné aktivity L. Riegra,¹⁴ ktorého považoval za osobnosť, ktorá svojím významom prekračuje nielen český národ, ale má významné postavenie i v politickom dianí Rakúsko-Uhorska, ba minimálne aj v stredo-európskom rámci. O Slovácoch sa vyjadroval a písal ako o vetve českého národa. Občas v jeho vyjadreniach môžeme nájsť postrehy o Slovácoch a Slovensku, ktoré však nekorešpondujú s predchádzajúcim tvrdením. Domnievame sa, že podobne ako iní francúzski slavisti v istých okamihoch nedocenil osobitosti jednotlivých slovanských národov. Vcelku však obhajoval práva všetkých slo-

13 Národné noviny, r. XLV., č. 10, s. 2.

14 František Ladislav Rieger (1818 - 1903), český politik, publicista a národohospodár. Bol spolu-pracovníkom F. Palackého a organizátorom českého národného života v Prahe. Bol členom Národného výboru a poslancom ríšskeho snemu. Od šesťdesiatych rokov 19. storočia stál na čele Národnej strany, v radoch konzervatívneho prúdu, tzv. staročechov.

vanských národov, aj keď mu unikali niektoré špecifika menších slovanských národov, žijúcich v strednej Európe, medzi nimi aj Slovákov. Môžeme však nájsť oblasti, keď tieto osobitosti predsa len zaznamenal. Vyjadruje sa napríklad vyjadruje k postaveniu národov v habsburskej monarchii a píše: „*Podobný, zrejmé nespravodlivý spôsob vlády bol možný iba nad ľudom (maďarským, talianskym, českým, poľským, rusínskym, slovinským, rumunským, slovenským, chorvátskym, srbským), ktorému sa nedostávalo národného povedomia a ktorý nepoznal svoje práva.*“¹⁵ V tomto prípade si A. Chéradame pri hodnotení situácie v Uhorsku po rakúsko-maďarskom vyrovnaní všíma osobitne Slovákov, čo svedčí o tom, že keď ich vyčleňuje ako samostatný národ, uznáva aj jeho práva na svojbytnosť. „*Od roku 1867 majú Maďari vlastnú správu a zdržujú pod svojou mocou všetky národy, či zlomky národov nemadarských, ktoré žijú na území Translajtánie, t.j. Slovákov, Rusínov, Srbov, Chorvátov a Rumunov.*“¹⁶ Aj keď teda podľa jeho názoru sú Slováci iba vetvou českého národa, predsa je to však aspoň zlomok či náznak osobitosti postavenia Slovákov.

Vzmáhajúce sa túžby slovanských národov habsburskej monarchie po slobode a samostatnosti dáva A. Chéradame do spojitosi s vplyvmi Veľkej francúzskej revolúcie, keď píše: „*Tento vývoj je určovaný vzmáhajúcimi sa túžbami slobody, ktoré sa javia ako priame dôsledky ideí francúzskej revolúcie.*“¹⁷ Aj keď toto konštatovanie je v značnom časovom odstupe od Veľkej francúzskej revolúcie, pretavenie myšlienok revolúcie v podmienkach habsburskej monarchie nachádzalo svoje miesto aj v tomto období. Nemenej dôležitú úlohu v procese vzájomného poznávania Slovanov v habsburskej monarchii zohrávali aj samotní francúzski slavisti, ktorí sa takto dostávali k úlohe sprostredkovateľov v medzislovanských otázkach a tých, ktorí plnili úlohy sprostredkovateľov vo vzťahu k západnej Európe.

Napriek tomu, že A. Chéradame presadzoval vo Francúzsku viac slovanskú otázkou ako otázkou jednotlivých slovanských národov, predsa sa v týchto kontúrach zasadzoval aj za riešenie postavenia Slovákov či ďalších národov habsburskej monarchie. Výraznou mierou prispel k povzbudeniu a rozšíreniu výskumu v oblasti dejín strednej Európy a v politickom zmysle slova ukázal, že stredná Európa a slovanské národy strednej Európy sa môžu stať významnými presadzovateľmi francúzskej kultúry a francúzskych politických záujmov v tejto časti Európy.

Osobitou postavou v rozvoji vzájomných vzťahov medzi slovanskými národmi a Francúzskom bol Louis Leger (1823 - 1923), ktorého záujem o túto

15 Chéradame, A.: Evropa a otázka Rakouska na prahu XX. století. Praha 1901, s. 17.

16 Tamtiež, s. 26.

17 Tamtiež, s. 50.

oblasť je badať od 60. rokov 19. storočia. Jeho počiatočný záujem o túto problematiku viedol mnohých k tomu, že ho považovali za čudáka, pretože: „*Vo vzdelených krajinách nechápali ako môže človek rozumne uvažujúci sa venovať štúdiu jazykov nemajúcich, ako sa vtedy Francúzi domnievali, nijakej literatúry.*“¹⁸ K záujmu o hlbšie štúdium slovanskej problematiky ho privádzali osobné priateľstvá s J. Grérom, J. Nerudom, Ž. Podlipskou, L. Riegerom, F. Palackým a mnohými ďalšími nielen českými osobnosťami tejto doby. Jeho blízky vzťah k Slovanstvu a Rusku nachádzal svoj odraz aj v jeho politickom pôsobení na zblížovaní Francúzska a Ruska. Tvrďal a presadzoval myšlienku, že „*hlavnú úlohu, ktorú si zvolil v podstate je prijímanie sveta a slovanských národov, pre pochopenie základu tej divnej morálnej filozofie, ktorá veľmi pekne sa prejavila v tvorbe takých velikánov slovanského sveta akými boli ruskí spisovatelia A. S. Puškin, J. Lermontov, F. M. Dostojevskij, L. N. Tolstoj.*“¹⁹ Celou svojou angažovanosťou v oblasti poznania a propagácie slovanských záujmov sa snažil upozorňovať francúzsku intelektuálnu verejnosť na problémy predovšetkým slovanských a iných nemaďarských či nenemeckých národov habsburskej monarchie. Medzi práce s takouto problematikou môžeme zaradiť aj knihu *La liquidation de l'Autriche-Hongrie*, v ktorej predpovedal rozpad Rakúsko-Uhorska. Z hľadiska prezentácie českého a slovenského národa sú zaujímavé kapitoly, v ktorých autor opisuje ich dejiny, spoločensko-politicú situáciu a postavenie v Rakúsko-Uhorsku. Podáva pomerne originálny záver o existencii Rakúsko-Uhorska, ktorý vychádza z toho, že existencia tohto útvaru má svoj zmysel iba v čase, keď sa všetky rozličné dunajské národa spoja, aby tak spoločne mohli čeliť tlaku tureckej riše. Ale nakoľko v danej dobe turecké nebezpečenstvo nehrdzí, stratila rakúska riša zmysel svojej existencie. Tento záver L. Legera sa objavuje v práci maďarského historika, pôsobiaceho vo Francúzsku Francoisa Fejtő, ktorý ho odmieta.²⁰ L. Leger tvrdí, že zánik habsburskej monarchie je nevyhnutný aj preto, lebo Rakúsko-Uhorsko sa odsúdilo samo a prežiť môže iba v prípade, ak by neutláčalo národy, ktoré ho tvoria. Podľa neho je potrebné vytvoriť nové štáty, ktoré budú schopné čeliť nemeckej rozpínavosti. Autor vystupuje jednoznačne ako predstaviteľ Francúzska, ktoré sa vždy obávalo rastu a posilňovania či prípadného rozšírenia Nemecka. V súvislosti so slovenským národом uvádza, že Slováci sú veľmi málo známi vo Francúzku, pretože ani encyklopédie ich buď neuvádzajú, alebo im venujú len

18 Louis Leger. In: Slovenské pohľady, r. XXV., 1905, s. 582.

19 Pozri bližšie: Ležer. L.: Pervý francúzskij slavist. In: Francuzskij ježegodnik. Stati i materialy po istorii Francii. Moskva 1988, s. 210.

20 Fejtő, F.: Requiem pour un empire défunt. Histoire de la destruction de l'Autriche-Hongrie. Paris 1993, s. 350.

zopár riadkov, ktoré autor považuje za „*almužnu*“. Súcití so slovenským národom a vyčíta tvorcom encyklopédií ich prístup. Zdôrazňuje, že Slováci v severnom Uhorsku obývajú desať žúp a že slovenská šľachta sa sice pomádarcila, ale obyčajný ľud zostal verný svojmu jazyku, o ktorom píše, že je to české krajevé nárečie Jána Husa. Ďalej uvádza, že kvôli nastoleniu panslavistických myšlienok sa zosilňuje maďarizačný útlak. Na jednej strane sa Slováci z politického hľadiska priblížili k Čechom a Chorvátom a pripojili k slovanskému zjazdu v roku 1848, ale na druhej strane podporovali rakúskeho cisára proti Maďarom a hľásali autonómiu všetkých štátov utláčaných Maďarmi. Aj napriek tomu, že žiadosti Slovákov neboli vypočuté, boli založené slovenské gymnázia, múzeum a spoločnosť na vydávanie publikácií v ich reči. Nepíše o Matici slovenskej a slovenčinu uvádza ako nárečie. Venuje pozornosť aj obdobiu, keď dochádza k zatvoreniu Matice slovenskej, zrušeniu slovenských škôl a konfiškácii slovenských národných kultúrnych fondov. Postavenie Slovákov v nasledujúcim období prirovnáva k postaveniu Poliakov v Rusku alebo Francúzov v Alsasko-Lotrinsku. „*Slovensko, zdôrazňujem to, je slovanské Alsasko, ktorému vnucujú cudzí jazyk, ktorý dokonca nemá ani tú výhodu, že je nemecký.*“²¹ Keďže ich „nárečie“ bolo zakázané vo verejných publikáciách, snažili sa Slováci priblížiť k českému národu a z nich hlavne niektorí literáti, ako píše, „*les Kollar, les Stur, les Safarik*“.²² Z celej práce nie je vcelku jasné, či autorovi ide o skutočné a spravodlivé postavenie Čechov, Slovákov a iných národov v rámci Rakúsko-Uhorska alebo skôr iba o to, aby sa posilnili Slovania, ktorí by tak lepšie dokázali čeliť nemeckej rozpínavosti, a tak by obmedzili ich hegemoniu v Európe, ktorej sa Francúzi tak obávali. V práci *Les luttes séculaire des Germains et des Slaves* poukázal na to, že odveký boj Slovanov a Germánov v dejinách má istú kontinuitu a nachádza v ňom príčiny, ktoré môžu vyústíť až do vojnových udalostí. Obhajobou slovanských národov rakúskej monarchie je práca, ktorá vyšla pod názvom *La panslavisme et l'interet francaise*. Táto kniha vyzdvihuje pozitívnu úlohu Slovanov v existencii habsburskej monarchie a na druhej strane kritizuje nepochopenie až aroganciu vládnucich národov monarchie voči slovanským nárom. Vo svojom spravodlivom rozhorčení sa dovoláva spravodlivosti pre naplnenie ich oprávnených požiadaviek. Určitou syntézou jeho celoživotného úsilia o obhajobu Slovanov v habsburskej monarchii je práca, ktorá vyšla pod názvom *Histoire Autriche-Hongrie depuis les origines jusqu'en 1918*. V nej zhŕnul výsledky svojho celoživotného bádania v oblasti slovenskej problematiky v strednej a východnej Európe, naznačil nielen dejiny Slovanov a ich dejinné peripetie, ale poukazuje i na ich bohatú história a prínos

21 Leger, L.: *La liquidation de l'Autriche-Hongrie*. Paris 1915, s. 73.

22 Tamtiež, s. 63.

k rozvoju habsburskej monarchie. Jeho celoživotné dielo významne hodnotil popredný slovenský dejateľ druhej polovice 19. storočia Svetozár Hurban Vajanský, ktorý oňom mimo iného napísal: „*V tejto zložitej dobe boli ste neúnavným oboznamovateľom veľkého francúzskeho národa a tým aj celého vzdelaného sveta s plemenom slavianskym, jeho rozmanitými vetvami, ich osudmi, jazykmi, ideálmi a s dosiahnutými úspechmi. Vy ste prvý kliesnili cestu slavianskym literatúram na široké fórum svetové, skláňali ste sa k veľkým a mocným, ale i k menším a slabším kmeňom slavianskym. Blahodarne plody vášho polvekého požehnaného namáhania pocítili sme s veľkou radosťou aj my Slováci, obývajúci krásne, ale utláčané kraje severného Uhorska, pohranie južnej Moravy a kolónie južnej zeme uhorskej.*“²³

Tematicky bol záber prác L. Legera oveľa širší, ako sme naznačili, pretože našou snahou bolo abstrahovať z neho predovšetkým jadro, ktoré má slovanský či slovenský záber. Z odborného hľadiska boli pracovné metódy a výsledky jeho práce častokrát kritizované. Môžeme uviesť predovšetkým W. Rittera,²⁴ ktorý kritizoval hlavne nedôslednosť, s akou pracoval s prameňmi, či poukazoval na to, že vedec jeho formátu by sa nemal dopúšťať nepresnosti, ktoré často skresľujú uvádzané závery. Sympatie, ideológia a vášne často prevládali aj u neho nad objektivitou a hľbkou k predkladanej tematike. Pozeral sa na svet Stredoeurópanov z pohľadu Francúza, ktorý po roku 1870 nielen obdivuje ich svet, kultúru a civilizáciu, ale vidí v nich aj spojencov pre časy, keď sa Francúzsko dostane do prípadných konfliktov.

Ďalšou osobnosťou, ktorá prispela k propagácii slovenskej problematiky vo Francúzska, bol Louis Eisenmann. Zaobral sa dejinami habsburskej monarchie a táto problematika sa stala základom jeho vedeckého bázania. Antoine Marés, francúzsky historik, odborník na dejiny strednej Európy, považuje L. Eisenmanna za dôležitú osobnosť, sprostredkujúcu francúzskej verejnosti strednú Európu, jej vývin a história.²⁵ Sám L. Eisenmann sa považoval za vedca a osobnosť, ktorá v značnej miere ovplyvňovala svojimi dielami francúzsku verejnosť. Medzi diela, v ktorých spracoval problematiku dejín Rakúsko-Uhorska a jeho národností, možno zaradiť *La Tchécoslovaquie* a *La Hongrie contemporaine*. Predovšetkým druhé menované dielo prezentuje víziu vtedajšieho Uhorska vo Francúzsku, Eisenmann v ňom postupuje od pozitívnej analýzy až

23 Národné noviny, r. XLIV., č. 5, s. 3.

24 William Ritter bol švajčiarsky umelecký kritik, prekladateľ, spisovateľ, ktorý sa zaobral aj slovenskou problematikou v období konca 19. a začiatku 20. storočia. Veľmi úzko spolupracoval s Jánom Cádom - slovenským prekladateľom a publicistom.

25 Marés, A.: *La vision française de l'Europe centrale, d'un prisme à l'autre, du XIXe au XXe siècle*. Varšava 1991, s. 383.

k odsúdeniu feudálnej spoločnosti a maďarskej aristokracie. Známa je aj jeho práca *Le compromis Austro-hongrois de 1867*. V tejto práci sa zamýšľa nad udalosťou, ku ktorej došlo v habsburskej monarchii roku 1867 a ktorá nemala iba vnútropolitické príčiny a dopady, ale jej dozvuky zneli v širších európskych dimenziách. Jednou z najpodstatnejších otázok, ktorou sa L. Eisenmann zaoberá, sú príčiny, ktoré viedli k rakúsko-maďarskému vyrovnaniu a na druhej strane načrtáva dôsledky, aké malo toto vyrovnanie pre jednotlivé národy habsburskej monarchie. Aj L. Eisenmann vnímal Slovákov podobne ako väčšina francúzskych slavistov, t.j. ako vetvu českého národa. Avšak vo vzťahu k slovensko-českej problematike naznačuje, že je predovšetkým úlohou Čechov, aby pomáhali Slovákom, aby sa Slováci mohli vrátiť do lona svojho národa. So slovenskou realitou sa L. Eisenmann zoznamoval predovšetkým prostredníctvom českých a maďarských prameňov. Odsudzoval maďarizačné snaženia uhorskej šľachty a bol zástancom nového usporiadania monarchie, v ktorej by slovanské národy mali možnosť etablovať sa v rámci tohto štátneho celku ako svojbytné a rovnoprávne národy. Napísal množstvo prác publicistického charakteru, v ktorých kriticky poukazoval na nedodržiavanie základných ľudských a národných práv v Rakúsko-Uhorsku a na násilné pomaďarčovanie Slovákov, ktoré má podľa neho drastické, násilnícke formy vo všetkých oblastiach verejného aj súkromného života človeka.

Práca *La Tchécoslovaquie* predstavuje historicko-etnograficko-politický obraz Československa, ktorý napísal tesne po vzniku ČSR. Jej úlohou bolo oboznať francúzsku verejnosť s dejinami a prítomnosťou nového štátneho útvaru, ktorý vznikol po rozbití habsburskej monarchie. V historickej časti je stručný náčrt dejín Čechov a Slovákov, v ktorom sa sústredil na najvýznamnejšie udalosti, osobnosti a fakty. Záver historického náčrtu smeruje k pripomienutiu toho, že dejiny obidvoch národov sú prepojené a vznik spoločného štátu Čechov a Slovákov je iba logickým vyústením celého radu procesov, smerujúcich k tomuto cieľu.

Slováci a ich dejiny nemali v 19. storočí bohaté historiografické zastúpenie v západnej Európe a inak tomu nebolo ani vo Francúzsku. Osobitosť Francúzska oproti iným západným krajinám bola však v tom, že v tejto krajine sa v už v 19. storočí vytvoril priestor na štúdium slovanskej problematiky a v rámci neho sa objavujú aj osobnosti, ktoré sa popri štúdiu dejín Slovanov a dejín strednej Európy dostali aj k dejinám Slovákov. Obsah ich prác je často neúplný či nepresný, ale napriek tomu sú významným prínosom pre priblíženie dejín malého stredoeurópskeho národa v prostredí „velkého západného sveta“. Historických prác, v ktorých sú spomínaní Slováci, je oveľa viac, ako sme naznačili v našom príspevku. Našou snahou ale bolo uviesť najreprezentatívnejšie postavy a ich diela o dejinách Slovákov v 19. storočí. Predstavili sme hlavné osobnosti, ktoré sa vo svojich prácach zaoberali dejinami Slovákov do roku

1918, t.j. do obdobia, kedy sa aj Slováci dostali do oveľa priaznivejších pomerov, v akých žili v predchádzajúcim období. Po roku 1918 sa historiografia slovenských dejín v západnej Európe objavuje oveľa častejšie, avšak to je už iné obdobie. Za najvýznamnejšie postavy považujeme predovšetkým E. Denisa, L. Legera, A. Chéradama a L. Eisenmanna, a tak aj hlavný obsah nášho príspevku smeroval k predstaveniu diela týchto osobností z oblasti histórie.

French historiography of the 19th century about the Slovaks

Summary

Slovak historiography even today at the threshold of the 21th century is in Western Europe represented very modestly. However, worse situation was in the 20th century. In that period only a limited circle of historians pursued Slovak issue. Considering quality and quantity the most favourable situation for the Slovak issue was in France. In the 19th century these were created very good conditions for development of the Slavic studies with the important personalities dealing with Slavic studies as well as the history of the Slovak nation. Among the most outstanding personalities we can consider E. Denis, L. Leger, A. Cheradam and L. Eisenamann. The presented contribution is focused on publications about Slovak history in the 19th century. We realize that some of presented works are from present point of view out of date but in the mentioned period they were the only source of information for Western Europeans and the most accessible source of understanding of Slovak history and culture.

Autor: Doc. PhDr. Ján Mojdis, CSc.
Katedra všeobecných dejín
Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity
Ul. 17. novembra č. 1
081 16 Prešov

mojdis@unipo.sk

Recenzent: PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD.
(Prešovská univerzita v Prešove,
Fakulta humanitných a prírodných vied)

SATIRICKÉ ŽIHADLICE JONÁŠA ZÁBORSKÉHO*

MÁRIA KRAČUNOVÁ

Väčšina prác o živote a diele J. Záborského je výsledkom literárno-vedného štúdia. Niektorí autori sa zaoberali aj jeho neliterárnej tvorbou, ale z aspektu Záborského ako spisovateľa, menej z aspektu jeho zapájania sa do slovenského národného hnutia a jeho úsilia, hoci v porevolučnom a matičnom období je táto jeho činnosť výrazná. V historiografií slovenského novinárstva nenachádzame súhrnný obraz o jeho publicistickej činnosti. Práce z dejín slovenského novinárstva súce uvádzajú stručné informácie o jeho pôsobení v redakcii Slovenských novín a tiež o jeho prispievaní do ďalších novín a časopisov, ale len v kontexte širšieho pohľadu na situáciu v novinách vydávaných na Slovensku v druhej polovici 19. storočia.¹ Práce, ktoré sa venujú výlučne jeho konkrétnej novinárskej činnosti a analýze jeho článkov, je málo.² Dlhlo bola východiskovou bibliografiou jeho práce Riznerova bibliografia, ale Rizner v nej nezaznamenal všetky články podpísané Záborským. Neuvádza jeho nepodpísané a anonymné články, preto možno heslo J. Záborský považovať za neúplné.³ Bibliografia, ktorú vydala Štátna vedecká knižnica v Prešove v roku 1975 pri príležitosti stého výročia Záborského smrti, je krokom vpred, pretože sumarizuje Záborského práce, literárne i neliterárne, a literatúra oňom prináša tiež novšie údaje o jeho novinárskej tvorbe.⁴ Stále však chýba súhrnné zhrnutie jeho príspevkov v novinách.

Záborský pôsobil ako redaktor v Slovenských novinách vydávaných vo Viedni v rokoch 1850 - 1852 a v ďalšom období prispieval do Pešťbudínskych vedomostí a Národných novín. V jeho živote existujú dve obdobia aktívnej novinárskej činnosti, roky 1850 - 1853 a 1861 - 1870. V oboch reagoval na naliehavé

* Tento príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA č. 1/9214/02.

1 Ruttka, F.: Stopami slovenského písomníctva. Martin : Matica slovenská, 1991, s. 126. Ruttka, F.: Dějiny žurnalistiky II. Praha : Novinář, 1984, s. 94.

2 Kračunová, M.: Pôsobenie J. Záborského v redakcii Slovenských novín. In: Príspevky k dejinám východného Slovenska. Zost. V. Hudečková. Prešov : ManaCon, 1998, s. 45-71. Kračunová, M.: Východné Slovensko v slovenskej tlači v 2. polovici 19. storočia. In: Zborník príspevkov z konferencie k regionálnym dejinám východného Slovenska. Zost. M. Murcko. Prešov : Metodické centrum, 1999, s. 13-29. Kračunová, M.: Záborského názory na osídlenie východného Slovenska, Slovanov, slovanskú vzájomnosť a panslavizmus. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Zost. M. Pekár. Prešov : ManaCon, 2001, s. 7-19.

3 Mihóková, K.: Jonáš Záborský ako novinár. In: Biografické štúdie VIII. Martin : Matica slovenská, 1978, s. 187.

4 J. Záborský. Bibliografia. 3. zv. Prešov : ŠVK, 1975, XXII+513+ 95 s.

otázky a problémy Slovenska a slovenského národného hnutia. Nejde o jednoduché a nezávažné príspevky. Záborský sa v nich vyjadruje veľmi otvorené a kriticky k slovenskej skutočnosti a k podstatným otázkam národného programu Slovákov.⁵

Osobitnou časťou jeho novinárskej tvorby sú drobné satirické príspevky, v ktorých glosuje súčasnosť doma i vo svete. Len malá časť týchto príspevkov bola publikovaná, väčšina sa nachádza v rukopise.⁶ Ich analýza je veľmi zaujímavá, pretože dokresľuje názory a postoje tejto zaujímavej osobnosti a je späť rovnako s jeho novinárskymi článkami, ako aj s jeho literárной tvorbou.

Biografický slovník charakterizuje tieto drobné satiry ako kratšie prozaické útvary nerovnakej literárnej hodnoty a pre ich kritické ostrie radí Záborského k najprisnejším kritikom porevolučnej slovenskej spoločnosti.⁷ Sté výročie Záborského narodenia v roku 1912 sa stalo príležitosťou k napísaniu viacerých štúdií, ktoré sa zaoberajú jeho osobnosťou a tvorbou,⁸ ale nikto si nevšimol obsiahly materiál, ktorý Záborský uverejňoval v Paulinyho Černokňažníku v rokoch 1861 - 1864 a neskôr v humoristickej prílohe Sokola. Prvý sa analýzou tohto druhu slovesnej tvorby Záborského zaoberal A. Mráz.⁹ Venoval sa iba rozboru publikovaných satír Záborského. Upozornil na ich súvis s jeho bájkami a tiež na to, že pred uverejnením boli redaktorom Paulinym kvôli ostrosti obsahu cenzurované. Z tohto hľadiska považujeme rukopisný materiál za veľmi dôležitý.¹⁰ Čo sa týka zaradenia týchto satirických príspevkov Záborského k literárному druhu a žánru, Mráz¹¹ ich nazýva satirickými poznámkami a S. Rakús¹² kratšími satirickými útvarmi.

5 Mráz, A.: *Trpkosti a pravda zo župčianskych samôt*. In: Zo slovenskej literárnej minulosti. Bratislava : SVKL, 1953, s. 85.

6 Záborský svoje krátke satiry publikoval pod názvom *Násmešné rozhovory*, *Násmešné listy*, *Násmešné telegramy*, *Nápady drotára Fedora*, *Listy drotára Fedora*, *Rozmluvy*, *Telegramy z...*, *Kniha Džefr a Žihadlice*. Nepublikované satiry sú v rukopise zoradené do časti *Násmešné listy*, *Telegramy*, *Kniha Džefr*, *Rozmluvy*, *Kalendárské proroctvá a Žihadlice I. a II.* Sú očíslované a každá satira má názov korešpondujúci s obsahom.

7 Slovenský biografický slovník. VI. zväzok T-Ž. Martin : Matica slovenská, 1994. Heslo Záborský, Jonáš, s. 384-386.

8 Botto, J.: Jonáš Záborský. Turčiansky sv. Martin, 1912. Votruba, F.: Jonáš Záborský. In: Prúdy, 1912, č. 8, s. 9-10. Kühn, L.: Jonáš Záborský. In: Slovenské pohľady, 1926, č. 3, s. 12-27. Krčméry, Š.: Ľudia a knihy. Praha 1928. Šteller, F.: J. Záborský a pamätnie dni na rok 1926. Odtlačok zo Zborníka spolku profesorov Slovákov na 50. ročnicu smrti J. Záborského. Košice : Slovenská knihtlačiareň. 1926, s. 24-54.

9 Mráz, A.: *Trpkosti a pravda ...*, s. 75-85.

10 Mráz, A.: *Trpkosti a pravda ...*, s. 99.

11 Mráz, A.: *Trpkosti a pravda ...*, s. 96.

12 Rakús, S.: Humor a satira v Záborského diele. In: Biografické štúdie VIII. Martin : Matica slovenská, 1978, s. 11-21.

V matičných rokoch sa v porovnaní s predchádzajúcim obdobím zlepšila situácia v slovenskej žurnalistike, a to kvalitatívne i kvantitatívne. Mnohé časopisy sa zmodernizovali a dosahovali slušnú úroveň.¹³ V satirických časopisoch sa objavujú dvetedy zriedkavo sa vyskytujúce žánre, hlavne fejtón a krátke beletristicke útvary. Satirické žihadlice uviedol do slovenských novín J. Záborský. Šlo o krátke satiry napísané formou telegramu, krátkeho oznamu alebo dialógu, ktorý bol na Slovensku obľúbený hlavne v ľudových časopisoch. Záborskému fiktívny rozhovor vyhovoval, pretože jeho prostredníctvom mohol vyjadriť svoje názory na množstvo aktuálnych problémov a polemickým lade- ním vyhovoval aj jeho povahе. Písal aj satiry iného typu. Niektoré boli rozsiahlejšie, napr. anekdotický príbeh, komentovaný oznam, ale má množstvo celkom krátkych satír, ktoré formou pripomínajú výrok.¹⁴ Černokňažník svoju

13 Ruttkay, F.: *Dějiny žurnalistiky II.* ... , s. 78.

14 Telegram: ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Od hraníc Benátska 1866, Telegramy, rukopis, s. 495. *Austria dostala nádchu. Kýčha sa jej tak, že jej celé kráľovstvá fukajú z nozdrov. Nastydlia trochu, lebo chladný vietor podívá od severu.*

Krátky oznam: ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, April X., Žihadlice, rukopis, č. 549. *Rakúsko vo velikom nebezpečenstve. Prešla jedna ruská knižka prez hraničný kordón.*

Dialóg: ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Demikát, Kniha Džefr, rukopis, s. 333.

Profesor: Ktoré zvery sú rybám podobné a prečo?

Kandidát: Slováci. Lebo nemí zostávajú, trebá im aj škrupiny z očí spadnú.

Profesor: Jaký je rozdiel medzi rakom a cenzúrou?

Kandidát: Neogabanosť a spiatočníctvo rak lúbi. Teda žiadny.

Profesor: Čo je svetlo?

Kandidát: Svetlo je, čo slabé oči zniest nemôžu.

Profesor: Prečo?

Kandidát: Lebo na tmavé pomery veľa osvety rozširuje...

Žihadlica: ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, April XIII., Žihadlice, rukopis, s. 573. *Osveta napreduje. Už každá obec má svojho uči-teľa.*

ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, April XIII., Žihadlice, rukopis, s. 572. *Boh je všade, ale Garibaldi sa čaká všade.*

ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Žihadlica, Černokňažník, 1862, č. 8, s. 6. *V čom sa zrovnávajú Rusko a Rakúsko? Obom je na konci úzko.*

ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, April XII., Žihadlice, rukopis, s. 585. *Capi v záhradách a fanatickí biskupi vo svojich biskupiach gazdujú výborne.*

Anekdotický príbeh: ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Knižka ako strašidlo, Žihadlice, rukopis, s. 600. *Mrzel sa farár, že mu sedliaci kradnú bezocivo ovocie v sade. Ja vám poradím, ozval sa kostolník. Zaveste tam knižku a za to vám stojím, že žiadnen viac neprijde.*

Komentovaný oznam: ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Samojedia, Rozmluvy, rukopis, s. 234. ... *Nové meno Rakúska je Samojedia. (To vyjadruje, čo sa deje v ňom. V Uhráč kričia národy, že ich hlcú Maďari, v ostatných zemiach jeho Veličenstva vreštia Slovani, Taliani, Poliaci, že ich jedia Nemci. Všade hľadanie svojeti).*

Oznam: ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Z Kocúrkova, Telegramy, rukopis, s. 487.

U nás sa zriadil v zmysle ministeriálnej rady spolok ku napomoženiu školskej výchovy. Predseda jeho je plebán, podpredseda plebán, zapisovateľ plebán, pokladník plebán, jediný vý-

orientáciou vyhovoval Záborského potrebe vyjadrovať sa k slovenskej realite, pretože neohrozene bránil slovenské národné práva a výrazne pôsobil na formovanie verejnej mienky.¹⁵

Záborského literárnu satirou sa zaoberali viacerí literári vedci.¹⁶ Došli k záveru, že jeho literárna satira bola dôsledkom jeho racionalistického kritizmu. Preto negoval generačný program štúrovskej generácie, ku ktorej patril, a jeho spisovateľská pozícia bola anomálou vo vývinovom procese slovenskej literatúry. Nebola však totálnym odklonom od skutočnosti, naopak, v porevolučnom a matičnom období práve príklonom ku skutočnosti naznačil trend vývoja slovenskej literatúry k realizmu.

borník plebán, jediný zakladateľ plebán, jediný riadny člen a prispievateľ plebán. Organista príde tiež, kedykolvek sa bude piť oldomáš.

Poučný príbeh: ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Maďar v nebezpečenstve od Slováka, Rozmluvy, rukopis, s. 509. *Maďar a Slovák povadili sa a pobili v krčme. Mocnejší Slovák hartašil Maďara na zemi. Maďar kričal na raty. Krik jeho slyšal druhý mimo idúci Maďar a tázal sa oknom: „Há! Kto ťa katuje?“ „Ten, koho niet,“ odvetil bitý Maďar. Hľa, následky národnostného zákona 1868.*

Výrok: ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Vznešené myšlienky o úradu učiteľskom, Rozmluvy, rukopis, s. 194. *Kto sa za nič nehodí, je ešte vždy dobrý za učiteľa.*

ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, April XII., Žihadlice, rukopis, s. 569. *Sedliaci naši už výborne hrajú na forte pijano.*

ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Kedy sa Pánboh hnevá? Rozmluvy, rukopis, s. 255. *Vtedy, ked' je reč o uhorskej spravodlivosťi!*

ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Politická zvláštnosť Slovákov, Kniha Džefr, rukopis, s. 312. *Slováci sú v aritmetike politickej nula, ktorá len v spojení s inými číslami dačo znamená.*

15 Černokňažník bol prvý slovenský humoristický časopis. Bol najlepší zo slovenských periodík tohto druhu v 19. storočí. Vydával ho v Budíne V. Pauliny-Tóth v rokoch 1861 - 1864. Bol to poučný časopis dobrej úrovne. Nič neodpustil maďarskej šľachte a buržáziu, ale ani odnárodneným zemanom a inteligencii. Redaktor zdôrazňoval, že tílohou Černokňažníka je slobodomyselné písanie za emancipáciu a rovnosť všetkých národností. Vyroval sa úrovňou zahraničným časopisom, ba ich aj pred predbiehal. Prispievali doňho okrem Záborského aj G. K. Zechenter Laskomerský, J. Mallý-Dusarov, L. Pauly, J. Viktorin a iní. *Sokol* (1862 - 1869) bol literárny časopis vydávaný P. Dobinským v Banskej Štiavnici. Vychádzal z politickej línie memorandistov, ktorí podporovali. Od roku 1862 ho redigoval V. Pauliny-Tóth. Ruttikay, F.: *Dějiny žurnalistiky II.*, s. 93-98.

16 Čepan, O.: Paradoxy Jonáša Záborského. In: Biografické štúdie VIII. Martin : Matica slovenská, 1978, s. 11-21. Petrus, D.: Prozaická tvorba Jonáša Záborského. In: Biografické štúdie VIII. Martin : Matica slovenská, 1978, s. 49-64. Števček, J.: Racionalizmus, kontrast, náhoda. In: Biografické štúdie VIII. Martin : Matica slovenská, 1978, s. 78-88. Rakús, S.: Humor a satira v Záborského diele. In: Biografické štúdie VIII. Martin : Matica slovenská, 1978, s. 89-97. Bačík, A.: Záborský modernista. In: Biografické štúdie VIII. Martin : Matica slovenská, 1978, s. 83-88. Forst, V.: J. Záborský v české literární historii. In: Biografické štúdie VIII. Martin : Matica slovenská, 1978, s. 254-258.

Kategórie humoru a satiry nie sú ešte v literárnej teórii dostatočne spracované. Humorné poňatie je kvalifikované ako v podstate zhovievavé a satirické ako nezhovievavé, výsmešné, ostré a odsudzujúce. Kým v slovenskej literatúre a publicistike býval slovenský humor krotký, hlavne k Slovákom a útočný iba k nepriateľskému táboru, Záborského humor je iný. V jeho satire nedochádza k rovnováhe medzi humorom a satirou, hodnotenie vecí a javov sa prichyľuje takmer jednoznačne k ostrej, údernej a ničivej kritike. On demaskuje skutočnosť a ľudí, objekt svojej kritiky deformuje, zdôrazňuje skryté i viditeľné nedostatky.¹⁷ V tomto zmysle postupuje rovnako proti svojim i proti nepriateľom a robí tak v snahe zachytiť aj skrytú pravdu. Možnosti, ktoré poskytuje satira, mu vyhovovali a poslúžili mu ako reakcia na zvrátenosť dobrých pomerov a na odreagovanie vlastných ľaživých problémov.¹⁸ Jeho hlboké stotožnenie so satirou ho viedlo k tomu, že jeho smiech je výsmech, zámerný, tvrdý, niekedy až zúfaly.¹⁹ U Záborského toto prechýlenie k satire a sarkazmu vyplývalo z voľby témy. Bol dobrý pozorovateľ a reagoval na množstvo domáciach i zahraničných problémov, najviac na prejavy maďarizačnej politiky, na vnútornú situáciu v monarchii, na postavenie Slovanov, trápil ho zúfalý kultúrny stav na Slovensku, nejednotnosť Slovákov, alkoholizmus, nezáujem ľudu o svoje pozdvihnutie, rozpor medzi hlásanou slobodou a realitou. Z ľudských vlastností pranieruje egoizmus, hlúpost, odrodilstvo, karierizmus, ľahostajnosť, pokrytectvo a všetko, čo bolo v rozpore s právami a potrebami národa a človeka jeho doby. Nikdy neboli tak včlenený do celonárodného života ako v čase pôsobenia v Župčanoch, kde žil sice v izolácii od slovenského národného života a centra, ale neboli odrezaný od sveta, pretože satiricky reagoval na svetový i domáci vývoj a jeho

17 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Z Pešte 1868, Rozmluvy, rukopis, s. 212. *Radujte sa Slováci! Uhorský snem hotuje už raz i pre vás zákon. Ako národ sice nebude tam spomenutí, lež ako nenárodu nadelia vám paragrafy a spolu s inými nenárodnmi toľko práv, že ľažko bude nájsť skryté tam nič.*

ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Čo je panslavizmus, Kniha Džefr, rukopis, s. 380. *Panslavizmus je v teórii – boskajme sa. V praxi bime sa! Je generálne milovanie, špeciálne nenávidenie. Je harmónia disharmonická. Slovom, je hovädzina, o ktorej Slovani istotne vyžijú až do smrti.*

18 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Rady na tento rok, Kalendárium drotára Fedora, rukopis, s. 22. *...Neviem, komu bych príhodnejšie mohol som venovať nové toto svoje dielo, ako vám, hlodené mole, pre ktoré ja vôbec písem, pre obveselenie všetkých, ktorí ho čítať nebudú.*

19 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Slovania, Kniha Džefr, rukopis, s. 369. *Slovania pochádzajú od Kaina. Ja, ked' považujem život ich v minulosti a prítomnosti, povedám, že pošli z rozumu.*

ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Kalendár, Rozmluvy, rukopis, s. 217. *Na rok ktorýkoľvek od narodenia Antikrista, vynájdenia pálenky a národnej aristokracie, platí neobmedzene pre Slovensko.*

stanoviská sú prekvapujúco samostatné, smelé a odvážne. Jeho krátka satira vyplýva z urážky rozumu, preto stíha všetko nerozumné, argumentuje logicky, polemizuje a viac ho zaujíma obsah ako forma. Na forme mu nezáležalo, jeho jazyk je expresívny a často smeruje k vulgarizmom, ale tie používa iba tam, kde narazí na prekážku.²⁰ Aj keď z krátkej satiry publikoval iba zlomky, pôsobil na ďalší vývin tohto žánru pozitívne.

Záborský vo svojich satirách neobišiel ani náboženstvo a cirkev a nezdráhal sa ich ironizovať. Bol veriacim kresťanom, nie však náboženským fanaticom a aj vo veciach náboženstva bol viac racionalistom. Náboženstvo chápal ako etickú normu ľudského života, ako základ usporiadania sociálnych vzťahov v spoločnosti a tiež ako duchovné a kultúrne dedičstvo. Vo vzťahu k ľudu vnímal uplatňovanie náboženstva aj ako národnno-výchovného činiteľa. Kým došiel ku kritickému a satirickému postoju voči náboženstvu, musel prejsť zložitú cestu vyrovnania sa s filozofiou svojej doby. Spočiatku bol silne ovplyvnený osvietenstvom a racionalizmom a starý spor medzi náboženským a filozofickým bohom riešil podobne ako ďalší osvietenci zanevretím na filozofiu.²¹ Filozofia, ktorú študoval už počas teologických štúdií v Prešove a pokračoval v jej štúdiu v Halle, ho znepokojovala a polemizovala s ňou. S Heglom, osudovým filozofom štúrov cov i celej modernej protestantskej teológie, polemizoval najviac. Satiry, ktoré napísal, svedčia o jeho vyrovnávaní sa s jeho filozofiou. V ironic kom dialógu, ktorý neboli publikovaný,²² sa rozprávajú knáz a adept knázského povolania. Do úst knáza vložil Záborský vlastné názory na Heglovu filozofiu. Ironizuje jeho snahu „rozumom pochopiť nepochopiteľné problémy“, z čoho podľa neho pramení Heglova nepochopiteľnosť, keďže „prestupuje rozum rozumom“. V krátkej satire *Nápady drotára Fedora*²³ odsudzuje Hegla jednoznačne tvrdením, že „medzi zvieratom a nemeckou filozofiou sa podivná podobnosť nachodí, oba nezrozumiteľne hovoria“. Za medzami rozumu podľa racionalistu Záborského začína „nerozum“ a tí, ktorí idú za Heglom, nevidia

20 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Vzdych závisti Slováčky, Kniha Džefr, rukopis, s. 367. *Ó, ako šťastné sú Maďarky, že rodia maličkých sviniarikov! My, Slováčky, si takých ľažko dochovať musíme.*

ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Slovenský ľud a aristokracia, Kniha Džefr, rukopis, č. 348. *Slovenský ľud a slovenská aristokracia hodia sa úplne jeden pre druhého. V lude niet zdravého ľudského rozumu, v aristokracii vznešenosť ducha. Sú jedni druhých hodní.*

21 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Pominutelnosť sveta, Rozmluvy, rukopis, s. 263.

22 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Transcendentálnosť filozofie, Rozmluvy, rukopis, s. 190.

23 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Nápady drotára Fedora, Rozmluvy, rukopis, č. 250.

„*pre les stromy*“.²⁴ Nemeckú filozofiu nazýva „*bolehlavom so židovským korením*“ a Heglovu dialektiku označuje Záborský analytik za metódu „*ked človek niekedy hovorí tak, akoby rozumu nemal*“. Vysmieva sa z heglománie, vraj „*nemeckí sedliaci už ani neorú a nesejú, len čítajú Hegla, jeho Fenomenológiu a od kofy na bryndzovom trhu sa výmenou za jeho filozofiu dá získať aj denník doktora Fausta*“.²⁵ V tejto fáze začal Záborský spochybňovať aj rozum a žiadal, aby svetskú múdrost doplňala božia múdrost. Od vzdelania požadoval, aby človeka neviedlo k pohrdaniu vierou a neuvoľňovalo v ňom zlé sklonky. O filozofii vo vzťahu k človeku pochyboval, pretože sama osebe ešte človeka nerobí mravným, keď zdôrazňuje, že človek má konáť dobro iba kvôli sebe samému. Odmieta absolútne Ja, ktoré je podľa neho základom Heglovej i nemeckej filozofie.²⁶ Je zástancom kresťanského názoru a z tejto pozície útočí aj na Hurbana, ktorý spájal Hegla s kresťanstvom, že „*mení jeho filozofiu na luteránsky katechizmus*“.²⁷ Kritický a satirický duch Záborského nezostal pri týchto nábožensko-teologických názoroch. Začal spochybňovať to, čo dosiaľ horlivovo bránil. Pozorujúc kresťanstvo svojej doby, prejavy ktorého zo strany ľudí i kňazov neboli potvrdením toho, čo hľásali, útočí dokonca aj na Krista a nebo „*lebo sú tam ľudia bez hlavy*“. Konštatuje, že bez hlavy sa najskôr príde do neba. Útočí na náboženské predsudky, pomery, svätuškárstvo a tmárstvo, dokonca aj o Panne Márii sa vyjadril, „*že v lese pri Haršágu skáče po duboch a produkuje sa pred početne zhromaždeným ľudom šarišským*“.²⁸ Voči kresťanským filozofom a ich neomylnej pravde postavil tvrdenie, že „*pravda je iba ľudská a nie kresťanská*“. Cirkev v súčasnom svete bude musieť pochopíť, že „*ľudstvo ide iným smerom*“²⁹ bude sa musieť zmieriť s učením o večnosti hmoty, lebo vývin ľudského ducha ide nezastaviteľne vlastnou cestou. Napokon napísal aj tvrdé slová na adresu kňazov: „*My, popi, sme všetci rovnakí. Pravda je dobrá len pre nás samých, pre každého iného len lož a mámenie. Učíme, čomu sami neveríme, przníme rozum ľudský, udržujeme za dobrú plácu blud a pomery*“.³⁰ Neodpustil ani sebe, cítil sa vinným. V praktickom živote nie je podľa Záborského napĺňané poslanie kresťanstva ako posolstva lásky a ľudskosti.³¹

24 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Nemecká filozofia k upotrebienu, Rozmluvy, rukopis, č. 252.

25 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Fenomenológia, Kniha Džefr, rukopis, s. 361.

26 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Fenomenológia, Kniha Džefr, rukopis, s. 360.

27 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Kázeň v cirkvi luteránskej, Žihadlice, rukopis, s. 26.

28 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Astrologické vedomosti, Kalendár drotára Fedora, rukopis, s. 533.

29 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Z Ríma, Telegramy, rukopis, s. 493.

30 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Vedecký ruch v duchovenstve, rukopis, s. 24.

31 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Súbeh na preklad katechizmu, Žihadlice, s. 58.

Okrem všeobecných úvah o náboženstve, cirkvi a kňazoch sa Záborský kriticky vyjadroval aj k pôsobeniu cirkvi v domáčich pomeroch, hlavne v súvislosti s konkrétnou politikou monarchie a maďarizačnými úsiliami v Uhorsku. Katolícku cirkev označil za spojenca Habsburgovcov a keď hodnotil ich prístup k Slovanstvu a k požiadavkám slovanských národov v monarchii, označil „... *toto katolíctvo vždy i teraz Slovanstvu vražebné*“.³² Všímal si pápežskú politiku v Taliansku, odsudzoval jej spájanie s Francúzskom a Napoleonom III., o politike ktorého nemal vysokú mienku³³, pretože sympatizoval so zjednocujúcim sa Talianskom.³⁴ Pápežskú politiku považoval za nerealistickú a vzdialenú potrebám katolíkov 19. storočia. Vtipne poznámenal, že „*pápež už asi ohľachol, len hrá a hrá na klavíru svojom, ač už potrhané struny žiadnoho viac zvuku nevydávajú*“.³⁵ Mnohé krátke satiry vyjadrujú vlastné životné pocity katolíckeho kňaza Záborského. Uvedomoval si vlastnú pozíciu v cirkvi ako takej, podľa neho obyčajný kňaz nie je schopný naplňať poslanie, pretože „*o úlohe duchovenstva panujú rozličné mienky*“.³⁶ „*Jedni mu kladú za povinnosť udržovať, oživovať a zúrodenovať ustálenú vieri*“³⁷ a on nechcel byť konzervatívnym kňazom. „*Jní mu radia viesť ľudstvo na ceste vývinu ducha ďalej*“, čím mal na mysli také poslanie kňaza, ktorý by medzi ľudom šíril osvetu, vzdelenosť, ktorý by pozdvihol národné povedomie, pretože mal vlastnú predstavu o poslaní kňaza v modernej spoločnosti i v národnom hnutí v duchu osvieteniských ideálov a potrieb slovenského národného hnutia. Uvedomoval si na každom kroku, že tieto predstavy narážajú na obmedzenia cirkevnej vrchnosti³⁸, na silný maďarizačný tlak a zneužívanie cirkvi na ciele maďarizácie³⁹, no najviac ho trápil postoj ľudu a ostatných zložiek spoločnosti k národne uvedomelým kňazom.⁴⁰ Obviňuje ich z povrchného kresťanstva a z nezáujmu o národnú vec⁴¹ a sarkasticky poznámenáva, že „*duchovenstvo postupuje podľa tajného*

32 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Katolíctvo, Žihadlice, s. 157.

33 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Apríl XII., Kalendár drotára Fedora, rukopis, s. 565.

34 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Apríl III., Kalendár drotára Fedora, rukopis, s. 555-556.

35 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Apríl X., Kalendár drotára Fedora, rukopis, s. 569.

36 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Úloha duchovenstva, Kniha Džefr, rukopis, s. 342.

37 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Uskutočnenie kňažského sľubu, Pripovedky, rukopis, s. 624.

38 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Apríl XIII., Kalendár drotára Fedora, rukopis, s. 573.

39 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Popis, Žihadlice, rukopis, s. 49.

40 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Rozličné považovanie kázni, Kniha Džefr, rukopis, s. 367.

41 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Posudzovanie, Rozmluvy, rukopis, s. 199. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Paľuďajevská základina pre farárov, Rozmluvy, ruko-

písma“, čím myslí zneužívanie cirkvi pre iné ako duchovné pôsobenie, pretože pozná situáciu a dôsledkom je strata autority cirkvi, stav „*ked' kresťania považujú slovo božie za politiku a za parádu, ktorou si musí kňaz ľažko svoj chlieb zaslúžiť*“.⁴² Sám konvertoval na katolícku vieru v predstave, že mu katolícka cirkev umožní stať sa profesorom na seminári v Košiciach a že sa mu splní dávna túžba pôsobiť aktívne na vzdelávanie a výchovu mládeže. Konvertoval bez ľažších vnútorných rozporov a až neskôr si uvedomil dôsledky tohto kroku pre seba samého.⁴³ Nemal žiadne ilúzie o cirkvi a cirkevnej vrchnosti, rovnako katolíckej, evanjelickej a kalvínskej, pretože sa spreneverovala svojmu poslaniu. Označil cirkevných hodnostárov „*za hrdláčov a bruchopasníkov, ktorí si všade nosia svojho boha i svoj oltár*“⁴⁴ a zanedbaný ľud potom počúva „*druhých, praktických kazateľov v krčme*“.⁴⁵ Veľmi ho trápil existujúci stav v kňažských semeništiach, kde maďarizácia spôsobila, že sa zmenili na „*őnképző intézeter*“, na spoločnosti „*k dovršeniu odnárodňovania Slovákov*“ a v praxi potom kňazi „*ani slovenskej spovedi nerozumeli.*“⁴⁶ Takýchto kňazov nazýva novovekými jezuitmi, ktorí „*chodia vo sviniarskych čuháčach a nehorlia za samospasiteľnú vieri, než za samospasiteľnú maďarskú reč*“.⁴⁷

Slovenské noviny a časopisy museli v matičnom období a po vyrovnaní čeliť stupňujúcim sa útokom uhrofílskych tlačových orgánov, ktoré boli vydávané po slovensky. V Budapešti vychádzal Krajan (1865 - 1868) a Vlastenec (1869 - 1871). Ďalším bola Svornosť (1873 - 1885), vychádzajúca najprv v Banskej Bystrici a potom v Trenčíne. Časopisy boli nástrojom presadzovania maďaričnej politiky. Boli financované vládou a vo veľkom počte distribuované po celom Slovensku. Záborský si uvedomoval ich nebezpečnosť pre ďalší vývin na Slovensku, pretože s obavami sledoval odnárodňovanie všetkých zložiek obyvateľstva. Časopis Krajan ostro napádal. V liste Viktorinovi 2.10.1865 hodnotí Krajana slovami: „*Ale tu čort, tam diabol. To je ohavne servilný orgán*

pis, s. 207. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Kázne proti opilstvu, Rozmluvy, rukopis, s. 219. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Spoved biskupov uhorských, Rozmluvy, s. 232.

42 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Čo najlepšie zabezpečuje mučedníctvo, Kniha Džefr, rukopis, s. 368.

43 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Rozličné pomenovanie kázni, Kniha Džefr, rukopis, s. 367.

44 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Dva listy z Pešte do Košíc, Telegramy, rukopis, s. 119.

45 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Najbohatší ľudia, Kniha Džefr, rukopis, s. 368.

46 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Dvojakí kazatelia, Kniha Džefr, rukopis, s. 367. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Kňazstvo, Kniha Džefr, rukopis, s. 388. Záborský, J.: Zo Šariša. In: Pešťbudínske vedomosti, 1869, č. 16, s. 3

47 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Novovekí jezuiti, Kniha Džefr, rukopis, s. 343.

odhodlaných protivníkov slovenského života, ktorí len to chcejú, aby Slovák ničoho nežiadal a ničím neboli.“ V telegrame z Kocúrkova 1868 konštatuje, že „*Slováci nemajú príčiny reptať na tajný fond, ktorý plodi zámery proti nim samým, pretože vláda z neho udržuje neodvísle slovenské časopisy*“.⁴⁸ V čase, keď slovenská tlač zápasila s finančnými problémami, s problémami distribúcie, s nedostatkom odberateľov a legislatívnymi prekážkami, tieto vládou podporované noviny „*vychádzajú v tisícoch a dostávajú sa bez problémov do každej doliny, šíria sa po všetkých Chujavách, kde ich odoberajú ľudia majúci v obľube kočvardiny*“.⁴⁹ Šíria ich agenti, ktorí „*horlivu odporúčajú, čím sami pohŕdajú, odrodilstvo*“, a odoberajú ich ľudia, ktorí ich nečítajú. Krajanu ironicky nazýva „*jediným praktickým časopisom pre Slovákov, bo nežiada ničoho*“.⁵⁰ Sú to noviny Maďarov a renegátov, ktoré naháňajú Maďarom „*vodu na mlyn*“ a sú výbojným a cieľu slúžiacim tlačovým orgánom⁵¹, vydávaným protivníkmi Slovákov pre Slovákov.⁵² Sarkasticky sa o ich „*slovenčine*“ vyjadruje takto: „*Vo výtisku pre nás pište jeden riadok v horne, druhý v dolno a tretí v stredokocúrovskom nárečí, aby sa každému stalo zadosť, lebo kto u nás hvari, chce aby aj druhý s ním hvaril, kto hutorí, žiada aby druhý hutoril. Ktorékoľvek nárečie však zvíťazí, ortografia musí byť maďarská.*“⁵³ Redaktor novín Leopold Thull sa vyjadril, že cieľom jeho novín je okrem iného aj odstrániť nezrozumiteľnosť spisovnej slovenčiny skutočnou slovenčinou.⁵⁴ Podľa Záborského je táto jeho snaha „*mätením jazykov*“, preto jeho „*vlastenecké*“ snahy odmietol. Nazval Thulla „*hrdinom banskobystrického semeništa vychovaného proti Slovákom, kúpeným talentom, za čo mu štedrí účastníci tohto krajan-*

48 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Z Pešti 1868, Rozmluvy, rukopis, s. 237.

49 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Rozdiel medzi Krajanom a slovenskými novinami, Rozmluvy, rukopis, s. 237. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Krajan, Žihadlice, rukopis, s. 388. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Rozšírenosť slovenských časopisov, Žihadlice, rukopis, s. 97. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Dve rozličné svedectvá Krajanovi, Žihadlice, rukopis, s. 101.

50 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Prialstvá dvoch redaktorov, Násmešné listy, rukopis, s. 95.

51 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Praktickosť Krajanova, Kniha Džefr, rukopis, s. 384.

52 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Zvláštnosť Krajanova, Kniha Džefr, rukopis, s. 380. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Vlastenec, akých najviac, Rozmluvy, rukopis, s. 237. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Márnosť obetí Krajanova, Rozmluvy, rukopis, s. 204

53 Dr. Fedor: Z Kocúrkova. In: Sokol III., 1863, č. 4, s. 39. Dr. Fedor: Z Kocúrkova. In: Sokol III., 1863, č. 6, s. 45.

54 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Prialstvo dvoch redaktorov, Násmešné listy, rukopis, s. 95.

*ského podniku dajú penziu bez práce“.⁵⁵ Polemizuje s jeho tvrdením, že so Slovámi má dobré úmysly, pretože mu pripadá nelogické v čase, keď sa každé použitie slovenčiny považuje za panslavizmus, oháňať sa slovenčinou. Vo verejnej prosbe šarišských sedliakov píše Thullovi jeho pravopisom: „*Najväčšiu úfnosť skladáme roky redaktorovi Krajanu. Bo kegy zna terefenti pisacz, ta ich budze znacz i vyszvetlovacz. My teho pana volime za cestneho szprostaka. U nas budze macz 0000 czitatejlichoch.*“⁵⁶ Dodáva, že logicky mu vychádza, že sa objavili popri Slovácoch panslávoch, ktorí sú všetkými možnými spôsobmi potláčaní, akisi noví Slováci – Krajaní. Tí zaujímajú samé dôležité miesta a útočia na všetky vymoženosťi Slovákov. Prirovnáva Krajanov „*k nečistému hmyzu, ktorý sa zahniezdzuje a rozplieňuje v dome a živote slovenského národa*“ a odporúča proti nim postupovať ako proti hmyzu, lebo „*dobrá a opatrná gazdinka hned, ked pri prvom spozorovaní nepriloží pilnej ruky k vyplieniu, pozdejšie ani pomocou tinktúr a mikstúr ich nevykorení*“.⁵⁷ Nakoniec zámery Krajanov a jeho podporovateľov odhaľuje priamo: „*Pod zásterou liberálnosti smerujú na to, aby vonkoncom bola zničená každá možná samostatnosť, aj literárna, nemadarských národov, ergo, centralizácia horšia ako bachovská, zabíjajúca každý duševný vývin a slobodu, lebo nie blaho a rozkvet národa je ich cieľom, ale zničenie, potupenie a úplné odnárodenie, za ktorý ho platia „priatelia“ Slovákov*“⁵⁸, preto sú to „*noviny pre hlúpych*“.⁵⁹*

Záborského záujem o historiu v matičnom období vyplýval zo snahy napísať dejiny Uhorska zo slovenského hľadiska. Uvedomoval si tendencenosť mnohých historických prác maďarskej historiografie a takúto históriu považoval za nešťastie, za „*zbierku nechutných bájok*“, ktorá vyvoláva národnostnú nenávist a nevedomosť zahmlievaním historickej pravdy.⁶⁰ Záborský ako historik vychádzal z jasne formulovaného stanoviska. Požadoval od historika, aby

55 Záborský, J.: Verejná prosba šarišských sedliakov. In: Černokňažník IV., 1864, č. 6, s. 44. Záborský, J.: Praktická gramatika slovenská. In: Sokol VI., 1864, č. 2, s. 87.

56 Záborský, J.: Krajanovi. In: Pešťbudínske vedomosti 1867, č. 65, s. 2. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Márnost' obetí Krajanova, Rozmluvy, rukopis, s. 204.

57 Prehľad časopisov. In: Pešťbudínske vedomosti, 1867, č. 62, s. 2. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Panslávi a Krajaní. In: Pešťbudínske vedomosti, 1867, č. 51, s. 1.

58 Záborský, J.: Istému Krajanovi. In: Černokňažník IV., 1864, č. 23, s. 16. Záborský, J.: Demikát. In: Sokol IV, č. 21, s. 420.

59 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Noví pozorovatelia reči slovenskej, Kniha Džefr, rukopis, s. 204. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Chváliť a pohŕdanie Krajanov, Rozmluvy, rukopis, s. 215.

60 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Bezmenný notár kráľa Bely, Kniha Džefr, rukopis s. 346. Bezmenný notár kráľa Bely, Kniha Džefr, rukopis s. 331.

sa opieral o historické pramene a aby svoje poznanie podporil skutočne vedeckým prístupom.⁶¹ To isté vyžadoval aj od jeho názorov a zaujatých stanovísk. Zdôrazňoval, že dejiny štátu musia byť napísané z hľadiska všetkých obyvateľov krajiny a považoval za potrebné skúmať všetky oblasti spoločenského života. Ani o slovenskej historickej vede si nerobil ilúzie. Za zvlášť dôležité považoval opriet' národné snahy Slovákov o neskreslené predstavy o vlastných dejinách. Varoval pred nezáujmom o vlastnú históriu, pretože nezáujem vedie k tomu, že iní v tomto smere preberajú iniciatívu a národ tak budúcnosť ponecháva iným. Neustále upozorňuje na potrebu propagácie pravdivej histórie medzi mládežou i v širokom okruhu spoločnosti, pretože školstvo na Slovensku vyučuje dejiny v maďarskom duchu a mládež nemá možnosť zoznámiť sa so skutočnými, neskreslenými dejinami, čo podľa neho pomáha odnárodňovaniu.⁶² Preto stíha negatívnu tendenciu historie prenikavou satirou.⁶³ Kým vo svojich vedeckých článkoch v Letopise Matice Slovenskej a vo svojich Dejinách kráľovstva uhorského tak robí vedecky a svoje tvrdenia podkladá historickými argumentmi opretými o archívny výskum prameňov a o odbornú literatúru, v krátkej satire doslova šľahá maďarskú i slovenskú stranu, nič a nikoho pritom nešetrí.⁶⁴ Polemizuje s oboma stranami a rovnako odmieta tendenciu ako idealizáciu, ktorá mu je cudzia, aj keď k nej došlo s dobrým úmyslom. Niektoré jeho interpretácie sú svojrázne a nevyhýba sa ani subjektívno-sarkastickým poznámkam, ale to súvisí s jeho popularizačným zámerom a s jeho spôsobom

61 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Rozlúštenie historickej záhady, Kniha Džefr, rukopis s. 365.

62 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Úloha pri výchove slovenskej mládeže, Rozmluvy, rukopis s. 331

63 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Historická svedomitosť, Rozmluvy, rukopis s. 331.

64 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Čo všetko možno historicky dokázať, Rozmluvy, rukopis s. 202.

Učbár: Emendúri, Uzinkúri, Hunnogúri, Onogúri, Urogúri, Azigúri, to všetko boli Hunno-Maďari.

Žiak: Možno-li pak to dokázať?

Učbár: Je dokázano, bo všade máme na konci maďarské slovo úri.

Žiak: Tak teda i Kocúri sú Maďari?

ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Naše historické kotrmelce, Kniha Džefr, rukopis s. 402.

Hložanský stavia vzdušné zámky len zo Sasinkových triesok. Hložanský začiatočník prevrátil Šafárikove trudoviny a nenecha v nom ani prášku pravdy.

... Ešte že dávame tým Maďarom!

Dávame sami sebe.

... Úžitok z našej z prsta vycicanej histórie ukazuje sa už teraz. Susedi tým sice pohrdnú, ale Slováci sa už klbčia.

65 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Naše historické kotrmelce, Kniha Džefr, rukopis s. 402.

vyjadrovania. Je však pravdivý, nekonformný, nie však neznášanlivý.⁶⁵ Popudzovalo ho všetko, čo sa prieči zdravému rozumu a kritickosti. Odsudzoval zneužívanie historických prameňov, používanie mýtov, vytrhávanie faktov z kontextu, svojvoľnú interpretáciu s politickým zámerom a ďalšie prístupy, ktoré robia z histórie „*kumšt zakrývania pravdy*“.⁶⁶ V publikovanej satire *O stave histórie* predstavuje dobový dejepis ako „*Dunaj, ktorý má mnoho malých prameňov, ale ustavične vteká do čierneho mora lží*“.⁶⁷ Poznávanie slovenských dejín tu hodnotí slovami: „*Dejepis nášho národa je tava, ktorá mnohé tarchy nosí trpeživo a nejedná opica mu jazdí na chrbte*“.⁶⁷ Často polemizuje aj so slovenskými historikmi. Najčastejšie útočí na svojho súčasníka J. Hložanského v súvislosti s jeho pokusom o kritické hodnotenie Anonymovej kroniky.⁶⁸ Hložanský zdôrazňoval potrebu modernizácie slovenskej historickej vedy, s čím Záborský súhlasil, ale vyčítal mu, že vytvára umelé konštrukcie, ktoré nedokáže podložiť prameňmi. Za také považoval vytvorenie zvláštneho slovenského územia pod názvom Biele Uhorsko so sídelným mestom Nitrou. Výmysel v historickej vede prirovnáva ku kameňu, ktorý „*Jáson v Kolchide vrhal medzi obrov a tí sa potom vospolok poškrtil*“, čiže odmieta prenášať históriu z poľa vedeckosti na pole fantázie a proti výmyslom bojovať výmyslami. Upozorňuje, že „*naše výmysly sa ďalej budú plaziť v tme*“, sebavedomiu národa nepomôžu, ale maďarské „*ďalej budú panovať na verejnosti, pretože školy a učebnice dejepisu majú v rukách Maďari a s ich pomocou ďalej odnárodnjujú mládež*“.⁶⁹ Považuje za nerozumné dejiny zámerne pretvárať v zmysle akej-si „*chcenej histórie*“, lebo by to znamenalo postupovať rovnako ako Maďari. Tým dosiahli, že majú „*dejepisné knihy, nie dejepis*“, pretože sú napísané s politickým zámerom a predpojatou zaujatosťou.⁷⁰ Od historikov žiadal Záborský nestrannosť, preto karikuje snahy maďarských historikov dokázať nehistoricky slávu národnej minulosti⁷¹ i nevedecké pokusy vyvodzovať ďalekosiahle historicke zámery z falošných predstáv,⁷² akými bolo stotožňovanie Maďarov so Skýtmi a Hunmi,⁷³ odvodzovanie Arpádovcov od Attilu a stotož-

66 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Naše historické kotrmelce, Kniha Džefr, rukopis s. 402.

67 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Historická pravda, Kniha Džefr, rukopis, s. 401.

68 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Naše historické kotrmelce, Kniha Džefr, rukopis s. 402.

69 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Historický blud, Kniha Džefr, rukopis s. 370.

70 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Prvý Maďar, Rozmluvy, rukopis s. 218. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Čo je história, Rozmluvy, rukopis s. 187.

71 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Listy z Kocúrkova, Rukopis s. 61.

72 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Bezmený notár kráľa Bely, Kniha Džefr, rukopis s. 346

73 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Ohrozený historik, Rozmluvy, rukopis s. 260

ňovanie príbehu o pôvode Maďarov s Attilom dobyvateľom sveta.⁷⁴ Ironicky poznamenáva, že keby platilo uvedené, potom sa mylí Priscus a stravu spolu s kašou a medom jedol na Attilovom dvore.⁷⁵ Personifikuje maďarskú históriu, ktorá sa spovedá pred smrťou z hriechov, podvodov a klamstiev. Priznáva sa, že zhrešila, že „*aj s pamätníkmi zachádzala neverne a vyčítala od nich len to, čo chcela, zamlčovala pravdu a hovorila lži*“.⁷⁶ Aj v ďalších satirách poukazuje Záborský na demoralizujúci vplyv takej histórie. Maďarskému historikovi Bonfinimu vyčíta neobjektívny prístup ku kronikám⁷⁷, kronikárovi Turócumu zase fakt, že z jeho kroniky vzíšla povest o bielom koni a datovanie príchodu Maďarov do Panónie k roku 744.⁷⁸ Dotkol sa aj najväčzej autority starých uhorských dejín Praya, ktorému vyčítal stotožňovanie Avarov s Hunmi.⁷⁹ Podľa Záborského identifikácia Maďarov s Hunmi v súvislosti s otázkou ich národnej identity neobstojí a takéto ovplyvňovanie interpretácie dejín odmieta rovnako ako mýty.⁸⁰ Podobne odsudzuje aj neochotu Rusov prijať normanskú teóriu vzniku ruského štátu,⁸¹ zneužívanie histórie vo vzťahu Poliakov a Rusov⁸² i neobjektívny a spolitizovaný prístup k objasňovaniu histórie Rusínov na východnom Slovensku.⁸³ Pozná iba jediné východisko. Tým je pravdivé poznávanie histórie, lebo „*minulosť bola aká bola a zmeniť sa nedá*“.⁸⁴ Často zdôrazňuje, že históriu je potrebné poznávať a učiť sa ju, nie „*brat' ju na hrab- le*“.⁸⁵ Výsledkom opačného prístupu je podľa neho postava kocúrkovského Bendeguza na slovenskej strane a cervantesovského Dona Quijota maďarskej

-
- 74 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Bezmený notár kráľa Bely, Kniha Džefr s. 346.
ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Bezmený notár kráľa Bely, Rozmluvy s. 345. ...
Uznamé li raz tendencionálneho historika za hodnoverný prameň historický, ktorak potom prečíslime históriu? Ktorak obránime ju pred nečistým bendegúzovským duchom? Vyslovili mienky mylné. Jediné pravé vysvetlenie – položiť na prameň. Anonyma položiť za hlavný prameň histórie, to ospravedlňuje len politika ,ale nie naša. Nevie dobre pušťať si bielu blchu za golier.
- 75 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Bezmený notár kráľa Bely, Kniha Džefr, rukopis s. 346.
- 76 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Spoved' histórie, Rozmluvy, rukopis s. 187.
- 77 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Bonfiniová história, Rozmluvy, rukopis s. 199
- 78 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Totožnosť Hunov, Avarov a Maďarov, Rozmluvy, rukopis s. 202.
- 79 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Nemožnosť dokázania hunno-maďarskej príbuznosti, Rozmluvy, s. 203.
- 80 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Historický blud, Kniha Džefr, rukopis s. 370-371.
- 81 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Pečlivosť Nemcov o čistotu slovanského živlu, Kniha Džefr, rukopis s. 392.
- 82 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Nemci tu distingujú, Kniha Džefr, rukopis s. 392.
- 83 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Nový návod, Kniha Džefr, rukopis s. 348.
- 84 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Historický blud, Kniha Džefr, rukopis s. 370-371.
- 85 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Kniha Džefr, s. 164.

romantickej histórie. Rovnako odmietal prehnané vlastenectvo karikatúrou Šofrankovho brata, fanatického Slováka.⁸⁶ Maďarská i slovenská historická veda mala v Záborskem neúprosného kritika. Proti budúcim recidívam maďarského a slovenského nacionálizmu sa ako historik vyzbrojoval racionalizmom a varoval pred tým, že ešte nebezpečnejšie ako legendy a mýty je ich popularizovanie.

So záujmom o jazykovú otázku sa u Záborského stretávame po celý čas jeho aktívnej kultúrno-spoločenskej a literárnej činnosti. K problémom súvisiacim s jazykom sa vyslovil v mnohých novinárskych otázkach, vo svojich literárnych prácach, v osobnej korešpondencii a tátó téma dominuje tiež v desiatkach jeho satír. Odrážajú zložitosť jazykovej situácie na Slovensku i Záborského schopnosť citlivu vnímať vzťah medzi jazykom a vyvíjajúcim sa národným hnutím. Poukazuje na komplikované utváranie národnej jednoty Slovákov prostredníctvom spisovnej slovenčiny,⁸⁷ konfesionálnu rozpolenosť národného hnutia,⁸⁸ existenciu viacerých spisovných jazykov,⁸⁹ intenzitu jazykových sporov i na ich dôsledky.⁹⁰

86 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Lož Anonymovi neškodí, Kniha Džefr, rukopis s. 365. ... *To nič, že Anonymus vypravuje historické bájky. Na to je akadémia a profesori, aby ich učinili pravdou. Čo je stará história Uhorska.* ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Kniha Džefr, rukopis s. 330. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Trnavská Bendegúzia, Kniha Džefr, rukopis s. 78-79.

87 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Čo chybí slovenským mluvniciam, Kniha Džefr, rukopis, s. 388. *So štvrtou už od polstolletia mluvnicou činila Slováci skúšku a žiadna sa ujať nechce, ani česká, ani Bernolákova, ani Štírova, ani Hattalova. Nie div. Chybí dačo každej podstatného. Čo? Palica pre tých, ktorí ked' gramatiky iných rečí namáhave sa učia, ale od slovenskej žiadajú, aby im sama vbehla do hlavy.*

88 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Slovákom sa kotia spisovné reči, Rozmluvy, rukopis, s. 253.

89 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Čo chybí slovenským mluvniciam, Kniha Džefr, rukopis, s. 388.

90 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Korist' z mnohých rečí, Rozmluvy, rukopis, s. 352. *Slovákövi už štyri reči slúžia. Otec mu dáva chleba slovensky. Úradník mu súdi právo maďarsky. Kaprál ho cvičí nemecky. Lekár predpisuje lieky a pop odpúšťa hriechy latinsky. Čo chce viac?*

ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Slovenskí literárni mätežníci, Rozmluvy, rukopis, s. 255.

Širák: Čo by ste robili vy, keby dakto ustálenú maďarčinu rušil a nové spisovné reči zavádzal?
Kučma: Ukameňovali by sme ho.

Širák: A prečo teda našim sprostáckym literárnym mätežníkom pomocnú ruku podávate?

ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Rozhovor Kollára, Šafárika a Bernoláka, Kniha Džefr, rukopis, s. 254. ... *v školách na Slovensku sa žiadna spisovná reč neujme – vinou Maďarov.*

Často uvažuje o vzťahu jazyka a národného hnutia. V každom období zdôrazňuje úlohu jazyka ako prostriedku, za pomocí ktorého sa utvárala národná jednota a z pozície jednoty národného hnutia aj jazykový problém hodnotí.⁹¹ Spisovnú slovenčinu v roku 1843 odmietał z pozície obrany jednoty československého kmeňa.⁹² V päťdesiatych rokoch z rovnakých dôvodov obraňoval úradnú staroslovenčinu proti pokusom zaviesť miesto nej ako úradnú reč maďarčinu.⁹³ Aj za zmenou jeho postoja k spisovnej slovenčine, ku ktorej sa priklonil po roku 1852, je poznanie, že nejednotnosť Slovákov v otázke jazyka ohrozuje národnú jednotu slovenského národa a zneužívajú ju odporcovia slovenskej národnej jednoty.⁹⁴ Späťosť jazyka s vývojom moderného národa objasňuje v rozsiahлом satirickom dialógu.⁹⁵ Súčasný trend vývoja národov smeruje od mŕtvyx jazykov vzdelancov k živým národným rečiam, preto odmieta národnostnú politiku Uhorska a nanucovanie cudzích rečí Slovákom, čo považuje za snahy „*protirečiace duchu doby*“ a výsledok školskej výchovy poznačenej maďarizáciou za „*cudziu vzdelenosť, cenou ktorej vždy býva vlastný život*“.⁹⁶ Odsudzuje germanizačnú i maďarizačnú politiku, pretože za najprirodzenejší prostriedok vzdelávania považuje materinskú reč, ktorá je nevyhnutná aj v osvete a národnej kultúre, ináč nie sú užitočné, nie sú spojené

91 Kračunová, M.: J. Záborský a východoslovenské nárechie. In: Biografické štúdie VIII. Martin : Matica slovenská, 1978, s. 223.

92 Záborský, J.: O nové písemné řeči na Slovensku. In: Hlasové o potřebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravy a Slováky. Praha 1846, s. 89.

93 Záborský, J.: Demikát. In: Černokňažník, 1862, č. 24, s. 4. ...*Szelcsi Kalmán oznamuje, že ľud slovenský omnoho ľahšie porozumie maďarčinu, ako tú staroslovenčinu, ktorá sa má za úradniu uviest, lebo že je ona nič nie je inšie ako zmiešavanie ruštiny a češtiny. Následovne vynášiel onen múdry pán dôkaz toho, že je maďarská reč príbužnejšia slovenskej ako českej. To je veru znamenitý vynález, keďže o tom Európa v nemom užasnutí svojom jednohlasne vykrikne: „Oszel si Kálmann!“*

94 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Slováci majú i nemajú pravdu, Kniha Džefr, rukopis, s. 288.

95 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Slováci majú i nemajú pravdu, Kniha Džefr, rukopis, s.288.

96 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Slováci majú i nemajú pravdu, Kniha Džefr, rukopis, s. 289.

Šírák: ...Keď sme teda položili výchovu, správu, súdy na základ reči živej, dajme i Slovákom čo požaduje potreba a dopúšťa možnosť. Nech píše, riadi sa i pravopisom vo svojej reči. Keď bol pod tyranstvom latinčiny rovný v porobe Maďaroví, nech mu bude teraz, keď živým rečiam narastlo sa ich právo, rovný vo voľnosti.

Kučma: Už to byť nemôže.

Šírák: Prečo?

Kučma: Bo žijeme v krajinе Maďarov.

Šírák: A to je Világos.

so životom a s potrebami národa.⁹⁷ Postavenie slovenčiny v Uhorsku hodnotí ako „*horror vacui*“, pretože pri riešení jazykovej otázky „*platí akýsi fyzický zákon, podľa ktorého sa ujala raz nemčina, hneď na to maďarčina, oba jazyky sú vospolok zápasiacé živly a slovenčina vákuum*“. Na maďarizačné praktiky útočí slovami: „*Spravodlivosť v cudzej reči konaná je najväčším tyranstvom na jednej strane a otroctvom na druhej, lebo kto sa pravotí v reči neznámej, už napoly prehrať*“.⁹⁸ V liste zo Šariša ironizuje školské pomery v monológu učiteľa: „*Chlapci! Strela do vašich materí, dali ste sa zapísat' za Slovákov ku mojej galibe. Lebo ja práve toľko viem po slovensky, koľko som sa naučil na ulici a mám vás učiť gramatiku a slovenskej knižky som jakživ nemal v ruke a mám vás učiť literatúru. Či vy nie mrzáci? Pri úradoch sa slovenská reč nepotrebuje a čo sprostému ľudu poviete alebo napišete, to musí byť všetko dobre... Viete čo? Kto najpilnejšie zamešká moje hodiny bude eminent, a kto ani raz nepríde, eminent na druhú.*“⁹⁹

Záborský často poukazoval na to, že ktorýkoľvek spisový jazyk na Slovensku sa ujíma ľažko a za jednu z príčin považoval nárečovú rozdrobenosť Slovenska.¹⁰⁰ Považoval ju za dedičstvo predchádzajúceho vývoja, za prekážku všeobecného rozšírenia jednotnej slovenčiny, ktorá sa ľažko prekonáva, lebo „*nech príde Oravec do Zvolena a tam počuje hovorit' hruške, slivke, už sa z toho vysmieva a tamten zas sa vysmeje z oravských zvláštností, tak Nitran zo Šarišana a tento zas z toho. Myslite, že to pletka? Neberte si to tak ľahko. To vzájomné pohanie a vysmiatie sa odtrhuje srdce od srdca a myseľ od mysle*“.¹⁰¹ Uvedomoval si, že maďarské kruhy podporovali túto rozdrobenosť Slovákov, využívali ju proti zjednocovaniu Slovákov prostredníctvom spisovnej slovenčiny a útočili proti nej podporovaním používania krajobrových nárečí v spisovnom úze.¹⁰² V čase boja o staroslovenčinu si v plnom dosahu uvedomil závažnosť jazykových sporov a tiež nebezpečenstvo, ktoré hrozilo zo zneužívania „nárečovosti“ proti jednote národa. Obviňuje odporcov spisovnej slovenčiny slovami: „*Oni chtejí slovenčinu, ale nechtějí žádne nárečí slovenské za všeobecné, žádnou gramatiku, žádne pravidlo, žádnou literatúru*“, teda ani

97 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Slováci majú i nemajú pravdu, Kniha Džefr, rukopis, s. 289.

98 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Slováci majú i nemajú pravdu, Kniha Džefr, rukopis, s.289.

99 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Literárny život v Šariši, Násmešné listy, rukopis, s. 88

100 Dr. Fedor z Kocúrkova. In: Sokol III., 1863, č. 4, s. 39. Dr. Fedor z Kocúrkova. In: Sokol III., 1863, č. 6, s. 45.

101 Dr. Fedor z Kocúrkova. In: Sokol III., 1864, č. 3, s. 35-36.

102 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Maďaróni priaznivci slovenskej literatúry, Kniha Džefr, rukopis, s. 388.

žiadnych Slovákov.¹⁰³ Svedectvo o tom, ako pochopil politické zámery jazykovej otázky, prináša v rukopise, v ktorom ironizuje zámery prímasa Scitovského, ktorý sa postavil proti zavedeniu slovenčiny do škôl a vyslovil sa v tom zmysle, aby si medzi Slovákm žiadne nárečie neosobovalo prednosť, ale aby každý písal tak, ako sa kde hovorí. „*Primas Szcitovský Jánoš musí lepšie vedieť nešli my všetci, čoho nám potrebno. A hlá! Herceg primás tento hovorí Liptákom nedajte sa, Trenčiančanom nedajte sa Šariščanom nedajte sa.... Ja si vysoko vážim tú „pečlivosť“ ostriejomskú o nás!*“¹⁰⁴

Koncom 60. a 70. rokov v súvislosti so zostrenou maďarizáciou začal mať vzťah spisovnej slovenčiny a nárečí väzne dopady, hlavne na východnom Slovensku. Záborský si v plnej mieri uvedomil, že to, čo predvídal v minulom období, že pri zjednocovaní a formovaní jednotného národa bude silnou prekážkou aj prekonávanie krajobrazového povedomia, ktoré sa stalo v tomto období špecifickým problémom nielen východného Slovenska, ale aj problémom s celoslovenskými dôsledkami.¹⁰⁵ Maďarizačná politika využívala nárečovo-jazykové a literárne tradície východného Slovenska na to, aby tunajší ľud nezískal prostredníctvom slovenčiny slovenské národné povedomie.¹⁰⁶

V roku 1869 vydal farár z Hanisky pri Košiciach J. Répazský učebnice v „*slovenčine košického biskupstva*“, čiže písané nárečím pre slovenské deti a odôvodnil tento krok údajnou nezrozumiteľnosťou spisovnej slovenčiny pre tunajšie deti.¹⁰⁷ Záborský vystúpil proti týmto maďarizačným snahám a otvorené poukázal na to, že Répazského úsilie „*priblížiť sa ľudu a jeho reči*“ je iba manéver, pretože jeho jazyk nie je konkrétnie východoslovenské nárečie,

103 Z. z.: Žaloby na zemský zákonník. In: Slovenské noviny, 16. októbra 1851, č. 121, s. 1.

104 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Zriadenie účastinnej spoločnosti, Žihadlice, rukopis, s. 34.

105 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Slovákom sa kotia spisovné reči, Rozmluvy, rukopis, s. 253. ... *Slováci sa ríznia a trhajú medzi sebou... Teraz práve odstupujú východní odo západných Slovákov a zakladajú svoju osobitnú sotácku literatúru... Roztali ste obrúč, vy krátkozráké násťoje zlovoľných Maďarov, bočka sa rozsypuje... Nebojte sa nič, postavia nám pomnik Maďari.*

106 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Objaveniu všešlovanskej reči, Kniha Džefr, rukopis, s. 353. ... *Dávno už vŕta Slovanom hlavne tá myšlienka, ako by sa mohli zjednotiť v jednej reči. Dosavád márne boli všetky také snahy a hla! V Košiciach už leží všešlovanská reč na sklade celkom hotová. Nežartujem. Tam sa musel narodiť náš Maďar. A to bolo dávno predpovedané predkom, ked' Pán Boh, tak z Košíc prijde...*

107 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Z Košíc 1869, Kniha Džefr, rukopis, s. 492. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Z Hanisku do Pešte 1869, Kniha Džefr, rukopis, s. 492. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Z Pešte do Hanisku, Kniha Džefr, rukopis, s. 493. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Z Hanisku do Pešte, Kniha Džefr, rukopis, s. 493.

ale zmiešanina nárečí a pravopisov a za jeho učebnicami sa skrýva cieľ „*rozdeliť nás – Slovákov na sto kusov*“.¹⁰⁸ Z jazykového separatizmu, ktorý sa dotýkal životných záujmov východoslovenského ľudu i celého slovenského národa, obvinil kňazov košického biskupstva, nazval ich roznikmi, ktorí uvedomelo vyvolávajú odstredivé snahy.¹⁰⁹ (Cirkev označil za pomocníka maďarizácie.¹¹⁰) Bojoval proti nim so zápalom a veľkou hĺbkou presvedčenia, pretože si uvedomoval situáciu na východe Slovenska, silné maďarizačné tendencie i rýchle postupujúci proces odnárodňovania.¹¹¹ Vedel, že ľud predstavuje po slovensky hovoriacich ľudí, ale nie uvedomelú a organizovanú národnú pospolitosť, ktorá by bola schopná ubrániť sa tejto skrytej asimilačnej politike.¹¹² Využitie nárečia pre maďarizačnú politiku odhaľuje slovami: „*Káž ako ľud hovorí, čím sprostejšie, tým lepšie. A oni v tom hľadajú zvláštnu zásluhu, že stoja v reči níže ľudu a ďakujú s farizejom Bohu, že nie sú ako tí panslávi, ktorí by chceli svet tyranizovať mluvnicami.*“¹¹³ Ironizuje vydávanie dvojakých učebníčok pre východných Slovákov, a keď porovnáva ich jazyk so spisovnou slovenčinou konštatuje, že pravým zámerom ich vydávania je úmyselné hľadanie rozdielu a že Répazského snaha nie je ani prejavom náklonnosti, ani snahu vyjsť v ústrety kultúrnym potrebám východoslovenského ľudu a logicky svoju úvahu uzaviera konštatovaním, že keby tak bolo, vydávali by Maďari učebnice aj pre svoje nárečové oblasti.¹¹⁴ Označuje učebnice v nárečí za prejav politických snáh, ktorým ide o likvidáciu národnej jednoty Slovákov.¹¹⁵

V najvyhrotenejšej forme sa prejavil problém vzťahu spisovného jazyka a nárečia na východnom Slovensku po rakúsko-maďarskom vyrovnaní, kedy už maďarskej vláde nič nestálo v ceste. Východoslovenské nárečie bolo uvede-

108 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Z Hanisky 1869, Rozmluvy, rukopis, s. 762.

109 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Spoved' biskupov uhorských, Rozmluvy, rukopis, s. 332.

110 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Duchovenstvo katolícke a reč slovenská, Kniha Džefr, rukopis, s. 387. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Popis, Žihadlice, rukopis, s. 49.

111 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Dva listy z Pešte do Košíc, Rozmluvy, rukopis, s. 118-120. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Z Pešti 1868, Kniha Džefr, rukopis, s. 494. ... *Chvála bohu! Teraz už Slovákom zákonne sa bude slobodne hovoriť slovensky i doma, i v krčme i na ulici. Tým sú ich práva u konca.*

112 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Ako ktorý národ reč svoju považuje, Kniha Džefr, rukopis, s. 329.

113 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Pochopy Maďarov o národu, Kniha Džefr, rukopis, s. 342.

114 Anonymne, Ako to stojí s tou novou slovenskou spisbou vo východných Uhrách. In: Národné noviny IV., 1873, č. 16, s. 4

115 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Vyučovanie maďarčiny, Rozmluvy, rukopis, s. 199.

né do škôl a napriek protestom národne uvedomej inteligencie východného Slovenska na čele so Záborským šariština vytláčala spisovnú slovenčinu zo škôl, z literatúry a z verejného života, čím boli vytvorené možnosti pre úspešné šírenie maďarčiny.¹¹⁶

Viaceré satiry sú Záborského sebareflexiou. V jeho živote bolo veľa sklamania a prehier, nedorozumení i odsúdenia a nepochopenia, čo vyplývalo aj z jeho povahy, pretože nepatril k ľuďom, ktorí sa vedia bezvýhradne prikloniť k jedinej ideovej orientácii alebo dôsledne vyznávať oficiálnu ideológiu svojej doby. Často stál proti svojim rovesníkom, menil názory a postoje, nie však preto, že bol nevyhranený, u neho ide o prejav tvorivej schopnosti prijímať nové názory a nezmeravieť. Záborský rozmýšľal i konal nekonvenčne a nedogmaticky a tento postoj je aj zdrojom jeho satiry. Reagoval na veci okolo seba, ktoré ho poburovali tým, že „*u nás všetko možno, čo je hlúpe*“¹¹⁷ a kto chcel „*smiešne veci písat, mal na Slovensku snadnú úlohu. Nepotrebuje nič iného, ako odet skutočnosť v rúcho bájky a žart je hotový*“¹¹⁸. Často sa vyrovnával s literárnymi neúspechmi a na viac ako desaťročie sa odmlčal. Často obviňoval literárnu kritiku z „*mravnej vraždy, ktorá bola tak úplná, že kriesenia po nej nief*“¹¹⁹. Vlastné postavenie ako spisovateľa definoval vecne, skutočne a pravdivo, „*stratil som všetko, priatelia mi prorokujú slávu až po smrti*“¹²⁰ a za svoje „*najmúdrejšie dielo*“ považoval to, ktoré „*nikdy nenapísal*“¹²¹. Jeho sklamanie prehľbilo nevydanie jeho *Dejín kráľovstva uhorského* i neúspech jeho drám. Záborského ubijala existencia na biednej fare v Župčanoch, materiálny zápas, duchovne zaostalý ľud i tragickej pocit osamelosti, pretože potreboval iné, duchovne diferencované prostredie a kontakt so vzdelenými ľuďmi. Cítil sa nepochopený ako knaz¹²² i ako spisovateľ¹²³ a svoj príklon k satire, ktorou sa vyrovnával aj

116 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Literárny život a vrtkavosť v Šariši, Násmešné listy, rukopis s. 85. *ani vof našej šarizskej szlavnej sztolyci njebedzeme dlho bez vlasztnych novin a kňich, abi se vzmahala naša literatura, zakonym ot biskupa potverždeniem, iné, pravopisu maďarskym, igen, ktorci protim primu šeci. Szloviaci... opravdzivi šarišski štíl ... take kusi, že še virovňaju i najlepšim kevenczem. Česko bi bolo urobicz zaš zos Szloviakoch Sloviakof, jako zo Slavjakoch magyarof.*

117 Záborský, J.: O Satire. In: Sokol, X., 1868, č. 3, s. 52.

118 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Recept pre Uhorsko, Kniha Džefr, rukopis, s. 364.

119 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Slovenský spisovateľ na starosť, Rozmluvy, rukopis, s. 262.

120 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Obecné postavenie slovenského spisovateľstva, Rozmluvy, rukopis, s. 249.

121 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Najmúdrejšie dielo, Rozmluvy, rukopis, s. 262.

122 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Posudzovanie, Rozmluvy, rukopis, s. 199. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Z národného výtečníka národný hriešnik, Rozmluvy, rukopis, s. 260. ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Obrázok, Žihadlice, rukopis, s. 531. *Čitatel nech si sám vymaľuje na table svojho mozku znudeného Slováka a pri ňom*

sám so sebou, vyjadril slovami: „*Ked' nadšené moje vzdychy potkali sa s úš-kľabkom, nadišla ma v najprudšom bôli duchovnom chuťku smiechom a žartom. Má však moje vtipkovanie príčinu i v okolnostiach. Dejú sa na svete veci, na ktorých plakat', smiať sa musí.*“¹²⁴

Záborského krátká satira dotvára obraz jeho osobnosti a prehľbuje jeho vzťah k slovenskému politickému, spoločenskému, kultúrneho a národného vývinu v druhej polovici 19. storočia. Satirami potvrdil svoj názor na poslanie slovenského novinárstva v dobe narastajúcej maďarizácie a národného útlaku, že je „*skúškou kriesenia národa mŕtveho*“. Záborský dokázal, že dobre poznal problémy Slovenska, že im rozumel, že nemal žiadne ilúzie a práve preto sú jeho postrehy cenné a realistické. V mnohom mu dal vývoj v nasledujúcich desaťročiach za pravdu. Aj keď si všímal viac nedostatky ako pozitíva spoločenského a národného vývoja, je zameraný na hľadanie pravdy a jeho pravdivý obraz súčasnosti, bez skreslovania a štylizovania robí jeho satiry tým najcennejším, čo priniesol slovenský humor. Je veľkou škodou, že tento človek, ktorý tak svojsky chápal dobové problémy, nenašiel iné fórum a vhodnejšie miesto pre propagáciu svojich názorov ako rukopis, ktorý nemohol byť publikovaný a jeho názory preto nemohli ovplyvňovať slovenský verejný život.

Satirical works of Jónáš Záborský

Summary

Satirical „stings“ were introduced into Slovak journalism in the second half of the 19th century by J. Záborský. These short satirical forms were written in the form of a telegram, dialogue, short or commented notice, and they were

dvoch mužov. Jeden mu siaha do kapsy, druhý sa strojí vyrezáť hriešnikovi nožikom jazyk. Slávneho slovenského spisovateľa ako jedným okom pláče, druhým smeje a okolo neho Slovákov, ktorí ani nepláčú, ani sa nesmejú, ako býci. Práca spisovatela je tažká ako metlára, ktorý metly kupoval po štyroch a predával po dvoch.

Záborský, J.: Kronika klasíkov, ALU SNK 54 H 6, s. 16 ... *Bol som zamladí plačúcim Jeremiášom, stal som sa na staré dni smejúcim sa Demokritom. Nech si nikto nemyslí, že sa to stalo z rozkoše, aby sa mi blen bol v čase osudov premenil v samý med a cukor. Iná bola toho príčina. Hovorí sa, že ked' bolest' dosahuje najvyšší stupeň, rev a stony prechádzajú v smiech... Musel som sa vysmiať sám, ked' ma vysmiali tí, za ktorých som plakal.*

123 ALU SNK Martin, fond J. Záborský, MS 346, Listy z Kocúrkova, Rozmluvy, rukopis, s. 342.

124 Mráz, A.: *Trpkosti a pravda* ..., s. 99.

the author's reaction to current home and foreign political, economic and cultural problems. Concerning the domestic problems, he concentrated mainly on Magyarization and a desperate cultural state of Slovakia. Some of the satires were published in „Černokňažník“ and „Sokol“, but most of them remained unpublished. The humour of Záborský differs from the contemporary Slovak humour above all by its offensive and critical approach to negative phenomena of the Slovak national life. The study deals in more detail with his satire directed at the Church, religion, contemporary philosophy, Ugro-Finnish press and its influence, at the criticism of the contemporary Hungarian and Slovak historiography, and at the complicated language development in connection with the national movement. Several of the satires are self-reflection of Záborský. His short satire completes the picture of the author's character and his journalistic activity and ranks among the most valuable achievements of the Slovak humour in the 19th century.

Autor: PhDr. Mária Kračunová
Katedra dejín
Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity
Ul. 17. novembra č. 1
081 16 Prešov

Recenzent: PhDr. Milan Podrimavský, CSc.
(Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava)

ŠTEFAN MIŠÍK A JEHO PÔSOBENIE NA VÝCHODNOM SLOVENSKU*

NADEŽDA JURČIŠINOVÁ

Medzi najaktívnejšie osobnosti národného života východného Slovenska 2. polovice 19. storočia a začiatku 20. storočia nesporne patril Štefan Mišík. Svojou rôznorodou činnosťou sa zaradil k popredným národovcom svojej doby. Jeho hlavným pôsobiskom sa stal Spiš, najmä odľahlá dedinka Veľký Hnilec. Súčasníci si vážili jeho prácu, o čom svedčí skutočnosť, že po smrti významnej osobnosti, akou bol Andrej Kmet' funkciu predsedu Muzeálnej slovenskej spoločnosti (ďalej MSS) s dôverou zverili práve Š. Mišíkovi.

Š. Mišík sa narodil 19.8.1844 v dedinke Ondrášová pri Liptovskom Mikuláši.¹ Jeho otec Matej, pôvodom Slovák (evanjelik), bol hospodárskym správcom na majetku šľachtickej rodiny Pongrácovcov. Od neho získal slovenské národné povedomie. Matka Barbara Vámossy-Nagy (katolíčka), rodená Maďarka, vplývala na jeho výchovu a konfesionálnu príslušnosť. Po skončení ľudovej školy v rodnej obci odišiel štудovať na gymnázium do Levoče (od roku 1856). Tu i napriek silnejúcemu národnostnému útlaku zostal verný slovenskému národnému cíteniu. V rokoch 1862 - 1868 pokračoval v štúdiu v spišskom seminári, kde patril medzi nadaných študentov. Popri teológii študoval aj filozofiu a tzv. profánne vedy. Verejne vystupoval ako príslušník slovenskej národnosti. Záujem o slovenské veci sa snažil vzbudiť i u svojich spolužiakov, zväčša Slovákov. Vyzýval ich, aby študovali slovenskú literatúru a prispievali do slovenských časopisov. Pre národné cítenie mu hrozilo i vylúčenie zo seminára v Spišskom Podhradí. Profesori uňho našli časopis Sokol a len list jedného z redaktorov časopisu ho zachránil.²

* Tento príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA č. 1/9214/02.

1 PETRÁŠ, Milan: Kedy sa narodil Štefan Mišík? In: Múzeum 39, 1994, č. 4, s. 6-7; LIBA, Peter: Zástoj Štefana Mišíka pri výskume folklóru východného Slovenska. In: Nové obzory 17. Košice : Východoslovenské vyd., 1976, s. 307-308. Tento autor sa odvoláva na list Š. Mišíka J. Škultétymu z 7.5.1902. Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (ďalej ALU SNK) Martin, sign. 49 AE 2.; Štefan Mišík. In: Národné noviny (ďalej NN) 55, 1924, č. 49, s. 1. Reč tajomníka Matice slovenskej Štefana Krémeryho, ktorú prednesol 15.6.1924 v Hnilci, pri odhalení pamätnej tabule Štefana Mišíka; Archív Rímskokatolíckeho biskupského úradu (ďalej AR-KBÚ) Spišská Kapitula Spišské Podhradie. Údaje o dni narodenia Š. Mišíka sa rozchádzajú. Niektorí autori uvádzajú 1.12.1843, napr. ŠPIRKO, Jozef: Štefan Mišík Životopis. Trnava : Spolok Sv. Vojtecha, 1950, s. 5; Slovenský biografický slovník. IV. zväzok. Martin : Matica slovenská, 1990. Heslo Štefan Mišík, s. 197 a.i.

2 MIŠÍK, Štefan: Obrázok zo života. In: NN 4, 1973, č. 111, s. 2.

Dňa 26.7.1868 vysvätil Ladislav Zábojský Š. Mišíka za kňaza.³ Na prvé pôsobisko, ktorým sa stala Nemecká Ľupča, ho sprevádzal list jeho predstavencov, v ktorom upozornili tamojšieho farára Sztárku, že nový kaplán je „*nebezpečný človek, lebo sa zaoberá národnými záležitosťami*“.⁴ Zotrval tu dva roky. Potom dostal miesto kaplána v najpočetnejšej farnosti spišského biskupstva - v Ružomberku (v roku 1870). Svojou prácou si získal uznanie vedúcich predstaviteľov mesta, ale po nepríjemnostiach (s jedným zo študentov - synom advokáta L. Maťašovského) a nepravdivých obvineniach ho biskup Jozef Samassa preložil za kaplána do Námestova na Oravu (v roku 1873). Š. Mišík to pokladal za nezasluženú degradáciu. V Námestove sa snažil pomôcť ľudu tým, že založil knižnicu, ktorú miestne politické kruhy považovali za „*založenie akejsi Matici*“, náhradu za zrušenú Maticu slovenskú. Za tento krok a za kázeň o konfesionálnych školách, pre nevhodnú cirkevné kruhy, ho opäť preložili za kaplána na Spiš do Gniazd (5.8.1873) i napriek tomu, že svedomito dodržiaval katolícke zákony. Svoje rozladenie opísal takto: „*Som teda na stratenej „varte“ Slovenského národa; hodili mi rukavicu - dobre zdvihnem ju, a nachádzajúc sa na novej stanici svojej pokojnejší a príjemnejší život, budem hľať, abych tomu milému národu predsa nebol ztratený.*“⁵ Poldruharočný pobyt v Gniazdach mu osožil. Umožnil mu bližšie spoznať mentalitu spišských Nemcov a ich vzťah k Slovákom. Zároveň spoznal i spišské prostredie, ktoré sa stalo jeho dlhoročným pôsobiskom.

Z Gniazd totiž odišiel do Veľkého Hnilca (na Spiši), kde sa stal samostatným správcom fary. Stalo sa to na príkaz biskupa Juraja Császka z 2.10.1874. Veriaci fary boli prevažne baníci, furmani, mlynári, robotníci na píle a i. Farnosť bola jednou z „*najmizernejších*“ v celom biskupstve. Nemohla poskytnúť svojmu duchovnému dôstojný dôchodok. Š. Mišík vyjadril sklamanie v liste poprednému slovenskému národovcovi v Martine Andrejovi Halašovi: „...*zlovestný paholok maďarskej vlády, biskup Čáska ma poslal sem do Hnilca s tým zjavným úmysлом, aby som tu zhnil duševne i hmotne.*“⁶ Navyše si zobrajal na faru i svojich rodičov, o ktorých sa musel starať. Počas celého pôsobenia vo Veľkom Hnilci trpel hmotným nedostatkom. Z Hnilca sa snažil všemožne dostať, argumentoval i nedostatkom financií. Spišskí biskupi jeho žiadosti o preloženie ignorovali, poskytovali mu však dvakrát ročne (v januári a júli) po-

3 ARKBÚ Spišská Kapitula Spišské Podhradie. *Protocollum status personalis sacerdotum. Ab anno 1868.*, s. 16-17.

4 MIŠÍK, Š.: *Obrázok zo života...,* s. 2.

5 MIŠÍK, Š.: *Obrázok zo života ...,* s. 3.

6 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 27.10.1892.

200 K.⁷ V roku 1905 sa biskupský úrad rozhadol od roku 1906 zastaviť vyplácanie peňazí farnostiam. Bola medzi nimi aj fara v „*Nagyhnilec*“.⁸ Nespokojný Š. Mišík sa s tým nezmieril a rozhadol sa požiadať o pomoc Sväteho otca. V liste pápežovi sa stážoval na neprajnosť spišských biskupov, ktorí na jeho prosby o preloženie na inú faru nereagovali. Požiadal ho preto o prešetrenie jeho prípadu, či sa dopustil kanonických chýb. Pokial' by sa to neprekázalo (o čom bol presvedčený), tak požadoval, aby „*som Vašou Svätošou zo sväzku spišskej dioecese vyslobodený bol a do inej dioecese v Uhorsku preložený, bol poslaný a kanonicky investovaný do primeranejšej fary, zvlášte do takej, kde reč uhorských Slovákov má prevahu*“.⁹ I napriek tomu, že sa všemožne snažil dostať z Veľkého Hnilca, nepodarilo sa mu to. Istú dobu pomýšľal i na odchod do Ruska, ale po hrozbe spišského biskupa Juraja Császku, že ho suspenduje, sa svojho plánu vzdal.¹⁰ Vo Veľkom Hnilci pôsobil až do apríla 1919, keď bol zvolený za kapitulného vikára. Dňa 16.4.1919 zložil predpísanú prísluhu a prevzal úrad v Spišskej Kapitule,¹¹ v ktorom bol do svojej smrti 27.7.1919.

Š. Mišík sa od začiatku zaradil medzi aktívnych slovenských kňazov - národnovcov, čo bolo veľmi dôležité najmä z hľadiska postavenia kňazov vo vtedajšom spoločenskom živote na dedine. Kňazi boli v úzkom kontakte s ľudom a vplyvali naň. Začiatky jeho pôsobenia vo Veľkom Hnilci sa spájali s veľkými ťažkosťami, pretože - ako sám uviedol - našiel „*Ľud tunajší už zanedbaný, surový*“. Veriaci neprejavovali ani úctu a rešpekt, čo ho raz viedlo k ráznemu kroku - prerušil sviatosť a opustil kostol. Dôvody popísal A. Halašovi: „*Ľud hnilčiarsky nerád počúva slovo Božie, lebo mnohí držali sa pod kázňou veľmi neslušne, smiali sa, šepkali a chodili búchajúc po kostole*.“¹² Celú udalosť i svoje konanie oznámil tiež biskupovi J. Császku. A tak deputáciu farníkov, ktorí sa dostavili k biskupovi so stážnosťou na Š. Mišíka, prijal biskup „*neláskavo*“ a pripomenal im, ako sa majú chovať v kostole. Po tomto incidente zmenili farníci v Hnilci správanie a pozorne počúvali jeho kázne. Š. Mišík mal

7 ARKBÚ Spišská Kapitula, fond Spišské biskupstvo. *Protocollum exhibitorum anni 1901*, č. 75/1901, č. 2393/1901; *Protocollum exhibitorum anni 1905*, č. 79/1905, a i.; ALU SNK Martin, sign. 37 H16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 27.10.1892. OTČENÁŠ, Michal: Štefan Mišík a Spiš. In: Spiš v kontinuite času. Zost. P. Švorc. Prešov; Bratislava; Wien : Universum, 1995, s. 127.

8 ARKBÚ Spišská Kapitula, fond Spišské biskupstvo. *Protocollum exhibitorum anni 1905*, č. 4107/1905. Zoznam farností Spišského biskupstva z 5.12.1905, ktorým nebude od 1.1.1906 poskytnutá finančná výpomoc.

9 ALU SNK Martin, sign. A 1041. Š. Mišík pápežovi. Nemáme informácie, či kópiu tohto listu alebo list podobného znenia odosnal pápežovi.

10 ŠPIRKO, J.: Štefan Mišík. Životopis ... s. 16-19.

11 ARKBÚ Spišská Kapitula, fond Spišské biskupstvo. *Protocollum exhibitorum anni 1919*, č. 567/1919.

12 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 27.10.1892.

dar skvelého kazateľa. Zakladal si na tom, aby jeho kázne viedli k mravnému povzneseniu a vzbudili národné cítenie ľudí. Farníci si ho oblúbili a vázili najmä pre jeho prístup, otvorenosť, húževnatosť a starostlivosť. Postaral sa aj o ich kostol. Keďže starý drevený im už nemohol slúžiť, postavil s pomocou ministerstva financií a mesta Spišskej Novej Vsi kostol v novogotickom slohu, zaobstaral nový oltár, organy, zreštauroval faru i školu.

Obec Veľký Hnilec pozdvihol na vyššiu úroveň predovšetkým v kultúrnej a školskej oblasti. V Gemerskom Hnilci zriadil rímsko-katolícku ľudovú školu. Dokázal pre ňu nadchnuť tamojšie obyvateľstvo, ktoré sa o ňu staralo. Žiaci školy (v roku 1892 ich bolo vyše 70) sa po slovensky učili čítať a písat', náboženstvo a iné predmety. Podobne fungovala i škola vo Veľkom Hnilci, kde istý čas i sám vyučoval (v roku 1892 ju navštievovalo vyše 60 detí).¹³ Medzi ľudom šíril katolícku literatúru. Obohatil fond farskej knižnice v Hnilci, ktorý zahrňoval najmä knihy náboženského charakteru, písané po latinsky, slovensky a nemecky. Kým v roku 1874 bolo v knižnici len 80 zväzkov, v roku 1895 vzrástol ich počet jeho pričinením na 175 zväzkov a rovnaký počet zošitov.¹⁴ Veriacich organizoval v Spolku sv. Vojtecha, na pôde ktorého aktívne pôsobil. Pod vplyvom Š. Mišíka sa v roku 1891 prihlásilo 12 farníkov za členov spolku a každoročne predal svojim farníkom popri iných náboženských knihách a učebniciach asi 25 kalendárov tohto spolku.

Š. Mišík sa zaujímal o aktuálne otázky doby a chcel byť dostatočne informovaný o tom, čo sa deje v Uhorsku i mimo neho. Zvlášť ho zaujímalo všetko, čo sa bytostne týkalo života Slovákov v Uhorsku. Požiadal preto slovenských predstaviteľov v Martine, aby mu na Spiš pravidelne odosielali slovenskú tlač, predovšetkým Národné noviny.¹⁵ Zhromažďoval ju vo farskej knižnici a aj do nej prispieval článkami. Zo svojho skromného platu vynakladal ročne 28 zl. na predplatné za slovenské časopisy.¹⁶ Národný hlásnik mal jeho zásluhou v dedine (v roku 1892) takisto 5 riadnych predplatiteľov. Š. Mišík založil pre svojich farníkov spolok abstinentov, pretože trpeli ťažkým alkoholizmom. Zmenil sa o tom vo svojej monografii venovanej fare vo Veľkom Hnilci: „*Uznávam, že ľud tunajší navyknutý je špatne zlorečiť, vystrájať krvavé bitky, opíjať sa v krč-*

13 Bližšie: ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 27.10.1892.

14 MIŠÍK, Š.: Kostol a fara v Hnilci. Turčiansky Sv. Martin : Kníhtlačiarenský účastinársky spolok, 1895, s. 13. V tejto práci sa venoval nielen cirkevným dejinám, ale opísal historický vývoj a vtedajší stav obce, zaoberal sa životom a zamestnaním obyvateľstva, národopisnými otázkami, príčinami emigrácie.

15 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 9.1.1909 a 18.11.1907.

16 Jeho ročný príjem bol 626 zl., z nich 200 zl. od biskupa. ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 27.10.1892.

me.“¹⁷ Jednou z príčin alkoholizmu bolo podľa neho to, že „*taký haviar ryje za týždeň ako krt v zemi; v sobotu príde domov a hľadá potechu v pálenke, prijde „pod zeleným“ do kostola a drieme. Darmo takému kňaz káže o strezlivosti. V nedeľu po poludní pije sa da capo, po celej dedine ozývajú sa hulákania opilcov, vady a ruvačky*“.¹⁸ Pritom poznamenal, že „*administratívne vrchnostť*“ sa takmer nestarajú o poriadok v obci a len zriedka podporujú kňaza.

Ciniteľom, ktorý vo veľkej miere ovplyvňoval stav obyvateľstva na východnom Slovensku, bolo vystáhovalectvo. Práve štyri tunajšie župy Spišská, Šarišská, Zemplínska a Abovsko-Turnianska si udržali v predvojnovom období prvenstvo medzi ostatným župami v masovom vystáhovalectve.¹⁹ Príčin bolo viac, predovšetkým však hospodárska situácia. V jednom z množstva článkov venovaných tomuto javu Národné noviny písali: „*Ideme do Ameriky, pán môj, nemožno ďalej žiť u nás. Predali sme na kontribúciu dva volky, úžerník mi zobil pluh, voz, rýle, motyky a vôbec všetko hospodárske náradie. Jako ďalej žiť, čím obrábať i tak neúrodnú zem. Niet hnoja, niet zrna!... Jestli aj zomriem v cudzine hladom, aspoň ma neúmorí hlad na mojej otcovskej zemi.*“²⁰ Vystáhovalectvo do zámoria postihlo i pôsobisko Š. Mišíka Veľký Hnilec. V liste z roku 1892 sa o tom zmienil: „*Značná čiastka farníkov mojich vystáhovala sa do Ameriky.*“²¹ Za hromadnú vlnu vystáhovalectva, ktorú sledoval s veľkým znepokojením, vinil Š. Mišík maďarskú vládu a jej politiku, ktorá chcela nie len odnárodníť Slovákov, ale udržať ich aj v hospodárskej a sociálnej porobe. Jeho kritika padala aj na cirkev. S rozhorčením sa o tom zmienil A. Halašovi: „*A dnes naši biskupi - parádoži nerobia si z toho nič, keď sa tisíce chudobného ľudu stáhajú do Ameriky. Nech takéto poriadky v cirkvi všetci čerti berú.*“²²

Š. Mišík bol spojivom medzi Spišom a centrom slovenského politického a kultúrneho života. Cez neho sa tento región intenzívnejšie začleňoval do národného celku. Východné Slovensko bolo na reprezentantov slovenskej inteligencie najchudobnejšie. Len výnimočne tu pôsobili výrazné osobnosti národného života. Bolo akoby územím nikoho, politický život výraznejšie nepulzoval, stálo na periférii slovenského národného života. Maďarské vládnuce kruhy vnímali východné Slovensko ako oblasť nepostihnutú „*panslavistickým*“ hnutím. Považovali ju za zvlášť vhodnú na úplnú izoláciu od ostatného Slovenska a pre rýchle šírenie maďarizácie. Ich zámeru mali poslúžiť i maďarizačné spolky.

17 MIŠÍK, Š.: Kostol a fara v Hnilci...., s. 16.

18 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 27.10.1892.

19 Bližšie: TAJTÁK, Ladislav: Slovenské vystáhovalectvo a migrácia v rokoch 1900 - 1914. In: Historický časopis 23, 1975, č. 3, s. 377-415.

20 Chýrnik. In: NN 11, 1880, č. 47, s. 4.

21 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 27.10.1892.

22 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 5.5.1906.

Na Spiši maďarizačnú činnosť uskutočňovala odbočka FEMKE. Hlavný význam pôsobenia videla v tom, aby sa Spiš stal prekážkou vytvorenia spojenia medzi „*panslavistickým*“ západom a „*vlasteneckým*“ východom.²³ Obavy zo šírenia „*politického panslavizmu*“ vyslovil i gróf G. Andrassy pred Š. Mišíkom, ktorého prijal na svojom panstve na súkromnej návšteve.²⁴ Národnootvorný a národopolitický vývin východného Slovenska pribrzdila v čase pôsobenia Š. Mišíka asimilačná a dezintegračná politika budapeštianskych vlád.²⁵

Aj keď vidieky nepodľahol tak rýchlo maďarizácii ako mestá, aj tak i tu otupil maďarizačný tlak národné povedomie ľudu a takmer úplne znemožnil akékoľvek kultúrne a politické organizovanie. Š. Mišík so znepokojením sledoval slabý záujem svojich veriacich a vôbec obyvateľov východného Slovenska o národný život. V jednom z listov odoslaných do Martina sa na farníkov postažoval: „*Ťažko je tu započať nejakú akciu ohľadom národného upovedomenia, keď sú v ohľade mravno-náboženskom nie ľahko prístupní dobrým rádám duchovného pastiera.*“²⁶ Plne si uvedomoval nedostatočné podmienky pre rozvinutie organizačnej práce v prospech Slovenskej národnej strany (ďalej SNS), o čo ho požiadal v liste z 20.10.1891 A. Halaša. V odpovedi zdôrazňoval, že organizačná akcia je možná len tam, kde je dosť inteligentných a vplyvných ľudí. „*Kde má byť akcia, tam majú byť i agenti a takých agentov, neodvislých a spoľahlivých v ohľade národnom - aspoň nakoľko mi známo - niet ani vo Spiši, ani v Šariši, ani v Zemplíne.*“ Zároveň poznamenal, že knazstvo je buď maďarónske alebo zbabelé, závislé od šovinistických svetských a duchovných patrónov. To isté platilo podľa neho aj o učiteľoch. Situácia by bola priaznivejšia, keby aspoň v mestečkách bolo niekoľko nezávislých slovenských mužov. Skutočnosť bola však iná, pretože „*naši mladí lekári a pravotári osadia sa radšej v maďarských krajoch než tu uprostred svojho ľudu, kde by mali veru, ako n. p. v Novej Vsi, Vlachoch, Levoči, Lubovni at. d. veľmi dobrú existenciu*“.²⁷ Napriek tomu sa Š. Mišík snažil v rámci svojich možností zapojiť sa do národnodemocipačného hnutia. V rozvinutí väčšej iniciatívy mu bránili obavy o vlastnú existenciu svoju a existenciu svojich rodičov. Do Martina napísal: „*Hotový som k akejkoľvek činnosti v záujme mileného národa slovenského, no nie k takej, ktorá by terajšie veľmi smutné položenie moje neznesi-*

23 TAJTÁK, L.: Dvortsákovo separatistické hnutie a maďarská iredenta. In: Príspevky k dejinám východného Slovenska. Bratislava : SAV, 1964, s. 249-250.

24 ÁLU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 24.8.1911.

25 Bližšie: TAJTÁK, L.: Východné Slovensko ako malý región v malej politike. In: Veľká politika a malé regióny 1918 - 1939. Zost. Švorc, P., Danilák, M., Heppner H. Prešov; Graz : Universum, 2002, s. 218.

26 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 27.10.1892.

27 ALU SNK Martin, sign. 37. H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 27.10.1892.

telným urobila.“ Keby išlo len o neho, bol odhadlaný položiť všetko na oltár národa, no nie vtedy, ak by sa to týkalo i jeho staručkých rodičov.²⁸

Koncom 19. storočia sa častejšie ozývali kritické hlasy, ktoré vyzývali martinské centrum SNS, aby sa viac venovalo aj východnému Slovensku. Na jeho izolovanosť upozornili Národné noviny v článku Šarišanom a Spišiakom. Uviedli, že spišským a šarišským zemanom a úradníkom sa podarilo vysokým plotom ohradiť stolice Spiš a Šariš.²⁹ Š. Mišík sa zaradil k mimomartinským príslušníkom SNS, ktorí apelovali na vedenie strany, aby prejavilo záujem o zvýšený vplyv národného hnutia na východnom Slovensku. Maďarizačné a odnárodňovacie tendencie v politike vládnucich tried tu hlboko zasiahli celú štruktúru národného života a oslabili možnosti národne uvedomelých súčasťí asimilačnému tlaku. Dovolával sa pomoci z Martina, o čom svedčí i jeho list z roku 1892: „*Jestli myslíte, že v mojich okolnostiach možno v národnom smere lepšie učinkovať, než dosiaľ, ráchte ma o tom láskave poučiť alebo vyslať sem jednoho zo Svojich dôverníkov, aby sa o situácii mojej a o pomeroch na Spiši vôbec infacie loci presvedčil.*“³⁰ Zároveň im odporúčal, aby ho navštívili najmä v letnom období a podnikali turistické výlety s cieľom spoznať miestne pomery. Tým by získala národná vec viac než divadelnými predstaveniami v niekoľkých slovenských mestečkách, ktoré mali súčasť dobrej vplyv na prebudenie národného povedomia a udržanie národného ducha, ale ich vplyv mal podľa jeho mienky viac miestny než všeobecne národný význam. Verejne sa však prostredníctvom Národných novín zastal spišských Slovákov. Poznamenal súčasť, že „*nebadať u nás nejakých zvláštnych výjavov národnej činnosti*“, ale to ešte neznamenalo, že by tunajší ľud nebol prístupný slovenskej myšlienke a zabúdal na svoje práva. Naopak, na mnohých miestach sa vzbúril proti násilnému uvádzaniu maďarčiny do ľudových škôl. Príkladov „*tichej reakcie v smýšľaní tunajšieho slovenského ľudu*“ bolo v minulosti i v prítomnosti viac.³¹

Dôležitý prostriedok kontaktov s ostatnými časťami Slovenska videl Š. Mišík v tlači. Podporil mienku popredných slovenských národných činiteľov o význame rozširovania novín a časopisov medzi slovenským ľudom. V článku Rozširovanie časopisov, ktorý bol uverejnený v Národných novinách v roku 1873 poznamenal: „*Čo prospejú nám tie najvýtečnejšie spisy a časopisy, jestli ony nedostávajú sa do rúk tých, pre ktorých spisované a vydávané bývajú? Pre tých, ktorí z nich čerpať majú národné povedomie, vzdelanosť a osvetu?*“³²

28 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 27.10.1892.

29 TAJTÁK, Ladislav: Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. Bratislava : SPN, 1972, s. 8.

30 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 27.10.1892.

31 Š. M.: Listy zo Spiša I. In: NN 18, 1887, č. 98, s. 1.

32 M. ...k: Rozširovanie časopisov. In: NN, 6.2.1873, s. 1.

Uvedomoval si dôležitosť a dosah slovenskej tlače na obyvateľov východného Slovenska. Podľa neho mohla byť napr. v Košiciach asi taká firma ako je v Trnave, ktorá by vydávala lacný obrázkový ľudový časopis. Upozornil na to, že „*spisy v T. Sv. Martine vydávané považujú sa za nebezpečné, vlastizradné, panslavistické at. d. a rozširovanie takých prekážajú všemožne stoliční bašovia, škôldozorcovia a maďarónski knazi. V celom Spiši nepoznám človeka, ktorý mal by dosť odvahy také spisy predávať abo odporúčať*.“³³ V jednom z Listov zo Spiša z roku 1891 sa verejne vyslovil za to, aby „*opustený ľud náš slovenský vo Spiši, Šariši, Abauj - Torne a Zemplíne*“ mal svoj zábavno-poučný časopis, ktorým by „*svoj um osvecoval a srdce lachtil*“ a ktorý bol veľmi potrebný.³⁴ Poukázal na to, že maďarskí a nemeckí obyvatelia tu mali viaceré lokálne časopisy, Slováci ani jeden. Zároveň dôrazne upozornil, že by nešlo o politický časopis, ale o dobre redigovaný populárny časopis, ktorý by si všímal pomery vo východoslovenských stolicach. Mal by byť prístupný, veľmi lacný, nachádzať sa v rukách spoľahlivých ľudí, mať dobropravných dopisovateľov voči národu, vlastencov a pritom sa nemiešať do politiky. Pomocou takého tlačového titulu v materinskom jazyku sa mali rozvíjať bohaté vlohy tu žijúceho slovenského obyvateľstva. Pri viacerých príležtościach upozornil aj na záujem obyvateľov o ľudovú spisbu, ktorú považoval za hlavnú hybnú silu národného života a jednu z popredných podmienok jeho úspešného vývoja. Z vlastných skúseností vedel, že miestny ľud chce čítať i rád číta, čo je dobré, mravné, poučné, zábavné, ľahko zrozumiteľné a lacné. „*Poznám obce na Spiši*“, napísal do Národných novín, „*kde knižky mravno-náboženského obsahu majú značný odbyt*“³⁵ Dodal, že aj o noviny, akými boli Národný hlásnik a Obzor, je záujem ľudí, ale najmä o kalendáre, len ich bolo málo. Predovšetkým bol potrebný aspoň jeden taký titul, ktorý by miestnym pomerom dobre slúžil. Ľud málo čítal historické spisy, pretože podľa Š. Mišíka ho takéto čítanie nudilo. Naopak, krátke dejepisné črty, životopisné črty najslávnejších mužov a žien, dejiny nových krajín, kraju, miest a zámkov, cestopisy, články o nových vynáleزوach v hospodárstve i v remeselnictve ich vedeli zaujať. Potrebný pre ľud bol tiež podľa neho praktický radca o chove dobytka, včelárstve, ovocinárstve a dobrá lekárska príručka, ktorá mohla poslúžiť pri rôznych nemociach ako prvá pomoc. Nezabúdal ani na ženy. Navrhoval vydávať pre ne lacný periodický beletristicko-poučný časopis ako dobrý prostriedok šírenia vzdelanosti a udržiavania i prebúdzania národného povedomia žien a ktorý by aspoň čiastočne nahradil vyššie dievčenské ústavy.³⁶ Na adresu slovenských spisovateľov po-

33 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 27.10.1892.

34 Š. M.: Listy zo Spiša II. In: NN 22, 1891, č. 80, s. 1.

35 Š. M. : Listy zo Spiša II. In: NN 22, 1891, č. 80, s. 1.

36 MIŠÍK, Štefan: Listy zo Spiša II. In: NN 12, 1881, č. 41, s. 1.

znamenal, že preukážu národu neoceniteľnú službu, keď nebudú písat výlučne pre inteligenciu, ale aj pre pospolity ľud, „*ked budú študovať život ľudu a voliť látku pre svoje povesti z ľudového bytu*“.³⁷ Š. Mišík patril k tým, ktorí sa na to podujali a rozširoval medzi farníkmi slovenské noviny, časopisy a knihy. Zároveň prispel aj k ich rozvoju. Zaradil sa k tým predstaviteľom slovenského katolického duchovenstva, ktorí prejavili intenzívnejší záujem o národný život a agitačnou činnosťou prostredníctvom tlače kritizovali vládnu cirkevnú a národnostnú politiku z konfesionálnych pozícií. Redigoval niektoré konfesionálne časopis, prispieval do tlačového orgánu Spolku sv. Vojtecha Katolíckych novín. Od roku 1870 písal aj do časopisu Vojtech. Na odporúčanie Františka Vítazoslava Sasinka ho Svetozár Hurban Vajanský prijal za spolupracovníka Národných novín. S. H. Vajanský považoval Š. Mišíka za „*statočnú slovenskú dušu*“, i keď zároveň vyslovil pochybnosti, či skutočne osvieži noviny, keďže podľa neho „*dlho dedinári*“.³⁸ Článkami prispieval i do Slovenských pohľadov, Literárnych listov, do Časopisu MSS a Sborníka MSS.³⁹ Zaoberal sa v nich najmä politickými, hospodárskymi a sociálnymi stránkami vtedajšieho života Slovákov. Zaujímal stanoviská k dôležitým a aktuálnym otázkam. V Národných novinách uverejňoval na pokračovanie Listy zo Spiša. Stali sa prameňom poznania jeho názorov, postojov a informácií o živote slovenského ľudu najmä na Spiši. Reagoval v nich na problémy slovenského národného hnutia. Prostredníctvom nich umožnil spoznať svoje názory ako človeka, ktorý stál mimo centra národného života, navyše z časti Slovenska, v ktorej sa národný život slabo rozvíjal. Vzhľadom na stupňujúcemu sa maďarizáciu slovenského národa považoval práve túto stránku za dôležitú: „*Do sŕdc ľudu ukladať musíme poklady nášho ducha, zvlášte teraz, keď ako pozorujeme, nachodia sa ešte vždy ľudia, ktorí vytkli si za cieľ, odnárodenie, tedy umorenie nás v národnom ohľade.*“⁴⁰

V 80. rokoch 19. storočia sa maďarizácia slovenského národa stupňovala, čo neuniklo ani pozornosti. Š. Mišíka. Svoje úvahy uvverejnil v Národných novinách. Zmienil sa o popieraní existencie slovenského národa. Reagoval i myšlienkom, že štát je sice spoločnosťou národotvórcov, z ktorých dejiny vytvorili organický celok, ale tak ako jednotlivec má právo na život, tak ho majú aj jednotlivé národy. Napísal: „*Štát je len historický produkt a jeho práva nesmejú spočívať vo svevoli. Misia právneho štátu záleží v tom, aby jestvujúce práva chránil a nie ignoroval alebo urážal. Politické rúcho štátu môže sa meniť dľa okolností, nie však právo štátotvorných národotvórcov, bo toto jestvuje aj vtedy, keď štát*

37 Š. M: Listy zo Spiša II. In: NN 22., 1891, č. 80, s. 1.

38 PETRUS, Pavol: Korešpondencia S. H. Vajanského, zv. II. List S. H. Vajanského F. V. Sasinkovi z 16.12.1906. Bratislava : SAV, 1972, s. 257.

39 Sborník MSS začal vychádzať v roku 1896 a Časopis MSS od roku 1898.

40 M ... k: Rozširovanie časopisov ..., s. 1.

z nejakých vnútorných alebo vonkajších príčin jestvovať prestane, a sice jednoducho preto, ponevač národy aj po zrušení štátneho zväzku žijú.^{“⁴¹} Dokazoval právnu existenciu Slovákov. Pre neho bolo zrejmé, že takéto právo sa v konkrétnych pomeroch nemohlo presadiť, lebo ľudové masy ešte neprecitli k národnému povedomiu. „*Pripisujeme to len terajším politickým pomerom, ktoré ale nie sú naskrze takej húževnej povahy, že by sme v jejich nezmeniteľnosti verili a nad budúcnosťou zúfali, nie my pevne veríme - a ľud náš to inštinktívne cíti - že spomenuté pomery dlhého trvania nemajú a že teraz začnané dobré právo naše o krátke čas uznané bude.*^{“⁴²} Š. Mišík neboli zásadne proti jednotnému uhorskému štátu, jeho protest smeroval proti politike uhorských vládnucich kruhov, ktorým išlo o likvidáciu všetkých nemaďarských národov v Uhorsku. Š. Mišík spomínal na Bachovu éru ako „*zlatú časodobu*“ v porovnaní s politikou Kolomana Tiszu. „*Miešané spoločnosti s konverzačnou rečou slovenskou, maďarskou a nemeckou boli odjakživa vo zvyku v našich hornouhorských stoliciach a cítili sa v nich každý dobre. Cítili sme sa v nich ako synovia jednej spoločnej matky, vlasti našej uhorskej a nenapadlo nikomu kóli maďarskej reči ostatné vyobcúvať a posielat po žobraní. Naši zemani šarišskí a iní popri svojom ináč ultramáďarskom zmýšľaní radi sa bavia po slovensky, radi si nôtili krásne piesne slovenské.*^{“⁴³} Š. Mišík neučil na maďarský národ, ale upozorňoval na to, že Slováci sú si s Maďarmi rovní, a preto považoval za hriech „*degradovať takýto ľud na stupeň bezprávnych otrokov*“, vyháňať ich jazyk zo škôl, úradov a spoločenského života a natískať mu „*cudziu, menej vzdelenú, vo veľkom svete pražiadneho významu nemajúcu, hriech je ubýjať abo zkracovať mu jeho dobré právo k životu seba dôstojnému*“.^{“⁴⁴} Kriticky sa vyslovil k historicko-právnej doktríne, v duchu ktorej boli koncipované štátoprávne dokumenty habsburskej monarchie. V Národných novinách napísal: „*Historické právo dá sa naťahovať a prekrúcať všakovak podľa rôznych náhľadov štátnikov, ba často ani najvtipnejší z nich nevedia rozoznať historicke právo od historickej krivdy; ale právo prírody je jasné každému, kto má rozum a srdce na mieste. Ono môže byť načas urážané, šliapané a upierané, avšak nie zničené a v príhodný čas zaligoce sa pred svetom.*^{“⁴⁵} Postavil sa teda za prirodzenoprávny princíp, lebo hlavným a prirodzeným základom pre národné sebaurčenie je národné bytie, nie historické právo. Š. Mišík najviac odsudzoval tých Slovákov, ktorí v záujme vlastných cieľov

41 - š - : Naše dobré právo I. In.: NN 12, 1881, č. 140, s. 1.

42 - š - : Naše dobré právo II. In: NN 12, 1881, č. 141, s. 1.

43 - š - : Listy zo Spiša III. In: NN 13, 1882, č. 118, s. 1.

44 - š - : Naše dobré právo II., ..., s. 1.

45 - š - : Naše dobré právo I., ..., s. 1.

podľahli maďarizačnému tlaku. Považoval ich za nebezpečnejších ako samotných Maďarov, pretože neboli pôvodom Maďari, ba často ani menom, predsa „vypínajú sa“ nad nimi svojou maďarskostou. „Sú oni vôbec pasovaní za lúpežných rytierov v službách maďarizmu, aby márnej ctižiadosti svojej zadost učinili abo iné sebecké účele dosiahli.“⁴⁶

Maďarizácia najťažšie dopadla na slovenské školstvo. Najmä v čase vlády ministerského predsedu K. Tisza (1875 - 1890) sa maďarizačný tlak podstatne zvýšil. Došlo k zavádzaniu maďarčiny do škôl, čo nenechalo Š. Mišíka ľahostajným. Snažil sa povzbudíť slovenský národ. Neobával sa toho, že by deti na ľudových školách, aj keď boli nútene rozprávať po maďarsky, zabudli materinský jazyk. Obával sa skôr zaostávania žiakov vo vedomostnej oblasti kvôli jazykovej bariére. Preto upozorňoval na potrebu doučovania detí v domácom prostredí, čo si vyžadovalo zabezpečiť slovenské knihy rodičom „obsahu mravno-zábavného a poučného, z ktorých v posvätnom tichu domáceho krbu apoštolať budú... Mládež naša má ešte cit pre dobré a pekné, ona nás bude ochotne posluchať a nepôjde za prevrátenou módou zvetrelých svetárov, ale bude hrdá na svoju reč a národnosť“.⁴⁷ Apeloval najmä na výchovu mládeže v národnom duchu a jej podporu pri štúdiu. Aj keď pre Slovákov bolo zatvorenie slovenských gymnázií tragédiou, Š. Mišík to nevnímal s beznádejou. Upozorňoval, že väčšina popredných národovcov tiež nenavštevovala slovenské gymnázia, a predsa ich zanietenosť pre slovenskú vec existovala a naplno sa prebudila. Bolo potrebné mladých zanietencov len plne podporovať a „idea národnosti hýbajúca terajším stoletím nájde si zaiste prístup do sídcie niekoľko nadšených mladíkov“.⁴⁸ Vyvrcholením maďarizačnej školskej politiky boli Apponyiho zákony z roku 1907. Š. Mišík vyjadril svoje pohoršenie v liste A. Halašovi a požiadal ho, aby do knižnice Národného domu uložil „védirat“, aby „budúci kultúrni historikovia vedeli, akým ľuďom v ére maďarského panstva v Uhorsku bolo zverené školstvo a výchova ľudových učiteľov“.⁴⁹ Poburovalo ho nemilosrdné vyhadzovanie slovenských detí zo škôl, často pod „lichou zminkou“ o ich nevlasteneckom duchu, panslavizme, nenávisti voči Maďarom. Nerobili to podľa Š. Mišíka preto, aby si trúfali „prerobiť kompaktné massy slovenské v krátkom čase na Maďarov jazykom i srdcom“, ale najmä preto, že sú skoro všetci presvedčení o absolútnej nemožnosti skorého pomaďarčenia Slovákov a že ešte veľa vody pretečie, kým sa uskutočnia zlaté sny o „jednorečovom Magyarországu; ale poznajúc dobre ľud nás čo poučlivý, pracovitý a vysoko-

46 - š -. Naše dobré právo II., ..., s. 1.

47 MIŠÍK, Štefan: Listy zo Spiša II. In: NN 22, 1881, č. 41, s. 1.

48 MIŠÍK, Štefan: Akej viery sú Slováci. In: Slovenské pohľady, 1895, č. 7, s. 623-631.

49 ALU SNK Martin, sign. 37 H 26. List Š. Mišíka A. Halašovi z 7.7.1907.

nadaný, kladú všemožné prekážky vývinu jeho len preto, aby svojou vyššou vzdelanosťou neohrozoval hegemoniu maďarského živlu“.⁵⁰ Pri viacerých príležitostiach vyjadril Š. Mišík svoju vieru v schopnosti a nadanie Slovákov.

Stupňujúci národnostný útlak sprevádzaný násilnou maďarizáciou a assimiláciou slovenského obyvateľstva sa prejavil i v ochromení slovenského politického života. V dôsledku nespravodlivého volebného systému i celého priebehu volieb zaznamenávali Slováci jeden neúspech za druhým. Už v roku 1881 zvažovala SNS otázku, či sa po sklamaniach z rokov 1875 a 1878, keď slovenskí kandidáti neuspeli, zapojiť do volebného boja. Postoj predstaviteľov slovenského národnemancipačného hnutia neboli jednotné. Jedni boli za účasť vo voľbách, druhí proti. Jedným z tých, ktorí sa prikláňali k možnosti využiť volebný zápas bol Š. Mišík. Nesúhlas s politickou pasivitou vyjadril v jednom z Listov zo Spiša: „*Najprv musíme úprimne vyznať, že nemôžeme sa dobre spriateliť s náhľadom podajedných ináč horlivých rodákov, ktorí myslia, žeby činnosť naša na javišti politickom v terajších pomeroch k cieľu neviedla, ba skôr našej veci len škodila.*“⁵¹ Priznával, že Slovákom boli odňaté takmer všetky politické prostriedky, ale to ešte podľa jeho názoru nemuselo znamenať stiahnutie slovenských politických predstaviteľov z politickej scény. Za najlepšiu príležitosť k vyvájaniu politickej aktivity považoval voľby do krajského snemu, aj keď existovala hrozba neúspechu slovenských kandidátov. Š. Mišík nutnosť účasti vo voľbách odôvodňoval potrebou prezentovať národ. „*Dopúšťam, že kandidáti naši prepadnú, ako doposavad prepadli, ale veď nám nemá ísť o to, či budeme mať na sneme 30 - 40 ablegátov, ktorí by nás tam zastupovali s väčším abo menším - na každý prípad ale sotva skvelým - výsledkom, lež skôr o to, aby sme svoje sily v politickej borbe cvičili a tužili, svoje kolonny muštrovali, zdravé zrno národa od plevy cedili a protivníkom ukázali, že sme tu a že nás v politickom ohľade nemôžno považovať len za mŕkvę klasy, za nulu, ktorá nedeli ani nemnoží.*“⁵² Vedenie SNS sa napokon na volebnom zápase zúčastnilo, ale kandidáti neuspeli. Pred voľbami v roku 1884 SNS zmenila postoj a rozhodla sa pre politickú pasivitu, s ktorou Š. Mišík opäť nesúhlasil. Po vzniku maďarskej Katolíckej ľudovej strany (ďalej KĽS - Katholikus Néppárt)⁵³ sa pridal k predstaviteľom SNS, ktorí v dôsledku volebnej pasivity strany odporúčali svojim príslušníkom a priaznivcom, aby vo voľbách v roku

50 Š.M.: Listy zo Spiša I. In: NN 18, 1887, č. 99, s. 1.

51 MIŠÍK, Štefan: Listy zo Spiša. In: NN 12, 1881, č. 40, s. 1.

52 MIŠÍK, Štefan: Listy zo Spiša I. In: NN 12, 1881, č. 40, s. 1.

53 Zakladajúca porada Katolíckej ľudovej strany sa uskutočnila 28. - 29.1.1895 v Budapešti. V 13. bode svojho programu sa vyjadrila k národnostnej otázke. Uznávala čiastočné jazykové práva nemaďarských národov vo verejnej správe, školstve i kultúrnej oblasti. Prikláňala sa k dodržiavaniu národnostného zákona z roku 1868.

1896 všestranne podporili KL'S.⁵⁴ Preto ho rozčarovalo počinanie jedného jeho kolegu - kňaza v Závadke, ktorý po hrozbe zo strany biskupa v Prešove upustil od svojho pôvodného zámeru (po dohode so Š. Mišíkom - pozn. N. J.) podporiť kandidáta maďarskej KL'S a podporil kandidáta vládnej Liberálnej strany.⁵⁵ Po voľbách ho podobne ako väčšinu slovenských politických činiteľov sklamalo počinanie KL'S. Ukázalo sa, že v skutočnosti mala táto strana záujem len o posilnenie svojich pozícií získaním verejnej podpory od SNS. Š. Mišík vyzýval ústredie v Martine: „*Ludová strana špatne sa držala proti Slovákom národne zmýšľajúcim. To si musíme dobre zapamätať pro futuris contingentibus.*“⁵⁶ S nádejou uvítal zmenu postoja SNS v roku 1901, keď sa rozhodla pre samostatnú účasť vo voľbách.⁵⁷ Znepokojoval ho takisto malý počet inteligencie na východe, hlavne na Spiši, ktorá by mohla voľby ovplyvniť. V liste A. Halašovi v roku 1906 sa sťažoval: „*Keby sme tam (na Šariši - pozn. N. J.) a u nás na Spiši mali dakoľko intelligentov odhodlaných a neodvislých, dalo by sa dačo docieliť pri voľbách; ale takto je to ľažká vec.*“⁵⁸ V súvislosti s voľbami do mestského zastupiteľského zboru podrobil kritike zákon o zriadení obcí, ktorý ustanovoval, že právo voliť majú len tí občania, ktorí majú právo voliť poslancov do krajinského snemu. Tým boli stovky slovenských občanov patriacich k Spišskej Novej Vsi zbavení práva voliť.⁵⁹ Upozornil tiež, že katolíckym kňazom bránila cirkevná vrchnosť zapojiť sa aktívne do volieb a tí, ktorí to porušili, nemohli za trest vykonávať svoje kňazské povinnosti. K tejto téme sa obšírejšie vyjadril ešte počas pôsobenia v Ružomberku v roku 1872 v Národných novinách v článku Voľby a duchovenstvo.⁶⁰ Veľmi ho sklamali výsledky volieb do uhorského snemu v roku 1910 a pôsobenie vlády Khuen-Hederváryho. Podľa jeho mienky „*výsledok volieb otvoril oči mnohým Maďarom, aby videli, že doterajšou šovinisticou politikou k ničomu neprídu: národnosti nezničia a seba oslabia, pripravujúc víťazstvo nemeckej politiky na celej čiare*“⁶¹. Pre predstaviteľov SNS v Martine bolo dôležité i to, že ich v korešpondencii informoval o priebehu volieb na východe Slovenska. Š. Mišík patril medzi tých národovcov,

54 Bližšie: PODRIMAVSKÝ, Milan: Začiatky katolíckeho politického hnutia. In: *Dejiny Slovenska* III. Zost. Podrimavský, M. Bratislava : VEDA, 1992, s. 698-705.

55 PETRUS, P.: Korešpondencia S. H. Vajanského, zv. II. List Š. Mišíka S. H. Vajanskému z 24. 6. 1899. Bratislava : SAV, 1972, s. 156.

56 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 9.10.1901.

57 Bližšie: PODRIMAVSKÝ, M.: Organizácia Slovenskej národnej strany v rokoch 1900 - 1914. In: *Historické štúdie* 22. Bratislava : SAV, 1977, s. 177-211.

58 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 5.5.1906.

59 Š. M.: Listy zo Spiša. In: NN 22, 1891, č. 78, s. 1.

60 Článok bol uverejnený 25.4.1872 v č. 49, s. 1.

61 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 9.6.1910.

pre ktorých bola oddanosť slovenskému národu prirodzená. Pružne reagoval na akúkoľvek zmenu, či už v politickom, kultúrnom, sociálnom alebo hospodárskom živote Uhorska. Pre Š. Mišíka neznela otázka tak, či sa Slováci vymenia spod maďarského panstva, ale - kedy sa vymania. Odpoveď mal jedinú: „*Budme každú chvíľu pripravení.*“

Maďarské vládnuce kruhy využívali na potlačenie nemaďarských národností a na dosiahnutie svojich cieľov rôzne formy a prostriedky. Neštítili sa ani skreslenia výsledkov sčítania ľudu, na čo Š. Mišík reagoval článkom Štatistika a skutočnosť. Spresňoval v ňom najmä funkciu štatistickej vedy, možnosti jej zneužitia a dopad na spoločnosť. „*Štatistická veda ako taká musí tiež zakladáť sa na skutočnosti a nesmie mať do činenia s imaginárnymi veličinami, s preludmi politicko-národnej obrazotvornosti ... lebo len v tomto prípade je a môže ona byť užitočnou vedou.*“ Uviedol, že musí byť nestranná až k bezohľadnosti a vyznačovať sa neúprosnou logickou prísnosťou. Dodal: „*Nás Slovákov nepomýlia žiadne výkazy štatistiky, čo stojí v službách maďarizmu a sestavuje jich na základ. Naše jestvovanie spočíva na skutočnosti a nie na tabelách štatistických.*“⁶² Maďarizácia sa uplatňovala za každú cenu a ten, kto ju nepovažoval „za kľúč najvyššieho krajinského blaha“ v prítomnosti a budúcnosti, za modlu, ktorej treba obetovať najsvätejšie záujmy jednotlivcov i celých nadaných národov, toho osud bol spečatený.

Slovenskí predstavitelia hľadali vzhľadom na nepriaznivé podmienky na rozvoj národného a kultúrneho života v Uhorsku spojencov. Našli ich v českom národe, ktorý mal neporovnatelne lepšie podmienky na národný život. Š. Mišík bol prívržencom česko-slovenskej spolupráce. Zapojil sa do práce slovako-filského spolku Českoslovanská jednota (ďalej ČJ) so sídlom v Prahe, ktorý vznikol 7.5.1896. Spolok sa stal v predvojnovom období hlavným organizátorom česko-slovenskej spolupráce a pomoci Čechov Slovákom v emancipačnom zápase. Na Slovensku pôsobil prostredníctvom svojich dôverníkov. Jedným z nich bol Š. Mišík, ktorý sa ním stal medzi prvými v júni 1897.⁶³ Jednou z popredných úloh spolku bola realizácia knižnej akcie, v rámci ktorej sa na Slovensko zasielali knihy, časopisy i celé knižnice. Na žiadosť svojich dôverníkov posielal spolok knihy, pričom zodpovednosť za výber miesta a starostlosť o zásielku preberali na seba dôverníci. Práve do knižnej akcie spolku sa zapojil Š. Mišík. V roku 1898 vyhovela ČJ jeho žiadosti a do Veľkého Hnilca

62 - š -: Štatistika a skutočnosť. In: NN 12., 1881, č. 142, s. 1.

63 Literární archív Památníku národního písemnictví (LA PNP) Praha, fond Českoslovanskej jednoty. Zápis zo schôdze Českoslovanskej jednoty dňa 18.6.1897; Slovenský národný archív Bratislava, fond P. Blahó, kart. č. 18, inv. č. 938. List ČJ P. Blahovi. Dôvěrníci ze Slovenska.

mu odoslala 58 kusov kníh.⁶⁴ Spolok si pôvodne predsa vzal ochraňovať národné záujmy v okrajových oblastiach Čiech, Moravy, Sliezska, ale i Slovenska, od roku 1909 sa rozhodol upriamtiť výlučne na pomoc Slovákom a na rozvoj vztahov s nimi. Túto orientáciu ovplyvnili i udalosti v Černovej, ktoré vyvolali veľkú vlnu solidarity so slovenským národom v českých mestách. Iný názor však na túto tragédiu mal Š. Mišík. V jej popise a hodnotení sa nestotožňoval s niektorými slovenskými časopismi. Rozhodne odsúdil tých, ktorí za hromadnú streľbu robili zodpovedným biskupu Párvyho, pretože ten dostał rozkaz posvätiť nový kostol bez ohľadu na ľud a farára Andreja Hlinku. Urobil to na pokyn zhora. „*Nariadeniu biskupovmu ohľadom času posviacky nemá kanonického práva protiť sa ani farár a veriaci ľud. Hlinka bol by múdre urobil, keby pred svojim odcestovaním bol poučil svojich statočných rodákov v Černovej, aby sa posviacke kostola neprotivili, ak by ju biskup v neprítomnosti jeho nariadił*“, napísal v novembri 1907 A. Halašovi. Bol presvedčený o tom, že A. Hlinku by ľud ako „*miláčka svojho*“ poslúchal a bolo by sa vyhlo tolkemu nešťastiu. Keby ľud poučil o tom, že nariadeniu cirkevnej vrchnosti v čisto cirkevných veciach neslobodno odporovať, mala by celá záležitosť iný priebeh. Stala sa veľká chyba, že sa tak nestalo a bolo ju ľažké „*vyhovoriť a ospravedlniť*“.⁶⁵ A. Hlinku si ako knaza a národovca vysoko vážil, ale s jeho taktikou nesúhlasil: „*Ja by som ho radšej videl ako ružomberského farára uprostred jeho 10.000 ovečiek ako na mučedníckych vavřinoch odpočívať vo Vacove. Povie mi dakto, že pravda naša hodná je obetí a žalárov. To je všetko ideálne krásne v theorii, no v praxi bolo by pre nás predsa lepšie, keby sme mali viac opatrných delníkov na dedičnej roli národa ako hrdinských trpiteľov a nevolníkov v žalároch.*“⁶⁶ V nasledujúcom roku, keď sa spor medzi A. Hlinkom a biskupom Párvym riešil v Ríme, zaujal Š. Mišík vlastný postoj. Dúfal, že A. Hlinka, ktorý bol suspendovaný najmä „*ako podozrivý vo viere*“ (zdôraznil Š. Mišík - pozn. N. J.), lebo dôverne obcoval s ľuďmi bez viery a' la Šrobár, ba za tohto i pri voľbách verejne agitoval“, bude Rímom oslobodený od suspensie, pretože sa podľa neho neprehrešil natoľko proti viere ako proti maďarskej politike.⁶⁷ Súhlasil s tým, aby s obsahom listu oboznámil i P. Mudroňa a Národné noviny. Odporúčal, aby A. Hlinka ústne i písomne zložil vyznanie viery, odprosil biskupa a čestným slovom sa zaviazal, že s ľuďmi ako Vavro Šrobárom a jemu podobnými „*vrahmi viery*“ nebude často a dôverne udržiavať kontakty.

64 LAPNP Praha, fond Československej jednoty. Zápis zo schôdze výboru dňa 16.6.1898.

65 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 18.11.1907; Bližšie: HOLEC, Roman: Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť. Martin : Matica slovenská, 1997.

66 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 18.11.1907.

67 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16 L. List Š. Mišíka A. Halašovi z 21.11.1908.

Nesúhlasiel s tým, aby sa kňaz až príliš zblížil s „*hriešnikom*“, ale len natoľko ako mu to prikazuje láska k blížnemu.

Š. Mišík sa zaujímal o dianie v habsburskej monarchii, ale aj o vtedajšiu medzinárodnú situáciu. S nespokojnosťou sledoval nemeckú politiku rozpínavosti. Videl v nej ohrozenie veľkej rodiny Slovanov. Poukazoval na zaslepenosť Maďarov voči Nemcom a ich neschopnosť vidieť, kam smeruje nemecká politika. Radil Maďarom, aby sa so Slovákm vyrovnali, uznali ich národnú svojbytnosť a použili slovanskú pomoc proti Nemcom. Tvrđil, že je potrebné zabudnúť na staré krivdy a myslieť na vyšie záujmy. Navrhoval vydávať slovenský politický časopis v maďarčine ako informačný spravodaj o reálnych pomeroch na Slovensku. V liste A. Halašovi písal, či by „*v takýchto pomeroch nebolo lepšie, keď by Maďari proti Viedni hľadali ochranu vo Francúzsku a Rusku a tu doma uzmierili sa s národnosťami*“,⁶⁸ pretože dovtedajšou šovinistickou politikou k ničomu nedôjdu: národnosti nezničia a seba oslabia, čím umožnia presadiť sa nemeckej politike na celej čiare. Š. Mišík bol orientovaný silne slovansky, najmä na Rusko. Veril, že Maďari sa v skutočnosti málo boja Slovákov a nestíhali by ich pre panslavizmus, keby sa vlastne nebáli samotného Ruska, pretože dobre vedeli, že panslavizmus bez mohutného Ruska nemá žiadny zmysel.⁶⁹ V Národných novinách vyzdvihoval a chválil najmä S. H. Vajanského za nové, smelé, pritom patrične zdôvodnené názory na kultúrno-historický význam slovanstva a Ruska.

Život Š. Mišíka sa vyznačoval záujmom o slovenský národ, čo prejavil pri mnohých príležitostiah. Po ustanovení Matice slovenskej (v roku 1863) sa stal jej členom. Keď maďarské vládne kruhy v dôsledku vystupňovaného národnostného útlaku Slovákov, sprevádzaného šovinizmom, v polovici 70. rokov 19. storočia zatvorili tri slovenské gymnáziá a majetok Matice slovenskej bol „*zhabaný bez súdneho výroku s neslýchanou surovou urážkou vlastníckeho práva*“, tak dva roky po nástupe do funkcie predsedu MSS prišiel s myšlienkom znova ualožiť Maticu slovenskú. Snažil sa zistíť hodnotu jej majetku, aby ho mohol „*od uhorskej vlády reklamovať*“. Požiadal A. Halašu, aby sa skontaktoval s národomcami, ktorí boli spätí s Maticou slovenskou, a zistili „*skutočný stav matičného spolku*“.⁷⁰

Po zrušení Matice slovenskej ostali národní nadšenci bez miesta na porady, kultúrne podujatia, divadelné predstavenia. Medzi slovenskými národomcami sa zrodila myšlienka postaviť Národný dom. K podporovateľom jeho výstavby

68 ALU SNK sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 9.6.1910. Zhodoval sa v tom s hlavným ideológom SNS od 80. rokov 19. storočia S. H. Vajanským.

69 MIŠÍK, Š.: Akej viery sú Slováci. In: Slovenské pohľady, 1895, č.7, s. 623-631.

70 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 18.4.1910.

patril aj Š. Mišík. Jeho entuziazmus cítiť i z článku, ktorý uverejnili Národné noviny koncom júna 1888: „*Stavba nášho „Domu“ napreduje, a plní nádeje v pomoc Božiu a obetavosť šľachetných rodomilov, a my hľadíme v ústrety šťastlivému zvršeniu diela v presvedčení, že posluží ku cti všetkým, čo ho slovom i skutom napomáhajú, a našej dobrej veci prinesie úžitok stonásobný. O potrebe a cieľuprimeranosti takej budovy, menovite dnes, keď zloba protivníkov zdanlive už došla svojho cieľa a na rumoch poctivej práce slovenskej vystrája ohavné orgie, keď zdá sa, jako by nás už všetko opustiť chcelo, i nebo, ktorému slúžime, i zem, kde sme sa narodili, keď zatínajú päť proti nám nadutí fariseji, kiežatá knázské z pokolenia Kajfášovho a „liberálni“ zákoníci, nebude pochybovať nikto, že chce byť a ostať verným synom národa bez ohľadu na prevrátenú politickú módu.*“⁷¹ Národný dom slávnostne otvorili 12. 8. 1890. Stal sa sídlom múzea, divadla, knižnice, spevokolu, Živeny, kasína a MSS a hlavne dôstojným reprezentačným stánkom slovenského národného života. V jeho priestoroch sa organizovali večierky s výchovným zameraním a s prednáškami. Š. Mišík patril od začiatku k veľmi aktívnym spolupracovníkom Národného domu. Na stránkach Národných novín vyzýval vzdelenú slovenskú spoločnosť k zberateľskej činnosti tvrdiac, že „*takéto zbierky sú príjemným zamestnaním, slúžia ku cti zberateľom, ozdobujú príbytky vzdelancov a nájdú sa v nich aj také predmety, čo môžu byť prepustené alebo darované „Domu“, kde budú sa opatovať pre budúce slovenské múzeum*“.⁷² Navrhoval tiež, aby jednotlivé oddelenia Národného domu boli prispôsobené praktickým potrebám a poskytli útulok divadlu, knižnici, muzeálnym zbierkam, ktoré boli ešte v tom čase majetkom jednotlivcov a ktoré sa mali stať základom fondu budúceho slovenského múzea. Š. Mišík bol jedným z tých, čo prispeli bohatou zbierkou do knižného fondu. V jednom z listov oznámil správe Národného domu, že so zoznamom posiela časť svojej knižnice, pozostávajúcej z 384 rozličných slovenských, českých, nemeckých a maďarských spisov, jedného atlasu z 18. storočia, dvoch českých máp, 13 nemeckých zemepisov a ī.⁷³ V roku 1895 zaslal vzácnú zbierku ním zozbieraných rukopisov slovenských katolíckych kazateľov z druhej polovice 18. storočia a z prvej polovice 19. storočia. V priloženom zozname uviedol miesto a rok ich získania a kde boli dovtedy držané. Všetkých kázní v plnom znení bolo asi 650, neúplných, t. j. úryvkov, úvodov a pod., 158. Zvlášť cenné boli najmä rukopisy z 18. storočia. Okrem toho zaslal aj rukopis katolíckeho česko-slovenského spevníka z rokov 1790 - 1813. K tomu uviedol:

71 MIŠÍK, Š.: Museálne sbierky. In: NN 19, 1888, č. 72, s. 1.

72 MIŠÍK, Š.: Museálne sbierky ..., s. 1.

73 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 12.9.1891.

,,Rukopis je pre nás Slovákov dôležitý tým, že pochodí z pera Jána Potockého, bývalého kostolného kurátora a mestského notára vo Veľkom Bobrovcu.“⁷⁴ Z jeho korešpondencie vyplýva, že bol veľmi aktívnym prispievateľom, ktorý významne obohatil fond Národného domu a knižnica (Bibliotéka) postupne získala množstvo vzácnych diel. V snahe získať čo najviac materiálov a hodnotných zberiek, vstúpil v roku 1893 do maďarského historického spolku na Spiši (Spišská historická spoločnosť) s úmyslom, aby si lacnejšie zaopatril vydania tohto spolku a neskôr ich posal do bibliotéky Domu, i keď, ako poznamenal, „určite bude v týchto vydaniach mnoho pleví, ale nájde sa iste aj dobré zrno“.⁷⁵ Dopisoval si tiež s maďarskými, poľskými, ruskými etnografiemi.

V rokoch 1890 - 1893 sa začali kryštalizovať snahy o založenie slovenského vedeckého spolku, ktorý by bol schopný združiť vedeckých pracovníkov a podporovateľov vedy. Do týchto aktivít sa zapojil aj Š. Mišík. V liste z roku 1892 A. Halašovi o nich napísal: „Na „Slov. vedecký spolok“ reflektoval som už a prihlásil som sa ako zakladateľ; peniaze pošlem keď budem mať s počiatkom januára Skrovňý príspevok pre museum a bibliotéku poslat som už minuleho roku.“⁷⁶ V roku 1893 patril Š. Mišík k zakladajúcim členom MSS, bol členom jej prípravného výboru. MSS založili sice v roku 1893, ale činnosť začala 22.8.1895. Prvým predsedom sa stal jej zakladateľ A. Kmeť a v prvom 31-člennom výbere pracoval i Š. Mišík.⁷⁷ MSS bola pod stálym dozorom maďarských úradov. V dôsledku ich zásahu bol na pečati MSS slovensko-maďarský nápis. V jednom z listov na to reagoval Š. Mišík: „Voči nepriateľovi, ktorému ide o to, aby s MSS urobili tak ako s Maticou, ráchte ist' najkrajnejšiu hranicu ústupnosti. Veď maďarská reč na pečati spomenutého spolku bude len pamiatkou na tú peknú slobodu, akú Slováci za maďarského panstva zažívali.“⁷⁸ Po smrti A. Kmeťa v roku 1908 sa hľadal dôstojný nástupca vo funkciu predsedu MSS. Výbor sa rozhodol ponúknuť ju Š. Mišíkovi. Zdôvodnil to okrem iného aj tým, že Š. Mišík vynikal v činnosti, o ktorú sa MSS od ustanovenia zvlášť usiliovala - vyhľadávať, chrániť a študovať pamiatky slovenskej zeme, študovať a opisovať život slovenského ľudu. A tak sa považovalo za prirodzené, že

74 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 5.8.1895. Bližšie: Referát o stave bibliotéky a musea vo spoluľastníckom Dome v Turčianskom Svätom Martine. In: NN 23, 1892, č. 97, s. 2.

75 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 7.8.1895.

76 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 27.10.1892. Bližšie: HANAKOVÍČ, Štefan: Muzeálna slovenská spoločnosť. Martin : Matica slovenská, 1969. 190 s.

77 SOKOLÍK, Viliam: Z bojov o pokladnicu slovenskej kultúry. Martin : Matica slovenská, 1966, s. 68 a 71.

78 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 16.4.1899.

po smrti A. Kmeťa zaujme miesto v predsedníctve MSS práve on.⁷⁹ Š. Mišík vnímal prejav dôvery ako menšie víťazstvo. Prijatiu postu predsedu MSS však predchádzal ešte súhlas cirkevnej vrchnosti. Písomne požiadal biskupa Párvyného o povolenie vykonávať funkciu predsedu MSS. Napriek obavám súhlas došiel.⁸⁰ Š. Mišík sa vrhol do práce v novej funkcií so sebe vlastným veľkým odusevnením a venoval jej všetku svoju pozornosť. Napriek pokročilému veku, chorobám i diaľke, ktorá ho delila od Turčianskeho sv. Martina, svoju prácu nezanedbával. Usiloval sa najmä o zrealizovanie sna, ktorý bol blízky všetkým zakladateľom MSS, a to založeniu múzea. Veril, že je potrebné zbierať hlavne predmety pre múzeum, pretože sa v nich najzreteľnejšie prejavuje duch slovenského národa, jeho názory na svet. V tiažkom období stupňujúcej sa assimilácie slovenského národa sa pre jeho predstaviteľov ukazovala ako dôležitá úloha zachovať a udržať všetko, v čom sa zrkadlil národný svojráz Slovákov. Znamenalo to zachovávať zvyky, kroje, piesne, povesti, rozprávky a ī. Tento rozmer si uvedomoval aj Š. Mišík, a tak najcennejšie služby preukázal slovenskej veci a vede svojimi národopisnými prácami a zberateľskou činnosťou. Bol presvedčený, že slovenský ľud vložil do názvov svojich potokov, hájov, lúk, vrškov a povestí, viažúcich sa k nim, kúsok svojej minulosti a treba bystrého čitateľa, aby z nich minulosť vylústil.⁸¹ Ked' MSS uverejnila v roku 1895 Výzvu slovenskému obecenstvu, aby zbieralo ľudové piesne, a to v nárečí patričného kraja, Š. Mišík na to reagoval rozhodnutím, že zožbiera všetky ľudové piesne zo Spiša.⁸² Už v roku 1898 uverejnili prvú zbierku, ktorá obsahovala 393 ľudových piesní z okolia Hnilca, Hnilčíka, Danišoviec, Ondorína, Brutowieč, Markušoviec, Spišskej Novej Vsi, Gánoviec, Janoviec, Vyderníka, Smižian, Slovenskej Vsi, Ždiaru a Magury.⁸³ Všetky piesne podával foneticky spolu s potrebnými vysvetlivkami jednotlivých slov a výrazov. Zbierka obsahovala nárečový slovník a abecedný register piesní. Podobne sa venoval aj zbieraniu slovenských povestí, hlavne z okolia Veľkého Hnilca. Uverejňoval ich v Sborníku MSS. Zozbieral 65 povestí a, tak isto ako piesne, podával ich foneticky v dialekте. Za každou uviedol meno, od koho ju počul.⁸⁴ Š. Mišík konštatoval,

79 ŠKULTÉTY, Jozef. Štefan Mišík, predseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti, kapitulský vikár. In: NN 1, 1919, č. 173, s. 1.

80 ARKBÚ Spišská Kapitula, fond Spišské biskupstvo. *Protocollum ... anni 1908, 1756/1908*.

81 Bližšie: ŠPIRKO, Jozef: Štefan Mišík ..., s. 42.

82 Piesne ľudu slovenského. Sosbieral Štefan MIŠÍK. Piesne zo Spiša, sošit I. In: Príloha ku č. 5. Časopisu Muzeálnej slovenskej spoločnosti z r. 1898. Turčiansky Sv. Martin : Knihlačiarensky účastinársky spolok, 1898. 143 s.

83 Bližšie: LIBA, Peter: Zástoj Štefana Mišíka ..., s. 330.

84 MIŠÍK, Š.: Slovenské povesti zo Spišského Hnilca. In: Sborník MSS 18, 1913, zv. 2, s. 81-96; Sborník MSS 17, 1912, zv. 1, s. 3-21., a i.

že aj keď Slováci majú množstvo ľudových piesní a povestí, predsa im chýbajú bájky. Naznačoval: „Aký bohatý materiál pre zručného bájkopisca nakopený je v našom rodinnom, spoločenskom a občianskom živote. Koľko tu mravných a politických kladov, koľko prevrátenosti, ktoré treba šľahať, koľko nízkeho sebectva, ktoré treba na pranier postaviť, koľko kultúrnych lží, ktorým treba raz na vždy strhnúť náličnicu. A všetko toto vykoná dobrá bájka lepšie a istejšie, než rozsiahle časopisné články.“⁸⁵ Snažil sa o to, aby každý prejav slovenskej kultúry ostal zachovaný a v tomto zmysle zneli aj jeho prejavy takmer na každom valnom zhromaždení MSS.⁸⁶ Za jeho predsedníctva a jeho zásluhou získalo slovenské múzeum najväčšiu časť ľudových malieb, výšiviek, nádob so slovenskou ornamentikou, iných predmetov slovenskej domácnosti. Zberateľská činnosť Š. Mišíka bola veľmi bohatá. Od roku 1891 sa mu podarilo zozbierať množstvo piesní, rozprávok, kníh, rukopisov, letákov a pod., ktoré všetky daroval MSS. Ako predseda MSS zdôrazňoval neustálu aktuálnosť zberateľskej činnosti: „Mnohé mestopisné mená, piesne, povesti, porekadlá atď. čakajú u nás umných a pilných zberateľov. Ak ich teda zameškáme zbierať po obciach, okresoch a stoliciach, stratia sa zväčša o dakoľko rokov a ostanú potomstvu neznámymi naveky. Zbierajme teda pri každej príležitosti tie poklady živej stariny slovenskej, aké zachovali sa v ústach dobrého ľudu nášho; vedľ sú pre nás dôležitejšie nad akékoľvek dejepisné listiny v neprístupných archívoch alebo rečiach, ačkoľvek i také listiny sú nám inače veľmi vítané.“⁸⁷ Aj vďaka tomu, že sa Š. Mišík stal predsedom MSS, začleňovalo sa východné Slovensko intenzívnejšie do národného celku a získavalоo tesnejší kontakt s ostatnou časťou Slovenska.

Zzbierané prejavov ľudového umenia znamenalo pre Š. Mišíka spoznávanie povahy a charakteru slovenského národa. Len na základe povestí, bájok, piesní, porekadiel bolo možné študovať slovenskú povahu, ktorej poznanie bolo nevyhnutné na priblíženie sa k národu. Š. Mišík bral ľudovú tvorbu ako najvyššiu hodnotu. Keď sa v Národných novinách objavil článok o prepiatom folklorizme, reagoval naň v jednom zo svojich listov A. Halašovi: „Myslím, že sa u nás nemôžeme žalovať na prepiaty folklorizm, ani na sberateľskú hračku bez ladu a skladu, lebo toho, čo sa u nás doteraz nasbieralo ľudových povestí, piesní, porekadiel, hádaniek, hier, povier, zvykov a t. d. je ešte primálo a z mnohých kraju slovenských toľko ako nič.“⁸⁸ Folkloristickú činnosť vnímal ako

85 ŠPIRKO, J.: Štefan Mišík ..., s. 43.

86 MIŠÍK, Š.: Reč, ktorou predseda zahájil valné zhromaždenie MSS 3.8.1910. In: Časopis MSS 13, 1910, č. 3, s. 65-67; MIŠÍK, Š.: Reč ktorou predseda zahájil 18. valné zhromaždenie MSS 2.8.1911. In: Časopis MSS 14, 1911, č. 3, s. 65-67 a i.

87 Časopis MSS 1908, č. 4, s. 49-52.

88 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 22.10.1911.

prípravnú fázu pre encyklopedické poznanie slovenského národa. Bolo mu jasné, že neskôr bude potrebné zbierku systematizovať a usporiadať. Zároveň poznamenal, že „*vysoko si máme vážiť každú, hoci slabšiu prácu konanú s úmyslom šľachetným slúžiť národu, teda i folkloristickú*“.⁸⁹ Hlavným zámerom Š. Mišíka bolo priblížiť Spiš a jeho obyvateľov. Snažil sa vyvolať v spiškom ľude záujem o zberateľskú činnosť. Značná izolácia východného Slovenska spôsobená neprítomnosťou slovenských vodcov znamenala pre tento kraj určitú stagnáciu a zaostalosť v národnom cítení. A. Halašovi o jednej stránke svojej činnosti napísal: „*Teraz zbieram slovenské topografické názvy na Spiši a mám už dosť hodnú zásobu. Ked' budem hotový, pošlem ju do Slov. Pohľadov.*“⁹⁰

Š. Mišík sa okrem zberateľskej činnosti venoval aj skúmaniu historie Spiša. Svoje historické práce publikoval v Časopise MSS, Zborníku MSS, Slovenských pohľadoch a v Národných novinách. Š. Mišíka zaujímali hlavne dejiny spišských miest. Usiloval sa dokázať, že spišské mestá sa vyvinuli zo slovenských osád, ktoré prešli procesom ponemčovania, iné osady zase asimilovali a poslovenčili nemecké obyvateľstvo. Napriek snahe, ktorú vyvinul vo svojom historickom bádaní, jeho dôkazy nie sú uspokojivé. Objektívnejšie boli jeho vysvetlenia historickej genézy miest hornádskej, gelnickej a hnilickej doliny.

Š. Mišík bol prvým folkloristom a dejepiscom, ktorý začal širšie informovať o prírodnom, kultúrnom a historickom bohatstve ľudu na východnom Slovensku. Z tohto hľadiska boli bohatým zdrojom poznatkov a zaujímavých informácií jeho články, uverejňované na pokračovanie v Národných novinách v roku 1883 pod názvom *Z prítomnosti a minulosti Spiša*.⁹¹ Výraznou mierou sa zaslúžil o spracovanie dejín Spiša. Ocenil to Štefan Krčméry pri príležitosti odhalenia pamätnej tabule Š. Mišíka v Hnilci: „*Spiš naučil nás milovať Štefan Mišík. To, čo napísal Mišík pre nás Slovákov - a mnoho vzácnego napísal za 40 rokov v Národných novinách, v Slovenských Pohľadoch, v Sborníku a Časopise M.S.S. - týkalo sa z veľkej čiastky kraja spišského... Učil nás poznávať história kraja tohto, históriu takú bohatú, akou sa máloktoj kraj môže pochlubiť.*“⁹² Prácu Š. Mišíka v oblasti regionálnej etnografie, folkloristiky, dialektológie a histórií značne poznačila celková úroveň týchto disciplín, ale najmä stav vzdelanosti a regionálnej uzavretosti východného Slovenska.

Život a pôsobenie Š. Mišíka naplnila tvrdá a obetává práca. Bol osobnosťou začleňujúcou sa do radu aktívnych realisticky zmýšľajúcich reprezentantov slovenskej inteligencie, skromne zastúpenej na východnom Slovensku. V našom

89 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 22.10.1911.

90 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 27.10.1892.

91 MIŠÍK, Štefan: *Z prítomnosti a minulosti Spiša*. In: NN 14, 1883, č. 88, 89, 90, 91, 92.

92 Štefan Mišík. Rečtajomníka ..., s. 1.

príspevku sme sa snažili stručne zhodnotiť prínos Š. Mišíka v slovenskom národnno-emancipačnom hnutí a jeho podiel na zapájaní sa východného Slovenska do národného života Slovákov. Vďaka jeho práci sa stalo východné Slovensko zreteľnejšou a integrovanejšou časťou Slovenska. Tento proces sa urýchlił, keď prijal funkciu predsedu MSS. Angažoval sa aj v politickom živote. Ideovo sa napojil na politiku SNS, hoci sám bol aj jej kritikom. Vedel reálne posúdiť konkrétnu politickú situáciu v Uhorsku, neunikli mu ani medzinárodné súvislosti. Bol rusofílom. Svojou inteligenciou, pracovitostou, obetavosťou, trpezlivosťou, nepoddajnosťou a otvorenosťou sa zaradil medzi národovcov, ktorých pôsobenie v prospech slovenského národa v zvlášť zložitom období konca 19. a začiatku 20. storočia bolo prínosom. V roku 1918 pri príležitosti 50. výročia vykonávania knázskych služieb mu predseda SNS Matúš Dula zaslal d'akovný list, v ktorom vysoko hodnotil jeho prácu v prospech slovenského národa, najmä na pôde MSS. J. Škultéty pri odhalovaní pamätnej tabule Š. Mišíka v Hnilci oňom povedal: „*Od Mišíka nikto nepočul reptajúceho slova ... zostal takým optimistom, akým boli, počnúc od dvoch Jánov, Hollého a Kollára, všetci borcovia za slovenskú národnosť. Mišík svoju osobnú biedu premáhal a v budúcnosť svojho národa pevne veril.*“

Štefan Mišík und sein Wirken in der Ostslowakei

Zusammenfassung

Zu den aktivsten Persönlichkeiten des Nationallebens der Ostslowakei der 2. Hälfte des 19. und am Anfang des 20.Jahrhunderts gehörte unzweifelhaft Štefan Mišík. Mit seiner verschiedenartigen Tätigkeit gliederte sich er zu den führenden Patrioten seiner Zeit ein. Der Hauptort seines Wirkens wurde die Zips, vor allem das Dorf Veľký Hnilec. Neben der Ausübung des Priesterberufs widmete er eine besondere Aufmerksamkeit der Tätigkeit des Nationalansporners. Dank seiner Arbeit wurde die Ostslowakei ein markanterer und integrierbarerer Bestandteil der Slowakei. Er befasste sich mit der geschichtlichen, ethnographischen Tätigkeit, sowie auch mit der Volkskunde. Er veröffentlichte seine Beiträge in mehreren slowakischen zeitgenössischen Zeitschrif-

ten und Zeitungen. Er nahm in einzelnen Beiträgen die Stellung zu den wichtigen und aktuellen Ereignissen seiner Zeit ein. Er engagierte sich beim Aufbau des Nationalhauses in Turčiansky Sv. Martin, seit dem Jahre 1908 bis an den Tod vertrat er die Funktion des Vorsitzenden der Slowakischen Museengesellschaft. Er nahm auch an der Entfaltung der tschecho-slowakischen Zusammenarbeit teil.

Autor: PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD.
Katedra dejín
Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity
Ul. 17. novembra č. 1
081 16 Prešov

jurcisin@unipo.sk

Recenzent: Mgr. Peter Zmátlo, PhD.
(Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta)

„... selten hat eine größer[e]n Gewinn daraus gezogen“

DIASPORA-ARBEIT DES GUSTAV-ADOLF-VEREINS/WERKES IN UND FÜR SIEBENBÜRGEN. EIN ÜBERBLICK

ULRICH A. WIEN

Das vereinsfreudige 19. Jahrhundert hat den Verbandsprotestantismus hervorgebracht, der die gesellschaftlich-diakonische Grundfunktion der Kirche in den von den (Landes)Kirchengemeinden unabhängigen Vereinen und Anstalten wahrgenommen und dargestellt hat. Ein spezifisches Segment der ekklesiologisch über den Kirchturm hinaus blickenden und wirkenden protestantischen Vereinskultur ist die Verbindung mit und die Hilfe für die in der Zerstreuung lebenden Gemeinden vorwiegend protestantischer Minderheitskirchen unter dem paulinischen Motto (Gal 6,10): „Laßt uns Gutes tun an Jedermann, allermeist aber an des Glaubens Genossen“, zusammengefasst im Gustav-Adolf-Verein.

Was im 21. Jahrhundert durchaus modern anmutet: Hilfe zur Selbsthilfe, Stützung und Entwicklung der Identität kleiner Minderheiten - insbesondere unter dem Aspekt der Förderung religiöser Toleranz in Gegenden mit traditionell erdrückender Majorität Anderskonfessioneller oder in plurikonfessionellen Gebieten (wie in Siebenbürgen) -, sowie ökumenische Offenheit, war im 19. Jahrhundert geprägt von antikatholischen Tendenzen, seit der Gründung des Deutschen Kaiserreiches (1871) verbunden mit einem zuweilen „alldeutsch“ angestrichenen deutschnationalen Pathos.

Der Gustav-Adolf-Verein war gewissermassen noch vor der Gründung der protestantischen Weltbünde eine die innerprotestantischen Grenzen überschreitende ökumenische Weltbewegung – eine Idee, die als solche gegenwärtig zum Teil wieder aufgegriffen wird.

Schon im antiken Judentum und dann auch im frühen Christentum bestand das Phänomen der Diaspora: im Judentum negativ konnotiert in soteriologischer Bedeutung als Zwischenphase des Gerichts bis zur Rückführung aus dem Exil ins gelobte Land, war für das NT und die frühen christlichen Gemeinden die Normalsituation ein Leben in der Zerstreuung quer durch alle Regionen des als Ökumene bezeichneten Römischen Weltreiches in der Zeit vor der sog. Konstantinischen Wende. Diaspora bedeutete somit für die christlichen Gemeinden bis ins 4. Jahrhundert: als Kontrastgesellschaft zur fremdreligiösen, ethisch weitgehend unannehbaren „Welt“ die Nachfolge Christi zu leben

unterwegs ins himmlische Jerusalem, wo das himmlische Bürgerrecht als konkrete Wirklichkeit erwartet wurde. Soziologisch war in der Alten Kirche die Diasporaexistenz vorherrschend.

Erst in der Reformationszeit trat das Phänomen wieder ins Bewusstsein, wenn Luther die Kirche als corpus permixtum wahrnahm und ihre Zerstreuung beklagte. Doch erst mit der Ausbildung der reformatorischen Bewegung zu von Rom geschiedenen und definitiv durch komplexe, ineinander greifende und politisch wie religiös gesteuerte Prozesse zu konfessionell abgegrenzten, oftmals auch uniformen Kirchentümern gewann das Phänomen der Diaspora sein neuzeitliches Profil als konfessionelle Diaspora.

Dabei ist zu unterscheiden

- a) in Regionen, in denen auf Grund ständischer frühneuzeitlicher Religionsfreiheit ein geregeltes Nebeneinander mehrerer Konfessionen möglich war, sogar parallel existierende, aber durch ethnische Differenz separierte Konfessionsverwandte sich in unterschiedenen Kirchen organisierten (z.B. Siebenbürgen mit deutschen sowie ungarischen Lutheranern);
- b) in uniforme konfessionelle Landeskirchen oder Bistümer, in denen unter der scheinbar uniformen Oberfläche alternative Geheimkonfessionen bestanden;
- c) in Gebiete, die durch Migration etc. oder Konfessionswechsel des Landesherrn konfessionelle Mehrheits- sowie Minderheitsbevölkerung kannte.

Jedenfalls hat auf Grund der Reformation und Gegenreformation die konfessionelle Diaspora in vielgestaltiger Weise zunächst in Europa und dann in der „neuen“ Welt (sowohl auf den amerikanischen Kontinenten als auch in den seit dem 18. Jh. Missionierten [Kolonial-]Gebieten) sich entwickelt. Insbesondere die protestantische Diaspora in Nordamerika, bald auch in Brasilien und am La-Plata, sowie in Mittelost- und Südosteuropa traten für die Initiatoren des aus zwei (1832 und 1841) gestarteten Initiativen 1842 vereinigten Gustav-Adolf-Vereins in den Blick.

Von Anfang an aber stand die Förderung geistlichen und kirchlichen Lebens im Mittelpunkt: der Bau von Bethäusern, Kirchen, Pfarrhäusern, Kindergärten, Schulgebäuden bzw. Gewährung von Gehälterzuschüssen, Stipendien oder ähnlichem.

Signifikant sind die Gründungsdaten: wurde 1832 der Gustav-Adolf-Verein in Lützen bei Leipzig begründet¹, folgte im Jahr 1848 z.B. die Pfälzische

1 Eberhard Winkler: Gustav-Adolf-Werk, in: 4RGG 3, Sp 1335f; Hermann Wolfgang Beyer. Die Geschichte des Gustav Adolf-Vereins, Göttingen 1932; Peter Schellenberg: Diasporawerke, in: TRE 8 (1981), S. 719-726.

Gründung eines Hauptvereins², und im Jahr 1861 die Gründung der Hauptvereine des GAV in Österreich³ sowie in Siebenbürgen.⁴

Alle diese Jahre sind im geschichtlichen Bewusstsein verknüpft mit Hauptereignissen liberaler Politik: den europaweiten demokratischen Aufbrüchen sowie 1861 mit dem für die Habsburgermonarchie einschneidenden Protestantenpatent - nach dem Abschied vom Neoabsolutismus.

Nach vergeblichen Ansätzen initiierte der siebenbürgisch-sächsische Stadtpfarrer von Mediasch, Samuel Josef Fabini (1794 - 1877), auf der Synode 1859 die Gründung eines eigenen Hauptvereins. Mit ihrer Zustimmung erließ er einen Anfang 1860 verschickten Aufruf an die Mitglieder der ev. Landeskirche Siebenbürgens, der zunächst noch von der österreichischen Statthalterei behindert wurde. Doch konnte mit Hilfe der neuen presbyterian-synodalen Kirchenverfassung seit 1861⁵ das neu konstituierte Landeskonsistorium (d.h. die Kirchenregierung) die Genehmigung kirchlicher Vereine auf dem Gebiet der Landeskirche vornehmen, woraufhin es Stadtpfarrer Fabini ermunterte, in seinem Bemühen zielgerichtet fortzufahren.

Bereits am 7. August 1861 fand die konstituierende Sitzung des siebenbürgischen Hauptvereins in Mediasch statt, die Statuten wurden beschlossen und als Delegierter zur Gesamtvertreterversammlung nach Hannover der spätere Landesbischof Georg Daniel Teutsch (1816 - 1893)⁶ entsandt.⁷

Dessen Sohn, Friedrich Teutsch (1852 - 1933)⁸, konnte knapp 70 Jahre später feststellen: „Es ist wohl selten einer auslanddeutschen Kirche so schwer geworden, die Verbindung mit dem Gustav-Adolf-Verein zu erkämpfen und selten hat eine größern Gewinn daraus gezogen als die evangelische Kirche Siebenbürgens.“⁹

2 Friedhelm Borggrefe: Unterwegs zur Diaspora 1848-1998. 150 Jahre Gustav-Adolf-Werk der Pfalz. Ein Kapitel kirchlicher Vereinsgeschichte, Leipzig 1998.

3 Gustav Reingrabner: Aus der Kraft des Evangeliums. Geschehnisse und Personen aus der Geschichte des österreichischen Protestantismus, Erlangen, Wien 1986, S. 82.

4 Friedrich Teutsch: Der Gustav Adolf-Verein und Siebenbürgen, in: Evangelische Diaspora und Gustav Adolf-Verein (Festschrift für Franz Rendtorff), hrg. von Bruno Geißler, Leipzig 1930, S. 360-368, hier: 362.

5 Provisorische Bestimmungen für die Vertretung und Verwaltung der evangelischen Landeskirche Augsburgischen Bekenntnisses in Siebenbürgen. Wien 1860.

6 Vgl. Ludwig Binder: Georg Daniel Teutsch, in: Ders. und Josef Scherer: Die Bischöfe der Evangelischen Kirche A.B. in Siebenbürgen II (= Schriften 4), Köln, Wien 1980, S. 3-37.

7 Friedrich Teutsch: Gustav Adolf-Verein und Siebenbürgen, a.a.O., S. 361f. § 1 der Satzung lautet: „Der ev. Verein der Gustav-Adolf-Stiftung in Siebenbürgen hat den Zweck, den kirchlichen Nöthen evangelischer Glaubensgenossen in und außer Siebenbürgen nach Kräften abzuholen.“

8 Vgl. Ludwig Binder: Friedrich Teutsch, in: Ders. und Josef Scherer: Die Bischöfe der Evangelischen Kirche A.B. in Siebenbürgen II (= Schriften 4), Köln, Wien 1980, S. 67-108.

9 Friedrich Teutsch: Gustav Adolf-Verein und Siebenbürgen, a.a.O., S. 362.

Die siebenbürgisch-sächsische Landeskirche hatte zunächst keinen leichten Stand beim Leipziger Zentralvorstand, weil sie von ungarischer Seite als Hort der (habsburgtreuen) Reaktion charakterisiert worden war.

Dennoch konnten 96 Gemeinden bereits im ersten Dezennium des Bestehens die substantielle Hilfe von 52 277 fl. vereinnahmen. Organisiert war der Siebenbürgische Hauptverein in zehn Zweigvereine (§3 der Satzung), dem zuerst 232, 1870 bereits 258 Ortsvereine angehörten, das heißt, daß in fast allen Kirchengemeinden der Landeskirche ein Ortsverein bestand.

Die Mitgliederzahlen - jeder Spender wurde als Mitglied gezählt - entwickelten sich erfreulich: Von den rund 160 000 Seelen der Landeskirche gehörten rund 40 000 dem GAV als fördernde Mitglieder an. Diese Zahl steigerte sich - proportional zur Bevölkerungsentwicklung - auf rund 60 000 vor dem I. Weltkrieg.

Bereits an der Wende zum 20. Jahrhundert hatten knapp zwei Drittel, nämlich 166 Kirchengemeinden (aus der Gesamtzahl von 258 Gemeinden) von den Gaben des Zentralvorstandes, aber auch aus dem in eigener Verfügung stehenden 1. Drittel (§6 der Satzung) der siebenbürgisch-sächsischen Sammlungsergebnisse mehr als 1 Million Kronen erhalten (knapp das Fünffache des eigenen Sammlungsertrages).

Anfänglich hatten auch ungarischsprachige lutherische Gemeinden der Landeskirche sowie auch zwei ungarisch-reformierte Gemeinden dem siebenbürgischen GAV angehört. Landesintern schienen die ethnischen und konfessionellen Barrieren überwindbar zu sein, doch verhinderte die gesamtpolitische Lage eine diesbezügliche Weiterentwicklung. Nach dem österreichisch-ungarischen Ausgleich von 1867, dem die mittelalterlichen Privilegien der sächsischen Rechtsnation zum Opfer gefallen waren¹⁰, wurde Siebenbürgen zu einem Landesteil Ungarns – und damit endgültig an die Peripherie der Habsburgermonarchie gerückt. Die ungarische Innen- und Kultur- bzw. Schulpolitik bestimmte nun maßgeblich den Fortgang des kirchlichen Lebens aller Minderheiten, insbesondere auch der sächsischen Minderheit.¹¹ Im neugeschaffenen ungarischen Nationalstaat, der eigentlich ein Vielvölkerstaat mit einer gut 40% stellenden ungarischen Dominanz darstellte, war nationalistisches Hege moniestreben und kulturelle Magyarisierung Prinzip des Regierungshandelns in Budapest.

10 Wolfgang Kessler (Hg.): Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität (=Sieb Arch 24), Köln, Wien 1990.

11 Harald Roth: Kleine Geschichte Siebenbürgens. Köln, Weimar, Wien 1996, 2003, S. 105-119. Joachim von Puttkamer: Schulalltag und nationale Integration in Ungarn, Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee. 1867-1914. München 2003.

Es entwickelt sich ein „Schulkampf“, in dem der ungarische Staat mittels vielfältiger Bestimmungen (Gehaltshöhe, bauliche Mindestanforderungen etc.) die meist kirchlichen Träger des minderheitlichen Schulwesens zu marginalisieren und auszuschalten drohte.¹²

In dieser von ethnischen Spannungen gekennzeichneten Situation schieden Mitte der 1880er Jahre acht ungarische evangelische Gemeinden Südsiebenbürgens aus dem Verband der Landeskirche aus und schlossen sich als Kronstädter Seniorat (Brassói egyházmegye) der ungarländischen Kirche des Theiss-Distrikts an.¹³

Durch den GAV wurden seit Anfang der 1880er Jahre in großzügiger Weise die Schulbauprojekte sowie - auf Grund der Kapitalnot der überwiegend ländlichen, oft erst 1848 aus der Hörigkeit entlassenen, ärmlichen Gemeinden - die Pfarrhaus- oder Kirchbauvorhaben unterstützt. Zweimal erhielten Gemeinden die große Liebesgabe, nämlich 1908 in Kreisch sowie 1912 in Peschendorf für den Neubau ihrer Kirche.¹⁴

Der GAV war in der Landeskirche Siebenbürgens der populärste und mitgliederstärkste Verein überhaupt. Somit rankte sich oft um die Tagung der Hauptversammlung ein großes Festprogramm, bei dem sich nun auch die Honoratioren der anderen Vereine zur Jahresversammlung zusammenfanden. Unter

12 Konrad G. Gündisch: Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen, (St Odt K 8), München 1998, S. 159-163.

13 Die Trennung der magyarischen evang. Gemeinden des Kronstädter Bezirks von der evangelischen Landeskirche A.B. in Siebenbürgen, hg. vom Landeskonsistorium. Hermannstadt 1886 (26 S.), S. 3. - Nach dem Ersten Weltkrieg kehrten diese Gemeinden vorübergehend wieder zur Landeskirche zurück und bildeten das ungarische Dekanat Kronstadt; allerdings vereinigten sie sich mit Banater ungarischen Lutheranern 1927 zur „Synodal-presbyterianen Kirche“ mit Sitz der Superintendentur in Arad, die nach dem Zweiten Weltkrieg ihren Sitz in Klausenburg nahm: die heutige Evangelisch-lutherischen Kirche. Zu ihr gehören die bereits unter der nationalsozialistischen Gleichschaltungspolitik und in Folge des sogenannten Zweiten Wiener Schiedsspruchs (1940) vier Jahre von der Landeskirche getrennten nordsiebenbürgischen ungarisch-lutherischen Gemeinden, die offiziell 1949 von der sächsischen Landeskirche entlassen worden waren, sowie die ebenfalls angegliederten lutherischen Gemeinden des erst 1932 in der Ev. Landeskirche A.B. in Rumänien begründeten slowakischen Kirchenbezirks Nagylak mit annähernd 7000 Gemeindemitgliedern (vgl. dazu Verhandlungsbericht über die 30. Landeskirchenversammlung 1922, Hermannstadt 1932, S. 36; vgl. auch Kirchliche Blätter 25 (1933), S. 18; vgl. auch Ulrich A. Wien: Kirchenleitung über dem Abgrund a.a.O., S. 32; vgl. ebenso Juliane Brandt: Konfessionelle und nationale Identität in Ungarn: Die protestantischen Kirchen. In: Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918-1939, hg. von H.-C. Maner und M. Schulze-Wessel. Stuttgart 2002, S. 42f.

14 Richard Schuller: Der siebenbürgisch-sächsische Pfarrer in seiner Kulturgeschichtlichen Bedeutung, Schäßburg 1930 (ND unter dem Titel: Der siebenbürgisch-sächsische Pfarrer. Eine Kulturgeschichte, mit einer Einleitung und einem Register von Ulrich A. Wien, Köln, Weimar, Wien 2003), S. 75-78.

dem Titel „Vereinstage“ trafen sich dann die Vertreter des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, des Naturwissenschaftlichen Vereins, des Landwirtschaftsvereins, der Raiffeisenkassen, des Turn- oder Sportvereins und nicht zuletzt der Frauenvereine. Es war ein Volksfest mit breiter kirchlicher, kultureller sowie ökonomischer Ausstrahlung, von dem die reichsdeutschen Besucher immer wieder fasziniert schienen. Ernst Troeltsch hat diese – frei zusammengefasst – als ideale Ausprägung des Kulturprotestantismus nach Richard Rothes Vorstellungen gekennzeichnet.¹⁵

Zwei Projekte kamen hinzu, die die Kombination von deutschnationaler und konfessioneller Identitätswahrung deutlich machen: a) Das durch den Reiseprediger Bardy begründete, seit 1909 von Diasporapfarrer Berthold Buchalla aus kleinen Anfängen zu großer Blüte geführte *Diasporaheim* (in Hermannstadt bis 1948), das Kindern aus Familien in absoluter Diaspora Zugang zu einer „deutsch-evangelischen“ Bildung¹⁶ zuweilen auch Regermanisierung bieten sollte, und b) andererseits die innovative, der modernen Reformpädagogik aufgeschlossene Lehrerinnenbildungsanstalt in Schäßburg¹⁷, die der pädagogischen Unterversorgung im kirchlichen Schulwesen wehren sollte.

Nach dem I. Weltkrieg gelangte Siebenbürgen durch den Vertrag von Trianon an Rumänien. Dieser noch junge hohenzollernregierte Nationalstaat war mit den Transformationsproblemen einer auf das Doppelte angewachsenen Staatsfläche sowie einer 30%igen Minderheitenbevölkerung schlechterdings überfordert.¹⁸ Auch die Ev. Landeskirche A.B. in Rumänien kämpfte mit einer Finanzmisere, die verschiedene Gründe hatte, allerdings durch eine Identitäts- und Legitimationskrise besonders verstärkt wurde und gravierende Auswirkungen zeigte.¹⁹ Verschärft wurde die Situation, weil der rumänische Staat seine rechtlich bindenden Verpflichtungen für das Privatschulwesen der Minderheiten nicht erfüllte.²⁰

15 Friedrich Teutsch: Kirchengeschichte II, S. 580, der Troeltschs Auffassung mit Stolz zitiert, Richard Rothe sei „mit gutem Grund der Normaltheologe der sächsischen Kirche“; vgl. dazu auch Richard Schuller: Der siebenbürgisch-sächsische Pfarrer, a.a.O., S. 83f.

16 Das sächsische kirchliche Schulwesen war seit dem letzten Drittel des 19. Jahrhunderts am Standort Hermannstadt reichhaltig diversifiziert und bot von der Volksschule bis zum Gymnasium bzw. zum sogenannten Landeskirchenseminar (der Lehrerbildungsanstalt der Landeskirche) für beide Geschlechter getrennt die besten schulischen Bildungsmöglichkeiten.

17 Heinz Brandsch (Hg.): Festschrift zum 25-jährigen Bestande der Lehrerinnenbildungsanstalt der evang[elischen] Landeskirche A.B. in Rumänien. Schäßburg 1929.

18 Ulrich A. Wien: Wahrnehmung der Peripherie – deutsche politische Perspektiven in Siebenbürgen, in: *Vel'ká politika a malé regiony*, hg. von P. Švorc, M. Danilák, H. Heppner, Prešov; Graz 2002, S. 272.

19 Ulrich A. Wien: Friedrich-Müller-Langenthal. Leben und Dienst in der evangelischen Kirche in Rumänien im 20. Jahrhundert, Hermannstadt/Sibiu 2002, S. 320f.

20 Ebenda, S. 326f.

In dieser ökonomisch prekären Situation kam auch Hilfe vom Deutschen Reich - über die Zentrale des GAV in Leipzig.²¹

Auch in der Zwischenkriegszeit unterstützte der Zentralvorstand in Leipzig die nunmehr (außer dem Gustav Adolf-Verein in der Bukowina) für ganz Rumänien zuständige Landeskirche und ihren Hauptverein. Zu ihrem Wirkungskreis gehörten nunmehr auch die stark pietistisch geprägten ländlichen Gemeinden in Bessarabien und deren Tochterkolonien in der Dobrudscha, ebenfalls die evangelischen Gemeinden (deutscher und slowakischer Verkündigungssprache) im an Rumänien gefallenen Teil des Banats sowie die evangelischen Gemeinden des bis 1918 dem Evangelischen Oberkirchenrat der Altpreußischen Union in Berlin angeschlossenen Gemeinden des „Evangelischen Synodalverbandes an der unteren Donau“²².

Auf Grund der extrem unterschiedlichen Prägung in Frömmigkeit und Theologie war das gemeinsame Dach der Landeskirche - auch durch die „Bessarabien-Klausel“²³ - eher formaler Natur. Doch konnte auf Grund mehrjähriger Missernten Mitte der 1930er Jahre in Bessarabien eine geistig-materielle

21 Harald Roth: Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen 1919 - 1933 (= Stud. Trans. 22), Köln, Weimar, Wien 1994, S. 136 und 139. 1924 erhielt die Landeskirche vom Auswärtigen Amt 600 000 RM und 1932 und 1933 je 125 000 RM. Außerdem unterstützte der GAV die Landeskirche 1921 mit 250 000 RM sowie 1927 - 1931 mit 2,4 Mio Lei. Auch aus den USA kamen von den Lutheranern weitere materielle Hilfen, seit Moreheads Besuch 1920, vgl. dazu Frederick K. Wentz: American Lutheran Contacts with their Romanian Brethren in the 1920's, in: Geschichtswirklichkeit und Glaubensbewährung (= FS Friedrich Müller). Stuttgart 1967, S. 249.

22 Es waren dies Gemeinden, die sehr unterschiedliche Traditionen hatten, allen voran Bukarest mit der längsten Kontinuität seit der Gründung Mitte des 18. Jahrhunderts; vgl. dazu Hans Petri: Geschichte der evangelischen Gemeinde zu Bukarest, Leipzig 1939, sowie zur Situation der Jahrhundertwende der opulent ausgestattete Band von Hans Meyer; Die Diaspora der deutschen evangelischen Kirche in Rumänien, Serbien und Bulgarien (65 Abb und 1 Karte), Potsdam 1901. Erst sehr spät, nämlich 1906, hatten sich auf Drängen der Kirchenbehörde des Evangelischen Oberkirchenrats (EOK) in Berlin und des Gustav Adolf-Vereins die Gemeinden zum „Synodalverband“ zusammengeschlossen. Vgl. Archiv des GAW (Leipzig, demnächst im EZA Berlin): Rep C No 4434 Lit R No 348 (Rumänien), S. 5-28 Bericht über die Dienstreise von Oberkirchenrat Dr. Kappler.

Die Strukturparallelen mit den Gemeinden in Brasilien und am La Plata sind deutlich (zunächst Einzelgemeinden, Unterordnung unter den EOK in Berlin, anschließend Zusammenschluß sowie schließlich die Abtrennung von Berlin nach dem Ersten Weltkrieg). Vgl. dazu auch: Ricardo Rieth: Solidarischer Dienst - Zeugnis der Einheit. 90 Jahre Obra Gustavo Adolfo in Brasilien, in: Ev(angelische) Dia(spora) 70 (2001), S. 127-138; René Krüger: Leben, Wirken und Mission der Evangelischen Kirche am La Plata, in: EvDia 70 (2001), S. 139-163.

23 Ulrich A. Wien: Kirchenleitung, a.a.O., S. 33 (Fußnote 34).

Brücke zwischen den Regionen hergestellt werden²⁴, die auch dem GAV zu verdanken ist.

Der GA-Zentralverein hat sich - wenn ich richtig sehe - in wohlgesetzter Distanz zur nationalsozialistischen Ideologie gehalten²⁵ und die Abgeordnetenversammlung hat diesbezügliche Ausreißer nicht toleriert. Der in Siebenbürgen seit 1932 amtierende Bischof Dr. Viktor Glondys (1882 - 1949)²⁶ musste dies schmerhaft erfahren. Obwohl anfänglich öffentlich kritisch zum NS stehend, wandelte sich seine Kirchenpolitik. Er band die Exponenten der so genannten gemäßigten Nationalsozialisten in die Kirchenregierung inklusive eines Fraktionssystems ein. Seine öffentlichen Stellungnahmen vermittelten den Eindruck, er sei ideologisch konvertiert.²⁷ Das wurde auf der Abgeordnetenversammlung des GAV in Halle-Wittenberg 1938 abgestraft. Die zuvor bereits für den Bau eines theologischen Schulungsheims für die deutschen Minderheitskirchen Süd-Mittel-Osteuropas in Heltau bei Hermannstadt abgesprochene „große Liebesgabe“ des GAV wurde von der Abgeordnetenversammlung verweigert.²⁸

Glondys wurde dennoch von den siebenbürgischen Nationalsozialisten 1940 wegen Nepotismusvorwürfen anlässlich des Erweiterungsbaus des Diasporaheims gestürzt.²⁹

24 Die wachsende Gemeinschaft in der Ev. Landeskirche A.B. in Rumänien währte nur kurz. Die Gemeinden aus Bessarabien, der Bukowina und der Dobrudscha wurden unter der Parole „Heim ins Reich“ 1939 - auch aus Furcht vor der nach dem Hitler-Stalin-Pakt imperial ausgreifenden Sowjetunion - umgesiedelt. Vgl. dazu Dirk Jachomowski: Die Umsiedlung der Bessarabien-, Bukowina- und Dobrudschauteutschen. Von der Volksgruppe in Rumänien zur „Siedlungsbrücke“ an der Reichsgrenze. München 1984.

25 Vgl. dazu Bundesarchiv Lichterfelde R 1501/27703, zitiert nach Inger Schuberth: Zwischen Deutschtumspflege und Diasporaarbeit. Zur Sammlungstätigkeit der Gustav-Adolf-Vereine im Dritten Reich, in: EvDia 69 (2000), S. 106-112, hier: S. 108, wo die Einschätzung der NSDAP-Parteileitung (Stellvertreter des Führers) referiert wird, dass nach den „vorliegenden Berichten der Gustav-Adolf-Verein stark unter dem Einfluss der Bekenntnisfront steht“.

26 Vgl. dazu: Ulrich A. Wien: Glondys, in: 4RGG 3, Sp.1010f. Ludwig Binder: Viktor Glondys, in: ders. und Josef Scherer: Die Bischöfe der Evang. Kirche A.B. in Siebenbürgen, Köln Wien 1980, S. 111-149.

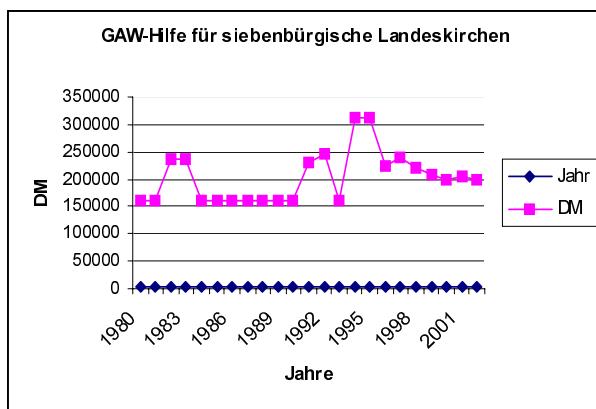
27 Ulrich A. Wien, Kirchenleitung, a.a.O., S. 150.

28 Glondys-Tagebuch, S. 284f (Johann Böhm und Dieter Braeg (Hgg): D. Dr. Viktor Glondys, Bischof der evangelischen Landeskirche A.B. in Rumänien. Tagebuch. Aufzeichnungen von 193 bis 1949. Dinklage 1997; vgl. dazu meine kritische Rezension in ZfSL 20 (1997), S. 202-210.). Dieses „Lutherheim für Volksmission“ genannte theologische Schulungsheim wurde dann mit Hilfe des von Bischof D. Theodor Heckel geführten Kirchlichen Außenamtes in Berlin fertiggestellt und in dessen Anwesenheit im Juli 1939 - ohne je seiner Bestimmung gemäß genutzt werden zu können - eingeweiht; eine Fotodokumentation der Einweihungsfestlichkeiten ist im Glondys-Tagebuch, S. 552-557 abgebildet.

29 Vgl. dazu Ulrich A. Wien: Kirchenleitung, a.a.O., S. 158f.

Der siebenbürgische GAV wurde mit der Ausrufung der Volksrepublik Rumänien am 30.12.1947 verboten. Die Isolation der Landeskirche war bis zur Mitte der 1950er Jahre total. Danach war es kurzfristig möglich, über das GAW-(Ost)Leipzig³⁰ vorwiegend Literatur- oder Bibelhilfe zu erhalten.³¹ Ersatzweise wurde nach 1960 eine Kirchenpartnerschaft zwischen der Thüringischen Landeskirche und der Ev. Landeskirche A.B. in der Volksrepublik Rumänien begonnen.³²

Erst in den 1970er Jahren war – allerdings nur mit fallweiser Genehmigung – eine gewisse materielle Hilfe offiziell durch das GAW Kassel möglich. Meist wurden seit den späten 1950er Jahren „private“ Besuchsreisen organisiert, die ebenfalls Verbindung und Hilfe ermöglichen.

-
- 30 Der GAV wurde 1947 als Gustav-Adolf-Werk der Evangelischen Kirche in Deutschland anerkannt und hatte eine West-Zentrale in Kassel und eine Ost-Zentrale in Leipzig; seit 1966 mußten auf Druck der DDR-Regierung beide Teile formal getrennt werden.
- 31 Vgl. dazu Günter Arndt, Das Gustav-Adolf-Werk als Observierungsobjekt des Ministeriums für Staatssicherheit der DDR (MfS), in: EvDia 71 (2002), S. 168-176; Joachim Jaeger: Bericht vor der Abgeordnetenversammlung des Gustav-Adolf-Werkes [in Rothenburg o.d.T. 2001], in: EvDia 71 (2002), S. 176-183. Das Gustav-Adolf-Werk wurde unter dem äußerst unüblichen, die angeblich extreme Gefährlichkeit bezeichnenden Decknamen „O[perativer]V[organg] Giftspinne“ während der gesamten Existenz der DDR mit allen zur Verfügung stehenden Mitteln ausspioniert. Insbesondere die „Kontrolle des Literaturverandes des GAW in die Ostblockstaaten“, der zum Teil auch über Hilfsabsender, nämlich Privathaushalte, erfolgte, wurden in der zweiten Hälfte der 70er Jahre intensiv ausgeübt und der Inhalt minutiös registriert sowie die Bitt- und Dankschreiben an die Zentrale in Leipzig umfassend erfasst (Arndt, S. 174f.). Das MfS verschaffte sich „über die totale Kontrolle anderer staatlicher Organe wie Post- und Zolldienst genaue Kenntnis von allen Vorgängen und direkte Zugriffsmöglichkeiten.“ Auch wurden „immer wieder größere Mengen der versandten Literatur von den Zollorganen beschlagnahmt“ (Jaeger, S. 181).
- 32 Ulrich A. Wien: Kirchenleitung, a.a.O., S. 266f.

Die Projektkataloge des Kasseler GAW weisen in den 80er Jahren jährlich 160 000 DM für alle vier Landeskirchen Transsylvaniens/Rumäniens aus (Ref. Bistum Oradea, Ref. Bistum Klausenburg, Synodal-presbyteriale Kirche Klausenburg, Ev. Landeskirche A.B. Hermannstadt).

Erst seit den 1990er Jahren wird die Hilfe wieder spezifisch ausgewiesen. Alle Landeskirchen waren von Abwanderung (auch von Gemeindepfarrern) betroffen, am meisten die von 120.000 binnen eines Jahres auf zunächst 40 000, zwischenzeitlich auf gut 15 000 (von gut 40 Pfarrerinnen und Pfarrern versorgten) Glieder ausgezehrte Ev. Landeskirche A.B. mit Sitz in Hermannstadt.

Sie wird heute unter anderem unterstützt mit Bauhilfen, aber auch der extremen Diasporasituation entsprechenden Unterstützung von Bezirkskirchenfesten, an denen die vereinsamten Gemeindeglieder zu Hunderten zusammenkommen, um kirchliche und geistliche Gemeinschaft zu feiern.

Die evangelischen Kirchen bzw. - in Tradition des 19. Jahrhunderts - diakonische Vereine übernahmen (gesamtstaatlich gesehen) Pionierfunktion beim Aufbau zukunftsweisender diakonischer Arbeitsfelder: Der Diakonia-Verein in Alba Julia/Karlsburg hat ein Epilepsie-Zentrum „Betesda“ nach Betheler Vorbild begonnen und eindrucksvoll ausgebaut³³, und das St. Lukas-Spital im Lassler Tal bei Schäßburg, das durch seine pietistische Prägung leichter die konfessionsübergreifende Ökumene praktiziert, hat ein renommiertes geriatrisches Fachkrankenhaus inklusive Rehabilitationsstation errichtet.

In den anderen ungarischsprachigen Landeskirchen wird neben innovativen sozialdiakonischen Initiativen auch der kirchliche Bedarf mit traditionellem Gustav-Adolf-Profil unterstützt, d.h. vornehmlich Kirchenneubau oder -renovierung. Insbesondere die ungarischen Gemeinden und Bistümer bestehen auf der Rückgabe verstaatlichter Schulen sowie aller Immobilien, auch solcher, die zur Unterhaltung oder zu unterrichtlicher Nutzung eines konfessionellen Bildungswesens dienen.³⁴ Die Bildungsperspektive kann - das muß allerdings nach Ethnie differenziert betrachtet werden - gleichzeitig verbunden sein mit der besonderen Ausstrahlungskraft der fremden, mitteleuropäisch geprägten Kultur des protestantischen religiösen Milieus auf Teile der mehrheitlich orthodoxen rumänischen Bevölkerung.³⁵ Hier wird die besondere Her-

33 Dazu gehören noch ein Ev. Altenpflegeheim in Scholten, eine Sozialstation und eine Kindertagesstätte für behinderte Kinder [diakonia@apulum.ro].

34 Vgl. Dezső Zoltán Adorjáni: Evangelisch in Rumänien. Die Sicht eines Pfarrers der synodal-presbyterianischen Kirche A.B. in Rumänien, in: EvDia 69 (2000), S. 58-65. Gegenwärtig ist die Immobilienrückgabe in der Schwebe, nachdem alle nichtorthodoxen Kirchengemeinschaften ausführliche Dossiers mit Rückgabeforderungen bis zum 28. Februar 2003 bei der rumänischen Regierung eingereicht hatten.

35 Vgl. dazu Christoph Klein: „Protestantismus und Kultur“ aus Sicht der kirchlichen Diasporasituation, in: EvDia 69 (2000), S. 50-57.

ausforderung, aber auch Chance der „doppelten Minderheit bzw. Diaspora“ deutlich. Im rumänischen, überwiegend orthodoxen Umfeld die eigene religiöse Minderheitenidentität (lutherisch oder reformiert) sowie die ethnische Zugehörigkeit (ungarisch, deutsch oder slowakisch) zu pflegen bei gleichzeitiger Weiterentwicklung im Blick auf die konfessionsverbindenden Kasualien oder Lebensentwürfe der Gemeindeglieder und der anderskonfessionellen „Sympathisanten“.

Insbesondere die diakonische Arbeit sowie die Kinder- und Jugendarbeit neben der Fort- und Weiterbildung werden in dem reformierten siebenbürgischen Kirchendistrikt in den Mittelpunkt gerückt, der theologisch weiterhin durch das Klausenburger Theologische Institut stark von der dialektischen Theologie geprägt wird.³⁶

Jüngst, am 17. November 2002, wurde - initiiert und durch ausdauernde Ermunterung aus der Zentrale des Gustav-Adolf-Werkes in Leipzig unterstützt - in Rumänien ein eigenes Landes-Gustav-Adolf-Werk der vier traditionellen protestantischen Kirchen begründet mit Sitz in Oradea, dessen Generalsekretär Pfarrer Attila Mátyás wurde.³⁷ Es knüpft an die lange und fruchtbare Geschichte der Gustav-Adolf-Partnerschaft mit Siebenbürgen an und führt sie unter neuen Vorzeichen innerprotestantischer Ökumene fort.

Was einst nur ansatzweise gelang, ist heute Selbstverständlichkeit: Grenzüberschreitung - interkonfessionell, interethnisch und ökumenisch. Ein Beispiel für Pluralismusfähigkeit und Solidarität in Europa und darüber hinaus.

36 Vgl. dazu Gyula Kováts: Die gegenwärtige Lage des Siebenbürgischen Kirchendistrikts der Reformierten Kirche in Rumänien, in EvDia 69 (2000), S. 58-65.

37 Gustav-Adolf-Blatt 1/2003, S. 17. Bischof Dr. Klein hat sich, um einer Überforderung der klein gewordenen Landeskirche vorzubeugen, nur unter der Berücksichtigung der ungarischen Bistümer zur Gründung des GAW in Rumänien bereiterklärt. Nach leichten Verzögerungen und atmosphärischer Klärung ist nun - 140 Jahren nach der Erstbegründung - auf verbreiterter Basis ein Neubeginn möglich geworden.

Činnosť Jednoty/Spoločnosti Gustava Adolfa v diaspore v Sedmohradsku a pre Sedmohradsko. Prehľad

Resumé

Predložený príspevok mapuje okolnosti vzniku, formovanie štruktúr a činnosť Jednoty/Spolku Gustava Adolfa, pričom sa sústredí na jeho aktivity v Sedmohradsku od roku 1861 až do súčasnosti. Jednota Gustava Adolfa bola založená v roku 1832 v Lützene pri Lipsku a do Sedmohradska sa rozšírila práve v roku 1861. Už od svojho vzniku bola reprezentantom ekumenického hnutia v rámci protestantizmu. Za cieľ si kládla predovšetkým podporu duchovného a cirkevného života. V Sedmohradsku dosahovala Jednota Gustava Adolfa mimoriadne cenné úspechy u veriacich augsburgského i helvétskeho vyznania.

Autor: Dr. Ulrich Andreas Wien
Institut für Evangelische Theologie
Universität Koblenz - Landau
Im Fort 7
76829 Landau
Deutschland

wien@uni-landau.de

Recenzent: Dr. Harald Roth
(Siebenbürgen-Institut an der Universität Heidelberg, SRN)

PREŠOVSKÁ BANKOVÁ JEDNOTA (1868 - 1924)*

PATRIK DERFIŇÁK

Problematike histórie slovenského bankovníctva bola venovaná už v rámci hospodárskych dejín Slovenska či Československa značná pozornosť. Bádateľia sa však, celkom logicky, venovali najmä pôsobeniu veľkých finančných inštitúcií, prípadne národne orientovaným menším slovenským ústavom. Zatiaľ čiastočne mimo pozornosť zostal región východného Slovenska. Ten sa sice môže pochváliť veľkým množstvom báň a sporiteľní, väčšinou tu však pôsobili miestne, malé a stredne veľké ústavy, zakladané miestnymi podnikateľmi, obchodníkmi a úradníkmi, ktorí boli v prevažnej miere orientovaní pruhorský. Takéto banky sa spravidla, až na malé výnimky, svojou kapitálovou silou nemohli porovnávať s veľkomestskými ústavmi, najmä budapeštianskymi. Svojím pôsobením a najmä svojou úverovou politikou však často určovali hospodárske smerovanie regiónov, v ktorých pôsobili.

V regióne Šariša pôsobilo v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia hned niekoľko takýchto akciových báň a sporiteľní. Väčšina z nich vznikla v období zvýšenej zakladateľskej aktivity na konci 60. a začiatkom 70. rokov 19. storočia. Aj v Prešove, centre Šarišskej stolice, boli založené viaceré nové finančné spoločnosti, z ktorých sa ako najživotaschopnejšia ukázala Hornouhorská prvá priemyselná a úverná banka¹. Jej ustanovujúce valné zhromaždenie sa uskutočnilo v dňoch 30. a 31. augusta 1868. Obchodnú činnosť začala táto prvá akciová banka v Prešove vyvíjať už 2. novembra toho istého roku. Vzhľadom na to, že v Prešove už od roku 1845 pôsobila jedna z najstarších akciových sporiteľní v Uhorsku Prešovská sporiteľňa², východisková situácia novej banky nebola jednoduchá. V porovnaní s veľmi opatrnou obchodnou politikou sporiteľne sa vedenie novej banky usilovalo presadiť podporou a investovaním do rôznych priemyselných aktivít. V úsilí využiť vysoký a neustále stúpajúci dopyt po tlačiarenských službách zriadila si banka vlastnú kníhtlačiareň. Rozhýbať priemyselné podnikanie v regióne sa vedenie ústavu snažilo aj kúpou jedného z menších tehliarskych podnikov v Prešove. Medzi ďalšie aktivity, ktoré vedenie banky rozbehlo v priebehu prvých dvoch rokov svojej

* Štúdia vznikla v rámci grantovej úlohy VEGA č. 1/9214/02.

1 Oficiálny názov znel Felsőmagyarország első ipar és hitel bank.

2 Eperjesi Takarékpénztár, r.t. jej základný kapitál bol tridsaťtisíc zlatých a prakticky až do prvej svetovej vojny bola objemom zhromaždených vkladov a celkovým pokladničným obratom najväčšou bankou v Prešove.

činnosti, patrilo aj rozpredávanie akcií Kúpeľnej akciovéj spoločnosti v Bardejovských kúpeľoch jednotlivým drobným miestnym akcionárom. Už v priebehu prvého roku svojej existencie sa ústav stal aj hlavným obchodným zástupcom Prvej uhorskej všeobecnej poistťovacej spoločnosti. Banka sa výrazne podieľala aj na založení prvých novín v Prešove. Miestny Oberungarische Lloyd vychádzal od roku 1871.

V roku 1872 však boli založené ďalšie dva prešovské finančné ústavy. Jedným z nich bola Prešovská sporiteľná a úverná jednota a druhou Prešovská ľudová banka³. Obe mali už od svojho vzniku relatívne veľké ambície v oblasti podpory rozvoja miestneho priemyslu. Tomu bol prispôsobený aj ich pomerne vysoký základný kapitál, ktorý dosahoval 150 000 zlatých. Hospodárska kríza, ktorá habsburskú monarchiu a prakticky väčšiu časť Európy postihla v roku 1873, spolu s konkurenciou už existujúcich ústavov ich však už v začiatkoch podnikania priviedli do značných problémov.

Komplikovaná hospodárska situácia a silná vzájomná konkurencia prinútili vedenie všetkých prešovských finančných ústavov hľadať riešenie. V roku 1876 došlo preto k zlúčeniu Hornouhorskej prvej priemyselnej a úvernej banky a Prešovskej sporiteľnej a úvernej jednoty. Nový ústav oficiálne začal svoju činnosť 1. januára 1877 s novým názvom Prešovská banková jednota – Eperjesi Bankegylet. Základný kapitál nového ústavu predstavoval 250 000 zlatých a umožnil postupne realizovať aj väčšie investičné akcie. Napríklad v súdnej dražbe sa vedeniu banky podarilo v roku 1877 získať za 135 600 zlatých veľkostatok vo Veľkom Šariši. Po piatich rokoch ho zase banka so značným ziskom predala.⁴ Už v nasledujúcom roku schválilo predstavenstvo kúpu novej budovy na Hlavnej ulici v Prešove, ktorá bola postupne adaptovaná na bankové účely.

Nedostatok vhodných investičných príležitostí, ktoré by s rozumnou miérrou rizika prinášali dostatočný zisk, neumožňoval pri pomerne vysokom základnom imaní vyplácať dividendy v očakávanej výške. V januári 1881 preto po predošлом schválení valným zhromaždením došlo k zníženiu základného imania banky z 250 000 na 150 000 zlatých. Menovitá hodnota každej z 2500 vydaných akcií sa znížila zo sto na šesťdesiat zlatých. Rozdiel predstavujúci štyridsať zlatých bol akcionárom vyplatený v hotovosti.⁵ Zo zaujímavejších obchodov v tom období je možné spomenúť aspoň predaj kúpeľov v Lipovciach spolu so známymi minerálnymi prameňmi.

3 KOSCH, A.: Sárosvármegye Kalauz. Eperjes 1910, s. 131.

4 Eperjesi Lapok, 30, 1905, č. 12, s. 5.

5 KOSCH, A.: Sárosvármegye Kalauz. Eperjes 1910, s.132.

Od roku 1882 vstúpil do platnosti zákon o desaťpercentnom zdaňovaní úrokov z vkladov. Vedenie banky preto hľadalo možnosti na vhodné investovanie zverených finančných prostriedkov tak, aby sa vyhlo dodatočnému zdaneniu úrokových výnosov. Vzhľadom na značné riziko najmä pri obchodovaní s akciami priemyselných podnikov, ktoré začiatkom sedemdesiatych rokov viedlo k značným stratám, rozhodla správna rada banky o rozšírení obchodovania s poľnohospodárskymi plodinami. Ako majiteľ pomerne značnej výmery poľnohospodárskej pôdy sa obchodovaniu vedenie ústavu venovalo už aj v predošlých rokoch. Nádej na stabilné zisky vkladané do tohto podnikania sa však vzápäť ukázali ako prehnane. Prudký pokles cien poľnohospodárskych produktov v nasledujúcich rokoch spôsobil Prešovskej bankovej jednote značné straty. Množstvo najmä menších nájomcov poľnohospodárskej pôdy v regióne Šariša zbankrotovalo. Samotná Prešovská banková jednota vykázala takmer stotisícovu stratu, ktorú postupne umorovala až do konca osemdesiatych rokov. Zložitá situácia banky sa prejavila aj na prudkom odlive vkladov a len poverenie vykonávať funkciu pobočky centrálnej rakúsко-uhorskej banky opäťovne aspoň čiastočne upevnilo jej dôveryhodnosť v očiach vkladateľov.⁶

Kvôli týmto ťažkostiam sa predstavenstvo rozhodlo predať niektoré aktíva spoločnosti, medzi nimi tlačiareň. Tá bola predaná miestnemu podnikateľovi Arpádovi Kóschovi, ktorý ju v krátkom čase prebudoval na veľký a prosperujúci podnik.⁷

Ďalšie roky až do prvej svetovej vojny pracovala Prešovská banková jednota už v pomerne pokojnej atmosfére. Postupne boli umorené straty spôsobené neúspešným obchodovaním s poľnohospodárskymi komoditami a aj keď banka celkom neupustila od financovania priemyselných podnikov, obmedzila ho na čo najmenšiu mieru. Podobne ako väčšina ostatných podobných regionálnych ústavov začala umiestňovať čoraz viac prostriedkov do nákupu cenných papierov, najmä štátnych a komunálnych dlhopisov. Tie sice prinášali len pomerne skromné, zato však stabilné výnosy a v prípade potreby boli ľahko likvidné. V roku 1888 tak na úcte cenných papierov evidovala banka cenné papiere v hodnote 166, o rok neskôr už 196 a v roku 1890 dokonca 261 tisíc zlatých.

Takáto často až príliš opatrná politika banky sledovala jediný cieľ. S čo najmenšou mierou rizika zabezpečiť voči akcionárom banky stabilnú dividendovú politiku a udržať cenu akcií na primeranej úrovni. Napríklad v roku 1893, keď si ústav pripomenal štvrtstoročie svojej existencie, predstavovala dividenda 8 zlatých na každú akciu v nominálnej hodnote 60 zlatých. Vedenie ústavu veľmi pozorne sledovalo situáciu na trhu. A tak keď v spomínanom roku 1893

6 Eperjesi Lapok, 25, 1900, č. 12, s. 5.

7 KOSCH, A.: Sárosvármegye Kalauz. Eperjes 1910, s. 85.

začal rýchlo stúpať záujem o hypotekárne, ale i bežné úvery, vedenie rýchlo znížilo stav cenných papierov a prostriedky získané ich predajom výhodne rozpočalo obyvateľstvu a miestnym podnikateľom. Riziko spojené s týmto podnikaním bolo minimálne, úvery boli zvyčajne kryté nehnuteľnosťami a výnosy výrazne zvýšili zisky ústavu. Prejavilo sa to na nárase rezervných fondov banky i na pravidelných dotáciách penzijnnej základiny zamestnancov ústavu.

Ako vcelku výnosná sa ukázala spolupráca s Prvou uhorskou poistovacou spoločnosťou. Po neúspešnom pokuse založiť samostatnú poistovňu priamo v Prešove⁸ sa Prešovská banková jednota snažila o ďalší rozvoj už existujúcich obchodných vzťahov. Spojenie s renomovaným budapeštianskym ústavom malo viaceru výhod. Okrem bezplatnej reklamy umožňovalo rozšíriť ponuku služieb pre klientov a v neposlednom rade znamenalo každoročný zisk z poistných prémii.⁹ Dobrému menu banky táto spolupráca prospela najmä v roku 1887, keď centrum Prešova postihol veľký požiar. Veľká časť mesta bola zničená, škody sa odhadovali na dva milióny zlatých. Prešovská banková jednota, využívajúc svoju spoluprácu s poistovňou, mohla svojim klientom vo veľmi krátkom čase vyplatiť ako preddavky na vzniknuté škody na budovách a zariadení viac ako stotisíc zlatých.

Predsedom predstavenstva Prešovskej bankovej jednoty bola vždy významná a politicky aktívna osobnosť. Išlo skôr o čestnú a reprezentatívnu funkciu, ktorá pre obe strany prinášala značný prospech. Počas prvých rokov existencie ústavu stál na čele predstavenstva župan Šarišskej stolice Félix Szineyi-Merse. Neskôr to bol napríklad Žigmund Péchy z Pečovskej Novej Vsi. Toho po vymenovaní za župana Abovsko-Turnianskej stolice a slobodného kráľovského mesta Košíc vystriedal v predsedníckom kresle podžupan Šarišskej stolice Štefan Szineyi-Merse.

Stav bankovníctva však na prelome 19. a 20. storočia na území dnešného Slovenska neboli jednoduchý. Jednoznačne tu dominovali budapeštianske veľkobanky, ktoré financovali potreby najsilnejších podnikov a miest. Menšie regionálne banky im nemohli konkurovať a spravidla boli odkázané na poskytovanie drobných úverov v polnohospodárskej malovýrobe, remeselníkom a malým obchodníkom. To si vyžadovalo zvýšené náklady na obsluhu klientov a znižovalo zisky menších ústavov, ktoré tak nemali dostatok prostriedkov na ďalší rozvoj

8 V roku 1872 v oblasti životného poistenia vznikol Prešovský spolok pre zabezpečenie vydaja a vena a v oblasti majetkového zabezpečenia Prešovský dobytok poistujúci spolok. V dôsledku hospodárskej krízy v roku 1873 však oba tieto miestne ústavy zanikli. Bližšie: PATOPRSTÝ, R.: Dejiny poistovníctva v Československu do roku 1918. Praha 1989, s. 133.

9 Tieto zisky sice nepredstavovali žiadne mimoriadne vysoké sumy, každoročne sa však pohybovali rádovo od 800 do 1000 korún. Napríklad v roku 1910 bol z poistnej činnosti zaznamenaný zisk 947,75 korún.

svojho podnikania. Začiatkom roku 1907 sa v regionálnej tlači objavila rozsiahla analýza pomerov v šarišskom bankovníctve. Vypracoval ju profesor prešovskej právnickej akadémie Karol Florián. Veľmi objektívne, na základe množstva výpočtov a tabuľiek analyzoval situáciu jednotlivých báň a sporiteľní, ktorá v plnej mieri odzrkadľovala situáciu v celom hospodárstve regiónu. Prevenstvo si medzi piatimi najväčšími analyzovanými ústavmi, pôsobiacimi v regióne Šariša, udržala Prešovská sporiteľňa. Tú však postupne vo viacerých ukazovateľoch, ako napríklad výška základného majetku či v poskytnutých hypoteckárych úveroch, dobiehala Prešovská banková jednota. Ako však konštatoval autor analýzy doktor Florián výška základného kapitálu oboch týchto najväčších šarišských báň je veľmi nízka. To na jednej strane robilo tieto banky veľmi závislými od vkladov obyvateľstva a na druhej strane neúmerne zvyšovalo hodnotu ich akcií na trhu. Podľa vtedajšieho prepočtu napríklad vnútorná hodnota akcie Prešovskej sporiteľne predstavovala 1046 korún, pričom bežne sa predávala po 1800 – 2000 korún.¹⁰

Cena akcií šarišských finančných ústavov sa odvíjala od viacerých faktorov. Okrem výšky vyplácaných dividend brali investori, ktorí ich kupovali, zvyčajne do úvahy aj stabilitu a tradíciu jednotlivých ústavov. A tak za jednu akciu Prešovskej sporiteľne v nominálnej hodnote päťsto korún, ktorá pravidelne vynášala stokorunovú dividendu, musel prípadný investor zaplatiť až dvetisíc korún. Akcie Prešovskej Bankovej jednoty predstavovali z tohto hľadiska o niečo lepšiu investíciu. Jedna akcia v nominálnej hodnote 120 korún, každoročne pravidelne vynášajúca 16 korún, stála investora iba 270 korún.¹¹

Analýza šarišského bankovníctva začiatkom 20. storočia, publikovaná doktorom Floriánom, poukázala najmä na nízke možnosti a ešte menší záujem miestnych báň realizovať väčšie investície do rozvoja miestneho priemyslu. Banky a sporiteľne sa uspokojovali s bezpečnými investíciami do štátnych a komunálnych dlhopisov a iba veľmi zriedka nakupovali akcie priemyselných podnikov. Určitou výnimkou v tomto smere bola práve Prešovská banková jednota, ktorá nákupom akcií podporila založenie prešovskej elektrárne v roku 1894.

Ani nie tak kritika príliš opatrného podnikania šarišských báň, ako skôr klesajúca výnosnosť štátnych a komunálnych cenných papierov prinútila vedenie banky hľadať nové obchodné možnosti. V júni roku 1907 bolo vydaných 2500 kusov nových akcií v nominálnej hodnote 120 korún. O záujme o tieto cenné papiere svedčí aj skutočnosť, že celá emisia sa bez väčších problémov predala pôvodným akcionárom po 220 korunách za jeden kus. Touto emisiou bol základný kapitál banky zvýšený na 600 000 a rezervné fondy na 310 000 korún.

10 FLORIÁN, K.: Pénzintézeteink I. In: Eperjesi Lapok, 32, 1907, č. 6, s.1.

11 FLORIÁN, K. : Pénzintézeteink III. In.: Eperjesi Lapok , 32, 1907, č. 8, s.2.

Po negatívnych skúsenostíach z predošlých rokov, keď sa pokusy s prevádzkovaním priemyselných podnikov a obchodovaním s poľnohospodárskymi plodinami skončili neúspechom, zvolilo vedenie banky inú, zaujímavú možnosť podnikania. Od roku 1909 začala Prešovská banková jednota postupne expandovať do okolitých mestečiek Šarišskej stolice. Snažila sa eliminovať náklady na budovanie pobočkovej siete a súčasne získať nové obchodné príležitosti, pričom všetko riziko zostávalo na novozaložených finančných podnikoch. Nemenej dôležitý bol aj zber voľných prostriedkov od obyvateľstva v priestore, kde bola dovtedy iba minimálna konkurencia.

Prvým pokusom, ktorý mal potvrdiť alebo vyvrátiť tento zámer, bolo založenie Giraltovskej sporiteľne v roku 1909. Prešovská banková jednota jednak iniciovala vznik tejto inštitúcie a súčasne upísala väčšie množstvo jej akcií. Kúpila si podiel, ktorý jej zaručoval kontrolu nad novým ústavom, ale ponechával dostatok možností aj pre miestnych obchodníkov, úradníkov a remeselníkov. Ukázalo sa, že celá akcia bola veľmi dobre načasovaná. V regióne, kde obyvateľstvo doslova vydierali miestni úžerníci, bol veľký dopyt po štandardných bankových úveroch. Už prvý obchodný rok bol natočko úspešný, že z dosiahnutého zisku bolo možné odpísat' všetky náklady spojené so založením sporiteľne.

Rok 1909 bol pre akcionárov Prešovskej bankovej jednoty zaujímavý aj z iného dôvodu. Z obehu boli stiahnuté ich dovtedajšie listinné akcie a postupne vymenené za nové. Za každých päť pôvodných akcií v hodnote 120 korún dostali akcionári jednu v hodnote 600 korún.

V nasledujúcom roku založila Prešovská banková jednota na podobnom základe aj ďalšie dve takéto banky. Boli to Lipianska sporiteľňa, účastinná spoločnosť, v Lipanoch a Vyšnosvidnícka sporiteľňa, účastinná spoločnosť, vo Vyšnom Svidníku.¹² Aj pri nich uplatnila podobný postup ako pri zakladaní sporiteľne v Giraltovciach. Upísala súce iba minoritné balíky účastník, no tie jej vzhľadom na veľkú rozdrobenosť akciových podielov ostatných akcionárov zaručovali úplnú kontrolu nad oboma ústavmi. V Lipianskej sporiteľni vlastnila priamo 250 kusov akcií, každá z nich mala nominálnu hodnotu 100 korún. Celkový základný kapitál ústavu bol 60 000 korún. Vo Vyšnosvidníckej sporiteľni bol jej akciový podiel ešte menší, z 500 kusov vydaných akcií v nominálnej hodnote 120 korún priamo vlastnila iba 150 kusov. Okrem toho však ďalších 100 akcií vlastnili menší akcionári a funkcionári Prešovskej bankovej jednoty.¹³

12 ŠA Prešov, fond Krajský súd v Prešove, firemné oddelenie, Svidnícka banka, B II 48. kr. 36.

13 Tamže, Správa o konaní valného zhromaždenia za rok 1912.

Tabuľka č. 1. Vybrané finančné ukazovatele Prešovskej bankovej jednoty v rokoch 1908 - 1912

	1908	1909	1910	1911	1912
Základný kapitál v tis. K	600	600	600	750	750
Zisk v K	97278,4	86589,36	114694,12	160032,19	187416,46
Vklady v K	4119434,16	3647021,26	4380681,85	4903004,79	5214648,77
Pôžičky v K	5066155,9	4632535,7	4847710,1	5894984,4	6059485
Dividendy na 1 akciu v K	80	80	80	85	90

O význame týchto investícií svedčí aj skutočnosť, že v roku 1912 sa na účte cenných papierov, ktoré banka vykazovala, nachádzali aktíva v hodnote 184 965 korún. Z nich akcie tvorili 65,7 % , t.j. 121 500 K, a na obligácie pripadalo 34,3%, t.j. 63 465 korún. Z akcií, ktoré banka vlastnila, pritom akcie takto afilovaných sporiteľní predstavovali viac ako 81% v hodnote 99 000 korún.¹⁴ Okrem nich už výraznejšiu investíciu do akcií predstavoval iba podiel v Prešovskej elektrárni v hodnote 39 200 korún.

V tom čase sa uskutočnil aj nákup prvých tridsiatich kusov účastí Sečovskej sporiteľnej a úvernej pokladnice v nominálnej hodnote po 200 korún. Už to naznačilo ďalší pripravovaný smer prípadnej expanzie. Ešte konkrétnejšia je v tomto smere výročná správa za rok 1912, v ktorej vedenie banky konštatovalo, že: „.... d'alej sa rozšíril okruh afilovaných peňažných ústavov, keďže Michalovskú obchodnú a úvernú banku, úč. spoločnosť sme poňali do svojho záujmového kruhu. na Zemplíne je to jedna z najväčších, už dvadsať rokov pracujúci a pekne rastúci ústav, ktorý sa s našou podporou na tamojšom trhu môže pustiť do ešte väčšieho rozvoja.“¹⁵

Aj keď presný akciový podiel na majetku dvoch posledne menovaných ústavov vzhľadom na absenciu dostatočného množstva archívnych materiálov nie je možné spoľahlivo určiť, takáto podnikateľská stratégia Prešovskej bankovej jednoty sa ukázala ako veľmi úspešná. Vo výročnej správe za obchodný rok 1918 sa totiž medzi afilovanými finančnými ústavmi okrem Giraltovskej, Li-

14 ŠA Prešov, fond Krajský súd v Prešove, firemné oddelenie, Prešovská banková jednota, B I 14, kr. 21. Eperjesi Bankegylet üzleti jelentése az 1912, 35 üzletévről. Eperjes 1913.

15 Tamže.

pianskej a Vyšnosvidníckej sporiteľne uvádzajú aj Sečovská občianska spori-teľňa a Michalovská obchodná a úverňa banka.¹⁶

Banka v roku 1918 vlastnila aj dva menšie prešovské priemyselné podniky. Jedným z nich bola strojárska firma Buchner a Moskovics a druhým menšia prevádzka na výrobu modrej skalice. Podiel v oboch podnikoch bol však zlikvidovaný v priebehu roku 1919.

Rozpad habsburskej monarchie po skončení prvej svetovej vojny znamenal pre väčšinu z niekoľko sto báň na Slovensku vázne problémy. Mnohé z nich totiž deponovali veľkú časť svojich finančných prostriedkov a cenných papierov v budapeštianskych veľkobankách. Po vzniku novej Československej republiky sa vlastne ocitli v cudzine a rýchlo stúpajúcou infláciou sa znehodnochovali. Najmä mnohé z menších finančných inštitúcií sa tak ocitli v kritickej situácii, pričom sa ich majitelia spravidla rozhodovali medzi likvidáciou alebo spojením so silnejším ústavom.

Aj keď to členovia vedenia Prešovskej bankovej jednoty len veľmi neradi pripúšťali, ocitla sa aj ich banka, v tom čase už najväčšia prešovská banka, v mimoriadne komplikovanej situácii. Akcionárom sa ju pokúsil objasniť na valnom zhromaždení v polovici roku 1920 predsedu správnej rady Elemír Horváth: „*Obchodný rok 1919 je prvý v histórii ústavu, ktorý skončil bez zisku. Nebolo možné ani odpísť straty, ktoré vznikli na vojnových štátnych dlhopisoch a ani vyplatiť dividendu. Jednou z príčin je, že zo sumy 4 000 000 korún, predstavujúcu hodnotu našich cenných papierov a najmä uhorských štátnych dlhopisov, sa pre zastavenie výplaty úrokov nedosiahlo žiadny príjem. Ani sumou 7 000 000 korún, ktoré si naša banka uložila na základe predošej spolupráce u Magyar Általános Hitelbank v Budapešti na bežnom účte, nemohli sme pre oddelenie meny a vytvorenie československej koruny disponovať. K tomu všetkému treba ešte pripočítať obsadenie Prešova maďarským bolševickým vojskom v júni 1919, ktoré našej banke spôsobilo značné škody...“¹⁷*

Ak vezmeme do úvahy, že celková výška vkladov, ktorými banka disponovala, klesla v rokoch 1919 - 1920 z viac ako 20 a pol na 16 miliónov korún, je jasné, že situácia ústavu bola naozaj kritická. Vedenie, ktoré sa nemohlo spoliehať na pomoc štátu, bolo nútene prijať tvrdé reštrikčné opatrenia. Nedostatok hotovosti riešilo prudkým útlmom obchodnej činnosti, rôznymi úspornými opatreniami a urýchleným inkasovaním pohľadávok. Veľmi dôležitou oporou bola už pred vojnou vytvorená sieť dcérskych finančných ústavov Prešovskej

16 ŠA Prešov, fond Krajský súd v Prešove, firemné oddelenie, Prešovská banková jednota, B I 14, kr. 21. Eperjesi Bankegylet uzleti jelentése az 1918., 38 uzletévröl. Eperjes 1919.

17 ŠA Prešov, fond Krajský súd v Prešove, firemné oddelenie, Prešovská banková jednota, B I 47, kr. 21. Správa pre akcionárov za obchodný rok 1921.

bankovej jednoty. Kým Lipianska banka bojovala so značnými problémami, Giraltovská banka, ú. s. a Svidnícka banka, ú. s. ukladali všetky prebytky hoto-vosti a značnú časť vkladov v materskom ústave.¹⁸

Ako sľubná cesta k získavaniu voľných finančných prostriedkov od obyva-teľstva sa ukázalo aj postupné budovanie siete pobočiek na území celého východného Slovenska. Ako prvá bola v roku 1921 založená pobočka Prešovskej bankovej jednoty vo Vranove nad Topľou.¹⁹ Už od svojho otvorenia v letných mesiacoch roku 1921 rozvinula veľmi silnú aktivitu a objem vkladov i poskytnutých úverov rýchlo stúpal. Už v decembri toho istého roka výška vkladov presiahla dva milióny korún. Aj v nasledujúcim roku sa pobočke napriek celoštátnej kríze v bankovníctve podarilo dosiahnuť nárast vkladov na takmer 2,5 milióna korún, pričom súčasne poskytla úvery v objeme väčšom ako 2,3 milióna korún. Najviac pobočka investovala do kvalitných zmeniek a hypoteckárnych pôžičiek.²⁰ Pobočky v Starej Ľubovni a Sabinove, založené začiatkom roku 1924, sa kvôli krátkej dobe svojej existencie nemohli výraznejšie rozvinúť.

Napriek týmto opatreniam bojovala Prešovská banková jednota o svoje prežitie tri roky. Kým v roku 1918 ešte dosiahla čistý zisk viac ako 270 000 korún, pričom odpísala viac ako štvrt milióna korún na vykrytie poklesu hodnoty vojnových dlhopisov vydávaných uhorskou vládou, v nasledujúcim roku to bolo iba symbolických 3000 korún. Aj v ďalších obchodných rokoch 1920 a 1921 vykazovalo vedenie ústavu iba symbolický zisk a zo všetkých sôl sa snažilo vyrovnať straty spôsobené prvou svetovou vojnou a rozpadom habsburskej monarchie. Aké problémy musela riešiť správna rada banky môžeme zisťiť napríklad z pravidelne vedených zápisníc a sčasti aj z výročných správ. V roku 1920 napríklad vedenie ústavu muselo konštatovať, že problém vojnových dlhopisov sa jej darí riešiť iba postupne. „*Za posledné dva roky sme z čistého zisku na odpisy vojnových pôžičiek upotreobili 450 000 korún a tak nám zostáva už len 219 000 korún odpísat' ako stratu. Zisk banky je teda v prvom rade použitý na odpis strát, ktoré vznikli mimo nás ústav, tak aby sme takto bez zmenenia vnútornej ceny našich akcií mohli nás ústav ozdraviť.*“²¹

Vzhľadom na stále klesajúcu výšku vkladov a na potrebu ďalšieho kapitálového posilnenia banky schválilo valné zhromaždenie začiatkom roku 1921

18 Ako na valnom zhromaždení Svidníckej banky konštatoval jej správca Mikuláš Daňko, jeho ústav mal v prešovskej centrálne uložených viac ako 150 000 korún, ktoré kvôli nezáujmu roľníkov nebolo možné rozpoziťať priamo v regióne. ŠA Prešov, fond Krajský súd v Prešove, firemné oddelenie, Svidnícka banka, B I 148, kr. 36.

19 Zapísaná do obchodného registra 14. júla 1921 ako Prešovská banková spoločnosť, filiálka vo Vranove.

20 Správa o obchodnom podnikaní za rok 1922 pre valné zhromaždenie akcionárov.

21 Obchodná správa pre akcionárov za rok 1920. Prešov 1921.

zvýšenie základného kapitálu banky z 1,2 na 3 milióny korún. Správa ústavu bola poverená, aby nové akcie vydala v čase, keď na trhu budú vhodné podmienky. Okrem už splatených 2000 akcií v nominálnej hodnote 600 korún, ktoré tvorili dovtedajší základný kapitál banky, malo byť vydaných ďalších 3000 akcií v rovnakej nominálnej hodnote. Ako sa však vzápäť ukázalo, predať tieto akcie prípadným investorom bolo takmer nemožné.²²

V rokoch 1922 a 1923 sa situácia v slovenskom bankovníctve v súvislosti s povojnovou hospodárskej krízou ešte zhoršila. Prešovská banková jednota preto v máji roku 1922 znova obnovila úzku spoluprácu so Slovenskou všeobecnou úverou bankou, ktorá vlastnila aj časť jej akcií. Táto banka vlastne prebrala všetky obchodné aktivity a podniky Uhorskej všeobecnej úverovej banky v Budapešti na území novovzniknutého Československa. S touto budapeštianskou bankou od roku 1911 do konca prvej svetovej vojny spolupracovala aj Prešovská banková jednota. V roku 1917 sa s kapitálom 750 000 korún nachádzala medzi bankami, ktoré boli s Uhorskou všeobecnou úverou bankou kapitálovou prepojené.²³ Do predstavenstva prešovského ústavu boli preto zvolení traja a do dozornej rady dva zástupcovia nového partnera. Od tohto spojenia sa očakávalo najmä zlepšenie prístupu Prešovskej bankovej jednoty k finančným zdrojom, ktoré sa vo forme vkladov len pomaly získovali od obyvateľstva a podnikateľov. Tí si dokonca kvôli kríze začali svoje úspory skôr vyberať.

Aj keď stav vkladov v banke postupne poklesol, obchodná činnosť Prešovskej bankovej jednoty začala vďaka podpore silného partnera rýchlo rásť. Ako bolo konštatované na valnom zhromaždení akcionárov začiatkom roku 1923, prostriedky, ktoré poskytol nový partner, umožnili podstatne zvýšiť objem pôžičiek, najmä pri zmenkových obchodoch. Preto od roku 1922 bolo možné opäť začať vyplácať akcionárom dividendy. Tie za obchodný rok 1922 predstavovali 35 korún na jednu akciu.²⁴

Vďaka zlepšenej finančnej situácii prevzala Prešovská banková jednota v roku 1923 dokonca likvidáciu svojej niekdajšej konkurentky Prešovskej spořiteľne. Tá po roku 1918 sice zmenila svoj názov na Prvý prešovský úverový ústav účastinná spoločnosť, povojnovú zmenu pomerov a následnú hospodársku krízu však nedokázala prekonat'. Jej veritelia a vkladatelia sa museli usporiť len s čiastočným odškodením za svoje stratené vklady.

22 ŠA Prešov, fond Krajský súd v Prešove, firemné oddelenie, Prešovská banková jednota, B I 47, kr. 21. Zápisnica z valného zhromaždenia akcionárov zo dňa 26.7.1921.

23 Prešovská banková jednota v tom čase podľa výkazu kontrolovala štyri afilované banky a jeden priemyselný podnik. In : Sféra záujmu Magyar Ált. Hitelbanky. In: Prúdy, 6, 1922, č. 2, s. 134 - 136.

24 ŠA Prešov, fond Krajský súd v Prešove, firemné oddelenie, Prešovská banková jednota, B I 47, kr. 21. Správa za obchodný rok 1922.

Tabuľka č. 2: Vybrané finančné ukazovatele Prešovskej bankovej jednoty v rokoch 1917 - 1923

	1917	1918	1919	1920
Základný kapitál v tis. K/Kč	900	1200	1200	1200
Zisk v K/Kč	244397	271366,17	3082,19	5018,69
Vklady v K/Kč	11705323,8	19382161,83	20520300,65	16198428,99
Pôžičky v K/Kč	11009516	10095678	8735266,5	9813209,93
Dividendy na 1 akciu v K/Kč	90	80	-	-
	1921	1922	1923	-
Základný kapitál v tis. K/Kč	1200	1200	3000	-
Zisk v K/Kč	7593,51	98627,8	118206,26	-
Vklady v K/Kč	16539427,02	15459248,8	30588453,83	-
Pôžičky v K/Kč	9427342,04	8694258,45	6922790,31	-
Dividendy na 1 akciu v K/Kč	-	35	35	-

Na mimoriadnom valnom zhromaždení akcionárov Prešovskej bankovej jednoty v novembri 1923 sa rozhodlo o prevzatí sanácie Prvého prešovského úverného ústavu. Vkladateľom a iným veriteľom bolo ponúknuté vyrovnanie ich pohľadávok voči tomuto ústavu vo výške 41% ich nominálnej hodnoty. Aj keď sa spočiatku zdalo, že akcionári po konečnom vyrovnaní nedostanú za svoje cenné papiere vôbec nič, nakoniec sa našlo sice neštandardné, v tej dobe však pomerne časté riešenie. Do úvahy sa vzala akási ideálna hodnota obchodných operácií Prvého prešovského úverného ústavu. Tá sa sice nedala vyjadriť v peniazoch, akcionárom sanovaného ústavu však zabezpečila aspoň čiastočné odškodenie. Za 5 svojich prakticky bezcenných akcií tak mohli dostať jednu akciu Prešovskej bankovej jednoty. Ak sa rozhodli pre výplatu v hotovosti, dostali za každú svoju akciu 120 korún.²⁵

25 ŠA Prešov, fond Krajský súd v Prešove, firemné oddelenie, Prešovská banková jednota, B I 47, kr. 21. Správa o prevzatí Prvého prešovského úverného ústavu pre akcionárov.

Pre vedenie Prešovskej bankovej jednoty však mal tento na prvý pohľad stratový obchod svoj význam. Predstavenstvo ho využilo na postupnú realizáciu zvýšenia základného kapitálu banky na 3 milióny korún, ktoré schválili akcionári ešte v roku 1921. Prvých 400 kusov nových akcií dostali za svoje cenné papiere akcionári Prvého prešovského úverného ústavu. O ďalších sedemsto kusov prejavila záujem Slovenská všeobecná úverná banka, pravda s podmienkou, že jej budú predané za nominálnu cenu. Jej podmienka bola vzápätí prijatá. Keďže však trhová cena akcií bola vyššia ako ich nominálna hodnota, ponúklo predstavenstvo ďalšie akcie aj pôvodným akcionárom. Každý z nich si za dve akcie, ktoré vlastnil, mohol výhodne kúpiť jednu novú. Nepredané akcie takto ponúkaných 1900 kusov, o ktoré by nikto neprejavil záujem, sa zviazala kúpiť Slovenská všeobecná úverná banka.²⁶

Filiálky Prešovskej bankovej jednoty i vidiecke ústavy, ktoré kontrolovala, slušne prosperovali a zdalo sa, že ďalšiemu rozvoju ústavu nič nestojí v ceste.

Začiatkom roku 1924 však padlo dôležité rozhodnutie. Vedenie Slovenskej všeobecnej úvernej banky v Bratislave rozhodlo, že prevezme úplnú kontrolu nad Prešovskou bankovou jednotou a premení ju na svoju filiálkou. Pri upisovaní nových účastín, ktoré mali doplniť základný kapitál prešovského ústavu na tri milióny korún, Slovenská všeobecná úverná banka prevzala takmer všetky ponúkané nové účastiny. Po krátkom rokovanií s pôvodnými akcionármami, z ktorých najväčší vlastnili iba niekoľko desiatok akcií, boli dohodnuté podmienky nastávajúcej fúzie. Podmienky boli výhodné pre obe strany. Za akcie Prešovskej bankovej jednoty v nominálnej hodnote 600 korún mohli drobní akcionári pri výkupe dostať v hotovosti ešte o 200 korún viac. Ďalšou možnosťou bolo vymeniť každú z nich za 2 akcie Slovenskej všeobecnej úvernej banky. Na poslednom valnom zhromaždení prešovského ústavu 20. mája 1924, ktoré symbolicky viedol najstarší člen predstavenstva Dr. Teofil Rosenberg, bolo takmer jednomyselne odsúhlásené zlúčenie oboch ústavov.²⁷

O niečo neskôr fúziu potvrdilo aj valné zhromaždenie Slovenskej všeobecnej úvernej banky v Bratislave, vedené Fedorom Houdekom.²⁸ Spojenie oboch ústavov následne schválilo osobitným prípisom aj bratislavské ministerstvo.²⁹

Vedenie Slovenskej všeobecnej úvernej banky mohlo byť s uskutočnenou fúziou spokojné. Okrem prosperujúceho bankového ústavu, vlastniaceho via-

26 ŠA Prešov, fond Krajský súd v Prešove, firemné oddelenie, Prešovská banková jednota, B I 47. Správa z valného zhromaždenia akcionárov z 20.5.1924.

27 Tamže.

28 Tamže. Správa z valného zhromaždenia akcionárov Slovenskej všeobecnej úverovej banky v Bratislave z dňa 30.5.1924.

29 ŠA Prešov, fond Krajský súd v Prešove, firemné oddelenie, Prešovská banková jednota, B I 47, kr. 21. Povolenie fúzie, z dňa 4. júna 1924.

cero nehnuteľností, získalo aj pobočkovú sieť a niekoľko menších afilovaných ústavov. Postupnou likvidáciou niektorých menej výnosných aktív dokonca v krátkom čase získalo späť značnú časť prostriedkov, ktoré boli investované do nákupu akcií Prešovskej bankovej jednoty. Príkladom za všetky môže byť likvidácia Svidníckej banky, účastinnej spoločnosti, vo Vyšnom Svidníku. Tá napriek počiatočným úspechom nedokázala po prvej svetovej vojne rozvinúť väčšiu aktivitu. Po odpise strát spôsobených vojnovými operáciami a pobytom ruských jednotiek došlo k určitej konsolidácii. V rokoch 1920 – 1925 banka vyplácala pravidelné, aj keď skromné dividendy. Vedenie Slovenskej všeobecnej banky, ktoré malo podstatne vyššie ambície, nevidelo ďalšie možnosti rozvoja tohto ústavu, a preto iniciovalo jeho likvidáciu. Tá sa však nakoniec pretrhla od roku 1926 až do roku 1939.³⁰

Prešovská banková jednota predstavuje typickú ukážku stredne veľkého bankového ústavu, ktorý napriek tomu, že viac ako 50 rokov prosperoval a svojim akcionárom vyplácal dividendy, jednoducho nedokázal prerášť rámec regionálneho ústavu. Postupne ho kapitálovo ovládla väčšia a silnejšia banka. Je zaujímavé, že mnohé faktory, ktoré obmedzovali možnosti podnikania prešovských báň pred viac ako 100 rokmi, v podstate pretrvávajú dodnes. Horšie dopravné spojenie, absencia väčších priemyselných podnikov v regióne, vysoká nezamestnanosť. Za zmienku stojí aj strata, ktorú mesto Prešov utrpelo pre vzatím Prešovskej bankovej jednoty Slovenskou všeobecnu úverovou bankou. Napriek postojiu jej zástupcov, deklarovanom na poslednom valnom zhromaždení akcionárov prešovského ústavu, o podpore mestu, dobročinným organizáciám a rôznym spolkom zostało z veľkej časti iba pri sluboch, na ktoré sa časom zabudlo.³¹ Z kedy si prosperujúceho ústavu, ktorý sa aj prakticky pokúšal oživiť priemyselné podnikanie v Prešove a jeho okolí, sa stala obyčajná pobočka s obmedzenými možnosťami a kompetenciami.

Prešovská banková jednota bola stredne veľkým finančným ústavom, pôsobiacim v regióne východného Slovenska. Po počiatočných neúspešných pokusoch presadiť sa pri úverovaní priemyselných podnikov začala sa postupne venovať výlučne poskytovaniu pôžičiek miestnym podnikateľom a väčším rolníkom. Zaujímavým pokusom o expanziu bolo zakladanie siete pobočných menších peňažných ústavov po celom východnom Slovensku. Ústav len s ťažkosťami prežil rozpad habsburskej monarchie a vznik Československej republiky. Po konsolidácii jeho hospodárenia sa stal spolu so svojimi filiálkami súčasťou Slovenskej všeobecnej úvernej banky.

30 ŠA Prešov, fond Krajský súd v Prešove, firemné oddelenie, Svidnícka banka, B I 48, kr. 36. Likvidačné bilancie a záverečná správa.

31 ŠA Prešov, fond Krajský súd v Prešove, firemné oddelenie, Prešovská banková jednota, B I 48, kr. 21. Správa z valného zhromaždenia akcionárov 20.5.1924.

Prešov Bank Union

Summary

The Bank Union of the town of Prešov was one of the typical medium-sized regional financial institutions. It existed more than 50 years and within this time it built up an attractive network of branches all around East Slovakia. However, it was seriously damaged by the break-up of Habsburg monarchy. Although it finally self-helply recovered from the loss it had suffered, in 1923 it met the same fate like most similar banks acting in Slovakia. It was absorbed by a larger and financially stronger Slovenská všeobecná úverová banka (Slovak General Credit Bank) and changed to its branch office. Minor banks that were progressively founded by the Prešov Bank Union in towns of Giraltovce, Svidník and Lipany were also gradually liquidated.

Autor: PaedDr. Patrik Derfiňák
Katedra dejín
Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity
Ul. 17. novembra č. 1
081 16 Prešov

derfinak@unipo.sk

Recenzent: PhDr. Milan Belej, CSc.
(Štátny archív, Prešov)

TÝŽDENNÍK ŠARIŠ A KULTÚRNO-OSVETOVÁ PRÁCA V ROVNOMENNOM REGIÓNE V 30. ROKOCH

20. STOROČIA*

VIERA HUDEČKOVÁ

Výskum medzivojnových dejín v regióne Šariša sa nezaobíde bez analýzy miestnych periodík, ktoré pri uplatnení všetkých nárokov na kritický prístup k výpovednej hodnote tlače sú nezanedbateľným prameňom pri komplexnom historickom prístupe k určitej historickej etape.

V tridsiatych rokoch 20. storočia plnil funkciu koordinátora regionálnych aktivít v oblasti Šariša týždenník rovnakého mena – Šariš. Jeho prvé číslo vystalo 4. januára 1930, vydával ho Okresný osvetový zbor v Prešove a bol určený pre okresy bývalej Šarišskej župy: prešovský, sabinovský, bardejovský, stropkovský a giraltovský. Okresné osvetové zbory boli na území novej Československej republiky zriadené na základe zákona č. 67 Zb. z. z roku 1919¹ a mali byť inštitúciami, zastrešujúcimi všetky kultúrne a záujmové organizácie a spolky. Mali byť nepolitickým koordinátorom ľudových chovných aktivít, prednáškovej, osvetovej práce na miestnej úrovni, iniciátorom šírenia kultúry, organizátorom výstav, podporovateľom ochotníckej činnosti, pomocníkom pri budovaní knižníčiek.

Na území Slovenska tak vznikali okresné osvetové zbory a miestne osvetové komisie. V obciach do 500 obyvateľov mali mať tieto komisie 3 členov, v obciach do 2 000 obyvateľov 5 členov a 7 členov mali v obciach nad 10 000 ľudí. Takéto osvetová zbor existovali vo všetkých východoslovenských okresoch a spomínaných päť okresov šarišského regiónu dokázalo pripraviť vydávanie vlastného časopisu. Stal sa ním týždenník Šariš, ktorý mal byť nápmocný okresným osvetovým zborom, mal byť vyjadrením „...vystupňovanejšej organizovanosti, t. j. spojením okresných osvetových zborov celého Šariša vydávaním tohto osvetového vestníku, kde budeme všetky správy pre miestne osvetové organizácie uverejňovať“.²

V prvých číslach týždenníka sa jeho vydavatelia usilovali predovšetkým o sústredenie a súčinnosť maximálneho počtu existujúcich spolkov a organizá-

* Tento príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA č. 1/9214/02.

1 Zákon o okresných osvetových zboroch č. 67 zo 7. februára 1919. Sbírka zákonů ČSR. Praha 1919.

2 Okresný osvetový zbor. In: Šariš, roč. 1, 1930, č. 3 (18.1.), s. 2.

cií, ktoré mali do činenia s osvetovou a kultúrnou prácou v danej oblasti. V roku 1932 prešiel časopis pomerne prirodzene a plynulo pod záštitu Národochospodárskeho zboru pre Šariš, jeho orientácia sa nezmenila, usiloval sa byť i naďalej nepolitickým spoločensko-kultúrnym týždenníkom, ale v zameraní novín bola zreteľnejšia snaha aj o podchytanie národochospodárskej problematiky.³

V roku 1931 bol totiž na základe iniciatívy Milana Hodžu založený Národochospodársky ústav pre Slovensko a Podkarpatskú Rus. Cieľom tejto inštitúcie bolo podchytia a koordinovať jednotlivcov i inštitúcie, ktoré by mohli prispeť k hospodárskemu povzneseniu Slovenska. Od tejto inštitúcie sa potom odvýalo zakladanie regionálnych národochospodárskych zborov, ktoré mali na základe detailného poznania miestnych pomerov a regionálnych potrieb reagovať a vyvíjať iniciatívu na zlepšenie ekonomickej situácie v krajinе. Aj keď sa protagonisti hnútia usilovali o jeho nepolitickú podobu, v konečnom dôsledku malo veľa spoločných črt s predstavami slovenských agrárnikov o povznesení hospodárstva na Slovensku a mnohí jeho aktívni propagátori boli aj členmi agrárnej strany. No v podobách regionalistickej politiky sa im podarilo zaujať a ovplyvniť veľmi široký okruh ľudí, dokázali v miestnych pomeroch pracovať naozaj bez stranických predsudkov a ich zdôrazňovanie nepolitickosti nebolo frázou. Možno to súviselo s tým, že reagovali na konkrétné potreby ľudí v danej dobe, videli nevyhnutnosť drobnej práce na najnižšej úrovni, ich úsilie bolo celkom konkrétné a adresné, pre obyvateľov regiónu „*zrozumiteľné*“.

Národochospodársky zbor pre Šariš a susedné okresy, ktorý bol založený 19. apríla 1931 v Prešove, sa stal súčasťou tohto širšie koncipovaného regionalistického snaženia a keď sa ujal v roku 1932 vydávania týždenníka Šariš, novinám to iba prospelo. Šariš bol naďalej nepolitickým týždenníkom pre spoločenský, kultúrny a hospodársky život, ako sa uvádzalo v jeho tiráži, hospodárske komentáre a hodnotenia sa však stali fundovanějšie a mali koncepcnejší charakter. V rokoch 1930 - 1933 bol zodpovedným redaktorom tohto týždenníka spisovateľ Alexander Križka.⁴

V roku 1934 bol zreorganizovaná redakčná rada časopisu, okruh jeho tvorcov a spolupracovníkov bol stabilizovaný a noviny primeraným spôsobom plnili úlohu koordinátora kultúrnych, spoločenských a ekonomických aktivít regiónu. Takmer bez zmien vychádzal týždenník pravidelne okrem každoročnej dvojtýždňovej prestávky v auguste až do 14. októbra 1938, keď vedenie Šariša

3 Bližšie viď Hudečková, V.: Národochospodársky zbor pre Šariš a jeho činnosť v okrese Sabinov v 30. rokoch 20. storočia. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Zost. M. Pekár. Prešov : Manacon, 2002, s. 53-62.

4 Bily, M.: Podiel východoslovenských literárnych periodík medzivojnového obdobia na formovaní literárneho vedomia. In: Nové obzory 32. Košice 1991, s. 99-109.

prevzal národný výbor. Zrejme politické zmeny, ktoré boli dôsledkom vyhlásenia autonómie, pôsobili nepriaznivo a ukázala sa potreba prerušiť vydávanie týždenníka. Predstavitelia regionálneho národochospodárskeho zboru prejavili ochotu pokračovať v začatej práci a nevzdávať sa osvedčených organizačných foriem v komunálnej politike. Vyjadrením tejto snahy bola návšteva zástupcov okresných zborov u predsedu slovenskej vlády J. Tisu 31. októbra 1919, kde novej autonómnej vláde tlmočili svoju ochotu pokračovať v rozvíjaní národochospodárskych aktivít aj v novej situácii. Pri tejto príležitosti zdôrazňovali, že ich vklad by mal byť prirodzený, lebo v programových vyhláseniach politických predstaviteľov je práca pre oživenie slovenského hospodárstva považovaná za prvoradú úlohu: „*Vítame osamostatnenie Slovenska v rámci ČSR ako veľký pokrok smerom decentralizácie aj na poli hospodárskom... sme presvedčení, že aj nové autonómne Slovensko bude uplatňovať myšlienku decentralizácie, ktorá umožní brať účasť všetkým krajom Slovenska na hospodárskych výhodách tejto premeny... Prosíme slovenskú vládu o to, aby dala národochospodárskym župám potrebnú autoritu a aby im poskytla pomoc mravnú aj hmotnú.*“⁵

Politické pomery však v nasledujúcich mesiacoch neboli priaznivé pre tento druh aktivít, a tak činnosť národochospodárskeho zboru zanikla, rovnako ako v závere roka 1938 prestal vychádzať aj týždenník Šariš.

Za desaťročie svojho vychádzania sa periodikum Šariš vyprofilovalo do podoby týždenníka, ktorý nezaostával svojou štruktúrou, ale ani úrovňou a obsahom za časopismi celoštátneho významu.

Úvodníky neboli písané ako pravidelné komentáre redakcie, ale aktuálne reagovali na udalosti dňa. Tak boli úvodníkom významné komentované správy o rokovaniach národochospodárskych zborov v okrese, o činnosti niektorej jubilujúcej kultúrnej inštitúcie (divadla, spolku) alebo významnej osobnosti, späť s regiónom. Takýto charakter majú príspevky o Belovi Kleinovi-Tesnoskalskom⁶, o jubilujúcim prešovskom spevokole Smetana⁷ alebo to boli bilancujúce úvahy na konci školského roka či pri iných príležitostiach. Postupne sa na prvú, úvodníkovú stránku dostali všetky dôležité oblasti, ktoré boli v centre pozornosti vydavateľskej inštitúcie, teda národochospodárskeho zboru.

Pevné miesto v štruktúre týždenníka mali pravidelné rubriky, ako bola napr. stručná rekapitulácia najdôležitejších domáčich udalostí pod názvom Z domova, ktorá sa nachádzala obyčajne ako stĺpec na prvej strane. Veľmi krátku infor-

5 Regionálny výbor Nársborov u min. predsedu slovenskej vlády dr. Tisu a u min. hospodárstva Teplianského. In: Šariš, roč. 9, 1938, č. 44 (11.11.), s. 1.

6 B. Klein-Tesnoskalský, prešovský spisovateľ, 80 ročný. In: Šariš, roč. 4, 1933, č. 12 (25.3.), s. 1.

7 10 rokov spevokolu Smetana v Prešove. In: Šariš, roč. 4, 1933, č. 23 (10.6.), s. 1.

máciu o zahraničnom dianí našiel čitateľ vo vnútri čísla pod názvom Zo zahraničia, zvyčajne bola uverejňovaná na druhej strane. Pravidelné miesto mala v Šariši rubrika Národochospodársky zbor, ktorá plnila úlohu komplexnej informácie o dianí v národochospodárskych organizáciách regiónu.

Rovnaký zámer sledovali vydavatelia aj zaradením rubriky Školský obzor, vyčerpávajúco a pohotovo reagujúcej na každodenné úlohy školy. Okrem bežných informácií o kolobehu školských povinností boli v rubrike informácie o konkurzoch na učiteľské miesta.⁸

Podstatnú časť týždenníka tvorili hodnotiace komentáre, venované najrozličnejším udalostiam v regióne z oblasti kultúrnej, spoločenskej, hospodárskej, zo spolkového diania a pod. Osobitne sa prispievatelia venovali rozličným regionálnym výročiam alebo priebehu osláv rozličného druhu. Za pozornosť totiž stojí skutočnosť, že to neboli len oficiálne štátne výročia a spôsob, akým boli v jednotlivých článkoch pripomínané a hodnotené tieto i ostatné udalosti, späť napr. s náboženským dianím všetkých cirkví, je dôkazom istej tolerancie a výchovy občianstva k nej. Tak, ako sa dokázali v týždenníku nadchňúť pre myšlienku založenia Židovského múzea v Prešove ako ojedinej kultúrnej ustanovizne na Slovensku⁹, tak dokázali privítať prenesenie sídla evanjelického biskupstva z Liptova do Prešova v roku 1930, lebo to považovali za jednu z možností prispieť k rozvoju mesta a okolia.¹⁰

V obsahu najmä prvých troch ročníkov Šariš dominovala problematika školstva, kultúry a osvety. V tomto trende pokračovali jeho vydavatelia aj po prevzatí Šariša Národochospodárskym zborom pre Šariš. Aj keď by sa mohlo zdať, že orgán národochospodárskej inštitúcie nebude klášť dôraz na problematiku školstva a kultúry, opak bol pravdou. Sami vydavatelia týždenníka Šariš to zdôvodňovali nasledovne: „*Národochospodársky zbor pre Šariš vzal do svojho programu i školskú otázku. Zdanlive by školstvo nepatrilo do vecí národochospodárskych, ale v skutočnosti tieto dve veci veľmi úzko súvisia. Len vyskolený, vzdelený občan môže byť i dobrým hospodárom. O význame školstva, menovite ľudového školstva, nie je treba podrobne hovoriť. Dnes tento význam pozná každý a vie, čo znamená zriadené školstvo pre jednotlivca, rodiny, obce, cirkvi, pre národ i štát.*“¹¹

Aj v množstve ďalších zásadných a programových článkov bola zdôrazňovaná táto prvoradá úloha národochospodárskeho hnutia: „*Zvýšenie úrovne života nášho ľudu prevádzza sa niekoľkým spôsobom. Najdôležitejšie sú: riadne*

8 Súbeh na učiteľské stanice, In: Šariš, roč. 3, 1932, č. 32 (27.8.), s. 6.

9 Novostavba židovského múzea v Prešove. In: Šariš, roč. 1, 1930, č. 15, (12.4.), s. 4.

10 Prešov sídlom evanjelického biskupstva. In: Šariš, roč. 1, 1930, č. 18 (3.5.), s. 2.

11 Ľudové školstvo v Šariši. In: Šariš, roč. 7, 1936, č. 15 (10.4.), s. 1.

a účelne vybudované školstvo, riadna činnosť kultúrnych slovenských spolkov, ktoré sa nezavárajú s ich kultúrnym programom do ulyty, výstavy, stavby verejných a školských budov...¹²

Pravidelne boli sledované každodenné i výnimočné problémy, ktoré sprevádzali školský proces. Zriaďovanie nových škôl, výstavba školských budov, kritika nevyhovujúcich školských prevádzok boli pravidelnými témami týždenníka. V roku 1933 bola otvorená kampaň za vybudovanie novej budovy pre Štátnu ľudovú školu v Prešove, ktorá sa tiesnila v prepožičaných priestoroch. Do kampane sa zapojili rodičia, ktorí o naliehavosti začiatia stavby písali priamo do týždenníka Šariš¹³. Otázkam ľudového školstva bolo venované aj manifestačné zhromaždenie Národochospodárskeho zboru pre Šariš, usporiadane 29. marca 1936. Jeho organizátori chceli dôrazne upozorniť na pretrvávajúce nedostatky pri budovaní škôl v okrajových oblastiach regiónu a na dôležitosť permanentnej starostlivosti o výchovno-vzdelávací proces na Slovensku.¹⁴

V Šariši bola pravidelne sledovaná činnosť rodičovských združení ako novej a mimoriadne osožnej inštitúcie pre skvalitnenie výchovy a vzdelávania. Bol to nový fenomén v školskej praxi, týždenník sa preto podujal objasniť zábery, ktoré propagáciou a zriaďovaním tejto formy spolupráce so školou sledovala štátna školská politika. V množstve informačných príspevkov bola verejnosť starostivo informovaná o práci rodičovských združení na školách. Podrobne referovali v týždenníku Šariš napríklad o zriadení rodičovského združenia pri prešovskom evanjelickom kolégium, o jeho organizačnej štruktúre a zložení funkcionárskeho aktívum.¹⁵

Pozornosť bola venovaná aj rodičovským združeniam na vtedajších ľudových školách. Vo fáze príprav na ich zakladanie pomáhal Šariš odborne pripraviť učiteľské kolektívy i rodičovskú verejnosť a oboznámiť ich s predstavami ministerstva školstva o význame a charaktere celej akcie. Uverejňované boli odborné články o potrebe súčinnosti školy a rodiny: „Je žiaduce neustále spolupôsobenie rodičovského domu v diele školy. Iba touto spoločnou prácou sa môže vychovať zdárny človek... Význam združení je prispiet' k vytvoreniu zdravej a silnej generácie.“¹⁶

V pravidelnej rubrike Školský obzor sa uskutočnila v roku 1931 - 1932 diskusia o potrebe zakladať rodičovské združenia na všetkých typoch škôl. Týždenník Šariš usporiadal anketu o význame združení, prijímal ohlasy a odpove-

12 Naše noviny a nás program. In: Šariš, roč. 7, 1936, č. 3 (18.1.), s. 1.

13 Stavba št. Ľudovej školy v Prešove opäť ohrozená. In: Šariš, roč. 4, 1933, č. 23 (10.6.), s. 1.

14 Ľudové školstvo v Šariši. In: Šariš, roč. 7, 1936, č. 15 (10.4.), s. 1.

15 Rodičovské združenie pri ev. kol. gymnáziu v Prešove. In: Šariš, roč. 2, 1931, č. 5 (31.1.), s. 4.

16 Rodičovské združenie v Lemešanoch. In: Šariš, roč. 2, 1931, č. 3 (17.1.), s. 4.

de, prvé skúsenosti, odborní spolupracovníci ich vyhodnocovali a oboznamovali s výsledkami ankety opäť svojich čitateľov.¹⁷

Šarišské okresy, no najmä mesto Prešov boli veľmi hrdé na pomerne rozvinuté stredné školstvo. Možno povedať, že o živote a dianí na prešovských stredných školách boli čitatelia pravidelne informovaní. V roku 1931 boli na prešovskom učiteľskom ústave prvý raz overované nové predpisy na maturitné skúšky, nakoľko boli koncipované na základe návrhu pedagógov tejto školy a po schválení nadobudli platnosť pre celé územie Slovenska. V článku Zkúšky dospelosti na učiteľských ústavoch¹⁸ boli nové predpisy i ich oprávnenosť patrične vyzdvihnuté.

Takmer nepretržitú pozornosť venoval týždenník Šariš Rožníckej škole v Orkucanoch (Sabinove). Nebolo to iba tým, že jej riaditeľ Ing. J. Křížek bol popredným funkcionárom národnohospodárskeho zboru a aktívnym prispievateľom tohto periodika, ale najmä výsledkami, ktoré škola dosahovala v celoslovenských ukazovateľoch. Bol to nielen záujem o možnosť štúdia na škole, ale aj dopyt po jej absolventoch a v neposlednej miere široká škála miemoškolských aktivít, ktoré boli usporadúvané na pôde tejto odbornej školy a významne ovplyvňovali poľnohospodárske experimentátorstvo a novátorské metódy v ovocinárstve, pri pestovaní nových druhov plodín, priekopnícke metódy pri využívaní poľnohospodárskej pôdy a podobne.

Dobré meno školy zabezpečovala aj rozsiahla prednášková činnosť pre verejnosť a ako sa uvádzá v jednom z hodnotiacich príspevkov, za prvých päť rokov existencie nového štátu „...profesorský a úradnícky zbor školy usporiadal 1698 prednášok po dedinách východného Slovenska, ktoré si vypočulo 111.500 osôb, ďalej usporiadal 36 zemedelských kurzov pre samostatných praktických zemedelcov, ktorých sa zúčastnilo 1190 osôb a udelené bolo 12.000 odborných porád, na čom mala podiel aj Zemedelská poradňa, zriadená pri škole.... Členmi zboru napísané bolo na stá odborných článkov a pojednaní do četných odborných časopisov, vydané praktické príručky pre zemedelcov... Školské hospodárstvo je tak vedené, aby mohlo byť vzorom každému zemedelcovi. Je primerane výnosné a všetky moderné stroje a zariadenia si platí zo svojho výnosu, škola a školské hospodárstvo zúčastnilo sa aj na početných výstavách po celej republike...“¹⁹

V týždenníku Šariš bola sledovaná aj situácia v oblasti ubytovania študujúcej mládeže. Výstavba nových a rozširovanie existujúcich ubytovacích kapacít

17 Anketa o rodičovských sdruženiacach. Hlasy verejnosti o pomere školy a domova. In: Šariš, roč. 2, 1931, č. 5 (31.1.), s. 3.

18 Šariš, roč. 2, 1931, č. 10 (7.3.), s. 5.

19 Čermák, F.: Hospodárske školy a ich význam. In: Šariš, roč. 5, 1934, č. 23 (16.6.), s. 1.

boli predmetom mnohých úvah, nakoľko stredné školy boli v medzivojnovom období navštevované zo širokej spádovej oblasti. Po celé obdobie existencie týždenníka Šariš nachádzala na jeho stránkach priestor nielen problematika obsahu školskej výchovy, ale aj celá škála sprievodných okolností, sociálne problémy, regionálne osobitosti, späť s existenciou stredných škôl.

Pravidelne reagoval týždenník Šariš aj na dianie medzi vysokoškolskou mládežou, ktorá sice študovala mimo regiónu, ale mnohé svoje kultúrne a spoľočenské aktivity uskutočňovala v mieste svojho bydliska. Koordinátorom týchto aktivít východoslovenských vysokoškolákov bol Spolok východoslovenských akademikov. O podobách ich rozmanitej činnosti nachádzame v jednotlivých číslach týždenníka pravidelné správy.²⁰ Týždenník Šariš sa uchádzal o koordináciu činností vysokoškolskej mládeže na území kraja, kde sa sice vysoká škola vtedy nenachádzala, ale vysokoškolskí študenti predstavovali budúcu generáciu inteligencie v regióne a funkcionári národnohospodárskeho zboru v nich videli organizátorov spoľočenských, hospodárskych a kultúrnych aktivít v nasledujúcom období.

Spolok východoslovenských akademikov bol v roku 1933 iníciátorom významnej celoštátnnej rezolúcie, adresovanej národnému zhromaždeniu, v ktorej bola požadovaná predovšetkým rovnosť šancí v prístupe k vysokoškolskému vzdeleniu. Pre adeptov na štúdium z okrajových častí Slovenska bolo vysokoškolské štúdium finančne náročnejšie. Z tohto dôvodu kritizovali východoslovenskí akademici nesplnené sľuby kompetentných miest o založení vysokej školy technického smeru v Košiciach a dožadovali sa, aby bol tento nedostatok buď odstránený alebo kompenzovaný ústretovejšou štipendijnou politikou voči študentom z východných okresov ČSR.²¹

Vysokoškoláci z regiónu Šariša pracovali aj v tzv. šarišskej skupine slovenského akademického spolku Detvan a počas prázdnin v roku 1933 urobili v 27 dedinách východného Slovenska sociologický prieskum o úrovni hospodárstva, úrovni poľnohospodárstva, ale aj o pomeroch v kultúre. Jeho stručné výsledky boli na stránkach Šariša publikované, ale poslúžili najmä miestnym i ústredným funkcionárom národnohospodárskeho zboru ako pomerne komplexný a aktuálny materiál pre formulovanie programových dokumentov.

Počas celého obdobia vychádzania Šariša bol na jeho stránkach poskytovaný publikáčny priestor aktivitám Matice slovenskej v Prešove. Jej ustanovujúca schôdza sa v Prešove konala hned' v novembri 1920, začala rozsiahlu ľudovýchovnú a kultúrnu činnosť a veľká časť jej členstva pokladala vstup do Matice

20 Snemovanie východoslovenského študentstva v Prešove. In: Šariš, roč. 4, 1933, č. 34 (9.9.), s. 1.

21 Snemovanie východoslovenského študentstva v Prešove. In: Šariš, roč. 4, 1933, č. 34 (9.9.), s. 1.

slovenskej za „verejné prihlásenie sa do tábora slovenského“.²² Až do založenia Okresného osvetového zboru v Prešove v roku 1923 plnila Matica slovenská úlohu koordinátora spolkového života v meste, ovplyvňovala všetky záujmové a kultúrne sféry spoločenskej činnosti.

Na jej čele boli na začiatku mnohí príslušníci českej inteligencie, ktorí popri slovenských aktivistoch pomáhali „*poslovenčiť Slovensko*“. Prvým predsedom Matice slovenskej bol P. Gallo, škôldozorca, poprednými funkcionármi boli stredoškolskí učitelia L. Thomka, R. Voborský, S. Treybal, J. Kavalír, L. Rydlo a ī.

Pričinením Matice slovenskej bola v Prešove založená hudobná škola, poniadali sa koncerty, prednášky, spomienkové večery, venované významným domácim i svetovým predstaviteľom kultúry. Táto činnosť nemala len nezáväznú popularizačnú podobu. O vyspelosti a kvalitách funkcionárskeho zboru tejto organizácie svedčí napr. odborná prednášková činnosť, venovaná náročnejšiemu publiku. V roku 1931 bola usporiadaná prednáška o slovenskom historiografovi V. F. Sasinkovi²³, voľný cyklus venovaný českej a slovenskej filozofii, ale aj prednášky venované domácej i zahraničnej hudobnej tvorbe. V 30. rokoch bol predsedom Matice slovenskej Jozef Koreň.

Neprislúcha nám na tomto mieste hodnotiť celú škálu aktivít Matice slovenskej v regióne, skôr sme chceli upozorniť, ktoré z jej činností boli zaujímateľné pre národochospodárske regionálne hnutie a na akých participovalo. O tom hovorili pravidelné komentáre v týždenníku, správy z výročných či slávnostných schôdzí a pod.

Týždenník Šariš, ktorý v 30. rokoch vychádzal v Prešove, patril k periodikám, ktoré mali vo svojej kategórii celoslovenskú úroveň. Plnil úspešnú koordinátorskú úlohu pre spoločenské, národochospodárske i kultúrne aktivity a jeho existencia je významným svedectvom o postupnej pozitívnej premene sociálno-politickej i kultúrnej klímy na východnom Slovensku. Pred čitateľov predstupoval s vyhranou ambíciou podieľať sa na rozvoji hospodárskeho a kultúrneho života v danom regióne a s odstupom času možno povedať, že táto ambícia bola napíňaná.

22 Prchlík, Fr.: Z histórie spolkového života v Prešove. In: Šariš, roč. 1, 1930, č. 35 (13.9.), s. 2.

23 Valné zhromaždenie Matice slovenskej v Prešove. In: Šariš, roč. 2, 1931, č. 9 (28.2.), s. 3.

Wochenblatt Šariš und kulturell-gesellschaftliche Arbeit in der Region Šariš in den 30-er Jahren des 20. Jahrhunderts

Zusammenfassung

Der Beitrag befasst sich mit der Stelle und der Bedeutung des Wochenblattes Šariš in den 30-er Jahren des 20. Jahrhunderts und mit seinen Verdiensten bei der Entfaltung der kulturellen und öffentlichen Arbeit in der Region Šariš/Scharisch. Das Wochenblatt wurde durch den Národochospodársky zbor pre Šariš a susedné okresy/Wirtschaftlichen Verein für Scharisch und benachbarte Kreise herausgegeben. Inhaltlich orientierte es sich zu den Aktivitäten, die zur Erhöhung des wirtschaftlichen Niveaus führten. Unsere Aufmerksamkeit widmet sich dem anderen, genau so wichtigen Gebiet, und zwar dem kulturell-gesellschaftlichen. Wir beschreiben hier die Wichtigkeit der öffentlichen Wirkung des Wochenblattes, seine Zuwendung der Schulpolitik, der volkstümlichen Arbeit, sowie der einzelnen Kulturbereichen.

Autor: PhDr. Viera Hudečková, CSc.
Katedra dejín
Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity
Ul. 17. novembra č.1
081 16 Prešov

Recenzent: Doc. PhDr. Imrich Michnovič, CSc.
(Prešovská univerzita v Prešove,
Fakulta humanitných a prírodných vied)

„RIEŠENIE“ ŽIDOVSKÉJ OTÁZKY V OKRESOCH ZEMPLÍNA V PRVÝCH DVOCH ROKOCH EXISTENCIE SLOVENSKEJ REPUBLIKY (1939 - 1940)*

IMRICH MICHNOVIČ

S viac-menej zahmlenou, skrytou a nesystematickou antisemitskou kampaňou sa aj na území okresov Zemplína stretávame už pred 14. marcom 1939. Je tiež nesporné, že väčšina nových militantných antisemitských podnetov sa sem dostávala už od začiatku 30. rokov predovšetkým z hitlerovského Nemecka. Avšak vzhľadom na demokratický charakter ústavy predmníchovského Česko-slovenska a kresťanskú podstatu tu žijúceho obyvateľstva tieto tendencie nenačádzali u obyvateľov okrem ojedinelých stúpencov profašistických ideí širší, výraznejší vplyv.

Až nástupom totalitného politického systému na Slovensku po 6. októbre 1938, po postupnej likvidácii demokratických občianskych práv a slobôd sa stále otvorenejšie dostávala na program dňa aj židovská otázka a najmä úvahy o jej „riešení“. Ani nie mesiac pred vyhlásením samostatnosti Slovenskej republiky sa na margo tejto otázky vyjadril aj predseda autonómnej vlády dr. Jozef Tiso, keď v prednesenom vládom vyhlásení okrem iného konštatoval, že jej „riešenie je vecou už najbližších dní. Je to otázka už viac-menej medzinárodného charakteru, nakoľko sa ňou dnes zapodieva už každý národ. Nevyhýba sa riešeniu židovskej otázky ani národ slovenský... Je dôkazom vyspelosti nášho národa, že napriek všetkým posudzovaniám národ slovenský vyčkal zákonité riešenie otázky židovskej a ja ubezpečujem národ slovenský, že pri riešení tohto nič iné nás nebude viesť, ako záujem slovenského národa.“¹

V „záujme“ tohto národa, rešpektujúc príslušné nariadenie ministerstva vnútra z 23. marca 1939 o zaistovacom väznení nepriateľov slovenského štátu, boli „povinní telesne pracovať vo všeuzitočných prácach“ vybrané osoby z radov politickej opozície. Je len samozrejmé, že medzi nimi boli aj tí príslušníci židovskej komunity („neárijskí“ občania), ktorí príslušným štátnym orgán-

* Tento príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA č. 1/9214/92 a je pokračovaním nášho príspevku: Prejavys antisemitizmu v okresoch Zemplína v období autonómie Slovenska (6.10.1938 - 14.3.1939). In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Zost. M. Pekár. Prešov : Manacon, 2002, s. 62-70.

1 Predseda vlády dr. Jozef Tiso prečítał v Sneme vládne vyhlásenie. In: Národné noviny, 22. februára 1939.

nom boli dostatočne známi nielen z politických aktivít v rámci sionistických strán, ale aj z činnosti v niektorých ľavicových stranách, najmä komunistickej a sociálnodemokratickej. Preto z podnetu okresných organizácií Hlinkovej gardy vzniklo aj na území východného Slovenska niekoľko pracovných táborov, medzi nimi aj jeden pri Humennom. Mnohí Židia zo Zemplína boli umiestnení aj v zaistňovacom tábore v Ilave.²

Tieto, ale aj v niektoré ďalšie právne normy prijaté do konca marca 1939 (o ustanovení prechodného dozoru a vnútenej správy na veľkostatky, o mimořiadnych zásahoch do oprávnení hostinských a výčapníckych živností) mohli byť, a treba dodať, že aj boli použité proti Židom, hoci v nich neboli explicitne menovaní. Takúto zastretú formu aplikácie úradného nariadenia adresovaného náčelníkom okresných úradov nachádzame aj v „*dôvernom*“ prípise ministra hospodárstva G. Medrického z 24. marca 1939 vo veci personálneho zloženia živnostenských spoločenstiev a grémii. Oprávnene sa predpokladalo, že vo väčšine spoločenstiev k takejto reorganizácii došlo už po 6. októbre 1938, avšak tam, kde to do vzniku Slovenskej republiky neuroobili, resp. „*neprispôsobili sa novým pomerom*“, sa v uvedenom prípise upozorňuje, že je to treba vykonať „*najmä teraz po 14. marci 1939 a najmä tam, kde zloženie predstavenstiev nedáva záruku toho, že sa činnosť spoločenstva bude vyvíjať v duchu kresťanskom, v duchu nového slobodného Slovenska.*“³

S jeho obsahom, ako to dokladajú archívne fondy a dobová tlač, okamžite oboznámili okresné živnostenské spoločenstvá aj náčelníci okresných úradov na území Zemplína. Ústretovo vykonali, čo sa od nich žiadalo, a v nejednom prípade išli aj za rámec tejto požiadavky. Avšak niektoré živnostenské spoločenstvá, ako napríklad stropkovské, aj v tejto chvíli reagovali na výzvu ministra Medrického značne oneskorene. „*Novým pomerom*“ sa prispôsobili až koncom júna 1939 opatrením, že „*starosta spoločenstva sprostil všetkých členov - Židov ich funkcií, ktoré vykonávali ako náimestníci starostu, členovia výboru, náhradníci a pod. Namiesto týchto sú povolaní kresťania a takto aj v tunajšom spoločenstve bude sa postupovať na budúce v duchu kresťanskem spravodlivo podľa kresťanských a zákonných zásad.*“⁴

2 Štátny archív (ŠA) Prešov, pobočka Vranov nad Topľou, fond Okresný úrad Vranov (OÚV), č. 575/39 prez. Porovnaj tiež: MICHNOVIČ, I.: Vranov nad Topľou v 20. storočí (Časť prvá: do roku 1948.) Vranov nad Topľou : Mesto Vranov nad Topľou, 2002, s. 201. MICHNOVIČ, I.: Humenné v rokoch prvej Slovenskej republiky (1938 - 1944). In: FEDIČ, V. a kol.: dejiny Humenného. Humenné : Redos, 2002, s. 241. MICHNOVIČ, I.: V prvej Slovenskej republike. In: BENKO, J. a kol.: Stropkov. Martin : Gradus, 1994, s. 171.

3 ŠA Prešov, pobočka Vranov nad Topľou, fond OÚV, č. 438/39 prez.

4 Z činnosti Okresného živnostenského spoločenstva v Stropkove. In: Slovenská sloboda, 9. júla 1939.

Výslovne protižidovskou právnou normou sa však stalo až vládne nariadenie č. 36 Sl. z. z 30. marca 1939 o zákaze výroby bohoslužobných a náboženských kresťanských predmetov nekresťanmi a o obchodovaní s nimi. Aj vo viacerých zemplínskych mestečkách boli tito obchodníci početne zastúpení, ale snáď najviac v Michalovciach. Takéhoto zákroku proti nim sa podľa anonymného dopisovateľa Slovenskej slobody (podpísaného ako Slovák) už dávno domáhala aj „*michalovská kresťanská slovenská verejnosc*“. O to väčšie vraj bolo jej sklamanie, že k ich potrestaniu („*tovar im zhabali a vymeriali im značné pokuty peňažité*“) došlo až koncom roku 1939. S týmto nariadením podľa nášho názoru nesporne súvisí aj otvorená antisemitská diktia článku, ktorý pod titulkom Čo ihned treba? publikovala Slovenská sloboda. Jeho autor okrem iného požadoval: „*Okamžite znemožniť, aby Židia menili svoje židovské mená na árijské. Vytiahnuť na svetlo všetkých Icikov, Móricov, Sáry a Rebeky a primútiť židovstvo, aby na svojich vizitkách nosilo iba svoje typicky židovské meno.*“⁵

Za prelomové opatrenie proti Židom sa nepochybne považuje až vládne nariadenie č. 63 Sl. z. z 18. apríla 1939 o vymedzení pojmu Žid a usmernení počtu Židov v niektorých slobodných povolaniach. Ale ani ďalšie vládne nariadenia, ako napr. nariadenie č. 73 Sl. z. o politických zbohatlích či nariadenie č. 74 Sl. z. (obe z 24. apríla 1939), ktorým boli Židia vylúčení z verejných služieb, už nikoho nenechávali na pochybách, akým smerom sa bude v nasledujúcich mesiacoch a rokoch uberať legislatíva Slovenskej republiky.⁶

Nárast antisemitských nálad, ktoré boli do krajinosti vybičované týmito a obsahovo podobnými úradnými opatreniami, čoraz častejšie sledujeme aj v okresoch Zemplína. Za také môžeme považovať napríklad útoky na synagógy v niektorých obciach Zemplína (Čemernom, Soli).⁷ Nepovažujeme za náhodné, že z počtu 58 obyvateľov vranovského okresu, ktorí sa 30. mája 1939 dostali do zoznamu „*nepriateľov*“ štátu, takmer polovica (25) boli Židia. Taktiež ako „*pochopiteľné*“ sa javí rozhodnutie Notárskeho úradu vo Vranove, keď zo šiestich hostinských a hotelových živností vo vlastníctve vranovských Židov sa rozhodol ponechať len jeden židovský podnik, aj ten iba „*.... vzhľadom na jeho košernú kuchyňu pre potreby židovského obyvateľstva a cestujúcich Židov*“.

5 Židia nesmú vyrábať bohoslužobné predmety. In: Slovenská sloboda, 6. apríla 1939. Proti Židom treba bojovať dôsledne. In: Slovenská sloboda, 30. decembra 1939. Čo ihned treba? In: Slovenská sloboda, 6. apríla 1939.

6 Slovenský zákonník, roč. 1939, čiastka 14, 20. apríla 1939, s. 77 a 88. Porovnaj: Noví, vymazanie a presídlenie advokáti. In: Slovenská sloboda, 5. apríla 1939. Vláda spĺňa želanie národa. In: Slovenská sloboda, 5. apríla 1939. Schválený je židovský zákon. In: Slovenská sloboda, 19. apríla 1939.

7 ŠA Prešov, pobočka Vranov nad Topľou, fond OÚV, č. 348/39 prez. Demolovali synagógu v Čemernom. In: Slovenská sloboda, 25. apríla 1939.

V zdôvodnení tohto kroku sa uvádza, že „... potreba obyvateľstva obce a jeho vidieku nevyžaduje taký počet týchto živností, ... takže viac živností v rukách židovských nie je potrebné a len prispieva k nadmernému používaniu alkoholických nápojov, čo nie je žiaducné.“⁸ S takýmto postupom sa začiatkom júla 1939 stotožnilo aj Okresné živnostenské spoločenstvo vo Vranove, keď súhlasilo s odňatím živnosti vďove Rézi Amselovej s poukázaním, že menovaná „... nie je vôbec odkázaná, aby prevádzala živnosť hostinskú a výčapnícku, a verejný záujem vyžaduje, aby bolo umožnené sociálne slabším uplatniť sa na poli živnostenskom. Horemenovaná nie je zárukou, že živnosť hostinskú a výčapnícku nevyužije na ziskuchtivost.“⁹ Totožný postup a obsah majú všetky ďalšie žiadosti o ponechanie živností. V podstate to boli prvé kroky na ceste k arizácii židovského majetku, keďže do likvidovaných hotelových, hostinských a výčapníckych živností boli dosadzovaní tzv. dočasní správcovia, budúci arizátori.

Do tejto atmosféry zapadajú aj stále ostrejšie útoky proti michalovským Židom za to, že „... mondokujú ... v rýdzo slovenskom meste po maďarsky, že ... na korze na ulici Štefánikovej možno vidieť najmä večer stovky židovských chlapcov a dievčat, ktorí švandrkujú len po maďarsky.“¹⁰ Otvorene protižidovský podtón mal aj útok na prekrsteného michalovského Žida Alojza Dostála a jeho manželku, vlastniacich súkromnú hudobnú školu, keďže v Michalovciach „namiesto tejto židovskej školy mohol by učiť učiteľ Slovák, ktorý dosiaľ märne zápasil s tažkou konkurenciou spomenutého Žida a Židovky.“¹¹

Ľudsky i profesne sa lekárov - Židov pôsobiacich v mestečkách Zemplína tvrdo dotklo vládne nariadenie z 25. júla 1939 o usmernení počtu Židov vo výkone lekárskej praxe, ktorým sa stanovilo, že celkový počet lekárov - Židov nesmie prekročiť štyri percentá členov lekárskej komory. Len z „... dôvodov nevyhnuteľne potrebných a verejného záujmu, alebo iného osobitného zreteľa hodných dôvodov, môže ministerstvo vnútra po vypočutí lekárskej komory, ponechať Židov aj nad počet, ktorý je prípustný.“¹² Najcítelnejšie toto nariadenie zasiahlo lekárov pôsobiacich v michalovskej a humenskej nemocnici, ale útokom a následnému prepúšťaniu neunikli ani okresní a obvodní lekári, lekárnicia a pôrodné asistentky židovského pôvodu i v ďalších mestečkách.¹³

8 ŠA Prešov, pobočka Vranov nad Topľou, fond OÚV, č. 575/39 prez.

9 ŠA Prešov, pobočka Vranov nad Topľou, fond OÚV, č. 477/39 prez.

10 Nenapraviteľní sú Židia v Michalovciach. In: Slovenská sloboda, 25. júna 1939.

11 Michalovce budú mať slovenskú súkromnú hudobnú školu. In: Slovenská sloboda, 1. júla 1939. Ako je to so židovskou hudobnou školou v Michalovciach? In: Slovenská sloboda, 2. septembra 1939.

12 Vláda prevádzka ďalšie odstranenie Židov. In: Slovenská sloboda, 27. júla 1939.

13 V humenskej nemocnici bol útok zameraný na odstranenie jej riaditeľa dr. G. Házayho (Slováka do humenskej nemocnice. In: Slovenská sloboda, 23. júna 1939.). Vo Vranove bol prepustený

S vypuknutím druhej svetovej vojny zosilnelo i v Zemplíne spravodajské sledovanie Židov a neustával záujem o tých, ktorí sa vrátili z ilavského väzenia. Na program dňa sa dostala aj citlivá otázka odvodovej (brannej) povinnosti, ktorá v ich prípade bola nahradená pracovnou povinnosťou.¹⁴ Pod tlakom vzniknutej situácie, ku ktorej došlo po prepadnutí Poľska nacistickým Nemeckom a v súvislosti s účasťou slovenskej armády na tomto ťažení po jeho boku, bol stále zrejmnejší tlak, aspoň takto ho formulovali viaceré prejavy politickej reprezentácie, na „úplné a konečné riešenie židovskej otázky“.¹⁵ Nie sice po prvý raz, ale tentokrát nesporne s väčšou razanciou sa konštatuje, že „... slovenská kresťanská verejnosť s najväčším uspokojením prijala už dávno čakané rozhodnutie, aby Židia boli zaradení do pracovných útvarov, čím im je nielen znemožňované zahálať a rozširovať poplašné správy, ale môžu sa naučiť fyzickej práci, ktorú budú musieť vykonávať po ich vyradení z obchodov, živností a vôbec z verejného podnikania a života. Je to správny krok zodpovedných dejateľov naučiť Židov pracovať, lebo rozpinavosť tohto „vyvoleného“ národa už nemala hranic.“¹⁶ Z rozhodnutia vedúcich funkcionárov HSLS a HG boli okresní náčelníci, starostovia miest a obcí Zemplína podobne ako v iných regiónoch vedení k prijímaniu celého radu vyhlášok a nariadení, ktoré sledujú permanentné nastoľovanie židovskej otázky. Podporu nachádzajú nielen v redakcii prešovskej Slovenskej slobody, ale i Slováka, v ústrednom ľudáckom denníku, na stránkach ktorých boli tieto opatrenia takmer denne pertraktované.¹⁷

štátny obvodný lekár Eugen Engel a otvorená nespokojnosť bola vyjadrená na adresu tamojšej „pôrodnej asistentky - Židovky, ktorá chodí pri krstoch do rímskokatolíckeho kostola“. Jednou z mála výnimiek tohto obdobia bol „ústretový“ postoj vranovských Židov voči lekárikovi Zoltánovi Kraemerovi, ktorého sa načas zastali za jeho ochotu „verejne finančne a hmotne podporovať HSLS vo Vranove“ ešte v rokoch prvej ČSR. (MICHNOVIČ, I.: Vranov nad Topľou v 20. storočí..., s. 201.) Do leta 1940 odhal Okresný úrad v Sečovciach v okrese šiestim lekárom - Židom právo vykonávať lekársku prax. (Sečovce. Zost. J. Ordoš. Prešov : L.I.M., 1998, s. 123.)

14 Čo na to hovoria Židia (Postoj Židov k dnešnej medzinárodnej situácii). In: Slovenská sloboda, 8. septembra 1939.

15 Židom treba predpísaať osobitnú daň! (Ostre slová hl. veliteľa Macha. Ako treba chápaať riešenie židovskej otázky). In: Slovenská sloboda, 27. októbra 1939. HG proti posledným zbytkom židomarxizmu a česchoslovakizmu (Hl. veliteľ HG Š. Mach vydal toto nariadenie). In: Slovák, 29. októbra 1939.

16 Každého Žida treba naučiť pracovať (Intervencie za Židov treba vylúčiť - Žid ako Žid). In: Slovenská sloboda, 12. septembra 1939. Obyvateľstvo Slovenska žiada úplné a konečné riešenie židovskej otázky. In: Slovenská sloboda, 15. septembra 1939. Odvody Židov do pracovných táborov. In: Slovák, 3. októbra 1939. Slovo k odvodom Židov. In: Slovenská sloboda, 6. októbra 1939.

17 Židia v Michalovciach dosť nabohatli (Čo bude s michalovskými židovskými trafikami?). In: Slovenská sloboda, 17. septembra 1939. Židovské tabuľky treba vyvesiť na viditeľné miesto (Vyhľáska Okresného úradu v Michalovciach). In: Slovák, 21. septembra 1939. Nemožné pomerly na dvoroch michalovských Židov. In: Slovák, 21. septembra 1939.

Široko koncipované protižidovské zákonodarstvo Slovenskej republiky ob siahnuté nielen v príslušných právnych normách, ale od júla 1939 aj v ústave slovenského štátu nielen sledovalo, ale aj dosiahlo prvky zhodné s princípmi zakotvenými v legislatívach nemeckého nacistického či talianskeho fašistického práva. Týkalo sa to predovšetkým vzťahu ústavy a zákonov k občianskym právam a slobodám, z ktorých bol, ak sledujeme židovskú otázku, vypustený princíp rovnosti. Vypustenie tohto princípu v samom dôsledku bolo očividne namierené predovšetkým proti Židom, ktorým bola odoprená akákoľvek ochrana rasy a ústavná ochrana vôlebe, pretože sa nehlásili ku „*kresťanským a národným zásadám*“ proklamovaným v ústave. Takýto výklad práva znamenal zásadný obrat aj v chápani súkromného vlastníctva jednotlivca. Nemožno totiž nevidieť, že jedným zo základných cieľov slovenskej legislatívy týchto rokov bolo jednoznačne „*ocistenie hospodárskeho života od Židov*“. A práve s radikálnym „*vyriešením*“ tohto problému spájali zákonodarcovia aj „*konečné riešenie židovskej otázky*“ na Slovensku.¹⁸

Tieto tendencie sú viac ako evidentné už od začiatku roku 1940 na celom území Slovenskej republiky, zemplínske okresy nevynímajúc. Stále častejšie sa z hlásení župana Šarišsko-zemplínskej župy v Prešove a z jemu zasielaných hlásení okresných náčelníkov dozvedáme nielen o stave príprav (na v určitých kruhoch slovenskej spoločnosti najžiadanejšiu akciu) na arizáciu židovského majetku, ale aj o predbežných krokoch, ktoré mali tento prevod z židovských do „*árijských*“ rúk uskutočniť čo najrýchlejšie. V podstate už do konca roku 1939 sa i v tejto oblasti vykonal „*slušný*“ kus práce, keď sa okrem iného likvidovali prvé hostinské a výčapnícke živnosti.¹⁹ Avšak „*túžba*“ po ďalšej likvidácii židovského majetku neustávala ani v „*kresťanských kruhoch*“ Zemplína. V situáčnej správe za mesiac marec 1940, ktorú Župnému úradu v Prešove zaslal vranovský okresný náčelník, sa okrem iného uvádza: „*Arizácia židovských podnikov ešte prevádzaná nebola. V každej obci sa však javí o túto vec živý záujem. už boli podané prihlášky cestou HSLS. Väčšina obchodníkov - Židov má povolenie na odpredaj pálených liehových nápojov v zatvorených flašiach, treba im ho odniesť, lebo poškodzuje krémárov - kresťanov.*“ Z tej istej správy sa dozvedáme, že „*Židia sa chovajú veľmi rezervovane, navonok neukazujú nenávist voči Slovenskej republike, alebo terajšiemu štátному režimu, zdanlivým uspokojením berú v známost portadky smerujúce na zlomenie ich*

18 Židovský zákon odhlasovaný (Postupne prejde podnikanie do kresťanských rúk). In: Slovenská sloboda, 4. marca 1940.

19 V hlásení stropkovského okresného náčelníka za mesiac máj 1940 sa konštatuje, že „*v celom okrese jestvujú už len tri židovské hostinské a výčapnícke koncesie, ktoré sú ubytovacími hostincami*“. ŠA Prešov, fond Šarišsko-zemplínska župa (ŠZZ), č. 586/85/40 ŠB.

terajšej nadvlády na poli hospodárskom a hoc aj nedávajú to najavo, zlepšenie ich pomerov úfajú od vývinu udalostí. Toho času vplyv na ľudí, alebo na vývin udalostí v tunajšom okrese nemajú.“²⁰

Pravda, záujem bol o každý židovský majetok, o zmocnenie sa ktorejkoľvek Židmi ovláданej hospodárskej aktivity. Napríklad takmer vo všetkých zemplínskych mestečkách sa stretávame s požiadavkou „*mať konečne mýtnikov - kresťanov*“, keďže výbercami tržnicových poplatkov či už v Humennom, Stropkove, Michalovciach, vo Vranove a inde boli Židia.²¹ Na žiadosť miestnych funkcionárov HSĽS a HG v Humennom nariadol 17. februára 1940 šarišsko-zemplínsky župan Štefan Hašík okresnému náčelníkovi v Humennom, aby pozbavil tamojších Židov možnosti manipulovať s dobytčími pásmi.²² Verejnej publicite sa dostávalo správam o „*lietajúcim trestnom súde*“ na kontrolu predaja v židovských obchodoch, o vynesených rozsudkoch a vymeraných trestoch nad predražovateľmi a pašérkmi mäsa, o domových prehliadkach s cieľom zistíť utajené zásoby potravín a ďalších článkov dennej potreby, o pokusoch „*podplácať gardistov, aby sa vyhli zasluženým trestom*“ a pod.²³ Začiatkom apríla 1940 oznámil Generálny sekretariát HSĽS v Bratislave Župnému úradu v Prešove, že podal návrh na odňatie živnostenských oprávnení židovských majiteľov tlačiarí v Humennom, Michalovciach, Trebišove a Vranove.²⁴ Zároveň sa pokračovalo v ďalšom dosadzovaní vládnych komisárov do verejných lekárni. Vyhláškou Ministerstva vnútra z 9. mája 1940 sa takýto krok uskutočnil vo vztahu k židovským majiteľom lekárni K Apollovi, K nádeji a K bielemu krížu v Michalovciach, K Spasiteľovi v Humennom, K zlatému orlu vo Vranove atď.²⁵

Za viac ako bežný zásah do vlastníckeho práva jednotlivca treba považovať prijatie zákona č. 40 Sl. z. z 22. februára 1940 o pozemkovej reforme. Úradné

20 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, č. 230/85/40 ŠB. Porovnaj: MICHNOVIČ, I.: Vranov nad Topľou v 20. storočí..., s. 202.

21 ŠA Prešov, pobočka Humenné, fond Obecný notársky úrad Humenné, zápisnica Obecného úradu v Humennom z 15. januára 1940. Humenné má mať konečne mýtnikov - kresťanov. In: Slovenská sloboda, 16. februára 1940.

22 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, č. 784/40 prez.

23 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, č. 1095/94/40 ŠB. Lietajúci trestný súd plní svoj cieľ (Po Bardejove do Humenného). In: Slovenská sloboda, 21. mája 1940. Nespokojní Židia (Župný úrad potvrdil rozsúdky nad predražovateľmi v Michalovciach). In: Slovenská sloboda, 21. februára 1940. Židia obchádzajú zákony (Pohon na pašérakov mäsa v Michalovciach). In: Slovenská sloboda, 4. marca 1940. Státičkové pokuty židovským ukryváčom (Na každého príde rad). In: Slovenská sloboda, 26. septembra 1940.

24 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, č. 15954/40 adm.

25 Úradné noviny, č. 23, 18. mája 1940, s. 204-205; č. 56, 30. novembra 1940, s. 704-705. Výkup majetkov maďarských Židov (Slovenská pôda do slovenských rúk). In: Slovenská sloboda, 22. novembra 1940.

noviny postupne zverejňovali Štátnym pozemkovým úradom pripravované Zoznamy židovských statkov, ktoré sa vykupovali v priebehu roka 1940. Záujemcovia o prídel alebo kúpu židovskej nehnuteľnosti boli vyzvaní, aby si podali prihlášky v obvodových úradovniach Štátneho pozemkového úradu, ktoré mali sídlo v Bratislave, vo Zvolene a v Spišskej Novej Vsi. Len v Zozname židovských statkov spišskonovoveskej obvodovej úradovne, vykupovaných v jesennom období roku 1940, sa nachádzali nehnuteľnosti (role, lúky, záhrady, vinice, lesy a iná pôda) 12 majiteľov v 26 katastrálnych územiach štyroch okresov Šarišsko-zemplínskej župy o celkovej výmere 3 110 ha. V Zozname židovských statkov (maďarských štátnych príslušníkov), určených na výkup v obvode tejto úradovne v novembri 1940, sa nachádzali nehnuteľnosti 49 majiteľov v 57 katastrálnych územiach pätnástich okresov tejto župy o celkovej výmere okolo 3600 ha. Vo vzťahu k majetkovému vlastníctvu Židov maďarskej štátnej príslušnosti Štátny pozemkový úrad priamo varoval záujemcov, ktorí „*by boli už vyjednávali s maďarským Židom o kupu v zozname uvedených nehnuteľností, aby neplatili nič, ani závdavku, ... lebo výkupná cena týchto nehnuteľností bude sa platiť z fondu pre pozemkovú reformu ako záruka a náhrada za nehnuteľnosti, ktoré boli odňaté našim roľníkom (utečencom) v Maďarsku.*“²⁶

Od polovice mája 1940 začalo Prezídium Ministerstva vnútra v Bratislave vydávať v súvislosti s blížiacou sa právnou úpravou o židovských podnikoch celú sériu ďalších predpisov, týkajúcich sa tak arizácie, ako aj riešenia židovskej otázky vôle. S ich obsahom boli na pravidelných poradách na úrovni župných a okresných orgánov moci, ale aj na úrovni sekretariátov HG a HSĽS oboznamovaní tí, ktorým pripadla úloha realizovať, ako o tom písala tlač, „*rozsiahlu arizačnú akciu všetkých neslovenských podnikov*“. Neúplná informácia odhadovala, že na Slovensku bolo takýchto podnikov takmer 26 tisíc.²⁷

Že „riešenie“ židovskej otázky malo nielen politické a právne, ale prekvapivo všetkým hospodárske hľadisko, bolo viac ako pregnatne vyjadrené práve v obsahu tzv. arizačného zákona č. 113 Sl. z. z 25. apríla 1940 o židovských podnikoch a Židoch zamestnaných v podnikoch, ktorý nadobudol účinnosť 1. júna 1940. V intenciách tohto zákona pripadla rozsiahla právomoc pripadla ministerstvu hospodárstva a župným úradom.²⁸

26 Úradné noviny, č. 45, 5. októbra 1940, s. 569; č. 55, 23. novembra 1940, s. 691.

27 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, č. 299/40 prez.; č. 1902/40 prez. Úloha úradov a ustanovizní v arizačnom procese. In: Slovenská sloboda, 6. júna 1940. Pripravuje sa rozsiahla arizačná akcia všetkých neslovenských podnikov (26 000 židovských podnikov na Slovensku). In: Slovenská sloboda, 7. júna 1940.

28 Rýchly postup arizačnej otázky (Konferencia županov a župných úradníkov). In: Slovenská sloboda, 4. júna 1940.

Úloha vysvetľovať a zdôvodňovať ciele tohto zákona pre široké vrstvy obyvateľstva pripadla predovšetkým dennej tlači. Nie náhodou sa v letných mesiacoch roku 1940 venuje tejto problematike vo zvýšenej miere aj prešovská Slovenská sloboda. Redakcia pravidelne publikovala články, v ktorých sa opakovala známa téza arizačného zákona, že cieľom je, aby „*hospodársky život na Slovensku bol postupne zbavovaný židovského vplyvu a aby sa do hospodárskeho života zapojoval v čo najväčšom rozsahu živel slovensko-kresťanský...* Likvidácia židovských podnikov je už z praxe známa. Spočíva v tom, že župný úrad odoberie živnostenské oprávnenie Židom a nariadi prevedenie likvidácie živnosti do 3 mesiacov od rozhodnutia. Doteraz vzťahovali sa na hostinské a určité taxatívne vypočítané obchodné a remeselné živnosti, od účinnosti židovského zákona možno nariadovať likvidáciu ktorýchkoľvek židovských podnikov okrem tovarenských.“ Verejnosi sa približovali aj ďalšie časti zákona, najmä tie, ktoré hovorili o osobe arizátora a o podmienkach arizovania.²⁹

Na urýchlenie postupu arizácie bola uznesením vlády už v tomto čase zriadená Hospodárska úradovňa predsedníctva vlády, ktorá ako orgán predsedu vlády usmerňovala všetky práce spojené s riešením arizácie. V zmysle jej po-kynov sa aktivizovala aj činnosť Obchodnej a priemyselnej komory v Prešove, ktorá v spolupráci s arizačným oddelením Župného úradu a župným sekretariátom HSLS pripravila už koncom júna 1940 vo viacerých mestách Zemplína (Sečovce, Vranov, Humenné) prvý cyklus prednášok o arizácii.³⁰ Od všetkých okresných a notárskych úradov a žandárskych staníc sa požadovalo, aby do začiatku júla predložili nielen zoznam všetkých živnostenských oprávnení vydaných Židom v ich obvode (hostinských a výčapníckych, mäsiarskych a údenárskych, obchodov s miešaným tovarom, kramártiev, obchodov so železom, so strižným, krátkym, módnym a galantérnym tovarom), ale zároveň, aby pri jednotlivých oprávneniach uviedli poznámku, či sa má podnik likvidovať, arizovať na 100%, arizovať na 51% alebo dočasne ponechať.³¹

Ako reagovalo na všetky tieto vládne opatrenia samotné židovské obyvateľstvo okresov Zemplína, o tom podávajú prehľadné svedectvo pravidelne mesačné hlásenia okresných náčelníkov. V jednom z nich, v hlásení okresného náčelníka zo Stropkova, čítame: „*Protizidovské opatrenia vlády, zákony, hľboko zapôsobili na vonkajšie chovanie sa Židov. Sú skromní, ustrašení, rešpektu-*

29 Ako sa prevádzka arizácia? (O likvidácii židovských podnikov - Trojaký spôsob prevádzkania arizačného zákona). In: Slovenská sloboda, 10. júla 1940. O osobe arizátora a podmienkach arizovania (Kto nemôže arizovať - Najrýchlejší proces na 100 perc.) In: Slovenská sloboda, 12. júla 1940.

30 Otvorenie arizačného kurzu v Prešove. In: Slovenská sloboda, 4. júna 1940. Prednášky o arizácii v Zemplíne. In: Slovenská sloboda, 21. júna 1940.

31 ŠA Prešov, pobočka Svidník, fond Notársky úrad Stropkov, č. 102/40 prez.

jú každý rozkaz, sú veľmi úslužní. Samozrejme nesympatizujú s dnešným režimom. Túto svoju antipatiu nedajú navonok. Pravdepodobne počúvajú zahraničný rozhlas nám nepriateľsky naložený, avšak bezpečne sa to zistíť nedá. Nebadať u nich žiadene organizovaný odpor proti slovenskému štátu, neboli zistené známky sabotáže, odlivu židovského kapitálu do zahraničia, narušovanie zásobovania potravinami a surovinami, šírenia nespokojnosti medzi robotníctvom a zamestnancami židovských podnikov.“³² Aj ten najmenší odpor zo strany zemplínskych Židov bol ostro komentovaný na stránkach Slovenskej obrody. Tak napríklad neochota bývalého vranovského obchodníka so železom dať obchodné priestory „snaživému kresťanskému mládencovi“ na zriadenie obchodu bola vnímaná ako „provokácia“. Aj v Humennom sa netrpezlivo čakalo na „nápravu“, kedy budú likvidovaní „siedmi drožkári - Židia, ktorí odoberajú chlieb Slovákom“. Na „provokácie“ sečovských Židov sa už v tomto období žiadala „tvrdá pásť“. Medzi protižidovskými opatreniami nechýbali aj také, ktoré by „vylúčili Židov z kaviarní, aby neznepríjemňovali Slovákov vo všetkých humenských kaviarniach“, aby vládny komisár v Sečovciach „zakázal Židom vstup do mestského parku, kupovať potravné články len od 9. hod. na trhoch“. Vyhlášku o novom trhovom poriadku vydal aj vládny komisár Michaloviec, ktorou Židom - priekupníkom „zakázal nakupovať tovar, prinesený na trh, ako aj ďalej ho predávať v Michalovciach mimo tržných hodín, t. j. pred 9. hodinou predpoludním“. Podobné opatrenie dal „vybubnovat“ vládny komisár Humenného.³³ Tu treba podotknúť, že za jedny z najzávažnejších právnych noriem vo veciach arizácie sú spravidla považované až ústavný zákon č. 210 Sl. z. z 3. septembra 1940, ktorým sa vláda splnomocnila uskutočňovať opatrenia vo veciach arizácie, a s týmto zákonom bezprostredne prepojené vládne nariadenie č. 222 Sl. z. zo 16. septembra 1940, ktorým časť svojich právomocí delegovala vláda na novozriadený Ústredný hospodársky úrad (ÚHÚ). V jesenných mesiacoch roku 1940 vyšli ešte niektoré ďalšie vládne nariadenia a vyhlášky ÚHÚ, teda také právne predpisy, ktoré upravovali arizáciu a postavenie židovského obyvateľstva na Slovenska.³⁴ S akou odozvou sa tieto opatrenia

32 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, č. 230/85/40 ŠB.

33 Na každom kroku Židia provokujú. In: Slovenská sloboda, 18. augusta 1940. Humenné čaká nápravu. In: Slovenská sloboda, 20. augusta 1940. Koniec židovského panstva v Sečovciach (Na provokácie Židov v Sečovciach príde tvrdá pásť.). In: Slovenská sloboda, 30. augusta 1940. Aj v Michalovciach trh bez Židov (Vyšla vyhláška o novom trhovom poriadku). In: Slovenská sloboda, 24. augusta 1940. Humenskí Židia. In: Slovenská sloboda, 1. novembra 1940. Protižidovské opatrenia v Humennom (Židia môžu navštěvoval len 2 hostinské miestnosti - Zakážu im aj prístup na korzo). In: Slovenská sloboda, 22. novembra 1940.

34 Porovnaj vládne nariadenie č. 271/ Sl. z. z 18. októbra 1940 o židovských viazaných účtoch a úschovách; č. 257 Sl. z. z 11. októbra 1940 o dočasných správcach pre domy Židov a o výpo-

stretli v okresoch Zemplína, na to dávajú odpoveď predovšetkým pravidelné mesačné situačné správy okresných náčelníkov. Pravda, ich obsah nie je objektívnym vyjadrením skutočnej atmosféry, ale je plne v súlade s tým, akú správu chceli čítať či už na Župnom úrade v Prešove, alebo na Ministerstve vnútra, resp. v Ústredni štátnej bezpečnosti v Bratislave. Zrejmé je to aj z hlásenia vranovského okresného náčelníka A. Lejku za mesiac september 1940, z ktorého vyberáme: „*Hlásim, že posledné opatrenia vlády ohľadne riešenia židovskej otázky stretli sa medzi obyvateľstvom s veľkým uspokojením. Židia rezignovane vzali tieto opatrenia a podrobili sa im bez ďalšieho. Židovskí obchodníci dosiaľ riadne objednávajú tovar a nebolo pozorované, že by niektorý obchodník svoj obchod vypredával. V sionistickej organizácii schádzajú sa Židia, dosiaľ však nebolo nič zistené protištátne. Bolo by žiaduce rozpustenie tejto organizácie.*“³⁵ V podobnom duchu informoval nadriadené orgány aj F. Repčík, okresný náčelník v Stropkove: „*Zavedenie národného socializmu v našom štáte zapôsobilo blahodárnym dojmom. Skoro úplne prestala šuškaná propaganda. Inteligencia, roľníctvo a robotníctvo prijalo s najväčším uspokojením zmenu režimu a menovite prijalo s uspokojením rázne a rýchle opatrenia proti Židom. V okrese sa nevyskytuje žiadna taká politická činnosť, ktorá by smerovala proti zjednocovaciemu procesu HSLS... Rázne protižidovské opatrenia vlády a Ministerstva vnútra zastrašili Židov do tej miery, že strach sa javí v každom ich počinani, chovajú sa k všetkému apaticky. Odňatím rádioprijímačov nemajú možnosť dnes počúvať ani po rozhlase nám nepriateľsky naladených. Sú až úzkostlivо poddajní a poslušní. Domové prehliadky prevedené u Židov v mesiaci septembri hlboko zapôsobili na nich a každý Žid žije v ustavičnom strachu, kto príde na rad... Policajný trestný sudca potrestal 14 Židov pre zhromažďovanie zásob k peňažitej pokute 37 000 Ks, dvoch Židov pre priestupok zákona č. 326/1939 Sl.z. k pokute 60 000 Ks a ďalšieho k pokute 40 000 Ks.*“³⁶

Aj v záujme zaistenia väčszej bezpečnosti v župe sa pod zostrený policajný dozor dostali aj politické aktivity zemplínskych Židov. Bol to práve okresný náčelník z Vranova, ktorý Ústredni štátnej bezpečnosti v Bratislave oznámił, že „*podľa dôverného zdelenia Židia v okresu Stropkov, Snina, Medzilaborce a Michalovce prichádzajú do tunajšieho okresu a vydržiavajú v súkromných bytoch niektoré tajné schôdzky a rozširujú medzi obyvateľstvom poplašné správy, že celé východné Slovensko bude patriť k Sovietskemu Rusku ako k slovanskému štátu, že za bývalého československého režimu bolo lepšie ako teraz,*

vediacich židovským nájomníkom; č. 304 Sl. z. z 30. novembra 1940 o obmedzení voľného nakladania s majetkom Židov a iné.

35 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, č. 1145/85/40 ŠB.

36 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, č. 1145/85/40 ŠB.

lebo vtedy dávali rôzne podpory a subvencie... Podobnú protištátnu propagandu prevádzajú údajne aj v sionistických organizáciách. Konkrétnie prípady dosiaľ zistené neboli.³⁷ Okresní náčelníci boli povinní predložiť nové zoznamy „bývalých exponentov komunistickej strany“.³⁸ Úrady veľmi citlivu reagovali na každú „podzemnú poplašnú“ správu týkajúcu sa židovského obyvateľstva, ak sa prípadne vyskytli ťažkosti pri arizácii židovského majetku, hned o tom informovali širokú verejnosť.³⁹

Na posilnenie sebadôvery, že „riešenie“ židovskej otázky je „v prúde“, pribúdali informácie o jej úspešnom priebehu.⁴⁰ Na zdôvodnenie oprávnenosti a zároveň na ospravedlnenie tohto kroku mali poslúžiť články typu: Ako Židia nadobúdali majetky, Židovské plemä sa nikdy nenapraví, Židovská otázka problém celoeurópsky, Židia nešťastím všetkých národov, Židovská drzost nepozná hraníc (Židia ešte vždy predražujú v Michalovciach o 100%), Židovské kšefty s náboženskými predmetmi, Židia chceli lacno zarobiť (Nesvedomité predražovanie) a celý rad ďalších.⁴¹ Tieto, ale iste i ďalšie skutočnosti, na ktoré sme vzhľadom na rozsah príspevku nepoukázali, sú podľa nášho názoru dostatočne presvedčivé, že i v podmienkach okresov Zemplína sa „riešenie“ židovskej otázky, žiaľ, dialo v plnej zhode s priatými protižidovskými zákonmi, nariadeniami a predpismi Slovenskej republiky. A preto sú viac ako historickým mementom, aký antihumánnny rozmer nadobudol režim tejto republiky voči židovskému obyvateľstvu už v priebehu prvých dvoch rokoch jej existencie.

37 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, č. 800/85/40 ŠB.

38 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, č. 1245/15/40 ŠB.

39 Podzemná činnosť Židov v Michalovciach (Pôvodcovia poplašných správ Židia). In: Slovenská sloboda, 4. septembra 1940. Senzácia v Medzilaborciach (Žid ešte vždy majiteľom elektrárne). In: Slovenská sloboda, 7. septembra 1940. Humenné sa nevie vymaniť spod židovského vplyvu (Slimačie tempo v arizovaní - Židia určujú ceny životných potrieb v Humennom). In: Slovenská sloboda, 24. októbra 1940.

40 Židovstvo vyženieme odtiaľto. In: Slovenská sloboda, 10. septembra 1940. Zaistíuje sa židovský majetok pre kresťanov (Židom zhabali aj rádioprijímače - Súpis židovských domov). In: Slovenská sloboda, 17. septembra 1940. Sťahovanie Židov z Hlinkovej ulice. In: Slovenská sloboda, 7. decembra 1940.

41 Slovenská sloboda, 14. septembra 1940, 29. septembra 1940; 8. novembra 1940; 15. novembra 1940; 22. septembra 1940; 11. decembra 1940.

„Die Lösung“ der jüdischen Frage in Bezirken von Zemplín in ersten zwei Jahren der Existenz von Slowakischer Republik (1939 - 1940)

Zusammenfassung

Man kann mehrere Ausprägungen des Antisemitismus auf dem Gebiet von Zemplín schon vor dem 14.3.1939 bemerken. Eine offene Form bekamen sie erst nach dem Eintritt des totalitären Systems. Die Gesetzgebung der Slowakischen Republik folgte und erreichte Elemente, die in der Gesetzgebung nationalsozialistischen Deutschlands und faschistischen Italiens kodifiziert waren. Eines von Zielen dieser Politik war die Beseitigung von Juden aus dem Wirtschaftsleben. Damit war auch die „Endlösung der jüdischen Frage“ gebunden. Aus dem Aufsatz geht eindeutig hervor, dass „die Lösung“ der Frage auch in einzelnen Bezirken von Zemplín im vollen Einklang mit der Gesetzgebung realisiert wurde.

Autor: Doc. PhDr. Imrich Michnovič, CSc.
Katedra dejín
Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity
Ul. 17. novembra č. 1
081 16 Prešov

Recenzent: Doc. PhDr. Peter Kónya, PhD.
(Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta)

POLITICKÉ AKTIVITY MAĎARSKEJ MENŠINY NA VÝCHODNOM SLOVENSKU V ROKOCH 1939 - 1944 V ZRKADLE ŽUPNEJ AGENDY*

MARTIN PEKÁR

Maďarská menšina je od konca prvej svetovej vojny neodmysliteľnou súčasťou Slovenska. Problematika jej postavenia i problematika slovensko-maďarských vzťahov sa tiahne dejinami 20. storočia ako červená nit' a má svoju špecifickú krvku vývoja. Obdobie rokov 1939 - 1944 predstavuje v tejto pomyšľanej krvke zostupnú fázu. Postavenie Maďarov ako jednej z menšíň sa oproti predchádzajúcemu obdobiu prvej ČSR podstatne zhoršilo a smerovalo k úplnému dnu v období bezprostredne po druhej svetovej vojne.

Vzhľadom na závažnosť a aktuálnosť témy je spracovanie politických aktivít maďarskej menšiny vo vojnových rokoch v slovenskej historiografii nedostačujúce. Uvedený stav je však len dôsledkom nevyhovujúceho stavu spracovania a interpretácie dejín Slovenska v rokoch 1939 - 1945. Nepočetná dostupná odborná literatúra o danej téme osciluje okolo obmedzeného počtu základných problémov - v kritickom období rokov 1938 - 1939 sa maďarská menšina a jej politická angažovanosť stráca v splete udalostí stredoeurópskej medzinárodnej politiky, po vzniku samostatného Slovenska ide o problém zaradenia politickej strany Maďarov do politického systému SR, ďalej je to problém uplatňovania zásady reciprocity, problém úlohy menšiny v politike Maďarska a čiastočne ešte problém hodnotenia činnosti predstaviteľa menšiny Jánosa Esterházyho. Absentuje komplexný pohľad na dejiny Maďarov na Slovensku v rokoch 1939 - 1945 a značné medzery vykazuje spracovanie problematiky z pohľadu regionálnych dejín, čím sa zo zreteľa vytrácajú viaceré konkrétnosti i špecifiká. Treba konštatovať, že z národností, ktoré v skúmanom období padajú do úvahy (okrem Maďarov sú to najmä Nemci a Rusíni), je stav poznania maďarskej menšiny najhorší.

Predložená sonda mapuje stav maďarskej menšiny a jej politické aktivity na vybranom území Šarišsko-zemplínskej župy (ďalej len ŠZŽ) v čase od vzniku samostatného Slovenska (14.3.1939) do vypuknutia Slovenského národného povstania (29.8.1944) a následnej okupácie Slovenska Nemeckom v septembri 1944. Vychádza predovšetkým zo štátnejbezpečnostnej agendy vedenej Župným úradom v Prešove, ktorá vzhľadom na vnútropolitické a medzináro-

* Tento príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA č. 1/9214/02.

nopolitické súvislosti obsahuje podrobné, hoci nie vždy celkom komplexné, vyvážené a objektívne informácie.

Po Viedenskej arbitráži a tzv. malej vojne sa počet Maďarov na Slovensku podstatným spôsobom zmenšil. Podľa sčítania ľudu z roku 1940 bolo v Slovenskej republike 53 128¹ Maďarov, z ktorých malo štátne občianstvo 45 880² obyvateľov. Rozdiel tvorili obyvatelia, ktorí nemali na Slovensku trvalé bydlisko alebo im úrady z rôznych dôvodov neudelili občianstvo.³ Maďari predstavovali teda len 2% obyvateľov SR a koncentrovali sa najmä v Bratislavskej a Nitrianskej župe. Na východe vtedajšieho Slovenska v Šarišsko-zemplínskej župe žilo približne 3700 príslušníkov tejto menšiny. Väčšina miestnych Maďarov sa sústredovala v okresoch Trebišov a Michalovce a v meste Prešov. Bližšie tab. 1.

Tab. 1: Maďari v ŠZŽ v roku 1940

Okres	Prítomní obyvatelia maď. národnosti	Prítomné obyv. celkom	Štátne príslušníci maď. národnosti	Štátne príslušníci celkom
Bardejov	106	43114	100	41939
Giraltovce	51	22202	37	21612
Humenné	202	41188	161	39654
Medzilaborce	7	22601	4	21400
Michalovce	848	64973	614	62267
Prešov	804	86154	696	83814
Sabinov	186	45736	168	45248
Stropkov⁴	26	34356	16	33524
Trebišov	1431	46449	1294	45140
Vranov n. Topľou	64	33581	46	32603
ŠZŽ spolu	3725	440354	3136	427201

Zdroj: vid' pozn. 1 a 2.

1 Národnosť prítomného obyvateľstva v roku 1940. In: *Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu*, roč. 1, 1946, č. 1, s. 18.

2 Národnosť štátnych príslušníkov a počet cudzincov v roku 1940. In: *Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu*, roč. 1, 1946, č. 1, s. 17.

3 Otázka štátneho občianstva bola riešená až slovensko-maďarskou zmluvou z 5.2.1941.

4 Údaje zahrňajú aj okres Vyšný Svidník, ktorý vznikol až v roku 1942.

Napriek tomu, že tu celkovo predstavovali ani nie 1% obyvateľstva, boli veľmi aktívni a ich činnosť sa z objektívnych dôvodov tešila mimoriadnej pozornosti úradov i verejnosti. Miera záujmu o menšinu bola priamo úmerná propagande (jej intenzitu a smerovanie určoval A. Mach), ktorá zas úzko súvisela s vývojom medzinárodnopolitickej situácie a vývojom domáceho režimu.

Možnosti politického života Maďarov na Slovensku vymedzovali dve základné právne normy - Ústava SR prijatá 21.7.1939 a zákon č. 121/1940 Sl. z. o politických stranách národnostných skupín, ktorý bol prijatý 15.5.1940. V zmysle uvedenej legislatívy vystupovala ako jediná politická predstaviteľka maďarskej menšiny na území Slovenska Maďarská strana na Slovensku (maď. Szlovenszkói Magyar Párt, ďalej len MSS). MSS bola nástupkyňou Zjednotenej krajinskej kresťansko-socialistickej a maďarskej národnej strany. V skúmanom období stál na jej čele János Esterházy a tlačovými orgánmi strany boli Magyar Néplap a Magyar Hírlap. Do podoby analogickej dobovému vnímaniu politického systému, t.j. do podoby autoritatívnej sa strana konštituovala v lete roku 1940. V septembri toho istého roku prijala strana nový program. Oficiálny program MSS bol prispôsobený reálnej politickej situácii, čo sa prejavilo jeho zameraním na kultúrnu problematiku (školstvo, spolky, jazykové práva a pod.). Neoficiálna časť programu smerovala k napĺňaniu záujmov Maďarska - k revízii hraníc a obnoveniu veľkého Maďarska. Od roku 1940 sa jej protislovenský a fašistický ráz stále prehlboval. Napĺňanie oficiálneho programu MSS bolo limitované zásadou reciprocity, ktorá bola obsiahnutá v § 95 ústavy⁵ a ktorej dodržiavanie bolo záujmom štátu. Zásada na jednej strane pomáhala zlepšovať podmienky života Slovákov na okupovanom území, na druhej strane brzdila neprimerané nároky Maďarov v SR. Práve z dodržiavania zásady reciprocity vyplývala zvýšená pozornosť venovaná maďarskej menšine štátnej bezpečnostným a represívnym aparátom režimu. Dôsledkom uplatňovania tohto ustanovenia bola tiež skutočnosť, že činnosť strany bola až do registrácie ministerstvom vnútra v novembri 1941 (po povolení Strany slovenskej národnej jednoty v Maďarsku) suspendovaná. V roku 1942 sa dotvorila organizačná štruktúra strany (miestne a obvodné organizácie) a bola obnovená činnosť Maďarského kultúrneho spolku (maď. Szlovenszkói Magyar Kulturegyesület)⁶. Rok 1942 predstavoval vrchol činnosti MSS, ktorá v tom čase registrovala približne 30 000

5 „Práva národnostných skupín, uvedené v ústave, platia natoľko, nakoľko také isté práva v skutočnosti požívajú i slovenská menšina na území materského štátu príslušnej národnostnej skupiny.“

6 Činnosť spolku bola zastavená ešte 20.4.1939.

členov.⁷ Po obrate vo vojne od roku 1943 aktivita strany upadala a MSS i jej vodca sa odkláňali od pôvodne deklarovanej podpory slovenského štátu a vládnuceho režimu, čo vyvrcholilo v lete roku 1944, kedy došlo k pokusu zbaviť Esterházyho poslaneckého mandátu. Štátnej rada najprv „*pre nedostatok materiálov a formálne závady*“ návrhu nevyhovela.⁸ Esterházy nakoniec o poslaneckú imunitu i mandát prišiel a rezignoval aj na funkciu pedsedu MSS.⁹

Politický život Maďarov na východe Slovenska sa realizoval vo viacerých rovinách a hoci v zásade kopíroval celoslovenskú situáciu, vykazoval niektoré zvláštnosti. Základnú líniu aktivít tvorila oficiálna činnosť MSS, jej miestnych a obvodných sekretariátov. Časť členstva strany však vyvíjala činnosť, ktorá presahovala oficiálny program a bola režimom vnímaná ako protištátна a ire-dentistická. Takéto aktivity podporovala tiež značná časť maďarskej menšiny, pôsobiaca už od konca roka 1938 mimo rámec akejkoľvek politickej strany. Z tohto dôvodu i vzhľadom na charakter dobovej legislatívy štátny aparát pozorne sledoval nielen členov MSS, ale všetkých príslušníkov (teda aj politicky nečinných, činných v iných organizáciach alebo lojálnych) a sympatizantov menšiny bez rozdielu. Hlavným špecifikom politického života Maďarov v ŠZŽ je nepomer medzi ich počtom a intenzitou vyvájaných aktivít. Fakt, že tunajší Maďari boli mimoriadne agilní, súvisí pravdepodobne so skutočnosťou, že východné Slovensko bolo už v medzivojnoveom období objektom zväčšeného záujmu maďarskej propagandy, ktorá počítala s jeho pričlenením k Maďarsku.¹⁰ Pohľad na sociálnu štruktúru a minulosť politicky aktívnych Maďarov prezrádza, že sa často jednalo o ľudí veľmi dobre materiálne zabezpečených, v mnohých prípadoch politicky skúsených, s rôznymi väzbami na bývalé uhorské úrady, inštitúcie či armádu.

Politický život maďarskej menšiny bol bezprostredne po vzniku samostatného Slovenska poznačený rozhodujúcou úlohou Nemecka a jeho záujmami

-
- 7 Bližšie k MSS: ZELENÁK, Peter: Maďarská strana. In: *Politické strany na Slovensku 1860 - 1989*. Zost. L. Lipták. Bratislava : Archa, 1992, s. 241-244. VIETOR, Martin: *Dejiny okupácie južného Slovenska 1938 - 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968. 508 s.
- 8 KAMENEC, Ivan: Štátnej rada v politickom systéme slovenského štátu v rokoch 1939 - 1945. In: Kamenec, I.: *Hľadanie a blídenie v dejinách*. Bratislava : Kalligram, 2000, s. 279.
- 9 K osobre J. Esterházyho napr.: DEÁK, Ladislav: *Politický profil Jánosa Esterházyho*. Bratislava : Kubko-Goral, 1996. 24 s. SUŠKO, Ladislav: Politik odhadolány na všetko. In: *Pravda*, roč. 7, 1997, č. 148, s. 14. A kisebbségi kérdés Estrházy János. Budapest : Ister, 2000. 299 s. MOLNÁR, Imre: *Esterházy János 1901 - 1957*. Dunaszerdahely : NAP, 1997. 336 s. SZENT-IVÁNY, Gábor: *Graf János Esterházy*. Wien : Böhlaus Verlag, 1995. 266 s. KAMENEC, Ivan: Osobnosť Jánosa Esterházyho a jej kontroverzné interpretácie. In: Kamenec, I.: *Hľadanie a blídenie v dejinách*. Bratislava : Kalligram, 2000, s. 356 - 362.
- 10 DEÁK, Ladislav: *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Polska v rokoch 1933 - 1939*. Bratislava : Veda, 1991, s. 157.

v danom geopolitickom priestore. Pričlenenie Slovenska k Maďarsku, príp. jeho rozdelenie medzi Maďarsko a Poľsko sa stalo nereálnym cieľom, preto maďarské aktivity aj na východe Slovenska upúšťali od rozsiahlej propagandy a orientovali sa na menšie a reálnejšie požiadavky. Počas roka 1939 vznikol celý rad podpisových akcií za pričlenenie niektorých obcí v pohraničnom pásmе k Maďarsku. Živnou pôdou pre podobné snahy boli permanentné konflikty a narušenia hraníc, ktoré mali vo verejnosti vyvolávať dojem neustálenosti, nejednoznačnosti slovensko-maďarskej hranice a možnosti jej väčšej či menšej modifikácie, hoci to odporovalo ustanoveniam Viedenskej arbitráže.¹¹ Aj po 14. marci pretrvávali problémy s obojstranným hromadným vykazovaním obyvateľov.

Z organizačného hľadiska bol pre menšinu rok 1939 obdobím zásadných zmien. Zjednotená krajinská kresťansko-socialistická a maďarská národná strana stratila po arbitráži väčšinu svojho členstva a štruktúr. Zvyšok musel prejsť zásadnou reorganizáciou a transformáciou, čo vyvrcholilo, ako už bolo vyššie spomenuté, v priebehu roka 1940 po stabilizovaní situácie v SR a normalizácii bilaterálnych slovensko-maďarských vzťahov (po zásahu Nemecka). Proces formovania MSS prebiehal pozvoľna. Z dôvodu zvýšeného záujmu štátu, nejasnosti situácie a neistej budúcnosti sa Maďari organizovali len pololegálne v menších skupinách okolo politicky agilnejších jednotlivcov.¹² Aj v neskoršom období po úradnom povolení MSS tvorilo toto jadro členskej základne popri registrovaných organizáciach hierarchickú sústavu, pripomínajúcu bunkový systém komunistov. V hektických mesiacoch roku 1939 boli mnohé snahy Maďarov neúspešné - napr. v Humennom, kde sa v roku 1939 nepodarilo založiť miestnu stránku organizáciu vtedy ešte Zjednotenej maďarskej strany, hoci tu žil dostatočný počet Maďarov.¹³

Rok 1940 priniesol z hľadiska verejného života v regióne viacero dôležitých zmien. K 1.1. začala v zmysle zákona č. 190/1939 Sl. z. o verejnej správe vnútornej pracovať ŠZZ. Jej menovaný predstaviteľ - župan¹⁴ - bol okrem iného zodpovedný za riešenie štátnebezpečnostných, politických a národnostných otázok. Informácie získaval predovšetkým od úradov pôsobiacich v župe - od začiatku roka 1939 pôsobilo v Prešove Policajné riaditeľstvo¹⁵, v Michalov-

11 1938, 2. listopad. Arbitrážní výrok Nemecka a Itálie o odstoupení československého územia horthyovskému Maďarsku. In: *Dokumenty moderní doby*. Praha : Svoboda, 1978, s. 343-344.

12 V tom sa zásadne odlišovali od Rusínov, ktorých vznikajúci režim „trpel“ a ktorých predstaviteľia preferovali väčšie, demonštratívnejšie politické zhromaždenia, i od Nemcov, ktorým neboli v tomto smere kladené žiadne prekážky.

13 ŠA Prešov, fond ŠZZ, 365/38-40 ŠB.

14 Vo funkcií župana ŠZZ pôsobili za celý čas dvaja muži - Štefan Haššík (do októbra 1940) a poňom Andrej Dudáš.

15 Budeme na stráži proti rozvratným živilom. In: *Slovenská sloboda*, roč. 2, 1939, č. 3, s. 3.

ciach pôsobil do zrušenia v apríli 1941 Štátne policajné úrad, pravidelné hlásenia podávali jednotliví okresní náčelníci a v prípade potreby aj žandárske veliteľstvá a stanice. Pri policajnom riaditeľstve pracovala Odbočka Ústredne štátnej bezpečnosti v Prešove.¹⁶ Štátna moc mala teda dostatočný aparát na sledovanie aktivity menšiny či na jej prípadné potláčanie.

Možno predpokladať, že údajný prudký nárast politického pohybu maďarskej menšiny, pozorovaný na jar 1940, neboli až taký dramatický, ako sa javil úradom. Tento názor bol skôr dôsledkom efektívnejšej práce príslušných miestnych úradov a inštitúcií, ktoré v tomto čase začali prvýkrát v nových podmienkach systematicky a dôsledne mapovať politickú činnosť maďarskej menšiny a evidovať údaje o jej skutočných či domnelých exponentoch. Používali na to rôzne metódy: od policajného pátrania po pôvodcoch propagandy, cez zastrašovanie, prešetrovanie udaní a výsluchy podozrivých, po evidenciu predplatiteľov maďarských časopisov.

Od apríla 1940 začali úrady prešetrovať konkrétnie prejavy politického života menšiny v ŠZŽ. Najprv bola pozorovaná „*rozmáhajúca sa činnosť maďarských buniek*“ v Prešove, na ktorú prešovského policajného riaditeľa Gustáva Pongrácza upozornil major Ján Krnáč z Velielstva 3. divízie. Zistenie súviselo s vyšetrovaním rozširovania poplašnej správy o pripojení Slovenska k Maďarsku a týkalo sa konkrétnej skupiny ľudí - právnikov Tomáša Botha, Arpáda Martényho, statkárov Bartolomeja Szepesházyho a Júliusa Bujanovicsa (bol posledným uhorským županom v Šariši).¹⁷ Menovaní boli v tomto i v nasledujúcim období skutočne exponentmi maďarskej menšiny v Prešove a okolí, ich činnosť na jar roku 1940 však neprekračovala zákon.

Sledovanie menšiny a jej miestnych predstaviteľov v jarných mesiacoch roka potvrdilo, že hoci situácia Maďarov nebola po stránke legislatívnej doriešená, existoval viac či menej organizovaný politický život. Vo väčších centrach si maďarská strana zriaďovala tzv. maďarské domy (magyar házak), v ktorých sa sústredoval spoločensko-politický život menšiny.¹⁸ Podarilo sa tiež zistiť miesta na vidieku, kde sa stretávali funkcionári strany. Uvedené aktivity boli veľmi pozorne zaznamenané, pretože v duchu dobovej legislatívy vyvolávali

16 Ústredňa štátnej bezpečnosti bola zriadená podľa rozvrhu práce ministerstva vnútra č. 17 401/39 z 30.12.1939. Od 1.1.1940 pracovala v rámci oddelenia D prezidiálneho odboru ministerstva vnútra. Odbočka ÚŠB v Prešove vznikla transformáciou prešovskej Odbočky Brannej spravodajskej služby. Svoju činnosť koordinovala s policajným riaditeľstvom, v ktoromho priestoroch aj sídlila.

17 ŠA Prešov, fond Odbočka Ústredne štátnej bezpečnosti (ÚŠBO), Mat 23/21.

18 Súčasťou „maďarských domov“ zakladaných v Bratislave, Nitre, Spišskej Novej Vsi a v Prešove mali byť nielen politické sekretariáty, ale aj kultúrne spolky, divadlá, knižnice, sociálne zariadenia a pod. VIETOR, M.: *Dejiny okupácie* ..., s. 93.

podozrenie z protištátnej činnosti. Priamo v Prešove existovali tri podozrivé miesta - Panské kasíno (Úri kaszinó) na vtedajšej Hlinkovej (dnes Hlavnej) ulici, Panská kolkáreň (Úri kuglizó) na Záhradnej ulici a dom advokáta Jozefa Kissóczyho, funkcionára Zjednotenej maďarskej strany (tiež na Hlinkovej ulici). Až po roku sa teda podarilo zistiť, že u J. Kissóczyho sa už od marca 1939 pravidelne stretávali poprední predstaviteľia maďarskej menšiny vrátane J. Esterházyho.¹⁹ V ďalších dvoch strediskách menšiny na území župy - v okresoch Michalovce a Trebišov - sa miestami stretnutí stali obce Palín, Slanec a Milhostov.²⁰ Tradícia politického života maďarskej menšiny z medzivojnového obdobia však určite pretrvávala aj inde.

Začiatkom jesene 1940 vrcholila vnútorná premena Zjednotenej maďarskej strany na Maďarskú stranu na Slovensku. V ŠZŽ vznikli dva obvodné sekretariáty - pre Šariš v Prešove a pre Zemplín v Michalovciach.²¹ Členovia miestnych organizácií strany boli organizovaní do rojov, okrskov a kmeňov. Napr. štruktúru v Prešove tvoril jeden kmeň rozdelený podľa ulíc na 8 okrskov po 1 až 3 roje. Vedúcim kmeňa v meste bol Július Róvo, jeho zástupcom J. Kissóczy.²²

Po prijatí nového programu strany v septembri 1940 vykonal jej vodca dvojtýždňovú pracovnú cestu po Slovensku, počas ktorej sa stretával s členskou základňou. V dňoch 12.- 13.10.1940 navštívil Esterházy Prešov a Michalovce. Streltol sa tu s tunajšími predstaviteľmi maďarskej menšiny. 150 radových členov MSS mu pri tejto príležitosti predložilo memorandum, v ktorom žiadali, aby strana prispôsobila svoju politickú líniu smerovaniu maďarských Šípo-vých krízov. Týmto aktom, ktorý bol skôr prejavom servilnosti a ziskuchtivosti ako skutočnej radikalizácie politického názoru, sa mladší a sociálne slabší členovia strany na čele so Zdenkom Hollenom pokúšali získať dôležitejšie pozície v rámci straníckych štruktúr.²³ Prílišná fašizácia strany nebola v tom čase z pohľadu jej vedenia žiaduca, preto memorandum neprinieslo do podoby strany v ŠZŽ žiadne zmeny. Poukazovalo ale na to, že maďarská menšina bola sice navonok stranícky disciplinovaná, no vzhľadom na sociálne rozvrstvenie členstva nebola vnútorne názorovo homogénna. Tento stav pretrvával ešte od roku 1936, kedy došlo k spojeniu maďarských strán do Zjednotenej krajinskej kresťansko-socialistickej a maďarskej národnej strany. Hoci sa sociálna a názorová diverzifikácia členstva zmenšovala, uvedený problém nebolo možné ani v podmienkach autoritatívneho systému uspokojivo eliminovať.

19 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 226/15-40 ŠB.

20 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 365/38-40 ŠB.

21 PAŽUR, Štefan: *Protifašistický odboj na východnom Slovensku*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 39.

22 ŠA Prešov, fond ÚŠBO, Mat 19/1.

23 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 1188/264-40 ŠB.

Po oboznámení sa s novým programom mohli predstavitelia menšiny začať s jeho napĺňaním aj napriek tomu, že strana stále nebola oficiálne zaregistrovaná. Ambície maďarskej menšiny nepriamo podporili vojenské úspechy maďarskej armády v Juhoslávii v apríli roku 1941. Tieto úspechy sa prejavili novou vlnou provokácií, ohlasujúcich pripojenie Slovenska k Maďarsku a nárastom aktivity členstva MSS. V ŠZŽ sa popri rôznych promaďarských heslach objavili snahy o získanie ústupkov v jazykovej, resp. konfesionálnej oblasti.

Z hľadiska vyznania boli Maďari žijúci v župe väčšinou bud' rímskokatolíci, alebo kalvíni. Katolíci sa snažili získať právo slúžiť omše v maďarčine, čo sa málokedy stretlo s pochopením úradov, verejnosti i cirkevnej vrchnosti. Opakované sťažnosti verejnosti vyvolávali maďarské bohoslužby v Sabinove, ktoré boli v hlavnom čase slúžené pre sotva 80 veriacich. V aprili 1941 sa uskutočnila podpisová akcia za obnovenie maďarských katolíckych bohoslužieb v Humennom. Biskup Jozef Čársky ich nepovolil a úrady sa dokonca pokúsili zastrašiť nespokojencov domovou prehliadkou u hlavnej organizátorky petície Alžbety Frimmerovej.²⁴ Ešte užšie bola činnosť MSS späť s kalvínskym zborom, pretože v župe sa až na jednu osobu všetci kalvíni hlásili k maďarskej národnosti. Kalvínskym farárom v Prešove sa v septembri 1940 stal Alexander Brányik, ktorý bol súčasne administrátorom reformovaného zboru v Michalovciach s filiami vo Vranove nad Topľou a v Humennom. Brányik sa stal farárom bez vedomia a bez súhlasu Organizačného výboru reformovanej cirkvi v Slovenskej republike, ktorého autoritu maďarskí kalvíni neuznávali, nemal slovenské štátne občianstvo, omše slúžil výlučne v maďarskom jazyku (pochádzal z Maďarska a slovenčinu ani neovládal) a väčšinu svojho platu dostával od MSS.²⁵

Činnosť Maďarov, ale i celý politický a verejný život v župe utlmili udalosti spojené so vstupom SR do vojny proti Sovietskemu zväzu. Hoci sa režim pokúsal prípravy na vojnu utiajiť, jej bližiaci sa začiatok bol verejným tajomstvom. V tejto súvislosti došlo k nárastu aktivity mocensko-represívneho aparátu, čo sa prejavilo viacerými spôsobmi, napr. vlnou zatýkania (smerovalo najmä k paralyzovaniu komunistického hnutia) či domovými prehliadkami, ktorých cieľom bolo odradiť obyvateľstvo od hromadenia zásob.²⁶ Vo všeobecnosti panovala v najvýchodnejšej časti štátu pochmúrna atmosféra. Na zvýšený

24 Frimmerovú označili za hlavnú organizátorku úradu. Otcom myšlienky bol ale s najväčšou pravdepodobnosťou mestný rímskokatolícky farár a neskorší predseda mestnej organizácie MSS Valentín Bélaffy. ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 439/IIIc-41 ŠB.

25 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 418/IIIc-41 ŠB.

26 Bližšie: PEKÁR, Martin: 22. jún a Slovensko, s osobitným dôrazom na pomery v Šarišsko-zemplínskej župe. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Zost. M. Pekár. Prešov : ManaCon, 2002, s. 71-78.

nátlak režimu reagovali ľudia pasivitou a ich aktuálnou prioritou sa stalo zabezpečenie vlastnej existencie. Na druhej strane treba povedať, že v tejto situácii ani nebolo pre režim prvoradé sledovanie činnosti MSS, ktorá miestami napriek viacerým recipročným opatreniam²⁷ neváhala zneužívať aktuálny stav (najmä zásobovacie problémy) na politické ciele.²⁸ Verejný život v župe sa pod vplyvom nemeckých vojenských úspechov a pod vplyvom domácej propagandy upokojil až na prelome leta a jesene 1941.

Hlavnými strediskami spoločensko-politickeho života maďarskej menšiny ostávali maďarské domy fungujúce pri niektorých sekretariátoch MSS. Na ich pôde sa práve v čase zníženej úradnej kontroly v lete 1941 začala organizovať i tunajšia maďarská mládež. Mládežnícke spolky pôsobili formálne samostatne, nezávisle od činnosti strany. Narastajúca aktivita spolkov bola režimu tŕňom v oku, preto využil skutočnosť, že tieto organizácie nemali úradne schválené stanovy a zakročil proti nim. Rozsiahle policajné vyšetrovanie na jeseň roku 1941 ukázalo, že na Slovensku úspešne pracovala prepojená sieť nepovolených maďarských mládežníckych spolkov. V ŠZŽ jestvoval takýto spolok v Prešove²⁹ a formoval sa i v Michalovciach. V Prešove sa spolok volal Eperje-si magyar ifjuság (Prešovská maďarská mládež) a používal skratku EMI.³⁰ Mládež mala v priestoroch patriacich strane k dispozícii spoločenskú miestnosť, v ktorej sa konali rôzne podujatia. Spočiatku sa EMI organizovala pod dohľadom A. Brányika, neskôr ho nahradil A. Martényi. Hoci malo ísť najmä o kultúrny spolok, v ktorom sa pestoval šport a organizovali sa vzdelávacie podujatia, činnosť spolku mala od začiatku politický charakter. Pri výbere a registrovaní členov sa totiž nebral ohľad na národnosť, ale na politické presvedčenie. Niektorým agilnejším členom, ktorí sa stretávali nielen v priestoroch sekretariátu strany, ale aj tajne v súkromných bytoch, bolo dokázané šírenie revizionistických hesiel, poplašných správ a letákov. Organizácia bola v tejto podobe zlikvidovaná úradmi v novembri 1941, krátko po oficiálnom zaevodovaní MSS.³¹

Samotné zaregistrovanie MSS ministerstvom vnútra nevnímala verejnosť v ŠZŽ pozitívne. V Prešove sa dokonca konala manifestácia, na ktorej sa zú-

27 V tom čase smerovali recipročné opatrenia najmä proti jednotlivcom a týkali sa vydávania pohra-ničných pripustiek, povolení k pobytu a pod.

28 Napr. v Michalovciach či Trebišove. ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 952/Ib-41 ŠB.

29 Prešovská organizácia udržiavala kontakty so spolkami v Poprade, Kežmarku, Levoči, Dobšinej, Spišskej Novej Vsi a Gelnici. Na čele celej siete stál údajne František Horváth z Kežmarku a Michal Csáky z Bijacoviec.

30 ŠA Prešov, fond ÚŠBO, Mat 19/1.

31 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 29/IIIc-42 ŠB.

častnilo asi 2000 ľudí a na ktorej sa hovorilo o nedobrom postavení Slovákov na okupovanom území. Časť zúčastnených vtrhla aj do priestorov sekretariátu MSS.³² Podobné incidenty marili zahraničnopolitické úsilie SR, ÚŠB preto zakázala všetky politické demonštrácie (vrátane protižidovských). Za daných okolností totiž spravidla naberali protimadarský charakter.³³

Úradné zaregistrovanie strany bolo spojené s procesom evidencie počtu Maďarov, promadarsky zmýšľajúcich osôb a legalizácie stranických štruktúr. Bez nového povolenia smeli fungovať tie miestne organizácie, ktoré pôsobili so starším oficiálnym úradným povolením a mali aspoň 20 členov maďarskej národnosti. Už jestvujúce miestne organizácie museli predložiť zápisnice o ustanovujúcom valnom zhromaždení a o voľbách funkcionárov, stanovy, doklad o ohlásení a o úradnom schválení ich existencie. Ukázalo sa, že miestne organizácie fungovali väčšinou len de facto, nie de iure. O potvrdenie existencie, resp. založenie novej miestnej organizácie museli požiadať župana (ak v sídle žilo viac ako 5% maďarského obyvateľstva) alebo ministra vnútra (v opačnom prípade). Celý proces skončil 30.4.1942, kedy ministerstvo vnútra vzalo na vedomie existenciu miestnych organizácií MSS v nasledujúcich sídlach ŠZŽ: Bardejov, Bidovce, Humenné, Lastovce, Michalovce, Nižný Žipov³⁴, Palín, Prešov, Sabinov, Sečovce, Slanec, Trebišov, Vranov nad Topľou a Zemplínske Hradište.³⁵ Miestni funkcionári strany dostali menovacie dekréty priamo od Esterházyho o čosi skôr - počas jeho návštevy v župe 16. - 17.4.1942.³⁶ K miestnym organizáciám, ich predstaviteľom a k počtu členstva bližšie tab. 2.³⁷ V župe nadálej pracovali obvodné sekretariáty v Prešove (predseda advokát T. Both, neskôr ho vystriedal statkár B. Szepesházy) a v Michalovciach (predseda advokát Alfréd Mertens, tajomník Dezider Mészáros).

32 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 1040/Ib-41 ŠB.

33 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 1069/Ile-41 ŠB.

34 V preštudovanom materiáli župnej agendy je to jediná zmienka o tejto miestnej organizácii. Správa Okrsku VB č. 5 Nižný Žipov z 9.12.1958 uvádza, že tam bolo 6 osôb organizovaných v MSS. Archív MV SR Levoča, fond B 10/12, inv. j. 1, kr. č. 1.

35 Na viacerých miestach sa MO sformovali na poslednú chvíľu - na jar 1942. ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 397/42 - prez.

36 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 300/IIIc-43 ŠB.

37 Pomerne vysoký počet členov treba brať s rezervou, pretože záujem režimu o činnosť strany spôsoboval, že časť členstva bola dosť pasívna, hoci sa k MSS otvorené hlásila. Zároveň je z uvedených čísel zrejmé, že členmi strany muselo byť i mnoho Slovákov.

Tab. 2: Prehľad funkcionárov MO MSS v ŠZŽ a počet členov v marci 1943

Miestna organizácia	Predseda MO	Podpredseda MO	Tajomník	Pokladník	Počet členov
Bidovce	Ján Décsman (roľník)	Ján Šipoš (roľník)	Karol Neczly (riaditeľ maď. školy)	Imrich Décsman (roľník)	80
Bardejov	Leo Uhlig (advokát)	Jozef Dvortšík (advokát)	Alexander Perjessy (lekárnik)	Július Bartsch (dôchodca)	59
Humenné	Valentín Bélaffy (r.k. farár v. v.)	Gejza Hazay (lekár v. v.)	Rudolf Tinschmidt	Vojtech Barányi (obchodník)	300
Lastovce	Ladislav Körtvélesyi (roľník)	Gejza Šebeök (roľník)	neuvedený	neuvedený	28
Michalovce	Anton Sztáray ml. (veľkostatkár)	Koloman Kostászky (obuvník)	Dezider Jendrék (kamenár)	Eugen Kéhl (maliar)	324 ³⁸
Palín	Alexander Szilágyi (roľník)	Ludovít Szentimrey (roľník)	Jozef Balogh (roľník)	Štefan Szilágyi (roľník)	54
Prešov	Vojtech Harsághy (dôchodca)	Jozef Tokarcík (krajčír)	Juraj Bačinský (obuvník)	neuvedený	500
Sabinov	Vojtech Gergelyi (advokát)	Gedeon Péchy (statkár)	Jozef Galla	neuvedený	120
Sečovce	Ján Molnár (advokát)	Eugen Orosz (strojník)	František Horváth (úradník)	Ján Jenčík (kalvínsky farár)	76
Slanec	Ján Kmetz (roľník)	neuvedený	Michal Peko (roľník)	neuvedený	98
Trebišov	Alexander Ráczkевич (dôchodca)	neuvedený	neuvedený	neuvedený	32
Vranov nad Topľou	Emil Kuštán (dôchodca)	neuvedený	Gejza Pereszlenyi (pisár)	neuvedený	40
Zemplínske Hradište	Michal Kišpeti (roľník)	Andrej Štefan st. (roľník)	neuvedený	Michal Sovák (roľník)	104

Zdroj: ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 72/IIIc-43 ŠB, správa Župného úradu ŠZŽ z 26.3.1943.

V nasledujúcom období až do jesene 1943 mala činnosť MSS vzostupný charakter. Župu pomerne často pracovne i súkromne navštievoval J. Esterházy. V apríli 1942 navštívil Michalovce³⁹, v máji bol v Sabinove, v júni sa zúčastnil na slávnostnom otvorení nových miestností MSS v Prešove⁴⁰ atď. Pri jednej zo svojich návštev (16.11.1942) menoval statkára z Milhostova Juraja Besseney-

38 Z nich viac ako polovica (176) bez štátneho občianstva. ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 358/Ila-43 ŠB.

39 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 72/IIIc-43 ŠB.

40 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 354/IIIc-43 ŠB.

ho za riaditeľa pre styk miestnych organizácií patriacich pod michalovský obvodný sekretariát s bratislavskou centrálou.⁴¹ Kontakt prešovského obvodu s centrálou zabezpečoval člen celorepublikového vedenia MSS rímskokatolícky farár Ján Dobranský.⁴² 15.5.1943 sa v Prešove konala porada funkcionárov miestnych organizácií MSS.⁴³

Častá prítomnosť vodcu strany pôsobila motivujúco na členskú základňu, ktorá sa rozširovala o nových členov nielen maďarskej národnosti. V Palíne sa Maďari pokúsili získať povolenie na zriadenie maďarskej obecnej školy⁴⁴, v Sečovciach fungovalo maďarské detské opatrovníctvo, v ktorom sa schádzali školopovinné deti členov strany⁴⁵. V maďarských domoch sa konali prednášky, kultúrne podujatia a pod., organizovali sa pouličné verejné zbierky. Pri miestnych organizáciách MSS spravidla pôsobil Maďarský kultúrny spolok, niekde i potravinové družstvá. V Prešove popri maďarskom evanjelickom ženskom spolku úspešne fungovala *Prvá prešovská chudobné deti ošacujúca spoločnosť so sídlom v Prešove*, ktorá mala takmer 50-ročnú tradíciu.⁴⁶

Pri povoľovaní aktivít maďarskej menšiny brali úrady na zreteľ dve veci - či sa nejedná o provokáciu a či je analogická činnosť v zmysle zásady reciprocity povolená Slovákom v Maďarsku.⁴⁷ Všetky aktivity Maďarov využívala v prípade potreby propaganda, ktorá dokázala obratne narábať s verejnou mienkou a vo vhodnej chvíli ponúknutú úradom formálny dôvod na zásah.

Na neprijateľný nárast činnosti MSS v roku 1942 reagovalo ministerstvo vnútra začiatkom februára 1943 prípisom, v ktorom upozorňovalo županov na túto skutočnosť a zároveň žiadalo, aby „... nežiadúca činnosť bola vhodným a nenápadne organizovaným spôsobom zneškodňovaná aj miestnymi akciami HSLS, HG, HM a iných slovenských spolkov a korporácií pod patronáciou miestnych sborov Slovenskej ligy. (...) ... žiadam, aby ste vo svojom obvode vhodným spôsobom a bez odvolávania sa na tento pokyn zariadili, aby sa najmä pohraničnému a v menšine žijúcemu obyvateľstvu dostalo potrebnej národnej výchovy a slovenského národného povedomia. Nebude od veci, keď sa slovenskému a na to odkázanému v menšine žijúcemu obyvateľstvu pri tejto mravnej výchove dostane podpory aj po stránke hmotnej, ako napr. zakládanie

41 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 300/IIIc-43 ŠB.

42 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 72/IIIc-43 ŠB.

43 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 300/IIIc-43 ŠB.

44 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 556/IIIc-42 ŠB.

45 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 150/IIIc-43 ŠB.

46 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 414/IIIc-43 ŠB.

47 Napr. v novembri 1942 boli Maďarom zakázané prednášky, výstavy a divadelné predstavenia, pretože to nepovoľovali úrady Slovákom v Maďarsku. Pre podozrenie z provokácie zas nebola povolená pouličná zbierka na zimnú pomoc. ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 72/IIIc-43 ŠB.

*a udržovanie slov. menšinových škôl, pridelovanie židovských nehnuteľností, podpora zo župných prostriedkov a pod.*⁴⁸

Z citátu vyplýva, že ministerstvo bolo dobre informované a chápalo podstatu veci. Na vidieku ale i v mestách bolo členstvo v strane často otázkou spoločensko-ekonomickeho postavenia. V mnohých prípadoch tvorili Maďari miestnu elitu prepojenú najrôznejšími väzbami, počnúc príbuzenskými, cez profesijné, končiac politickými. Na vidieku patrili k maďarskej menštine statkári a bohatí roľníci, v mestách lekári, právnici, úradníci a živnostníci - všetko profesie, ktoré v autoritatívnom systéme s prekvitajúcim čiernym trhom prosperovali. Je preto logické, že sa k menštine najmä zo zištných dôvodov hlásili aj Slováci a niekde (napr. v Humennom⁴⁹) tvorili dokonca viac ako polovicu členstva miestnej organizácie. Hospodárska podpora chudobnejších slovenských obyvateľov v prostredí, kde boli konfrontovaní s popísanou realitou, predstavovala spolu s diskrimináciou Maďarov účelný spôsob riešenia problému. Štát kamufloval svoj skutočný záujem a postoj zákazom odvolávať sa na oficiálne pokyny.

O sociálnej štruktúre členov a prívržencov MSS v župe sa zachovalo viačero dokumentov. V decembri 1941 evidovali úrady promaďarsky orientované osoby, ktoré poberali príjmy od štátu. V ŠZŽ ich bolo približne 250 a z ekonomickej aktívneho obyvateľstva prevládali advokáti, lekárničci, farári a úradníci.⁵⁰ Z konkrétnych mien uvedených v zozname treba osobitne upozorniť na biskupa Petra Pavla Gojdiča, ktorému úrady pripisovali na základe niektorých jeho výrokov a činov spomínanú politickú orientáciu. Župan A. Dudáš v štúdii o rusínskej otázke z roku 1943 okrem iného upozorňoval na fakt, že politickým poradcom biskupa Gojdiča bol Jozef Kissóczy.⁵¹

Koncom marca 1943 vyhotobil župný úrad správu o miestnych organizáciách a členstve MSS. Zamestnanie funkcionárov miestnych organizácií možno vidieť v tab. 2, z pohľadu sociálnej štruktúry je zaujímavá vzorka členov prešovského obvodného vedenia strany. Tvorili ho 5 advokáti (Tomáš Both, Jozef Kissóczy, Arpád Martényi, Gejza Topercer, Alexander Dobay), 2 statkári (Bar-tolomej Szepesházy, Dezider Bánó), 2 farári (Alexander Kowarik - evanjelik, Ján Dobranský - rímskokatolík), riaditeľ banky (Július Róvo), riaditeľ poisťovne (Ladislav Ghilányi), podnikateľ (Karol Szaban), obchodník (Eugen Né-

48 Podčiarknuté v origináli. ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 72/IIIc-43 ŠB.

49 Paradoxne v Humennom bolo zas mnoho Maďarov členmi Nemeckej strany na Slovensku. ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 72/IIIc-43 ŠB.

50 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 1138/IIIc-41 ŠB.

51 Kissóczy bol tiež diecézenným advokátom. Dlhoročným priateľom biskupa bol i predstaviteľ prešovských Nemcov Bruno Kolb, ktorý v záujme národností často intervenoval na nemeckom konzuláte v Prešove. Bližšie: DUDÁŠ, Andrej: *Rusínska otázka a jej úzadie*. Buenos Aires : Zahra-ničná Matica slovenská, 1971, s. 46-55.

meth), umelecký maliar (Arnošt Rákossi), 2 úradníci (Zdenko Hollenia, Eugen Zeman), 2 dôchodcovia (Vojtech Dömötör, Ladislav Hollenia) a jeden člen bol uvedený ako pomocník (Pavol Milly).⁵²

V auguste 1943 bola na príkaz ministerstva vnútra vyhotovená presná evidencia o maďarskej menšine. Obsahovala tri rubriky: 1. kde a aké maďarské spolky a inštitúcie hospodárskeho, kultúrneho a sociálneho charakteru jestvujú; 2. kde a koľko osôb maďarskej národnosti je zamestnaných v štátnej správe; 3. kde a koľko priemyselných, živnostenských a hospodárskych podnikov je v rukách Maďarov. Zo zoznamov, do ktorých poskytli podklady jednotlivé okresné úrady, taktiež zreteľne vyplýva, že sociálna štruktúra a majetkové pomery maďarskej menšiny nezodpovedali priemeru medzi Slovákm ani štandardu v ŠZŽ.⁵³

Uvedený materiál z augusta 1943 je jedným z posledných rozsiahlejších dokumentov k pertraktovanej problematike. V súvislosti s vývojom na bojis- kách druhej svetovej vojny dochádzalo od jesene 1943 k veľmi rýchlym a dôležitým zmenám medzinárodnopolitickej situácie, ktoré sa odrazili v postupnom úpadku režimu SR, ale i v činnosti MSS. V rozklade bol štátny aparát a zásadným spôsobom sa menili postoje či názory celej spoločnosti. Pri príležitosti 5. výročia arbitráže sa v Prešove a v Michalovciach konali manifestácie a výtržnosti.⁵⁴ Partizánske akcie, ktorých počet prudko narastal, opakovane narúšali telefonické spojenie, čím znemožňovali spojenie župného úradu s centrálnymi úradmi v Bratislave i s jednotlivými úradmi na území župy. K úpadku režimu prispievalo popri partizánskom hnutí tiež rapídne zhoršenie hospodárskej situácie a opatrenia nemeckej armády súvisiace s približovaním frontu.⁵⁵ Od tohto obdobia sa začalo upúšťať od dôsledného vedenia úradnej agendy, príp. sa menilo jej zameranie. Na základe župnej agendy už nebolo možné podrobnejšie rekonštruovať sledovanú problematiku. Podľa kusých informácií je v zásade možné konštatovať, že v aktivitách a v charaktere maďarskej menšiny nastal zásadný zlom. Väčšia časť menšiny oportunisticky a z alibizmu upustila od politických aktivít, príslušníci MSS sa vzdávali členstva, mnohí sa dokonca prestali hlásiť k maďarskej národnosti. Zvyšok menšiny sa radikali zoval, úplne sa odklonil od ľudáckeho režimu i od SR a správal sa živelne podľa aktuálneho medzinárodnopolitickeho postavenia Maďarska a jeho vnútropolitickeho vývoja.

52 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 72/IIIc-43 ŠB.

53 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 414/IIIc-43 ŠB.

54 VIETOR, M.: *Dejiny okupácie ...*, s. 249.

55 PAŽUR, Štefan: *Protifašistický odboj ...*, s. 184-188.

Politische Aktivitäten der madjarischen Minderheit in der Ostslowakei 1939 - 1944 im Spiegel der Gauagenda

Zusammenfassung

Nach der Wiener Arbitrage lebten in der Slowakei 53 128 Madjaren. Das politische Leben der Minderheit war in der Verfassung garantiert und die Madjaren organisierten sich in eigener Partei. Die Tätigkeit der Partei wurde sehr intensiv beobachtet, weil die slowakische Regierung das Prinzip der Reziprozität durchsetzte. In der Ostslowakei - in den Regionen Šariš und Zemplín, die seit dem 1.1.1940 eine Verwaltungseinheit bildeten, lebten 3725 Madjaren. Die Minderheit konzentrierte sich in den Verwaltungsbezirken Michalovce und Trebišov, und in der Stadt Prešov, wo insgesamt 13 Ortsgruppen funktionierten. Die Ausprägungen der politischen Tätigkeit von Madjaren in der Ostslowakei waren dieselben wie in anderen Regionen. Der Unterschied war im Missverhältnis zwischen der Anzahl von Madjaren und der Intensität von ihren Aktivitäten. Die hiesigen Madjaren waren eindeutig aktiver, was mit der politischen Entwicklung und mit der Propaganda in der Zwischenkriegszeit zusammenhing.

Autor: PaedDr. Martin Pekár
Katedra dejín
Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity
Ul. 17. novembra č. 1
081 16 Prešov

pekar@unipo.sk

Recenzent: Doc. PhDr. Peter Švorc, CSc.
(Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta)

VÝVOJ NÁZOROV NA REGIONÁLNY ROZVOJ V EKONOMICKÝCH TEÓRIÁCH 20. STOROČIA*

JURAJ TEJ

Úvod

Problematika regionálneho rozvoja sa od 90. rokov 20. storočia začína dostávať do popredia záujmu politikov a odborníkov rôznych profesii. V štátach západnej Európy, ale aj u niektorých našich susedov (v Maďarsku a Poľsku) má regionálny výskum mnohoročnú tradíciu. Na Slovensku sú možnosti nadviazať na predchádzajúce skúsenosti a výsledky regionálneho výskumu pomerne obmedzené. Nástup transformačného obdobia, vznik samostatného Slovenska, nová regionalizácia, decentralizácia verejnej správy, prístupové obdobie do európskych štruktúr a neustále sa prehľbujúce disparity naštartovali procesy zvýšeného záujmu o efektívny a funkčný regionálny rozvoj, tak na strane laickej ako aj odbornej verejnosti.

Podstatným dôvodom pre predchádzajúci okrajový záujem o regionálny rozvoj a jeho marginálne postavenie bola predovšetkým mimoriadne nízka miera nezamestnanosti na Slovensku v spomínanom období, pretože práve miera nezamestnanosti je považovaná za významný indikátor regionálnych problémov. Hoci Slovensko ako súčasť Československa v 80. rokoch 20. storočia vyzkazovalo mimoriadnu mieru znižovania medziregionálnych rozdielov, v nasledujúcim období bolo v tejto oblasti veľmi náročné nadviazať na dovtedajšiu prax, pretože skúsenosti s riešením regionálnych problémov z predchádzajúcich desaťročí boli len veľmi ťažko aplikovateľné do nových podmienok, a to predovšetkým v dôsledku principiálnych zmien spoločenského a ekonomickejho systému.

Na prelome storočí sa na Slovensku stáva potreba štúdia regionálnych problémov a nevyhnutnosť ich riešenia čoraz naliehavejšou. Hlavnými príčinami boli výrazne narastajúce disparity medzi regiónmi, potreba spracovania stratégií regionálneho rozvoja zo strany územných orgánov, potreba získavania externých zdrojov ako aj ambície vstupu Slovenska do EÚ.

Charakteristika problému

Základom pre koncipovanie adekvátnej regionálnej politiky a pre tvorbu lokálnych a regionálnych stratégii je znalosť súčasných teórií regionálneho

* Štúdia vznikla na základe riešenia projektu VEGA/1/0493/03.

rozvoja. Teórie predstavujú ucelený systém hodnotenia základných faktorov rozvoja, subjektov, príčin, súvislostí a mechanizmov regionálneho rozvoja. Ich základy boli položené už pri začiatkoch formovania sa teórií lokalizácie a základoch regionálnej vedy v 18. storočí, ale aj v modernom ponímaní sa vytvárajú už niekoľko desaťročí a prešli mnohými vývojovými etapami. Keďže doteraz neexistuje, ani existovať nebude jediná správna teória regionálneho rozvoja, je potrebné poznať základné funkčné elementy jednotlivých teórií, ich väzby na ekonomickej teórii a hospodársku politiku, poučiť sa zo skúseností histórie a tvorivo ich využiť pri riešení tak závažného problému našich regiónov, ako je ich regionálny rozvoj – v rozhodujúcej miere z autonómnych zdrojov.

Vývoj teórií regionálneho rozvoja

Vývoj regionálneho rozvoja je závislý od vývoja ekonomickej teórie. Ich vzťah je veľmi úzky a často býva odvodený od prevládajúcej ekonomickej školy. Môžeme ich rozčleniť do viacerých vývojových etáp, názory na ich počet sa v súčasnosti rôznia. (Jenčíková 2002, Blažek, Uhlíř 2002) Pre naše potreby je možné ich rozdeliť do nasledujúcich etáp, ktoré sa navzájom lišia svojou metodológiou, ale zároveň sa časovo prelínajú. Sú to:

- neoklasické teórie regionálneho rozvoja,
- Keynesiánske obdobie,
- štrukturalistické a kritickorealistické prístupy,
- inštitucionálne smery.

Neoklasické teórie regionálneho rozvoja – ich základným rámcem je neoklasická ekonómia, ktorá kulminovala hlavne v prvej polovici 20. storočia, v krajinách s trhovou ekonomikou.

Za predchodecov teórií regionálneho rozvoja, či za ich najstaršiu súčasť je možné považovať **lokalizačné teórie**. Tie sa vyznačovali výrazne neoklasickým založením a ich cieľom bola identifikácia lokalizačných faktorov pre ekonomicke aktivity v konkrétnom ekonomickom priestore. Najstaršie pokusy o vysvetlenie lokalizácie siahajú až do 17. a 18. storočia. V rámci neoklasických lokalizačných teórií rozlišujeme štyri základné smery. Prvým je Weberova snaha založená na mikroekonomickom prístupe vo vysvetľovaní lokalizačných rozhodnutí jednotlivých firiem cez lokalizačné faktory. Druhým smerom bolo skúmanie vzájomných závislostí lokalizačných rozhodnutí viacerých rôznych firiem, ktoré sa prikláňalo k základom nedokonalej konkurencie. Ďalší smer vychádzal z behaviorálneho prístupu a snažil sa byť realistickejší vnímaním subjektivity aktérov, hoci abstrahoval od ostatných vplyvov, ktoré sú v okolite prostredí jedinca a môžu ho ovplyvňovať. Posledným smerom lokalizačných teórií sú teórie regionálnej rovnováhy, ktoré sa usilovali o vysvetlenie priesto-

rového usporiadania ekonomiky ako celku. Známa je teória centrálnych miest, ktorú vypracoval W. Christaller na základe prác J. H. von Thünena a Alfred Webera a ktorú ďalej rozpracoval August Lösch. Ich význam spočíval v snahe vysvetlenia geografickej organizácie spoločnosti ako celku (firiem aj domácností), škoda, že iba v ideálnom prostredí. V polovici 20. storočia na dovedaj-šie úsilie nadviazal W. Isard - zakladateľ regionálnej vedy - snahou prepojiť ekonómiu, geografiu a priestorové plánovanie.

Hoci kritika lokalizačných neoklasických teórií je veľká, pretože zjednodušovali a zanedbávali podstatné faktory na úkor štúdia priestorových aspektov, aj tak sa v 90. rokoch objavilo oživenie záujmu o regionálnu vedu v Isardovom ponímaní. Aj napriek tomu, že lokalizačné teórie sú v súčasnosti takmer opusťtené, s koncepciou lokalizačných faktorov sa v oblasti regionálneho výskumu i praxe pracuje dodnes, a to hlavne v súvislosti so zahraničnými investíciami a výberom lokalít pre nové závody ... (Matlovič, Michaeli, Tej, 2002) Lokalizačné neoklasické teórie aj napriek tomu, že regionálny rozvoj nestál u nich na prvom mieste, aj napriek svojim nedostatkom predstavujú dôležitý stupeň vo vývoji chápania regionálneho rastu a vo vývoji regionálneho výskumu. (Blážek, Uhlíř 2002, s. 62)

Prvý a najjednoduchší deduktívny spôsob neoklasickej teórie vysvetlenia regionálneho rastu predstavuje **jednosektorový model**. Na základe štatistických údajov je pomocou Cobb-Douglasovej produkčnej funkcie odvodzovaná závislosť medzi rozhodujúcimi faktormi (migrácia obyvateľstva a kapitálu, technický pokrok). Transformácia do pomerne jednoduchého matematického modelu predstavuje exaktný spôsob popisovania a vysvetľovania javov. Výsledky hospodárskeho vývoja v jednotlivých krajinách v dlhších časových obdobiach (napríklad USA 1880 – 1958) poukazujú na to, že za určitých okolností môžu trendy regionálneho rozvoja zodpovedať predstavám jednoduchého jednosektorového modelu. U nás sa Cobb-Douglasova produkčná funkcia využívala napríklad na modelovanie závislosti produkčných faktorov vidieckych firiem. (Tej, 1989)

Výpočet neoklasických teórií regionálneho rozvoja nie je vyčerpávajúci (pre úplnosť môžeme aspoň menovať *dvojsektorový model, rastové účtovníctvo, nové teórie rastu...*). Neoklasické teórie položili teoretický základ pre všetky budúce teórie regionálneho rozvoja. Ich úroveň zodpovedá úrovni rozvoja ľudskej spoločnosti na začiatku 20. storočia a ekonómie tohto obdobia (preferencia ponuky). Je preto pochopiteľné, že abstrahujú od existencie inštitucionálnych faktorov, existencie územnej správy, nevnímajú základné regionálne disparity vyplývajúce zo základných štrukturálnych a sociálnych odlišností jednotlivých regiónov, neberú do úvahy úlohu štátu a štátnej politiky.

Keynesiánske obdobie – je typické presunom váhy faktorov na stranu dopytu, čím sa vyzdvihovanie významu dopytu po regionálnom produkte stáva charakteristickou črtou teórií rastu blízkych keynesiánskemu chápaniu. Keynesizmus dominoval ako prúd v ekonomickej teórii povojnových rokov 1950 – 1975, za hybnú páku regionálneho rozvoja v tomto období bola považovaná trhová nerovnováha a veľkosť dopytu po produktoch regiónu a mimo neho (regionálny export). Blažek, Uhlíř (2002) priradujú toto obdobie k teóriám „jadro-periféria“, pretože mnohé teórie kladené do tohto obdobia nenesú všetky znaky keynesizmu, hoci preferujú stranu ponuky. Zároveň polarita jadro-periféria je považovaná za druhý stupeň rozvoja priestorovej ekonomiky.

Začiatkom 30. rokov sa v regionálnych vedách objavilo nové rozdeľovanie zamestnanosti podľa sektorov (exportného - základného a obslužného – doplnkového). Do ucelenej **teórie exportnej bázy/základne** ho v 50. rokoch rozpracoval D. C. North. Základom tejto teórie bolo odmietnutie koncepcíí založených na princípe „sektorovej bázy“, ktoré predpokladali postupný prechod od jednoduchej uzatvorennej ekonomiky založenej na primárnom sektore cez vyššiu špecializáciu až po exportujúce industriálne odvetvia. Podľa tejto teórie exportnej bázy by mal byť región definovaný na znakoch spoločnej exportnej základne, ktorá je rozhodujúca pre jeho ekonomický rast a zároveň určuje výšku príjmov regiónu, čo ovplyvňuje atraktivitu regiónu. Exportné odvetvie nemusí byť iba priemyselným odvetvím, ale môže byť založená aj na polnohospodárstve alebo službách. Dôkazom je aj rozvoj prímorských letovísk, ako aj vývoj slovenského exportu dreva a drevnej hmoty v roku 1994, ktorý spôsobil dnes takmer historické aktívne saldo obchodnej bilancie slovenskej ekonomiky. Podľa tejto teórie nie je potrebné do diferenciácie regiónov zasahovať, pretože mobilita výrobných faktorov (ako hlavný mechanizmus) je schopná z dlhodobého hľadiska znižovať rozdiely medzi regiónmi. Dôležité je, že samotná teória vychádza z predpokladu nerovnomerného ekonomickejho rastu. Negatívom je, že pre tradične hospodársky a sociálne zaostalé regióny je perspektíva rastu regionálneho exportu skutočne minimálna.

Teória pôlov rastu (F. Perroux, J. Boudeville) vznikla v 50. rokoch a jej predstavitelia považujú nerovnomerný vývoj regiónov za samozrejmý. Perroux definoval hnacie odvetvie ako rýchle sa rozvíjajúce odvetvie, ktorému dominujú veľké firmy, ktoré vysielajú impulzy do hnaných odvetví. Jeho následné aplikácie využívali indukovaný efekt rastu, ktorý užatvára trojicu efektov cez zvýšene výdavkov domácností, ktorých príjem sa v regióne zvýšil vďaka predchádzajúcemu priamemu a nepriamemu efektu rastu. Súčet týchto troch efektov predstavuje regionálny multiplikátor, ktorý poukazuje na špecifická jednotlivých regiónov. Po Baudevilleovom dopracovaní této teória považuje za póly rastu súbor dynamických a vzájomne intenzívne prepojených odvetví, ktoré sú sústredené okolo hnacieho odvetvia. Za hlavný mechanizmus je považovaná spolupráca

firiem hnacieho odvetvia v regióne, z ktorej na základe dodávateľsko-odberateľských vzťahov profitujú aj ostatné firmy. Skúsenosti s aplikáciou teórie pôvod rastu ukázali, že pre zaostávajúce regióny nestačí iba alokovat' propulzívne odvetia, ale je potrebné komplexne zmeniť sociálno-ekonomicke prostredie regiónu.

Ďalšie teórie, ktoré zaradujeme do keynesiánskej skupiny teórií regionálneho rozvoja sú teória *kumulovaných príčin*, teória nerovnomerného vývoja, teória polarizovaného rozvoja a Harrod-Domarov model. Teórie jadro-periféria Keynesiánskeho obdobia priniesli do teórií regionálneho rastu zásadnú zmenu – považujú ekonomický rast v regióne za nerovnovážny proces, ale v zmysle keynesizmu považujú za rozhodujúce pre naštartovanie rastových procesov stimuláciu dopytu. Nerovnosti v regionálnom rozvoji preto vyžadujú zásahy vlády do týchto procesov, hoci úplne odstránenie rozdielov nie je možné, ale ani žiadúce. Vývoj ekonomiky je predsa dynamický proces, ktorý je odvodený od existencie ekonomických zákonov. Je zaujímavé, že sám J. M. Keynes sa regionálnym problémom takmer vôbec nevenoval, a aj napriek tomu sa jeho teória stala základňou pre množstvo koncepcii regionálneho rozvoja.

Štrukturalistické a kritickorealisticke prístupy. Tieto dva prístupy zaraďujeme do spoločného prúdu, pretože sa líšia viac svojim metodologickým prístupom ako obsahom. Oba prístupy obsahujú častokrát teórie, ktoré vychádzajú z tej istej myšlienkovej základne (napríklad neomarxistické). Ani v odbornej literatúre táto skupina teórií nie je kategorizovaná jednoznačne, napr. Holman (1999), Lisý (1999), Blažek, Uhlíř (2002). Štrukturalistický prístup nazerá na regionálny rozvoj z hľadiska existencie štruktúr, foriem usporiadania individuálnych prvkov a javov. Abstrahuje od jednotlivostí prvkov a pozornosť venuje kvantitatívne nevyjadriteľným kvalitám, teda štruktúram, ktoré podmieňujú existenciu regionálneho rozvoja.

Nerovnomerný regionálny rozvoj považujú **neomarxistické teórie rozvoja** za obyčajný priestorový rozmer sociálnych nerovností v systéme. Príznačný je pre nich historický prístup štúdia regionálnych problémov, čo bolo typickou črtou K. Marxa a marxistických teórií. Objavujú sa v 60. rokoch 20. storočia. Zaoberajú sa nerovnomerným vývojom v rozvojových krajinách a zvyšujúcou sa ekonomicou závislosťou na monopolných vyspelých krajinách, pričom aj zmeny v medzinárodnej deľbe práce považujú za ďalší faktor posilňovania závislosti.

Spojenie nerovnomerného rozvoja s teóriou krízy kapitalizmu nachádzame v smere nazvanom **štrukturálny marxizmus** (D. Harvey, 80. roky 20. storočia). Pri objasňovaní priestorovej nerovnomernosti sa sústreďuje hlavne na lokálnu úroveň sídel a na rozdelenie kapitálu na mobilný a nemobilný, ktorého ochranu zabezpečujú teritoriálne aliancie. Tie môžu vznikať na akejkoľvek úrovni –

lokálnej až medzinárodnej a svojou činnosťou oddľaťujú prepuknutie krízy. Za hlavný mechanizmus zvyšovania regionálnych rozdielov sa považujú práve aliancie, technologický vývoj, investície do nemobilnej infraštruktúry...

Typickým rysom neomarxistických teórií regionálneho rozvoja, ktoré sú založené na štrukturalistickom princípe je skutočnosť, že považujú zaostalosť za proces, v ktorom dochádza k transferu nadhodnoty/zisku z periférií do centra. Zároveň preceňujú úlohu spoločenských štruktúr (boli donedávna redukované v ľavícových smeroch na vzťah medzi triedami) v ekonomike. Odstraňovanie medziregionálnych rozdielov intervencionalistickým spôsobom štátu považujú za nevhodné, pretože nerieši podstatu problému, ktorá spočíva v jadre kapitalistického systému. K ďalším teóriám inšpirovaným štrukturalistickým prístupom zaraďujeme množstvo teórií, napr. *teóriu nerovnomernej výmeny*, *teóriu mezoekonomiky*, *teórie výrobných a ziskových cyklov*, *regulačné teórie*...

Kritickorealistickej prístupy zmierňujú tvrdé mechanistické chápanie štruktúr ako bezprostredných príčin javu. Snažia sa o zohľadnenie vplyvu jednotlivcov na zmenu štruktúr, teda o vyriešenie problému; ako dochádza pri existencií a pôsobení tých istých štruktúr k rôznym výsledkom, javom, či udalostiam. Predstavujú veľmi zaujímavú skupinu teórií regionálneho rozvoja.

Regionálnou úrovňou sa z hľadiska kritického realizmu zaoberala D. Massey (80. roky 20. storočia) v najvýznamnejšej neomarxistickej *teórii územných delieb práce*. Vychádza s existencie rôznych spôsobov, ktoré vytvárajú rôzne deľby práce (na základe odvetví, funkcií). Podľa autorky dochádza k novej priestorovej deľbe práce zmenou sociálnych vzťahov, ktoré sú bezpodmienečne súčasťou ekonomickeho priestoru. Preto aj obdobie veľkých priestorových zmien súvisí s obdobím veľkých ekonomických a sociálnych zmien. Pochopetie regionálnej diferenciácie je možné iba umiestnením daného problému do širšieho kontextu spoločenského vývoja, s čím môžeme iba súhlasit¹. Zaujímavá je aplikácie tejto teórie na priestorové správanie veľkých firiem. Podľa Hymera existuje systematická väzba medzi hierarchiou regiónov a hierarchiou závodov veľkých firiem, ktorá umocňuje svojim pôsobením medziregionálne rozdiely, čo vedie k vytváraniu určitého sociálno-ekonomickeho profilu regiónu, ktorý nové firmy zohľadňujú, čím sa vytvárajú možnosti novej technickej deľby práce. Riešenie vidí v spoločnosti, pretože mnoho skutočností, ktoré všeobecne považujeme za dané, sú iba produktom špecifického spoločenského vývoja, a preto je možné ich zmeniť. Jedným z riešení je podľa autorky aj radikálna decentralizácia inštitúcií verejnej správy, alebo ich premiestnenie do upadajúcich regiónov.

Za ďalšiu teóriu založenú na kritickorealistickej prístupe považujeme *diskusiu o lokalitách* (80. roky 20. storočia), ktorá sa snaží objasniť, ako sa zdánlivо homogénne globalizačné procesy pretransformovali špecifickými mecha-

nizmami regionálnych spoločenských vzťahov a podmienok do radikálne odlišných sociálnych, politických a hospodárskych výsledkov. Rozdiely, ktoré môžeme pozorovať medzi lokalitami s podobnými štrukturálnymi podmienkami, je možné podľa predstaviteľov tohto smeru pripisovať aktivitám takých aktérov (samospráva, firmy, domácnosti), ktorí majú schopnosti využiť možnosti a zapojiť sa do procesov, ktoré prebiehajú mimo a nezávisle od prostredia lokality či regiónu, napr. proces globalizácie. Veľmi zaujímavé je tvrdenie, že lokalita môže dokonca predstavovať alternatívnu štátu, ktorého funkcie sú v globalizačných procesoch oslabované.

Inštitucionálne smery – vychádzajú z trojuholníka problémov inštitucionálnej ekonómie, hlavne z problému inštitúcií, ktoré predstavujú nie iba organizácie, ale aj inštitucionalizované praktiky, rutinné správanie, zvyky, hodnoty... Ich jednotiacou líniovou je, že objasniť príčiny regionálnych rozdielov sa snažia venovaním svojej pozornosti jednému, ale aj niekoľkým problémom spomínaného trojuholníka. Do teórií regionálneho rozvoja sa tento smer dostał v 80. rokoch 20. storočia a neustále sa dynamicky vyvíja.

Teória učiacich sa regiónov – predstavuje historicky najmladší teoretický smer regionálneho rozvoja. Vychádza zo sociologického základu existencie siete kontaktov medzi firmami, ktoré spočívajú na miere dôvery i zakorenenia jednotlivca v sieti vzťahov a vytvárajú tak základ, na ktorom sa odohrávajú ekonomicke transakcie. Teória vyzdvihuje úlohu osobných vzťahov, vzájomnej dôvery medzi obchodnými partnermi ako formu spoločenskej integrácie ekonomiky, ktoré umožňujú objasňovať mikrosociálne procesy bezprostredných príčin medziregionálnych rozdielov. Aj keď prístupy jednotlivých autorov sú rôzne, majú spoločnú snahu objasniť veľkú inovačnú schopnosť niektorých regiónov, nájsť súvislosť medzi priestorovou štruktúrou podnikateľských aktivít a ich adaptibilitou, nájsť úlohu sietí kontaktov a ich ukotvenia v regionálnom rozvoji. Charakteristickými znakmi učiacich sa regiónov sú (podľa Malmberga) ekonomická konfigurácia regiónu, technologická infraštruktúra a kultúra a inštitúcie regiónu. Kultúrou regiónu v zmysle teórie učiacich sa regiónov rozumieme súbor spoločnej identity aktérov, inteligencie – t.j. schopnosť učiť sa a informácie, inštitúcií a integrácie, t.j. previazanosť a koordinácia všetkých inštitúcií. Teória nehľadá všeobecný recept na rozvoj regiónu, ale poukazuje na možnosti analýzy sociálnoekonomickej a kultúrnych procesov v úspešných regiónoch a možnosť paralelne adaptovanej na miestne podmienky, osobitosti regiónu, postupne smerom zvnútra procesom podobným internalizácie. Predchodom teórie učiacich sa regiónov bola *teória výrobných obvodov a flexibilnej špecializácie* (70. roky 20. storočia).

Inštitucionálny smer teórií regionálneho rozvoja má v súčasnosti veľký vplyv na formovanie regionálnej politiky, pretože sa zameriava hlavne na pomoc

vzájomnej interakcie a učenia sa jednotlivých aktérov regionálnych procesov, čo môže byť dosiahnuté len spoločným úsilím verejného a súkromného sektora.

Záver

V priebehu posledného storočia sa v systéme ekonomickej teórií udomáčili už aj teórie regionálneho rozvoja. Snažili sme sa podať popis a kategorizáciu jednotlivých teórií regionálneho rozvoja, poukázať na zmeny, ktorími turbulantne v poslednom období prechádzali. Pretože regionálny rozvoj je interdisciplinárny pojem, ktorý čerpá z ekonómie, geografie, sociológie, kultúrnej antropológie a iných, je možné badať jeho postupnú premenu z čiastkovej ekonomickej disciplíny na odbor. Žiadna z teórií regionálneho rozvoja nedokáže spoľahlivo predpovedať budúci vývoj regiónu. Zároveň sa nesnaží popierať význam snáh o analýzu, popis a vysvetlenie rozdielneho ekonomickej rozvoja regiónov. Heterogenita faktorov ekonomickej rozvoja v jednotlivých regiónoch a množstvo rôznych ekonomickej subjektov s rôznou kvalitou inštitucionálnych vzťahov priamo evokujú existenciu veľkého množstva rôznych teórií a alternatívnych prístupov. Poznanie jednotlivých pretrvávajúcich smerov, koncepcíí či teórií, ale aj upadajúcich do zabudnutia, môže priniesť novú hodnotu vzťahov tak v teoretickej rovine, ako aj v regionálnych aplikáciach. Je zaujímavé, vzhľadom na súčasnú prax regionálneho rozvoja, ako málo sa jednotlivé teórie venujú orgánom územnej samosprávy, či celkovo verejnej správe, úlohe štátu a štátnej politike, samozrejme následne aj regionálnej hospodárskej politike. Je potrebné sledovať ako sa preferuje strana firiem, často bez ohľadu na domácnosti, na ich spotrebú, zamestnanosť a nezamestnanosť v regióne. Nedocenené je aj postavenie regiónu v regionálnej štruktúre a jeho sociálnoekonomickej a štrukturálnej špecifiká. Možnosť zovšeobecnenia jednotlivých teórii je veľká, všetky poskytujú určitú mieru pre aktivitu subjektov a pluralitu v konaní inštitucionálnych štruktúr. Štúdium týchto teórií a poznanie ich miesta v historickom kontexte predstavuje ďalšiu z možností objektivizácie pohľadu na minulosť, súčasnosť a budúlosť ekonomickej rozvoja jednotlivých regiónov.

Zoznam bibliografických odkazov

1. BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002): Teorie regionálního rozvoje – nástin, kritika, klasifikace. Praha : Univerzita Karlova, s. 5.
2. HOLMAN, R. a kol. (1999): Dějiny ekonomického myšlení. Praha : C. H. Beck, s. 55.
3. JENČÍKOVÁ, Š. (2002): Regionálna politika v kontexte ekonomických teórií. In: Národná a regionálna ekonomika IV. Košice : EF TU, s. 235.
4. KIRETA, Š. (1993): Dejiny ekonomických teórií. (Vybrané kapitoly). Košice : PdF UPJŠ, s. 89.
5. KUZMIŠIN, P., KUZMIŠINOVÁ, V. (1999): Ekonómia ponuky v teórii v hospodárskej praxi. In: Ekonomický časopis č. 2, s. 295.
6. LISÝ, J. (1999): Dejiny ekonomických teórií. Vývoj ekonomickej vedy. Bratislava : Elita. 356 s.
7. MATLOVIČ, R., MICHAELI, E., TEJ, J. (2002): Štruktúra geografických informácií o rozvojových lokalitách požadovaných potenciálnymi zahraničnými investormi (na príklade BMW). In: Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis XXXVIII. Prírodné vedy. Folia geographica 6. Ed. R. Matlovič. Prešov : FHPV PU, s. 127.
8. SAMSON, Š. (2001): Keynesiánstvo a súčasné ekonomicke teórie. Košice: E F TU, s. 23.
9. TEJ, J. (1989): Možnosti využitia faktorovej analýzy pri pestovaní cukrovej repy. In: Zemědělská ekonomika, č. 6, s. 493.

Development of the opinions about the regional progress in the economic theories of the 20th century

Summary

In the second half of the 20th century we deal with the theories of regional development more often. The theories present the complex system of evaluation of the basic factors of the development, subjects, causes, connections and mechanisms of the economic development of the regions. We divide the theories into the following groups that are different mainly in their methodology: neoclassical theories of regional development, Keynesian period, structuralist and critical realism approaches, institutional directions. The knowledge of the regional development theories is the basis for drafting the adequate regional policy based on the creation of the local and regional strategies. The possibility

of the generalization of the individual theories is large. They all of them provide the certain level for subjects activity and plurality in institutional structures actions. The study of the development of the theories mentioned and knowing their position in the historical context presents another possibility of the objectification of the view on history, present state and future of the economic development of the Slovak regions.

Autor: Ing. Juraj Tej, CSc.
Katedra verejnej správy
Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity
Ul. 17. novembra č. 1
081 16 Prešov

tej@unipo.sk

Recenzent: Doc. RNDr. René Matlovič, PhD.
(Prešovská univerzita v Prešove,
Fakulta humanitných a prírodných vied)

DOBA LATÉNSKA NA SLOVENSKU

PATRIK DERFIŇÁK

Mladšia doba železná, alebo aj doba laténska, zahŕňa obdobie od 4. storočia p.n.l. až do prelomu letopočtov. Pre strednú Európu je to obdobie keltskej expanzie. Kelti sa v písomných prameňoch prvýkrát spomínajú už začiatkom 5. storočia p.n.l. Ich pravlašťou bolo územie medzi Alpami, stredným Nemeckom a východným Francúzskom. V tomto priestore dosahuje svoj vrchol halštatská kultúra, ktorú charakterizujú bohaté hroby privilegovaných vrstiev a opevnené kniežacie sídla (Heuneburg). Práve v narastajúcich sociálnych a ekonomických problémoch halštatskej spoločnosti v spojení s preľudnenosťou krajiny môžeme hľadať korene keltskej expanzie. Tá v nasledujúcich storočiach zasiahla postupne prakticky celú Európu. Spočiatku smerovala západným smerom a jednotlivé keltské kmene prenikli do západného Francúzska a na Pyrenejský polostrov. Neskôr zasiahla aj južnú Európu (dnešné Taliansko), Karpatskú kotlinu a Balkán. Kelti, alebo Galovia, ako ich označovali Rimania, predstavovali zoskupenie početných kmeňov. Jednotliví vojenskí náčelníci so svojimi bojovými družinami a nasledovaním celými kmeňmi prenikli do západnej Európy, Veľkej Británie, Grécka, Talianska a usadili sa dokonca v Galatii, v centrálnej oblasti Malej Ázie. Neboli to však len zdatní bojovníci. Početnú zložku keltského etnika tvorili aj zruční remeselníci a obchodníci.

Vo svojom diele *Ab Urbe condita* (Od založenia mesta) opisuje rímsky historik Titus Lívius udalosť, ktorá naznačuje, ako mohli vyzerať počiatky keltskej expanzie. Kráľ Bituringov Ambigatos vyslal svojich synovcov Bellovesa a Sigovesa, aby na čele ozbrojených družín odišli z jeho preľudneného územia a hľadali si nové sídla. Bellovesovi veštba určila za cieľ putovania dnešné Taliansko, Sigoves so svojimi ľuďmi zamieril do Hercynského lesa, zalesnejšej oblasti na východ od Rýna a na sever od Dunaja.

Do priestoru Karpatskej kotliny prenikli Kelti už počas prvej fázy svojej expanzie niekedy okolo roku 400 p. n. l., teda približne v tom čase, keď prekročili alpské priesmyky a postupne zaplavili celé Taliansko. Boli prvým historickým etnikom, ktoré prišlo zo západu a ich zásluhou sa stredodunajský priestor došiel na pomerne dlhý čas pod vplyv západoeurópskej kultúrnej sféry. Spočiatku však išlo len o menšie skupiny, prichádzajúce z viacerých smerov, zaoberajúce sa prevažne prospektorskou činnosťou. Na území dnešného Slovenska hľadali najmä železo a farebné kovy. Typické sú pre nich kostrové hroby bojovníkov s dlhými železnými mečmi, roztrúsené najmä v západnej Panónii. Na Slovensku dokladajú prvé keltské obyvateľstvo pohrebiská (Stupava) a nevelké síd-

liská pri Dunaji a na dolnom toku Váhu. Malá početnosť týchto pamiatok však naznačuje, že ešte výraznejšie nenarušili pôvodnú štruktúru vtedajšieho obyvateľstva Slovenska. Predmety keltského pôvodu z včasnoraténskeho obdobia, ako bronzová prilba (Turiec) či maskovitá spona (Slovenské Pravno), sa na stredné a severné Slovensko dostali pravdepodobne prostredníctvom rozvíjajúcich sa obchodných stykov. V ďalšom postupe na východ zabránili keltským kmeňom Skýti, kvôli ktorým zmenili smer svojho ďalšieho postupu a obrátili sa na Balkán.

Až druhá, podstatne silnejšia vlna keltského obyvateľstva, koncom 4., respektíve začiatkom 3. storočia p.n.l. už súvislo osídliala nížiny juhozápadného Slovenska a o niečo neskôr aj juh stredného Slovenska a Košickú kotlinu. Najhustejsie osídlenie sa koncentrovalo v povodí Dunaja a na dolných tokoch riek Ipeľ, Hron, Žitava a Nitra. Do vyššie položených údolí Váhu, Nitry a Hrona, ktoré ovládali príslušníci púchovskej kultúry, prenikli Kelti až v mladšej a neskorej fáze doby laténskej.

Posledný väčší nápor keltských kmeňov zasiahol Slovensko niekedy okolo roku 200 p.n.l. Bol to pravdepodobne dôsledok ústupu keltských kmeňov usadených v severnom TalianSKU. Tie po viacerých porážkach spôsobených Rimanimi začali odchádzat smerom na sever. Úrodné podunajské a východoslovenské nížiny, blízkosť karpatských a alpských surovinových zdrojov a významná poloha na diaľkových obchodných cestách, to všetko vytváralo ideálne podmienky pre keltské osídlenie. Definitívne pri tom prekryli posledné zvyšky pôvodného halštatského obyvateľstva i prvú vrstvu keltských osadníkov. Aj vďaka príchodu tohto nového obyvateľstva dosiahlo keltské osídlenie Slovenska v prvej polovici 2. storočia p.n.l. svoju najväčšiu intenzitu. Keltské osady sa tak rozširujú do povodia Hrona, Ipl'a, Nitry, Žitavy a čiastočne i na Považie. Od 2. storočia p.n.l. prenikajú na Žitný ostrov a Východoslovenskú nížinu. V tomto priestore sa zachovali stopy po ich neveľkých osadách, pozostávajúcich z malých, čiastočne do zeme zahĺbených obydlí, zakrytých jednoduchou sedlovou strechou. Mali obdlížnikový pôdorys s rozmermi spravidla 3 krát 4 m. Základnú kostru takýchto domov tvorili stĺpy a tenké zvislé koly poprepletané prútím a omazané hlinou. Keltské príbytky nemali zvyčajne ani piecku či ohnisisko. Okolo nich boli rozmiestnené hospodárske budovy, napríklad zásobnice a odpadové jamy, pece, chlievy či studne. Početné pozostatky železných nástrojov (kosy, kosáky), kosti zvierat a zuhoľnatene zvyšky plodín svedčia o rozvinutej poľnohospodárskej výrobe. Zvyšky železiarskych pecí a dielní na spracovanie kovov však dokumentujú aj rozvinutú remeselnú výrobu.

2. storočie p.n.l. je obdobím veľkého hospodárskeho vzostupu založeného na spracovaní kovov v množstve malých dielní po celej krajine. Výrazne sa zmenila i štruktúra odberateľov. Miznú luxusné predmety a vyrábajú sa väčšie série rovnakých výrobkov. Najmä v šperkárstve sa strácajú predmety z drahých

kovov a nahrádzajú ich technicky dokonalé, tvarovo veľmi podobné bronzové, železné alebo sklenené šperky, zdobené emailom a koralom. Veľké a opakujúce sa séria vyrábaných predmetov dokladajú aj obchod s okolitými etnikami.

V druhej polovici 2. storočia p.n.l. sa sídelná štruktúra keltského obyvateľstva v celej strednej Európe výrazne mení. Prestáva sa pochovávať na tradičných pohrebiskách a otvorené poľnohospodárske sídliská sa začínajú presúvať smerom na západ, za rieku Váh. Tu vyrastajú veľké správne a hospodárske strediská – *oppidá* Pohanská v Plaveckom Podhradí a Bratislave. Na východnom Slovensku malo osobitný význam oppidum v Zemplíne. Okrem toho, že boli politickými a hospodárskymi centrami, v prípade potreby slúžili aj ako útočisko pre obyvateľstvo z okolitých neopevnených osád. Neskorolaténske obdobie ešte podčiarkuje rozdelenie juhovzápadného Slovenska na dve časti tokom Váhu. V tom čase tu prichádzajú noví keltskí osadníci pravdepodobne skupiny Bójov, ktorí odišli z Čiech pred prvými útokmi germánskych kmeňov (Kimbrovia, Teutóni), prichádzajúcich zo severu. Posilnili tak kmene Volkov-Tektoságov, usadených na Morave a v priestore západného Slovenska. Ich potomkovia Kotíni sa na území Slovenska spomínajú ešte aj v dobe rímskej. Z významných hospodárskych centier sa do popredia dostal priestor dnešnej Bratislavu. Svedčí o tom množstvo nálezov z tohto obdobia, keď okrem keramiky, pozostatkov hrnčiarskych pecí a importov zo Stredomoria, sa tu našlo aj osem pokladov mincí. Na území dnešnej Bratislavu tak pravdepodobne existovalo centrum bójskeho kmeňového zväzu, ktoré však bolo niekedy pred polovicou 1. storočia p.n.l. zničené. V redukovanej forme už len prežívalo do prelomu letopočtu. Jeho úlohu prebrala v tom čase osada na Devíne, pričom značná časť Bójov opustila toto územie a prešla do oblasti Norika.

Strategicky výhodne bolo situované oppidum na Pohanskej pri Plaveckom Podhradí. Aj keď tunajšie osídlenie malo len pomerne krátke trvanie, poloha tohto oppida na križovatke jantárovej a tzv. českej cesty zvyšovala jeho význam. Obytné objekty a výrobné dielne (keramika, železo) boli budované na terasovite upravených plochách. Zaujímavé je opevnenie Pohanskej, kde sa kombinoval klasický *murus gallicus* (akropola) a v strednej Európe inak nepoužívaný systém dvojitej hradby – *murus duplex* (vonkajšie opevnenie). Táto lokalita je datovaná do prvej polovice 1. storočia p.n.l., pričom jej zánik sa dáva do súvislosti s vojenskými zrážkami medzi keltským a dáckym etnikom.

Zemplín, ako ďalšie z keltských oppíd na našom území, dosiahlo najväčší význam v 1. storočí p.n.l.. Hlavá časť tunajších obytných a výrobných objektov sa nachádzala mimo opevnenia hradiska, ktoré malo skôr refugiálny charakter. Obyvateľstvo sa zaoberala najmä spracovávaním železnej rudy a výrobou keramiky. Vo veľkom množstve sa tu okrem bežných nádob vyrábala aj maľovaná keramika. O zapojení do diaľkového obchodu svedčia aj nálezy keltských a rímskych mincí.

Aj keď spomínané keltské centrá označujeme ako oppidá, musíme konštatovať, že jednoznačná definícia pojmu keltské oppidum nie je doposiaľ vytvorená. Bádatelia, venujúci sa tejto problematike, sa zhodli iba na základných podmienkach, ktoré by lokalita mala splňať. Predovšetkým by to mala byť dobre opevnená poloha väčšieho rozsahu. Predpokladá sa tiež väčší počet stálych obyvateľov a rozvinutá diferencovaná remeselná výroba. S tým súvisí aj napojenie na diaľkový obchod a početné nálezy minci, často vyrábaných miestnou mincovňou.

Na východ od Váhu prevažujú v neskorolaténskom období zmiešané keltsko-dácke osady. Zo správ antických autorov (Strabón) sa dozvedáme, že podnajských Bójov a Tauriskov niekedy v päťdesiatych rokoch 1. storočia p. n. l. porazili dácke jednotky vedené Burebistom. Na toto sporné územie si robili nárok obe strany, no nakoniec ho ovládli Dákovi. Došlo k prelínaniu oboch etník, zreteľnom v polnohospodárskych osadách i opevnených centrálach (Nitriansky Hrádok). Centrom keltsko-dáckeho územia bola Nitra, kde sa našlo veľké množstvo typicky dáckej keramiky. Táto zmiešaná kultúra sa v tomto priestore udržala až do doby rímskej. Antickí autori ešte Dákov spomínajú ako susedov Vanniovho kráľovstva. Neskôr pod tlakom germánskych kmeňov ustupujú do hornatých oblastí stredného Slovenska, kde splynuli s etnický pestrou púchovskou kultúrou.

Počiatky samostatného laténskeho umeleckého prejavu je nutné vidieť ešte v prostredí halštatskej kultúry, ktorá sa postupne obohacovala gréckymi, etruskými a skýtskymi prvkami. Základnou črtou ranej keltskej tvorby bola obľuba bohatej výzdoby. Na šperkoch, nádobách i ďalších predmetoch sa plastická či plošná figurálna výzdoba prelínala s rôznymi ornamentami. Najrozšírenejším druhom používanej plastiky bola ľudská maska. Tvár človeka ako výzdoba mala v keltskom prostredí zvláštny, magický zmysel v súvislosti s tzv. kultom odťaťích hláv, ktorý bol u Keltoў veľmi rozšírený. Šperky s maskovitým motívom tak zrejme mali význam talizmanu, náhrady skutočnej lebky.

K najvýznamnejším včasnoslaténskym pamiatkam na Slovensku patrí bronzová platnička z opaska, zdobená ľudskou tvárou z prelomu 5. - 4. storočia p.n.l. (Stupava). S Kelmi bol vo vyspelom antickom svete neoddeliteľne spojený kovový nákrčník – torques. Kompletný zlatý torques sa našiel na Myjave. Z umeleckého hľadiska je sice len napodobeninou originálnych keltských predloh, je to však najcennejší nález svojho druhu na území Slovenska.

Razba minci bola dôkazom významného hospodárskeho, ale i politického rozvoja keltskej spoločnosti. Okrem surovinových a technických predpokladov si vyžadovala aj vysokú organizovanosť spoločnosti a pevné postavenie vydavateľa. Prvé razby na našom území sú tzv. mince s lýrou, ktoré sa na juhozápade Slovenska objavujú niekedy začiatkom 2. storočia p.n.l. Približne v rovnakom čase sa takáto lokálna produkcia objavuje aj na východnom Slovensku (Ptičie).

Na území obývanom keltskými kmeňmi bola razba mincí mimoriadne rôznorodá. Existovalo tu súčasne veľké množstvo razieb, ktoré mali rôznú hmotnosť a obsah drahého kovu. Preto sa aj na viacerých oppidách našli jemné váhy, ktoré slúžili na určovanie hodnoty jednotlivých mincí. Razba mincí sa nesústredovala len na oppidách. Pravdepodobne každé väčšie produkčné centrum vydávalo vlastné mince, pričom sa len približne dodržiavala hmotnosť a kvalita jednotlivých razieb.

V priebehu 1. storočia p.n.l. sa na západnom Slovensku rozširuje razba hodnotnej striebornej mince bratislavského typu, ktorá sa našla aj na viacerých ďalších náleziskách (Trnava, Stupava). Sú charakteristické nápismi (Biatec, Nonnos, Busu, Titto a i.), ktoré pravdepodobne zachytávajú mená miestnych vydavateľov. Používali sa najmä v rámci domáceho obchodu, i keď v tomto období bolo územie Slovenska križovatkou rozvinutého diaľkového obchodu (cín, jantár, luxusné výrobky zo Stredomoria). Strieborné keltské mince sa pravdepodobne razili na území dnešnej Bratislavu a v čase po Burebistovom víťazstve nad Bójmi v polovici 1. storočia p.n.l. sa náhle strácajú. Na neskôr prežívajúcich sídliskách sa už stretávame len s importovanými rímskymi mincami, prípadne ich napodobeninami. Na Slovensku sa z nich najčastejšie objavujú mince Eraviskov, sídliacich na území okolo Budapešti. Dlhšie, ešte po prelome letopočtu, prežívalo razenie mincí tzv. veľkobystereckého typu na území púchovskej kultúry.

Znalosť výroby keramiky na hrnčiarskom krahu sa na našom území objavuje už na konci doby halštatskej. Všeobecne sa však rozšírila až s príchodom Keltov. Najmä v neskorolaténskom období sa totiž v hrnčiarskych dielňach vyrábala bohatá zdobená maľovaná keramika, ktorá si už podobne ako výroba obrovských hlinených zásobníčov vyžadovala jednoznačnú špecializáciu výroby. Vysoko cenéná bola napríklad ohňovzdorná keramika z grafitovej hliny, ktorá sa stala aj dôležitým exportným artiklom.

Všestranný rozvoj keltskej remeselnnej výroby sa prejavil aj v zdokonalení poľnohospodárstva. Železo sa začalo používať pri výrobe nástrojov pre roľníkov (železná radlica, motyka, rýľ), čo uľahčilo prácu, zlepšilo obrábanie pôdy a zvýšilo výnosy. Hlavnou plodinou pestovanou na našom území počas mladšej doby železnej bola pšenica. Zvýšilo sa však aj pestovanie jačmeňa, raže, ovsa, strukovní a ľanu. Pri spracovaní týchto produktov mal veľký význam ďalší keltský vynález – rotačný žarnov. Vďaka nemu bolo možné oveľa rýchlejšie a s menšou námahou získať kvalitnú múku.

Medzi významné objavy, ktoré zaviedli Kelti na našom území, je potrebné zaradiť aj železné kosáky a kosy. Tie nielen že urýchlieli žatvu, ale mali veľký význam aj pri rozširovaní dobytkárstva. Vďaka kosám sa totiž ľahšie zhromažďovalo krmivo pre zvieratá na zimu (seno, halúzky, suché lístie). Okrem hovädzieho dobytka bol bežný chov oviec, ošípaných, hydiny a koní.

Kelti priniesli do priestoru Karpatskej kotliny opäť zvyk pochovávať ne-spálené telá. Viera v posmrtný život podobný pozemskému kázala uložiť mŕtve mu do hrobu jeho zbrane, šperky, odev a potravu na poslednú cestu. Vďaka tomu poznatky získané pri výskume pohrebísk patria k najdôležitejším prameňom poznávania keltskej kultúry na Slovensku. Zo začiatku doby laténskej sú známe len skupiny hrobov (Stupava) alebo menšie zmiešané pohrebiská (Bučany). Neskôr, najmä v prvej polovici 3. storočia p.n.l., sú známe aj väčšie pohrebiská s prevahou kostrových hrobov (Malé Kosihy, Maňa, Chotín). Významnejším jedincom budovali hrobky s drevenou konštrukciou. Bojovníkom zvyčajne dávali do hrobu zbrane, najčastejšie meč, kopiju, štít a železný opasok na zavesenie meča, zriedkavejšie šperky (náramky, nákrčník). V ženských hroboch sa vyskytujú najmä šperky a ozdoby odevov, bronzové alebo železné spony, prstene, náramky a náhrdelníky. Dôležitú súčasť hrobovej výbavy predstavovala keramika. Spravidla to boli 2-3 nádoby, zriedkavo až 7 nádob, do ktorých sa ukladala potrava a nápoje na cestu do záhrobia.

Koncom 3. storočia p.n.l. sa však postupne aj keltské etnikum opäť priklonilo k žiarovému rítu. Na nových pohrebiskách (Hurbanovo) klesá množstvo zbraní a šperkov v hroboch. To svedčí o celkovej racionalizácii pohrebného rítu a zmenách predstáv v náboženskom živote. V závere doby laténskej sa vyskytujú už len chudobné žiarové hroby. Prechod od kostrového k žiarovému pochovávaniu pravdepodobne vyplýva z príklonu k viere v prevteľovanie duší hlásanej druidmi.

Keltská spoločnosť sa podľa antických autorov delila na tri až štyri veľké skupiny. Rozhodujúcou zložkou keltskej spoločnosti boli príslušníci vojenských družín, ktorých hroby sú roztrúsené na území Čiech, Moravy a Slovenska (Hurbanovo). Hroby týchto bojovníkov a ich blízkosti pochovaných žien sú bohaté vybavené a dovoľujú teda pomerne spoľahlivo odlišiť túto privilegovanú vrstvu, ktorú Caesar nazýva *equites*. Hlavným spoločným znakom týchto mužských hrobov je zbraň – železný meč, kopija, oštěp a štít. Ich meče sú umelecky zdobené, často emailom alebo drahými kovmi.

Druidi vytvárali kňažské zbory, pôvodne vyhradené pre príslušníkov privilegovaných vrstiev. Mali veľký význam v rámci náboženstva, ale aj silný politický vplyv. Obsah ich učenia poznáme len sčasti. Verili napríklad v nesmrteľnosť duše, smrť znamenala v ich učení len stred dlhého života. Posvätné pre nich boli dubové háje a žiadnu obet nemohli vykonať bez halúzky tohto stromu. Veľkej úcte sa u nich tešili aj mesačné symboly. Druidi boli aj vychovávateľmi synov zo vznešených rodín. Písma však nepoužívali, a tak sa nám nezachovali žiadne ich písomné pamiatky.

Najpočetnejšou zložkou keltskej spoločnosti boli slobodní roľníci a remeselníci. Keď sa však z rôznych dôvodov zadlžili, dostávali sa často do klientskej závislosti od bohatších príslušníkov kmeňa, ktorá sa v niektorých prípa-

doch podobala až otroctvu. Úplne neslobodnou a bezprávnou bola kategória obyvateľstva tvorená otrokmi, sem spadali aj zmiešané rodiny.

Keltská spoločnosť prešla počas svojho vývoja významnými zmenami. Keď sa však dostala do štátia vytvárania prvých foriem štátnej organizácie, vonkajšími zásahmi bol tento proces zastavený. Spôsobila to jednak rozpínavosť Ríma a súčasne útoky Germánov a Dákov. V období okolo zmeny letopočtu sa Kelti a s nimi aj laténska kultúra z priestoru strednej Európy postupne strácajú. V západnej Európe (Bretónsko, Wales, Írsko, Škótsko) však táto kultúra a jej nositelia prežívali až do stredoveku.

Hornaté územie severného a stredného Slovenska sa stalo priestorom, kde pôvodné lužické obyvateľstvo, neskôr charakterizované ako oravský typ, prežívalo od strednej doby bronzovej v podstate plynule až do doby laténskej. Kontinuálne osídlenými oblasťami boli najmä Orava a Liptov. V okrajových oblastiach dochádzalo k postupnému prelínaniu s inými etnikami. Na Spiši s kuštanovickou kultúrou a na západe s plátěnickou kultúrou. Pôsobením vonkajších vplyvov sice došlo k náhľemu násilnému zániku hradísk a osád v tomto priestore, vzápäť však boli budované nové, v neprístupnejších polohách. Nálezy z osád, ktoré vznikali v starej a strednej dobe laténskej dokazujú nadálej prežívanie pôvodného obyvateľstva. Túto fázu osídlenia označujeme ako predpúchovský horizont. Keramika má ešte výrazne halštatský charakter, vplyv keltskej kultúry je ešte malý. Najčastejšie sa prejavuje vo forme importov výrobkov, čo dokladá vzájomné obchodné kontakty. Rýchly hospodársky rozvoj tejto oblasti umožnili početné náleziská kovov (med', striebro, železo) a ich následné spracovávanie.

K výraznej zmene dochádza niekedy v polovici 2. storočia p.n.l. Toto obdobie označujeme ako laténsku fázu púchovskej kultúry. Vzrástla hustota obyvateľstva, vznikali nové osady, malé hrádky (Veľký Slavkov), ale aj veľké centrálne hradiská (Liptovská Mara). Dôkladne opevnené boli najmä veľké hradiská. Ich obyvatelia si budovali prevažne zrubové domy s podmurovkou z nasucho kladených kameňov. Medzery medzi brvnami zrubu potom utesňovali hlinenou mazanicou. Významným centrom tejto kultúry bolo podrobne preskúmané mohutne opevnené hradisko Havránek pri Liptovskej Mare, ktorého kamenná hradba chránila najmä zaujímavý kultový objekt. Na rozsiahlych obetiskách sa vo veľkom množstve spaľovali obetné dary vo forme šperkov, obilia, mincí, ale aj zvierat. Boli tu dokonca objavené aj nespálené zvyšky obetovaných ľudských tiel. Početné obytné objekty a výrobné dielne na spracovanie železa, medi, striebra a jantáru boli umiestnené mimo hradieb.

Zintenzívnila sa výroba a spracovávanie rúd. Z južných oblastí sa postupne preberali nové technické vynálezy, ako napríklad šperkárske techniky či hrnčiarsky kruh. Výrazne sa posilňuje obchodná výmena s keltskými oblasťami (Panónia, Noricum) a vysokú úroveň púchovskej kultúry dokladá aj razba vlastných strieborných mincí.

Pomerne plynulý vývoj púchovskej kultúry bol násilne prerušený v prvých desaťročiach nášho letopočtu. Germánska a sčasti snáď aj dácka expanzia zničila opevnené hradiská i veľkú časť otvorených roľníckych osád. Neskôr v staršej dobe rímskej sa pôvodné osídlenie čiastočne obnovuje, aj keď už s výrazným vplyvom przeworskej kultúry, Kvádov a Dákov.

Použitá a odporúčaná literatúra

1. BUCHVALDEK, Miroslav a kol.: *Dějiny pravěké Evropy*. Praha : SPN, 1985. 280 s.
2. FILIP, Jan : *Keltská civilizace*. Praha : Academia, 1995. 260 s. ISBN 80-200-0526-9.
3. HERM, Gerhard: *Kelti*. Bratislava : Obzor, 1985. 294 s.
4. KOZLOVSKÝ, Janusz: *Encyklopedia historyczna sviata I*. Krakov : APWO, 1999. 620 s.
5. NOVOTNÝ, Bohuslav a kol: *Encyklopédia archeológie*. Bratislava : Obzor, 1986. 1028 s.
6. PAULÍK, Jozef a kol.: *Život a umenie doby železnej na Slovensku*. Bratislava : SVKL, 1962. 342 s.
7. PAULÍK, Jozef: *Keltské hradisko Pohanská v Plaveckom Podhradí*. Martin : Osveta, 1976. 296 s.
8. PIETA, Karol: *Umenie doby železnej*. Bratislava : Tatran, 1982, s. 11-30.
9. POBORSKÝ, Vladimír: *Dějiny pravěku*. Praha : SPN, 1992. 146 s.
10. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. Ed. R. Marsina. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998. 405 s. ISBN 80-88878-12-8.
11. VIZDAL, Marián: *Sprievodca pravekom východného Slovenska*. Prešov : Metodické centrum, 1995. 67 s. ISBN 80-8045-002-1.

PREHLAD DEJÍN BYZANCIE *

IMRICH BELEJKANIČ

Úvodná časť

V roku 2003, presne 29. mája, uplynie 550 rokov od pádu Konštantínopola, niekdajšieho hlavného mesta Východorímskej - Byzantskej ríše. Končí sa epocha štátneho útvaru, ktorého život bol veľmi úzko spojený s kresťanstvom a osobitne s východným kresťanstvom.

Konštantínopol bol hlavným mestom Východorímskej - Byzantskej ríše. Mesto bolo politickým a spoločenským centrom ríše, ale tak isto aj sídlom východného patriarchátu.

Byzantská ríša od svojho vzniku prežívala veľmi zložité obdobia, ale zaznamenala aj obdobie prosperity, rozkvetu kultúry a spirituality. Mnohí bádajúci dodnes ukazujú na prínos Byzancie pre rozvoj európskej kultúry a vzdelanosti.

Aj v kresťanskem prostredí, ktoré bolo zo začiatku zdržanlivé pri formulovaní hodnotenia prínosu Byzancie ako kresťanskej ríše pre Európu, sa situácia mení v prospech kladného postoja.

V súčasnosti viac ako v minulosti prichádzame cez cyrilo-metodskú misiu k priamemu „dotyku“ s dejinami Byzancie. V preambule Ústavy Slovenskej republiky jej tvorcovia uviedli, že naša štátnosť má svoje korene v byzantskej misii realizovanej na Veľkej Morave.

Táto skutočnosť nás inšpiruje k tomu, aby sme dejinám Byzancie venovali náležitú pozornosť.

Vznik Východorímskej - Byzantskej ríše

Všeobecne v dejinách je vznik Byzancie spájaný s rímskym cisárom Konštantínom Veľkým, ktorý 8. novembra 324 položil základný kameň mesta, ktoré sa malo stať po Ríme hlavným mestom rímskej ríše. Mnohí historici práve tento časový horizont považujú za počiatok byzantských dejín.

Mesto dostalo názov podľa svojho zakladateľa - Konštantínopol.

Životné osudy cisára Konštantína Veľkého zaznamenal vo svojej histórii Euzebius Cezarejský.

* Príspevok vznikol v rámci grantovej úlohy VEGA s názvom Byzantská tradícia v kontexte európskej civilizácie č.1/8226/01.

Dôvody, ktoré viedli Konštantína Veľkého k vybudovaniu nového hlavného mesta rímskeho impéria dodnes nie sú jednoznačné.

„Nový Rím“ bol vybudovaný na mieste starobylého mestečka Byzantion, sídla Grékov, kde Konštantín porazil Licinia, posledného protivníka, ktorý mu bránil v ceste k moci. Údajne sa založením mesta pripomína víťazstvo Konštantína nad Liciniom.

Podľa iných historikov výber starobylého Byzantionu za hlavné mesto ríše ovplyvnili iné okolnosti, predovšetkým jeho priaznivá strategická pozícia. Byzantion bol gréckym prístavným mestom na západnom brehu Bosporu, úzkeho prielivu medzi Tureckom a Európou. Vďaka výbornému spojeniu po mori so Stredozemným a Čiernym morom tu prekvital obchod a mesto sa rýchlo rozrastalo.

Naďalej rímska ríša koncom 2. storočia a najmä v 3. storočí prežívala všeobecnú krízu. Už vtedy východná časť ríše prejavovala určité špecifiká. Bola viac zaľudnená, odlišovala sa väčšou výrobnou aktivitou, rozvojom remesla a obchodu, a tým sa na Východe kumuloval politický a kultúrny život rímskeho impéria.

Aj samotná idea preloženia hlavného mesta z Ríma nevznikla za čias Konštantína Veľkého. Už v dobe tetrarchov sa cisárske rezidencie nachádzali mimo Ríma. Na Diokleciánovom dvore v Nikomédii neďaleko Byzantionu vyrastal aj samotný cisár Konštantín. Práve táto skutočnosť mohla viesť Konštantína k tomu, že si oblúbil po každej stránke prosperujúci východ ríše.

Východná poloha „Nového Ríma“ bola veľkou výhodou v čase, keď si útoky barbarov vyžadovali vysielanie vojenských jednotiek k dolnému Dunaju alebo na Východ.

Je málo pravdepodobné, že cisár Konštantín Veľký založil nové hlavné mesto ríše iba čisto z náboženských dôvodov.

Konštantíopol - „Nový Rím“

Konštantín Veľký panoval plných trinásť rokov, ako jediný vládca celej rímskej ríše. Obdobie jeho vlády nebolo jednoduché.

Všeobecne sa uvádza, že 4. storočie, kedy Huni prekročili rieku Don a narazili na germánske kmene Gótov, uviedlo do pohybu obyvateľstvo takmer celej Európy. V dôsledku týchto skutočností mohla rímska ríša len ľahko odolávať nájazdom barbarských kmeňov. Prenesením hlavného mesta na východ sa nič nevyriešilo. „Starý Rím“ sa otriasal vo svojich základoch.

Hoci sa Konštantín Veľký vydaním Milánskeho ediktu (313) snažil vytvoriť jednotnú ideovú platformu ríše, bolo pre neho veľmi ľahké udržať ju. Objavilo sa Áriovo učenie, ktoré podkopávalo samotné základy kresťanského učenia, pretože spochybňovalo tradičný kresťanský trinitarizmus.

Pomocou 1. ekumenického koncilu v Nicei (325), na ktorom bol arianizmus odsúdený, sa mu ešte podarilo udržať ideovú jednotu impéria. Avšak jeho syn Constantius, keď zvíťazil v súperení so svojimi bratmi (Konštantínom II. a Constantom) a stal sa jediným vládcom ríše, presadzoval v ríši ariánsku formu kresťanstva ako jediný ideologický základ.

Constantius používal kresťanskú vieru aj ako prostriedok šírenia vplyvu ríše za jej hranicami. Pritom dbal o to, aby kresťanská viera bola hlásaná v ariánskej verzii. Za jeho vlády hlásal medzi germánskymi kmeňmi túto verziu kresťanstva gótsky biskup Wulfila. V tom nachádzame vysvetlenie, prečo germánske kmene, až na Frankov, prijali ariánsku formu kresťanstva.

Aj cisár Theodosios I. Veľký (379 - 395) sa usiloval udržať jednotu ríše. Zastavil vojenské ťaženia barbarov a s Vizigótmami uzavrel mier. Prejavom jeho snáh bolo za každú cenu udržať jednotu impéria. V tomto kontexte treba vnímať aj uskutočnenie 2. ekumenického koncilu v Konštantínopole (381). Podľa vzoru svojho predchodcu Konštantína Veľkého chcel cisár zabezpečiť jednotný ideový základ ríše.

Theodosios I. Veľký bol však posledným cisárom, ktorý vládol nad celou rímskou ríšou v čase, kedy „Nový Rím“ plnil funkciu hlavného mesta impéria aj v reálnom živote.

Konštantínopol - hlavné mesto Východorímskej - Byzantskej ríše

Cisár Theodosios ešte počas svojho života rozdelil rímsku ríšu na dve časti - východnú a západnú. Keď v roku 395 prevzali vládu jeho nedospelí synovia Arkadius a Honorius, začína sa proces rozpadu Západorímskej ríše, ktorý sa zavŕšil v rokoch 476 - 480, kedy Germán Odoaker dosiahol diplomatickými cestami uznanie za náimestníka cisára v Itálii. Od tohto času sa už byzantským cisárom nikdy nepodarilo obnoviť jednotu rímskej ríše v jej pôvodných hraniciach, hoci sa o to veľmi usiloval cisár Justinián prostredníctvom svojich vojvodcov Belizara a Narsesa. Od tohto obdobia je „Nový Rím“ skôr symbolom minulosti a určitej perspektívy zachovania kultúrnej kontinuity „Starého Ríma“.

„Starý Rím“ už žije svojimi problémami a „Nový Rím“ Konštantínopol sa stáva za panovania cisára Theodosia II. veľkomestom s okolo 400 000 obyvateľmi.

Dlhé obdobie vlády Theodosia II. predstavuje významnú etapu pri utváraní svojbytného charakteru východorímskeho štátneho útvaru. Theodosios II. vládol takmer celú polovicu 5. storočia. Počas jeho vlády ohrozovali Byzanciu zo severu Huni a na východe sa od roku 421 začali nové vojny s Peržanmi.

Theodosios II. uskutočňoval aj helenizáciu verejného života. Vedľa oficiálnej latinčiny sa stále viac uplatňovala aj gréčtina. Vrcholom kultúrneho rozvoja tejto doby bolo založenie vysokej školy v Konštantínopole v roku 425.

Cisár Theodosios II. nariadil vytvoriť aj prvy kódex rímskeho práva pod názvom Codex Theodosianus. Taktiež dbal o upevňovanie jednoty kresťanstva, čo bolo prezentované na 3. ekumenickom koncile v Efeze v roku 431, kde bol odsúdený nestorianizmus. S vládou Theodosia II. je spájaný aj 4. ekumenický koncil v Chalcedone v roku 451, ktorý sa ale uskutočnil až po jeho smrti na podnet jeho sestry Pulcherie. Koncil znamenal víťazstvo nad monofyzitstvom, čo upevnilo ideovú jednotu ríše. Preto je vláda jeho nástupcu cisára Markiana (450 - 457) všeobecne charakterizovaná ako obdobie pokoja a vnútornej konsolidácie. Po Attilovej smrti (453) pominulo dokonca aj nebezpečenstvo Hunov.

Počas pokojnej vlády Markiana však získali prevahu velitelia cisárskych gárd, zložených v prevažnej väčšine z germánskych žoldnierov. Germánsky vplyv bol oslabený po príchode Isaurov, ktorí sa po smrti cisára Leona I. v roku 474 dostali k moci. Až cisár Anastasios, ktorý vládol v rokoch 491 - 518, sa vysporiadal s vplyvom Isaurov. Na druhej strane vypukla počas jeho vlády v roku 502 vojna s Peržanmi. Podarilo sa mu však uzavrieť mier na 7 rokov, ktorý trval aj po uplynutí tohto obdobia.

Byzantská ríša dosiahla vrchol rozkvetu za panovania cisára Justiniána. Justinián si zaumienil obnoviť rímsku ríšu v jej pôvodných hraniciach. Podarilo sa mu sice obnoviť jednotu impéria, ale nepodarilo sa mu vykonať územnú obnovu niekdajšej rímskej ríše.

Počiatky rozkladu Byzantskej ríše

Cisár Justinián použil na dosiahnutie svojho cieľa všetky možné prostriedky, čím ríšu finančne vyčerpal. K tomu sa pridružili prírodné katastrofy, sucho a časté epidémie, ktoré iba urýchlieli všeobecnú krízu Byzancie. Preto na sklonku svojej vlády pochopil, že jeho cieľ nie je reálny.

Jeho nástupcovia Justinos II. (565 - 578), Tiberios I. Konstantinos (578 - 582) a zvlášť Maurikios (582 - 602) museli vynaložiť veľké úsilie na zastavenie vnútorného rozkladu ríše.

Skutočne obratným vládcom bol cisár Maurikios, ktorý dokázal pomerne rýchlo reagovať na zmeny v západnej časti bývalého impéria vytvorením raveninského a kartágskeho exarchátu. V ďaľkej situácii však vydal chybne rozhodnutie o prezimovaní svojho vojska na nepriateľskom území za Dunajom, ktoré bojovalo proti Avaram a Slovanom, čo znamenalo koniec vcelku úspešnej vlády.

Jeho nástupca Fokas (602 - 610) svojou necitlivosťou pre správu vohnal celé impérium do občianskej vojny. Aby mohol čeliť útokom Peržanov, uzavrel v roku 604 mier s Avarmi v nádeji, že dosiahne pokoj na Balkáne. Po premiestnení veľkého počtu vojakov z dunajského na ázijský front sa obrana hranice na Dunaji úplne zrútila a celé územie polostrova bolo otvorené Slovanom a Avaram, ktorí krajinu pustošili a nivočili.

V tejto ľaživej situácii musel proti Fokovi zasiahnuť správca kartágskeho exarchátu Herakleios (610 - 641), ktorý ríšu prevzal v totálnom rozklade. Po počiatočných neúspechoch sa mu podarilo vyviešť krajinu z krízy. Nový cisár Herakleios zaznamenal úspechy aj vo vojenskej oblasti, či už to bolo v boji s Peržanmi, alebo s Avarmi a so Slovanmi.

Byzancia a arabský islam

Ked' už všetko nasvedčovalo tomu, že po ľažkých vojenských ľaženiach nastane v Byzancii pokoj a mier, prišiel nečakaný úder. Na ázijské územia impéria začali útočiť beduínske kmene, ktoré dovtedy žili pokojným kočovným životom na púšti Arabského polostrova. Prorok Mohamed vo veľmi krátkej dobe zjednotil beduínske kmene pod bojovým praporom nového, ako sa neskôr ukázalo svetového, náboženstva - islamu. Zjavenie, ktoré mal Mohamed, obsahuje posvätná kniha islamu korán.

Cisár Herakleios bol neúspešný v bojoch s Arabmi, strácal jedno územie za druhým. Arabi, národ púšte, boli na prekvapenie veľmi obratní bojovníci aj na mori.

Vojenské ľaženie Arabov zastavil až cisár Konštantín IV. (668 - 685) vďaka novej zbrani - gréckemu ohňu. Arabské loďstvo nebolo schopné čeliť útokom Byzantíncov pri použití novej ničivej zbrane a utrpeli ľažkú porážku. Arabský panovník Muávija bol nútený uzatvoriť s Byzanciou mier na 30 rokov a každoročne odvádzať byzantskému cisárstvu stanovenú daň.

Ubránením Konštantínpola zabránili Byzantínci prívalu Arabov do Európy v dobe, keď bol tento bojový živel ešte plný expanzívnej sily.

Podobný úspech, aký dosiahol Konštantín IV. v boji s Arabmi, nedosiahol v stretnutí s Bulharmi v roku 680. Bulhari na čele s legendárnym chánom Asparuchom obsadili severný breh Dunaja a ovládli slovanské kmene, žijúce na Balkáne. Cisár Konštantín IV. bol vo svojom vojenskom ľažení proti Bulhamom neúspešný a nakoniec musel mier s Bulharmi vykúpiť zlatom. Tak sa v roku 680 zrodil prvý bulharský štát, ktorý významne ovplyvnil nielen dejinné osudy Slovanov žijúcich v Thrákkii a Macedónii, ale neskôr aj celého byzantského impéria.

Za vlády Konštantína IV. sa uskutočnil 6. ekumenický koncil v Konštantínpole (680 - 681), na ktorom bol odsúdený monotheletizmus a monoenergizmus, čím bola opäť posilnená ideová jednota ríše.

Byzancia a Slovania

Koniec 7. storočia a celé 8. storočie je v Byzancii obdobím, pre ktoré je charakteristická snaha o získanie cisárskej moci. Je to aj obdobie ikonoklazmu

a neustálych bojov s Arabmi a Bulharmi. Ikonoklazmus bol prekonaný na 7. eku-menickom koncile v Nicei v roku 787.

Nasledujúce 9. storočie je všeobecne vnímané ako vrchol byzantskej štátnosti a je spájané s vládou cisára Michala III.

Michal III. bol v dobe smrti svojho otca Theofila (20. januára 842) ešte dieťaťom, preto za neho vládla jeho matka cisárovna Theodora, ktorá spravovala rišu celých 14 rokov spoločne s kancelárom eunuchom Theoktistom.

Michal III. prevzal moc roku 856 a čoskoro sa pri ňom objavil jeho strýko Bardas, ktorý bol poctený titulom „Caesar“. Za jeho vlády bola založená nová konštantínopolská univerzita, ktorá sa stala centrom byzantskej vedy a kultúry.

Cisár Michal III. dosiahol rozhodné víťazstvo nad ruskou námornou flotilou, ktorá sa neočakávane objavila pod hradbami Konštantínpola v roku 860. „Grécky oheň“ a silná búrka na Čiernom mori zničili ruské vojsko. Bola podpísaná prvá byzantsko-ruská mierová dohoda, ktorá umožňovala pôsobenie byzantských misionárov v novom kyjevskom štáte. Misionári sice do Kyjeva dorazili, ale vo svojej misijnej činnosti neboli úspešní.

Jasné víťazstvo zaznamenal cisár Michal III. aj v bitke s Arabmi pri meste Samosaty v roku 863.

Počas jeho vlády v roku 863 sa uskutočnila misia na Veľkú Moravu, ktorou sa Slovania zaradili medzi kultúrne vyspelé národy vtedajšej Európy. Prítomnosť Byzancie už nikdy nebola v strednej Európe taká intenzívna ako v tejto dobe.

Byzantskí misionári pôsobili aj v Bulharsku. Cár Boris sa v snahe predísť zničujúcej porážke od Byzantíncov rozhadol kapitulovať a prijať krst z rúk byzantských duchovných. Jeho krstným otcom bol údajne sám cisár Michal III., po ktorom Boris prijal krstné meno Michal.

Byzancia a vznik Latinského cisárstva

Vývoj v Byzancii v 10. až 13. storočí sa dá charakterizovať ako obdobie nástupu macedónskej dynastie na cisársky trón (867 - 1055), potom dynastie Komnenovcov (1081 - 1185), dynastie Angelovcov a uskutočnenia štvrtej križiackej výpravy (1204) a taktiež vzniku Latinského cisárstva (1204 - 1261).

Z predstaviteľov macedónskej dynastie významne ovplyvnil dejinný vývoj Basileos II. Bulgaroktonos - Bulharobijca (976 - 1025), ktorý sa ukrutným spôsobom vysporiadal s odporom Bulharov a v roku 1019 vstúpil do Samueľovho sídelného mesta Ochridu. Tak sa stal byzantský cisár opäť vládcom celého Balkánu.

Do doby jeho panovania spadá aj pokrstenie Vladimíra a Kyjevskej Rusi (988 - 989). Ide o významnú dejinnú udalosť, pretože Byzancia od tohto časového horizontu mohla do sféry svojho vplyvu zahrnúť aj silný kyjevský štát.

Z macedónskej dynastie sa významným spôsobom zapísal do byzantských dejín aj cisár Konštantín IX. Monomach (1042 - 1055). Hoci nezískal nijaké vojenské úspechy, zaslúžil sa o rozkvet kultúrneho života. Intenzívne sa rozvíjala filozofia, poézia, rétorika a stúpal záujem o klasickú literatúru. Za jeho vlády pôsobili na univerzite v Konštantínopole významní učenci Ján Italos a Michail Psellos, ktorí v byzantskom kultúrnom prostredí aktualizovali antickú tradíciu.

Do obdobia jeho vlády spadá tzv. veľká schizma. Dňa 16. júla 1054 pápežskí legáti na čele s kardinálom Humbertom položili na oltár chrámu Hagia Sofia pápežskú bulu, ktorou boli patriarcha Michael Kerularios a jeho stúpenci exkomunikovaní z cirkvi. Tým bol „odštartovaný“ rozkol, ktorý dodnes nie je v kresťanskom svete prekonaný.

Mnohí cirkevní historici kresťanského Východu zastávajú názor, že nebyť štvrtnej križiackej výpravy, ktorá sa skončila plienením Konštantínopola a nastolením Latinského cisárstva, bola by tzv. veľká schizma medzi kresťanským Východom a Západom už dávno prekonaná.

Takéto úvahy a tvrdenia možno prijímať jedine v rovine hypotézy. Nezvratnou skutočnosťou je, že štvrtá križiacka výprava znamenala roku 1204 pád Konštantínopola. Hlavné mesto bolo vyplienené a nastolené bolo Latinské cisárstvo. Slávna korunovácia nového cisára Balduina Flanderského, ktorého voľbu presadili Benátčania, sa uskutočnila 16. mája 1204 v chráme Hagia Sofia a vykonali ju latinskí cirkevní hodnostári na čele s novovymenovaným latinským patriarchom Benátčanom Thomassom Morosinim.

Najväčší zisk z dobytého územia mali benátsky kupci s benátskym dôžom Enrikom Dandolom.

Koniec Latinského cisárstva a pád Konštantínopola

Latiníci sa však nezmocnili celého územia Byzancie. Byzantská moc zostala zachovaná v troch nezávislých štátoch: v Epirskom despotáte, Trapezuntskom a Niceiskom cisárstve, ktoré z nich bolo najmocnejšie.

A práve z Niceiského cisárstva, v ktorom vládol Michail VIII. Palaiologos, vzišlo obnovenie Byzancie a oslobodenie hlavného mesta. Michail VIII. Palaiologos s pomocou Janovčanov vstúpil 13. augusta 1261 do Konštantínopolu, čo znamenalo zánik Latinského cisárstva. Bol to však smutný príchod, pretože mesto bolo vylúpené a zdevastované.

Michail VIII. Palaiologos nastupoval na cisársky trón za situácie, ktorá bola veľmi zložitá, pretože v oblasti stredného Grécka a na Peloponéze ešte trvalo latinské panstvo. Súčasne bol zo severu ohrozovaný ustavičnými útokmi Bulharov a Srbov, ktorí prenikali na územie Thrákie a Macedónska. Aj benátsky panstvo, ktoré zostało neporušené na egejských ostrovoch, vyžadovalo silnú vojenskú protiváhu na mori.

Obnovená Byzantská ríša nemala silu ubrániť sa náporu zo Západu a Východu. Michael VIII. sa snažil diplomatickými krokmi, konkrétnie rokováním o kresťanskej únii, oslabiť tlak Západu. Rokovania prebiehali v niekoľkých etapách. Začali sa už za pápeža Urbana IV. (1261 - 1264), pokračovali za pontifikátu pápeža Klimenta IV. (1264 - 1268), ale až za Gregora X. sa dosiahol želaný výsledok v podobe uzavretia únie v Lyone (1274) a odvrátenia križiackej výpravy, ktorú pripravoval proti „schizmatickým Grékom“ Karol z Anjou. Tento čiastočný medzinárodný úspech, ktorý dosiahol vďaka svojej diplomatickej šikovnosti cisár Michael VIII. nezastavil rozklad ríše.

Jeho nástupca Andronikos II. (1282 - 1328), ktorý vládol relativne dlho, nemal dostatok síl na zastavenie tohto procesu. Byzancia v dobe jeho panovania mala veľmi slabú armádu z toho dôvodu, že pravidelne musela splácať finančné záväzky a pôžičky talianskym republikám a na vydržiavanie potrebnnej armády nemala dostatok finančných prostriedkov.

Situácia sa nezmiernila ani na severnej hranici, odkiaľ Byzancii hrozilo neustále nebezpečenstvo od Bulharov a Srbov. Zvlášť cár Miljutin vzbudzoval u Byzantíncov veľké obavy, preto sa cisár Andronikos II. v roku 1291 rozhodol vydať za neho svoju dcéru Simonidu. Vďaka tomu sa situácia na severnej hranici podstatne upokojila.

Omnoho komplikovanejšia situácia nastala na východnej hranici ríše, kam začali prenikať osmanskí Turci, ktorí sa stali trvalou hrozobou pre byzantský štát. Ich rozpínavosť na určitú dobu zastavil dobyvateľ Timur (1370 - 1405), zakladateľ nesmiernej, ale krátka trvajúcej ríše v Strednej Ázii.

Byzancii na stabilité nepridávali ani vnútorné rozpory, ktoré vznikali v súvislosti s bojom o cisársky trón medzi Michalom IX. a Andronikom III., ani povstanie zelotov v Solúni a ani nástup Jána Kantakuzena na cisársky trón.

Po smrti Timura sa osmanskí sultáni Mehmed I., Murad II. a najmä Mehmed II., prezývaný Dobyvateľ (1444 - 1446 a 1451 - 1481), pustili do dobyvačných vojen. Za vlády Murada II. (1421 - 1451) dobyli osmanskí Turci podstatnú časť Peloponézu a Solún.

Cisár Konštantín XII. Dragases chcel v tejto situácii ešte zachrániť hlavné mesto a spoliehal sa na pomoc Európy. Nepomohlo ani to, že grécki cirkevní predstaviteľia súhlasili s cirkevnou úniou na koncilioch vo Ferrare a vo Florencii (1438 - 1439). Keď ortodoxný kresťanský svet odmietol vo všeobecnosti cirkevnú úniu s Rímom, Západ ponechal Byzanciu v boji proti osmanským Turkom osamotenú. Iba Benátky a Janov, ktoré sa cítili ohrozené vo svojich záujmoch, poslali niekoľko lodí a pári stoviek vojakov na pomoc hlavnému mestu.

Záverečný útok sultán stanobil na 29. mája 1453 v skorých ranných hodinách. V meste vypukla všeobecná panika a všetko bolo stratené. Tisícky oby-

vateľov sa snažili nájsť úkryt v chráme Hagia Sofia, pretože verili v zásah nebeskej sily na záchranu mesta. Dobytatelia rabovali mesto s Mehmedovým súhlasmom tri dni a obyvateľstvo odviedli do otroctva. Dochádzalo k znásilneniam, rabovačkám, vandalizmu a k plieneniu. Zmizli umelecké diela, boli zničené knižnice. Celkové škody boli nevyčísliteľné.

Okrem toho bol ochromený cirkevný život kresťanov Východu, hoci nie úplne zničený. Cirkevné organizačné štruktúry boli zachované a cirkev s patriarchom Gennadiosom Scholariosom sa stala jedinou inštitúciou, kde bolo aj v najťažších dobách zachovávané byzantské kultúrne dedičstvo, čo potom umožnilo obnoviť nezávislosť a nájsť svoju identitu Grékom a národom Balkánu.

Byzancia po Byzancii

Po dobytí Konštantínopola sa stal ostrov Kréta azylom pre utečencov a vzdelancov hlavného mesta, odkiaľ sa toto kultúrne dedičstvo dostalo do Itálie, kde vyzvalo zrod renesancie a humanizmu.

Pádom Konštantínopola a zánikom Byzantskej ríše sa osmanským Turkom otvorila cesta cez Balkán do strednej Európy. Do roku 1459 bolo anektované Srbsko a Bulharsko, v rokoch 1459 - 1460 európska časť Grécka, v roku 1463 Bosna a Hercegovina a nakoniec v roku 1517 Egypt.

Prítomnosť islamu na týchto územiach je dodnes hodnotená z rôznych aspektov.

V časoch tureckej okupácie bola byzantská kultúra a vzdelenie paralyzované, avšak v tej najjednoduchšej forme ich jestvovanie zaznamenávame. Je známe, že v Istanbule (Konštantínopol) nadálej existovala Patriarchálna akadémia, na ostrove Patmos Patmoská škola a ešte v 18. storočí jestvovala Athoská škola. Neskôr je však zaznamenaný úpadok a zánik byzantského školstva.

Bohatstvo východnej spirituality sa nám zachovalo do dnešných dní vďaka Nikodémovi Hagioritovi (Svätohorec), mníchovi z hory Athos, ktorého zbierka z diel patristických otcov bola vydaná v Benátkach roku 1782 pod názvom „Philokalia“ (Dobrotoljubie), čo znamená „láska k dobru“ alebo „láska ku kráse“.

Okrem Ruska, kde sa zrodila idea „tretieho Ríma“, sa celý kresťanský Východ dostal pod nadvládu islamu.

V historickej pamäti sú s osmanskými Turkami spájané pustošivé nájazdy aj na naše územie.

Malý slovník teologických pojmov použitých v texte

Kresťanský trinitarizmus – kresťanské učenie o trojjednom Bohu. Boh je jednej podstaty, ale v troch osobách: Otec, Syn a Svätý Duch.

Arianizmus – heretické učenie, ktoré popiera súpodstatnosť Otca a Syna vo Svätej Trojici.

Nestorianizmus – heretické učenie, ktoré prezentovalo, že Panna Mária porodila Krista ako človeka. Cirkev hľasa, že Panna Mária porodila Krista ako Bohočloveka.

Monofyzitizmus – heretické hnutie zdôrazňujúce, že v Kristovi je iba jedna podstata. Cirkev učí, že v Kristovi sú dve podstaty, božská a ľudská.

Monoteletizmus – heretické učenie, podľa ktorého mal Kristus jednu vôle (božskú). Podľa učenia cirkvi v Kristovi je božská aj ľudská vôle, pričom ľudská sa dobrovoľne podriaďuje božskej.

Monoenergizmus – heretické učenie, podľa ktorého mal Kristus iba jednu božskú energiu. Cirkev však učí, že v osobe Krista sú zastúpené tak božská, ako aj ľudská energia, pričom ľudská sa dobrovoľne podriadila božskej.

Bibliografia

a/ Pramene

1. EUSEBIUS: *The History of the Church*. New York : Penguin Books, 1989. 434 s. ISBN 0-14-044535-8.
2. Korán. Žilina : Knižné centrum, 2001. 399 s. ISBN 80-88723-81-7.

b/ Literatúra

1. AL-SBENATY, Abdulwahab: *Islam - viera a náboženstvo*. Bratislava : ALJA, 2002. 160 s. ISBN 80-968262-1-2.
2. ALEŠ, Pavel - BELEJKANIČ, Imrich: *Pohľady do dejín pravoslávnej dogmatickej teológie*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity, 1999. 210 s. ISBN 80-88722-48-9.
3. AVENARIUS, Alexander: *Byzantský ikonoklazmus 726 - 843, storočie zápasu o ikonu*. Bratislava : Veda, 1998. 148 s. ISBN 80-224-0582-5.
4. DVORNÍK, František: *Zrod střední a východní Evropy*. Praha : Obzor, 1999. 525 s. ISBN 80-7260-005-2.
5. ELIADE, Mircea: *Dejiny náboženských predstáv a ideí III*. Bratislava : Agora, 1997. 294 s. ISBN 80-967210-3-8.
6. FRANZEN, August: *Malé cirkevní dějiny*. Praha : Zvon, 1995. 358 s. ISBN 80-7113-119-9.

7. JURKO, Jozef: *O dokumentoch druhého vatikánskeho koncilu*. Bardejov : Bens, 2000. 163 s. ISBN 80-88998-09-3.
8. *Dejiny Európy*. Bratislava : Mladé letá, 2001. 429 s. ISBN 80-06-01074-9.
9. KRYŠTOF, biskup olomoucko-brnenský: *Úvod a prehľadné dejiny byzantského státu*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta UPJŠ v Prešove, 1995. 171 s. ISBN 80-7097-325-0.
10. KUČERA, Matúš: *Stredoveké Slovensko*. Bratislava : Perfekt, 2002. 228 s. ISBN 80-8046-217-8.
11. MARSEILLE, Jacques - LANEYRIE-DAGENOVÁ, Nadejje: *Dejiny sveta*. Bratislava : Mladé letá, 2001. 319 s. ISBN 80-06-01150-8.
12. MATLOVIČ René: *Geografia religií*. Prešov : Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove, 2001. 375 s. ISBN 80-8068-062-0.
13. SCHMEMAN, Alexander: *Istoričeskij put' pravoslavija*. New York : Palomnik, 1954. 387 s. ISBN 5-87468-014-4.
14. TEICHOVÁ, A. a kol.: *Dějiny středověku I. a II.* Praha : SPN, 1968. 241 a 443 s.
15. ZÁSTĚROVÁ, Bohumila a kol.: *Dějiny Byzance*. Praha : Academia, 1996. 529 s. ISBN 80-200-0454-8.

VIKLEFOVA HERÉZA

MÁRIA KRAČUNOVÁ

Vývoj herézy v Anglicku mal oproti kontinentu isté osobitosti. Kým koncom 14. storočia nevystúpil John Viklef (asi 1320 - 1384), nevznikla tu žiadna významná heréza a ani sem žiadna z kontinentu neprenikla. Z pevniny preniklo do Anglicka ortodoxné hnutie i žobravé rády. Kontakt Anglicka s pevninou bol po kultúrnej a cirkevnej stránke úzky a prostredníctvom obchodu s vlnou malo živé styky a ekonomickej väzby s flanderskými mestami, ktoré boli vhodnou pôdou pre náboženskú opozíciu. Jednou z príčin odlišnosti vývoja bola dobre organizovaná a riadená štruktúra anglickej cirkvi a skutočnosť, že anglický panovník mal nad ňou značnú kontrolu. Boje o investitúru trvali v Anglicku iba krátko a skončili kompromisom, ktorým kráľ získal prevahu v otázke menovania vysokých cirkevných úradníkov. Anglicko sa nikdy nestalo scénou krikľavých škandálov pri uvádzaní do cirkevných úradov a panovníkom sa podarilo presadiť kandidátov slušnej úrovne, dokonca mnohí z nich boli vynikajúcimi osobnosťami. Aj preto sa 14. storočie v dejinách anglickej cirkvi nazýva jej zlatým vekom. Cirkevné neporiadky, ktoré dávali podnet k heréze, sa v Anglicku pred 14. storočím významnejšie neprejavili. Za vlády Henricha II. (1154 - 1189) sem prenikli katari, ale boli zlikvidovaní. Prenikaniu herézy do Anglicka bránila dobre fungujúca administratíva, ktorá kvôli filtrácii heretických myšlienok kontrolovala prístavy a obchodníkov prichádzajúcich z pevniny. Františkáni prišli v roku 1224, ale pôsobiť mohli až vtedy, keď dokázali nevinosť svojho učenia. Kým úpadok ich rádu na kontintente viedol k vzniku novej herézy – sekty fraticellinov, v Anglicku si udržali bezúhonnosť omnoho dlhšie.

V 14. stor. sa postavenie anglickej cirkvi zhoršilo. Koncom 14. storočia, kedy sa stredoveká spoločnosť rozkladala, bola cirkev jej slabou časťou. Predstavitelia anglickej cirkvi sice neprepadli nemravnému spôsobu života ako inde, nemali však úroveň osobností predchádzajúceho obdobia. V porovnaní s kontinentom, kde si cirkev ešte niekoľko storočí zachovala svoje výsady, v Anglicku ich rýchle strácala. Anglickí cirkevní hodnostári boli skôr svetskými správcami než kňazmi a starali sa viac o svoje ekonomicke záujmy ako o duše veriacich. Keď sa v súvislosti so storočnou vojnou stalo nové zdanenie nevyhnutnosťou, začala v Anglicku agitácia za sekularizáciu cirkevného majetku. Bola namierená proti nákladnosti cirkevného života, ale nebola spojená so snahou o vnútorné reformy anglickej cirkvi. Agitácia poskytla príležitosť radikálnym kazateľom i žobravým mníchom, ktorí tvorili opozíciu bohatého kléru. Títo ľudia neprepadli trendu cirkevného vývoja a znepokojovalo ich, že sa cirkev

spreneveruje pôvodnému kresťanstvu. Istý čas ich ako ľudovú základňu pre svoje názory využíval aj Viklef. Spočiatku sa proticirkevná agitácia nevyznačovala silným antiklerikalizmom, ale po vystúpení Jána z Gentu (bol to syn Eduarda III., radca nedospelého Richarda II. a vojvoda z Lancasteru; znakmi jeho vlády bola neschopnosť, korupcia, finančný úpadok krajiny) nadobudla značný rozsah i intenzitu. Svojou politikou vyvolal odpor proti celému lancasterskému rodu. Vojvoda bol považovaný za najväčšieho nepriateľa anglického ľudu. Vo vzťahu k Viklefovi bol jeho významným svetským ochrancom. Útoky proti cirkvi silneli za vlády Eduarda III. (1327 - 1377) a počas vlády Jána z Gentu v období nedospelosti Richarda II. (*1367, kráľom 1377 - plnoletý 1386 - zosadený 1399, † 1400).

Zvlášť zlá bola situácia drobného kňažstva, ktoré žilo iba z desiatkov a milodarov. Ich príjmy odovzdávali svetskí feudáli biskupom a opátom a po more v roku 1380 bol do praxe uvedený zákon, podľa ktorého dostával kňaz ročne iba 6 libier – ako najchudobnejší robotník. Kňazi žili v hroznej chudobe, svoje fary prenajímali farmárom, túlali sa po krajinе a žili z toho, čo vyžobrali, za prísluš, že sa za darcov pomodlia. Anglicko bolo plné predavačov odpustkov, ktorí prišli z Ríma a boli poverení listom s pápežskou pečaťou, ktorý ich zmocňoval odpúšťať hriechy a udeľovať odpustky tým, ktorí si od nich kúpili pozostatky svätcov. Verejná mienka sa obracala aj proti pôsobeniu cirkevných súdov, ktoré zneužívali svoje právomoci hlavne pri mravnostných prečinoch. Akýkoľvek hriech bolo možné zaplatiť. V roku 1353 vydal Eduard III. zákon, podľa ktorého sa každý anglický poddaný dopúšťal zrady, ak uznal cudziu právomoc. Aj štátna moc začala voči cirkvi prejavovať nepriateľstvo. V atmosfére nepriateľskej voči cirkvi, všeobecného vedomia jej neporiadkov, nastupujúcej veľkej západnej schizmy i úpadku autority pápežstva vystúpil Viklef. V Anglicku sa objavila domáca heréza, ktorá sa rýchle šírila po celej krajinе a na ktorú anglická cirkev nebola pripravená. Anglickým duchovným sa nepodarilo zaviesť pápežskú inkvizíciu ako na kontinente. Inkvizícia prenikla do Anglicka iba v prípade templárov. Episkopáty postupovali voči heréze ťažkopádne a nedokázali jej rozšíreniu zabrániť.

Učenie Johna Viklefa

Bol filozofom, teológom, profesorom oxfordskej univerzity a jedným z prvých teoretikov reformácie. Názormi bol puritán dávno predtým, ako sa tento názov začal používať na označenie predstaviteľov radikálnych protestantských smerov. V histórii stredoveku nemožno k nemu nájsť presnú paralelu. Predstavuje jedinečnú osobnosť univerzitného majstra, ktorý sa stal heretikom a inšpiroval ľudové proticirkevné hnutia anglických lollardov a českých husitov.

Intelektuáli vystupujúci proti cirkvi neboli v 14. storočí ničím výnimočným, ale zámerná neposlušnosť voči cirkvi, ktorú koncom života uplatňoval Viklef, bola čímsi úplne novým. Viklefova heréza nebola ovplyvnená žiadnym predchádzajúcim heretickým hnutím a jeho ľudoví prívrženci, aj keď sa nakoniec začali podobat valdenským, dospeli k tejto podobnosti bez závislosti od kontinentálneho vplyvu. Jadro ich učenia vychádzalo z Viklefa, jeho názory si prinášali a zjednodušili. Viklefove myšlienky boli natoľko radikálne a silné, že dokázali inšpirovať hnutie odolávajúce perzekúcii viac ako sto rokov, a natoľko životaschopné, že dokázalo vytvoriť vlastnú literatúru.

Viklefovou základňou bola oxfordská univerzita. On sám bol plodom jej intelektuálneho prostredia a strávil tu väčšinu svojho života od študentských čias až po vynútený odchod v roku 1380. Posledné roky života strávil na fare v Luttenworthe, kde sa venoval písaniu svojich filozofických a teologických spisov. Tu v roku 1384 zomrel.

Cirkev zaujala proti Viklefovi a jeho učeniu krajne nepriateľské stanovisko 1.3.1420. Pápež Martin V. vydal na žiadosť cisára Žigmunda bulu *Omnium plasmatoris domini*, ktorou vyhlásil boj proti všetkému viklefskému kacírstvu. Na príkaz pápeža Martina V. boli 9.12.1427 Viklefove telesné pozostatky exhumované a ako kacírske zničené.

V ranej fáze svojej činnosti sa Viklef angažoval v politike. Do kráľovských služieb vstúpil preto, že bol známy svojimi antiklerikálnymi názormi a jeho angažovanosť súvisela so snahou realizovať v praxi svoje predstavy o cirkevnej reforme a sekularizácii cirkevného majetku. Do služieb dvora ho povolal bud' Čierny princ (Eduard, syn Eduarda III., otec Richarda II.), alebo jeho ochranca Ján z Gentu. Pôsobil ako kráľovský úradník so zvláštnym poslaním v Bruggách a ako diplomat pri vyjednávaniach s pápežom v Avignone.

Vikleovo filozofické a teologicke učenie nie je ešte komplexne spracované a nie je dostatočne ocenené. Súvisí to s tým, že katolícki historici a filozofi Viklefa ako kacíra vedome obchádzali a obchádzajú a protestantskí zase nemajú porozumenie pre jeho filozofický a myšlienkový systém, ktorý je protestantizmu cudzí a obsahuje protináboženské tendencie. Mnohé z jeho učenia je zdôrazňované iba v súvislosti s ľudovou herézou a protifeudálnymi hnutiami koncom stredoveku. V skutočnosti bol Viklefov vzťah k týmto hnutiam dvojznačný a vzburu poddaných proti vrchnosti popieral. Mnohé z jeho najoriginálnejších myšlienok sú bagatelizované. Najviac skutočného ocenia sa mu dostalo pri hodnotení súvislosti jeho učenia s reformáciou, kde je hodnotený ako prvý zrelý produkt reformácie. Viklef splnil teoreticky i prakticky tú istú úlohu ako neskorší protestantizmus – likvidoval stredovekú cirkev. Vo vzťahu k husitstvu a husitskej revolúcii sa zdôrazňuje úzka súvislosť jeho učenia s učením J. Husa. V roku 1884 bola v Anglicku založená spoločnosť *Viklefo-society*, ktorá vydávala jeho spisy.

Oxford Viklefa hlboko poznamenal. Dostal sa tu pod vplyv vtedy moderného nominalizmu, ktorý vychádzal z učenia V. Ockhama a jeho školy. Nominalizmus, skepticizmus a fideizmus, ktoré ho sprevádzali, tvoria základ pre pochopenie intelektuálnej scény 14. storočia. Všetky tieto smery vyvolávali hlboké konflikty a otvárali cestu k uplatneniu názorov radikálnych alebo extrémistických mysliteľov.

Roztrpčený všeobecnou nemravnosťou svojej doby došiel Viklef k názoru, že keď je možné vrátiť cirkev k cnostnému životu, je nevyhnutné zbaviť ju všetkých svetských majetkov a vrátiť k pôvodnej chudobe. S dobovým myšlením korešpondovala jeho zbožnosť orientovaná na Krista, čo ho spájalo s ostatnými spoločenskými vrstvami, ktoré neboli spokojné so stavom cirkvi. Liek na cirkevné neporiadky našiel v reforme cirkvi. Neveril v schopnosť pápeža a kléru uskutočniť zásadné zmeny v cirkvi, preto sa podľa jeho predstavy mala reforma uskutočniť zhora, násilím a mal ju realizovať štát – panovník a svetskí feudáli. Duchovenstvo chcel vrátiť k poctivému životu podľa Kristovho evanjelia, bez okázalej nádhery lakovosti, zhýralosti a majetku, ktorý spôsobil jeho nízku morálnu úroveň. Sekularizovaný cirkevný majetok mal slúžiť ďalším reformám. Keďže vo svojom reformačnom pragmatizme vychádzal z učenia o trojakom ľude a nemennosti spoločenského poriadku, chcel spočiatku cirkev iba zreformovať. Klérus mal aj naďalej žiť v dostatku, pobeťať desiatky, pretože ich povoloval Starý zákon. Cirkevné príjmy však podmieňoval mravnosťou knázov a cirkevnej hierarchie. Hrešiacim knázom mohli farníci desiatky odoprieť. Zrodilo sa jeho učenie o vlastníckom práve na základe cnosti.

Svoje myšlienky o vlastníctve rozvinul Viklef v rokoch 1370 - 1371, ale v písanej podobe ich zverejnil až v spise *De civili dominio* (1378). Jeho názory na sekularizáciu cirkevného majetku mu zaistili podporu anglickej šľachty. Toto učenie nebolo celkom nové, prišiel s ním dávno pred Viklefom augustinián Giles z Ríma, Viklef jeho názory prevzal a rozvinul na celú cirkev. Každý knaz a mnich, ktorý nežije cnostne, používa podľa Viklefa majetkové práva neoprávnene a môže byť majetku zbavený. Viklefova teória prišla vhod laickým veľmožom, ktorí v dobe neúspešnej vojny a zlej finančnej situácie dvora hľadali nové finančné prostriedky na vojnu. Zdalo by sa, že teória o vlastníckom práve obsahuje nebezpečné dôsledky aj pre svetských feudálov. V tomto smere je však Viklef jednoznačný. Nemal v úmysle zvádzsať ľud k neposlušnosti (preto sa dištancoval od povstania v roku 1381), žiadal, aby sa spoločnosť riadila Kristovým zákonom a kládol dôraz na dodržiavanie tohto zákona, rešpektoval však nemennosť spoločenského poriadku trojakého ľudu. Kráľa uznával ako božieho zástupcu, preto zdôrazňoval, že kráľovi a rovnako svetským feudálom sa nesmie vzdorovať. Hriech, ktorý ruší cirkevnú autoritu tak kléru, ako aj pápeža, neplatil pre predstaviteľov svetskej moci.

Ako prví reagovali na jeho názory mnísi, pretože oni predstavovali prvý cieľ jeho útokov na cirkevné bohatstvo. Viklef útočil na bohaté rády a boli to práve ich predstaviteľia, ktorí s ním ostro polemizovali a v roku 1377 poslali jeho traktát do Avignonu, aby ho pápež scenzuroval. Pápež varoval pred konečným dôsledkom Viklefovho učenia, ktorým mala byť legitimácia vyvlastňovania kráľov a vojvodov ľudom. To ale znamená nepochopenie Viklefa. Od ľudového násilia sa dištancoval, bol presvedčený monarchista a hlboko veril v spravodlivú svetskú moc. Zákony spoločnosti považoval za nedotknuteľné, čiže vo svetskej politike bol konzervatívny. Táto koexistencia dvoch úplne rozdielnych hľadísk pôsobí nerealisticky, pretože v 14. storočí mälokto veril, že všetko zlo v spoločnosti pochádza výlučne od cirkvi.

Útoky na bohaté cirkevné rády urobili Viklefovými spojencami žobravých mníchov, hlavne augustiniánov, ktorí pri ňom zostali dlhšie ako iní prívrženci. Ich podporu stratil, keď prišiel s absolútnym odmietaním kláštorného života ako neproduktívneho a zbytočného a so svojou teóriou eucharistie.

Spočiatku Viklefa podporoval akademický krúžok na univerzite, čo bolo dôležité aj pre rozvoj lollardstva, pretože z krúžku vyšli popularizátori Viklefovho učenia. Zhruba do roku 1380 mal Viklef zabezpečenú ochranu univerzitných kruhov a šľachty. Získal ochranu najvyššej vrstvy v takej miere, ktorú žiadna heréza predtým nedosiahla. Podarilo sa mu vytvoriť spojenectvo heretického učenia a praktickej politiky. Silní a významní muži ho potom bránili pri pokusoch cirkvi umliečať ho. Biskupi sa o to pokúsili v roku 1377 i 1378, ale rozhodlo slovo jeho ochrancov, hlavne Jána z Gantnu a vdovy po Čiernom princovi. To umožnilo Viklefovi vydať svoje najradikálnejšie spisy.

Učením o cirkvi sa Viklef začal zaoberať v čase, keď pôsobil v službách dvora. Spis *Postilla super totam Bibliam* dokončil v roku 1376. Začínať v ňom zdôrazňovať chudobu a pokoru ranej kresťanskej cirkvi a začína používať Písma ako východisko kritiky mieriacej na súdobú cirkev. V spise *De civili domino* je ešte umiernený, ale v ďalšom *De eccllesia* (1378) už háji radikálne učenie o cirkvi, uskutočnenie ktorého by bolo celkom narušilo poriadok a stav cirkvi. Rok 1378 sa stal rozhodujúcim vo vývoji jeho názorov.

Viklef vystúpil s kritikou nominalizmu, ktorý podľa neho podkopával vieru v Písmo a viedol laikov do bludu svojou nedôverou v schopnosť rozumu dokázať pravdy viery. Proti nominalistom postavil vieru v Písmo a autoritu Písma. Viklef bol obratným diskutérom, udivoval energickými výrokmi, citovaním autorít a vehemenciou uvažovania. Bolo jeho veľkou zásluhou, že opäť uviedol Bibliu do teologického uvažovania. Najvyššou autoritou bol preňho Kristus. Písmo bolo preňho božským vzorom, označoval ho za Boží zákon, každé jeho slovo považoval za pravdivé a každú jeho časť za rovnako autoritatívnu. Písmo bránil aj proti skeptikom, ktorí ho kritizovali. Pri obhajobe Písma sa odvolával na výrok sv. Augustína, že keď padne autorita Písma, zakolíše aj viera. Písmo

sa v jeho učení stalo výlučnou mierou všetkého a koncom života dospel k názoru, že čo nie je v Písme, je dielom Antikrista. Písmo (Boží zákon – Kristov zákon) sa stal normou, ktorou sa mal riadiť každý kresťan, cirkev i spoločnosť. Teológovia 14. storočia nerobili rozdiel medzi Písmom, tradíciou a zákonmi cirkvi, ktoré chápali ako vzájomne sa dopĺňajúcu harmóniu. Viklef tým, že prijímal iba vieru Písma (zapísanú) a odmietal vieru cirkvi (nezapísanú, tradovanú), kresťanskú vieru rozpolil. Aj keď jeho učenie malo heretické dôsledky a filozofický postoj, ktorý zaujal, bol neortodoxný, stále mal ešte podporu univerzitného prostredia. Získal si rešpekt univerzitných majstrov, ktorí aj keď nezdieľali jeho názory, oceňovali jeho nezávislosť v myslení a schopnosť vyvolávať diskusie. Svojich súčasníkov najviac ovplyvnil tým, že v dobe, keď bolo v teológii obvyklé pochybovať, ponúkal istotu poznania.

V 80. rokoch dospel k odvážnejším myšlienкам. V práci *De domino divino* napísal, že Boh je vládcom vesmíru a svetským predstaviteľom prepožičiava moc len ako léno. Mocou za seba poveruje nedokonalé bytosti – pápeža i kráľa. Každý kresťan, ktorý dostał od Boha svoje malé domínium (panstvo), sa musí obrátiť priamo k Božiemu súdu, keď mu zástupcovia boží krividia.

Viklef odmietol poslušnosť dogme. Ako prvú odmietol dogmu o transsubstanciácii. Katolícka cirkev zastávala oficiálne názor, že knaz pri omši premieňa chlieb a víno v skutočné telo a krv Ježiša Krista. Viklef transsubstanciu a dogmu o skutočnej božej prítomnosti v oltárnej sviatosti odmietol. Považoval transsubstanciu za škodlivú manipuláciu. Rovnako energicky odmietol aj zázraky. Proti transsubstanciu postavil učenie o konsubstanciácii, učenie o spoločnej prítomnosti hmotného chleba a Kristovho tela. To už bol útok proti omši ako zázraku a pápežu, pokiaľ nechcel cirkev ako inštitúciu ohroziť, nemohol toto učenie trpieť. Keď dal Viklefa do kliatby v roku 1382, odmietol Viklef uznať jeho právomoc. Revolučnosť jeho názorov je prevratná. Oslobodzuje človeka stredoveku z pút stredovekého katolicizmu. Jeho postavenie po vyobcovaní z cirkvi potvrzuje, že anglická cirkev bola k nemu (a ku kacírom vôbec) menej prísná ako neskôr. Viklef ešte celé 2 roky pôsobil bez väčších problémov ako knaz v Lutterworthe. Naopak, arcibiskup Courtnay musel vynaložiť obrovské úsilie, aby viklefovcom znemožnil prednášať na Oxfordre. Univerzita bola pyšná na svoju nezávislosť a jej učitelia sa považovali viac za učencov a učiteľov ako duchovných a postavili sa na odpor. Až keď kráľ pohrozil, že zbaví univerzitu výsad, podrobili sa a Oxford prestal byť na dlhý čas strediskom slobodného myslenia.

Vzburou proti moci katolíckej cirkvi bola aj Viklefova predestinačná teória. Slúžila mu na zosilnenie útokov proti cirkevným inštitúciám. Definuje cirkev ako spoločnosť predurčených k spáse a existenciu cirkevnej hierarchie pripúšťa iba v jej rámci, čím vlastne oficiálnu cirkev prakticky likviduje. Vo vzťahu k predestinácii zdôrazňuje Viklef aktivitu človeka. Prichádza s aktívnym

(činným) chápaním viery, čím predestinácia nadobúda v jeho ponímaní opačný zmysel ako v katolíckom. Podľa jeho učenia nie je človek predurčený k spaseniu alebo zatrateniu bez toho, aby mohol niečo zmeniť na svojom osude. Človek môže svoj osud utvárať, môže si vlastným životom vyslúžiť svoj konečný údel. Smeruje k spáse, keď žije v súlade s Bohom a jeho zákonom, a naopak, smeruje k zatrateniu, keď sa dopúšťa hriechu. Viklef jednoznačne odmietol možnosť rušenia hriechu kňazom alebo odpustkami, pretože neveril, že človeka môžu spasieť cirkevné obrady, pokánie a odpustky. Podľa neho môžu človeka spasieť iba jeho skutky. Odmietal tiež dočasné konanie dobra. Spásu si podľa jeho presvedčenia môže človek zaslúžiť iba nepretržitým plnením Božieho zákona. Týmto názorom zasiahol katolícke chápanie kresťanstva na najcitlivejšom mieste. Predestinačná teória, ktorú sformuloval, je revolučným protikatolíckym prvkom a tiež najdôležitejším teoretickým článkom, ktorý ho spája s husitstvom a smermi reformácie. Viklefova predestinačná teória sa stala spoľočným teoretickým východiskom celej reformácie a dáva jej jednotný profil. V tejto teórii je stredoveká cirkev nahradená Božím zákonom, všemocným božským princípom, ktorým Viklef nahradil aj kanonické právo. Božský zákon sa takto stáva v jeho učení normou ľudského konania i spoločensko-etickým ideálom. Boží zákon je pre Viklefa absolútne záväzným princípom aj v spoločenskej sfére. Splýva s ideálnym chápaním ľudského zákona a ľudských vzťahov. Aj keď ho v plnom zmysle slova uplatňoval na cirkev, nepriamo platí aj pre spoločenské zriadenie. Na svetských feudálov uplatnil požiadavku konania lásky, nie rovnosti. Pojem prirodzeného zákona (a tým bol pre neho Boží zákon) sa stal hlavným prostriedkom na podkopanie feudalizmu.

Viklef v plnej viere odmietol viditeľnú cirkev 14. storočia a kňazom, ktorí žijú v hriechu (čím sú predurčení k zatrateniu), vzal právo zastávať funkcie a vykonávať cirkevné obrady. Nakoniec hodnotí viditeľnú cirkev ako cirkev bez autority a označuje ju za príbytok Antikrista. Kléru odobral Viklef moc tiež názorom, že klérus je iba nástrojom Božej vôle a konanie sviatostí je iba uskutočňovaním božských procesov. Odmietal uznat „kúzelnú moc kňazov“, ktorí dávali rozhrešenie. Toto právo mal podľa neho iba Boh.

Vikef takto zlikvidoval kňažstvo a hierarchiu ako zbytočný stav. Koncom života sa jeho názory o cirkvi zradikalizovali. Vyhlásil, že kresťanská vierouka a sviatosti sú prostriedkami, ktorými cirkev upevňuje svoju nadvládu nad ľuďmi a sleduje pritom svoje hmotné zisky a mocenský prospech. Človeka obmedzuje aj duchovne, pretože mu vnucuje svoju ideológiu a poverty, ktoré jej zaisťujú nadvládu nad ním, dôsledkom čoho je mrzačenie človeka. Cirkev človeku znemožňuje napĺňať Boží zákon vlastným úsilím. Viklef vyzýval kresťanov k duchovnej a zároveň sociálnej emancipácii. Tento viklefovský koncept reformácie obnovil svojbytnosť človeka a obnovil jeho ľudskú dôstojnosť, čím mu poskytol možnosť utvárať aktívne vlastný život. K spáse môže človek dospiť

iba jedinou cestou – nepretržitým plnením Božieho zákona, bez cirkvi a bez kňazov. V tom je kacírstvo jeho učenia. Keď Viklef zbavil cirkev všetkých nárokov na dôveru, keď ju stigmatizoval ako cirkev Antikrista, keď odmietol hierarchiu a kňažstvo, zaútočil aj na pápežstvo. Podrobil ho historickej analýze a došiel k názoru, že je nepotrebné a ako také nemá oprávnenie na existenciu a autoritu. Nakoniec označil všetok kláštorný život za neplodný, čím rozrušil základy stredovekej cirkvi. Pretože bol obviňovaný z herézy, musel zaujať postoj aj k tomuto javu. Podľa neho rozhodnutie o tom, kto je alebo nie je hereškom, vychádza jedine z Božej myслe, nie z rozhodnutia cirkvi. Oddeľuje cirkev „ovieč“ (predestinanti), čiže predurčených k spásie od cirkvi „capov“ (presciti), predurčených k zatrataniu. K prescitem patrili podľa Viklefa všetci falošní kresťania. Sem zaradil aj kacírov. Za najnebezpečnejší druh kacírstva považoval nedostatky kléru – svätokupectvo (simoniu), odpadlícstvo (apostasian) a rúhačstvo (blasfémian), pretože predstavujú odchýlky od pravého kresťanstva.

V polovici zimy 1380/81 zvolal jeden z jeho oponentov kancelár Barton komisiu 12 doktorov, ktorá odsúdila Viklefovo učenie o cirkvi, hlavne o eucharistii. Toto univerzitné odsúdenie bolo vážne, pretože Viklef stratil podporu svetských ochrancov a musel univerzitu opustiť.

Spor o eucharistiu neboli skončený. Cirkev v otázke eucharistie zastávala stanovisko, že záležitosť tohto druhu nemajú byť preberané pred laikmi. Podľa duchovných môžu otázkam viery porozumieť iba vzdelaní duchovní a ostatní musia jednoducho veriť. Preto vyvolali Viklefove názory také pobúrenie a nepriateľstvo a jeho učenie bolo verejne zavrhnuté ako kacírske.

V čase, keď Viklef stratil podporu vyšších vrstiev a univerzít, dalo sa do pohybu hnutie kazateľov, ktorí jeho myšlienky sprostredkovali širokej verejnosti. Títo kazatelia pritom používali národný jazyk. Aj v tomto smere vychádzali z Viklefa, ktorý zdôrazňoval dôležitosť kázania vychádzajúceho z Biblie ako hlavného zdroja kresťanských práv v zrozumiteľnom jazyku.

V minulosti sa Viklefovi pripisovalo mnoho anglicky napísaných traktátov. Niektoré určite napísal, mnoge sú však dielom jeho stúpencov. Literatúra v národnom jazyku bola prirodzeným dôsledkom jeho myšlienok o dominancii Písma a o nutnosti reformy uskutočnovanej laikmi. Ako kňaz odmietal používanie latinských termínov, pretože nemali žiadnu oporu v Písme. Stále hrozil, že svoje názory ľudu sprístupní v angličtine. Keď tak urobil, prelomil bariéru, pre ktorú nebolo možné viest teologické diskusie v národnej reči v širokom okruhu diskutujúcich.

Urobil zásadný krok – otvoril cestu pre používanie národného jazyka v cirkvi. Preklad Biblie do angličtiny bol veľkou udalosťou doby. Bol to dôsledok Viklefovho doktrinálneho postoja, podľa ktorého cirkev stratila moc sprostredkovávať ľuďom spásu a jedinou istotou zostáva správne interpretované slovo božie. Takéto používanie Biblie si vyžadovalo širší prístup k biblickému textu a jeho pre-

klad do národnej reči. K anglickej Biblie mali mať prístup kňazi aj laici a základnou potrebou kresťanského života podľa Písma sa malo stať jeho dôkladné poznanie. Viklef považoval za podstatné, aby kresťania Písmu rozumeli a aby žili podľa neho. Z týchto jeho myšlienok vychádzalo aj lollardské myšlenie.

Čo sa týka anglického prekladu Biblie, také preklady už existovali v rôznych krajinách Európy (preklady do národnej reči), ale boli určené panovníkom a šľachte a boli dielom ortodoxných krúžkov. Prvá viklefovská verzia Písma mala širšie určenie, jej kópie sa opisovali a šírili medzi laickou verejnosťou. Viklef takto prelomil stredovekú tradíciu, ktorá pokladala Písmo ako celok za ťažký text, ktorý musel byť vzdeleným kňazmi upravovaný prostredníctvom príručiek a výkladov. Preklady Biblie z viklefovskej doby boli voľnejšie, zrozumeiteľnejšie a do obehu sa dostali hlavne po jeho smrti. Predstavovali najdôležitejší odkaz Viklefa hnutiu lollardov, pretože existujúcemu latinskému a francúzskemu prekladu obyčajní ľudia nerozumeli. Jeho žiaci, chudobní kazatelia, boli väčšinou mladí muži s univerzitným vzdelením. Viklef im zakázal vlastniť peniaze, smeli prijímať iba potraviny, chodili bosí v dlhých kutniach zo surovej vlny a od obce k obci hlásali jeho učenie. Hlásali chudobu a rovnosť a boli vidiekom, ktorý bol po morovej nákaze radikalizovaný, nadšene prijímaní. Začalo lollardské hnutie.

Záver

O zmysle Viklefovho učenia vypovedá výstižne iluminácia malostranského graduálu, na ktorej Viklef kreše iskru, Hus zapaľuje sviečku a Luther drží pochodeň. Viklef neboli organizátormi herézy ani vodcom heretického hnutia. Jeho odkaz nasledujúcim obdobiam a reformátorom spočíva v kráľovstve myšlienok. Bolo to explozívne dedičstvo. Lollardom dal súbor názorov a predstáv, ktoré im umožnili vybudovať životaschopné a pôsobivé proticirkevné hnutie. Jeho tézy o predestinácii skoncovali s autoritou cirkvi a jeho učenie o Písme vyzbrojilo predstaviteľov reformácie nevyčerpateľným arzenálom proticirkevnej kritiky. Učením o kňazstve všetkých veriacich zavrhol cirkevnú hierarchiu. Dobový preklad Písma znamenal prvý krok k tomu, aby bol daný biblický neprikrášlený a nekomentovaný text do rúk každého človeka. So všetkým nebezpečným, čo tento text obsahoval, so všetkým potenciálom, ktorý mohol vyvoláť herézu. Vo Viklefovom učení je plne zachovaná kontinuita s predchádzajúcim katolíckym myšlením v prepojení filozofie a teológie a v istom zmysle túto líniu dovršuje. Zároveň likviduje dovtedajšie myšlienkové štruktúry feudálneho katolicizmu a utvára teozofický reformačný koncepciu, v ktorom je prirodzene spojená teológia a filozofia. Reformátori 16. storočia sa od Viklefa zásadne odlišujú tým, že sa snažia o vytvorenie čistej teológie. V tomto zmysle stojí Viklef nad nimi.

Použitá a odporúčaná literatúra

1. JOHNSON, P.: *Dějiny křesťanství*. Brno : CDK, 1999. 541 s.
2. ŠMAHEL, I.: *Husitské Čechy*. Praha : Lidové noviny, 2001. 757 s.
3. MAUROIS, A.: *Dějiny Anglie*. Praha : Lidové noviny, 1995. 491 s.
4. LAMBERT, M.: *Středověká hereze*. Praha : Argo, 2000. 596 s.
5. KALIVODA, R.: *Husitská epocha*. Praha : Odeon, 1992. 309 s.

HISTORICKÝ VÝVOJ TERITORIÁLNO-POLITICKEJ ŠTRUKTÚRY SPOJENÝCH ŠTÁTOV AMERICKÝCH

ROBERT IŠTOK

Politická mapa Severnej Ameriky na konci 18. storočia a vznik USA

Pod humánnogeografickým pojmom **Severná Amerika** rozumieme rozsiahlu oblasť na sever od Latinskej Ameriky, teda teritórium, ktorého obyvateľstvo v súčasnosti používa prevažne anglický jazyk. Dnes sem patria samostatné štáty USA a Kanada a viaceré závislé územia (najväčšie Grónsko).

Na konci 18. storočia pred vznikom Spojených štátov amerických (USA) bola Severná Amerika rozdelená v podstate medzi štyri európske mocnosti. **Veľká Británia** kontrolovala rozsiahle oblasti na východe a severovýchode kontinentu. Bolo to hlavne trinásť kolónií na pobreží Atlantiku medzi Floridou a Novým Škótskom, ohraničených na západe Appalačským pohorím (*Virginia, Massachusetts, New Jersey, New Hampshire, Maryland, Connecticut, Delaware, North Carolina, Rhode Island, New York, South Carolina, Pennsylvania, Georgia*). Tieto osady sa vytvorili kolonizáciou z Európy v rokoch 1607 (vznik Virginie) až 1733 (vznik Georgie). Každá kolónia mala vlastného guvernéra, menovaného kráľom, a zastupiteľskú vládu. Na západ od trinástich kolónií, medzi Appalačami a riekou Mississippi, sa rozkladala britská časť Louisiany, ktorú získala Veľká Británia parížskym mierom v roku 1763 a ktorej severná časť v okolí Veľkých jazier bola pripojená ku kolónii Quebec a zvyšok územia bol vyhlásený za indiánsku rezerváciu.

Okrem toho Veľká Británia kontrolovala rozsiahle územia na sever od trinástich kolónií v oblasti dnešnej Kanady. V tomto priestore si v priebehu 16. až 17. storočia konkurovali Briti a Francúzi. Postupne tu založili viacero osád. V roku 1763 bolo **Francúzsko** zo Severnej Ameriky vytlačené. (Zostalo mu iba malé ostrovné územie *Saint Pierre a Miquelon*.) V období vzniku USA bolo územie na sever od trinástich kolónií organizované v rámci viacerých britských koloniálnych celkov - *Quebec* (pôvodne francúzsky), *Nova Scotia* a *Newfoundland*, ku ktorým neskôr príbudli ďalšie koloniálne provincie. Rozsiahle územia na severe a severozápade boli vo vlastníctve britskej výsadnej spoločnosti *Hudson Bay Company* (*Spoločnosť Hudsonovho zálivu*), ktorej územia v dnešnej Kanade sa nazývali *Ruppert Land* (*Ruppertova zem*). Juhozápadná časť Severnej Ameriky (medzi riekou Mississippi a pobrežím Pacifiku) formálne patrila koncom 18. storočia **Španielsku** ako súčasť mestokráľovstva *Nueva España* (*Nové Španielsko*). Severozápadná časť Severnej Ameriky (dnešná Aljaška) bola kolonizovaná zo západu Rusmi. **Rusko** tu vy-

hlásilo koloniálny správny celok pod názvom *Rossijskaja Amerika* (*Ruská Amerika*). Ostrov Grónsko (*Gronland*) spravovalo od prvej polovice 18. storočia **Dánsko**. Rozsiahle územia v Severnej Amerike boli predmetom teritoriálnych sporov medzi európskymi mocnosťami (napr. medzi Ruskom a Španielskom v priestore dnešnej Britskej Kolumbie). Líniové hranice medzi jednotlivými celkami vznikali iba postupne, spolu s intenzívnejším priebehom kolonizácie.

Spojené štáty americké vznikli v priebehu oslobodzovacieho boja trinástich kolónií - Americkej revolúcie, prebiehajúcej v rokoch 1775 až 1783, keď 4. júla 1776 bola prijatá Deklarácia nezávislosti USA. V období do 28. septembra 1787 (ked' bola vo Filadelfii prijatá federatívna ústava) boli USA v podstate konfederáciou 13 členských subjektov. Federatívnu ústavu ratifikovalo trinásť členských štátov únie v rokoch 1787 až 1790 (posledný Rhode Island). Vznik USA bol zo strany Veľkej Británie potvrdený **mierovou zmluvou v Paríži**, podpísanou v roku 1783, ktorá o. i. vytýčila hranice USA. Severná hranica bola stanovená približne v dnešnej podobe, na západe tvorila hranice USA rieka Mississippi, na juhu *Florida*, ktorá sa stala súčasťou španielskej koloniálnej ríše pod správou miestokráľovstva Nové Španielsko. Takto vymedzené teritórium USA meralo približne 2 302 000 km². USA sa stali **prvým národným štátom na americkom kontinente**. Vytvorili si špecifický model štátneho zriadenia a teritoriálno-politickeho usporiadania, ktorý sa stal inšpiratívnym aj pre iné štáty sveta.

Dôsledne boli oddelené zákonodarná a výkonná moc, pričom sa vzájomne kontrolovali a ich kompetencie boli vyvážené. Federálna moc a štátна moc boli rovnako navzájom oddelené.

USA teda získali rozsiahle **územie medzi pohorím Appalače a riekou Mississippi**, kde susedili koncom 18. storočia so španielskymi koloniálnymi územiami. Tieto hranice boli vytvorené zmluvou Jay - Gardoqui (1786) a Pickneyovou zmluvou (1795). Vládne orgány USA stáli pred úlohou politickej organizácie územia na západ od Appalačského pohoria. Tieto územia boli kolonizované len veľmi obmedzene a žilo tu prevažne indiánske obyvateľstvo. Po podpise parížskej mierovej zmluvy niektoré pôvodné osady presadzovali návrh, aby nové územie bolo rozdelené medzi členské subjekty federácie. Tento návrh sa však nepresadil. V roku 1787 Kongres USA schválil na severe nového územia vytvorenie správneho celku *The Territory of Northwest and the River Ohio (Severozápadné teritórium)*. Na jeho území malo vzniknúť tri až päť nových štátov. Zákonná norma *North West Ordinance*, prijatá v roku 1787, upravovala vznik nových subjektov americkej federácie v dvoch štadiach. V prvom štadiu mal politicko-správny celok fungovať ako **teritórium**. Po splnení podmienky prekročenia 60 000 bielych obyvateľov na svojom území mal

byť celok priyatý do zväzku USA ako rovnoprávny **štát**. Štádiom teritória prešli všetky štáty USA, ležiace na západ od Appalačského pohoria. Ich hranice majú často **antecedentný charakter** (s geometrickým priebehom pozdĺž poludníkov a rovnobežiek), pretože boli vytýčené pred vytvorením kultúrnej krajiny. V roku 1795 získali USA ďalšie územia na pomedzí Floridy (dnešné južné časti štátov Mississippi a Alabama).

Prvé obdobie územnej expanzie USA (1803 - 1836)

Politický vývoj v USA bol dlhý čas späť so sporom medzi **expanzionistami a izolacionistami**. Expanziu v prvom štádiu podporovali najmä južné štáty.

Vyplývalo to z potreby získavania novej pôdy pre zakladanie plantáží, pretože extenzívne poľnohospodárstvo vyčerpávalo pôdu. Rozdielne predstavy o postavení USA vo svete a ich ďalšom teritoriálnom vývoji spôsobovali napätie vo vnútornej politike.

V roku 1803 sa územie USA podstatne rozšírilo **kúpou rozsiahleho územia Louisiana** (2 142 000 km²), rozprestierajúceho sa medzi riekou Mississippi a Skalnatými horami.

V roku 1800 odkúpil francúzsky cisár Napoleon I. od Španielska (zmluva zo San Ildefonsa) územie v povodí rieky Mississippi, ležiace na západ od jej toku. Išlo o pokus o vytvorenie novej francúzskej koloniálnej ríše v Severnej Amerike s predpokladom úspešnej konkurencie Veľkej Británii. Neúspech Francúzska po strate ostrova Haiti v Karibiku a nutnosť sústrediť sa na európsku politiku prinutili francúzskeho panovníka toto územie odpredať USA. 30. apríla 1803 podpísal americký veľvyslanec vo Francúzsku **dohody o kúpe Louisiany** za 11 250 000 dolárov a za prebratie všetkých francúzskych záväzkov voči americkým občanom a Španielsku vo výške 3 750 000 dolárov. Kúpa Louisiana vzbudila značný odpor najmä v Španielsku, ale aj v samotných USA (rozpor s ústavou v prípade vyjednávania takýchto dohôd výkonnou mocou).

20. decembra 1803 sa Louisiana stala súčasťou USA, čím sa ich teritórium zdvojnásobilo. Preskúmať nové územie dostala za úlohu vedecká expedícia pod vedením **M. Lewisa a W. Clarka** (14. mája 1804 - 23. septembra 1806), ktorá prešla takmer 13 000 km a dostala sa po rieke Columbia až k Pacifiku (čím zaistili USA nárok na územie *Oregon*). V priebehu ďalšieho vývoja boli na území Louisiany vytvorené viaceré teritóriá, transformované neskôr na štáty.

V prvej polovici 19. storocia sa USA podarilo vyriešiť problém **Floridy**, ktorá z juhu susedila s pôvodným územím USA a bola pod kontrolou Španielska.

Tlak USA na získanie Floridy postupne rástol. V roku 1910 po vzbure amerických kolonistov bola jej západná časť anektovaná USA a v roku 1812 pripojená k teritoriu Mississippi. Americké vojská často prenikali na floridské úze-

mie pod zámenkou prenasledovania vzbúrených Indiánov. V roku 1817 počas vojny s kmeňom Seminolov americké jednotky vstúpili na Floridu a odmietli ju opustiť. Španielska vláda si uvedomila nereálnosť ďalšieho udržania polo-strova pod svojou správou.

Na základe **Adams-Onísovej zmluvy** z 22. februára 1819 získali Floridu USA za 5 miliónov dolárov. Táto dohoda zároveň stanovovala hranice medzi USA a španielskymi územiami v priestore Texasu a Skalnatých hôr. Celkovo nou USA získali 187 000 km².

Hranica medzi Španielskom a USA viedla podľa nej pozdĺž rieky Sabine od Mexického zálivu po 32° sev. šírky, odtiaľ na sever k rieke Red River a pozdĺž nej k 100° záp. dĺžky, severne k rieke Arkansas a k jeho prameňom, odtiaľ poludníkovým smerom k 42° sev. šírky a po nej na západ k pobrežiu Tichého oceánu. Zmluva posilnila zároveň nárok USA na prístup k Pacifiku v priestore územia Oregon.

Významným krokom pre utváranie teritória USA bolo **vymedzenie ich severných hraníc** s utvárajúcou sa Kanadou. Tieto hranice boli vytýčené pôvodne iba po Lesné jazero (Lake of the Woods). Na základe dohody z 20. októbra 1818 bola hranica medzi britskými územiami v Severnej Amerike a USA na západ od Lesného jazera po Skalnaté hory stanovená na 49° sev. šírky. USA získali touto zmluvou územie **Red River Basin (povodie Červenej rieky)**, ležiace na rozhraní dnešných štátov Severná Dakota a Minnesota.

Dohoda prispela aj k riešeniu sporu o rozsiahle územie na tichomorskom pobreží Severnej Ameriky, nazývané **Oregon**, ktoré ležalo medzi 42° a 54°40' sev. šírky.

Pôvodne boli do sporu o toto teritórium zaangažované aj Španielsko a Rusko. Spor začal už v roku 1789 po preniknutí Veľkej Británie do oblasti dnešného Vancouveru.

Zmluva medzi Veľkou Britániou a USA z roku 1818 označila Oregon za slobodnú oblasť, otvorenú pre voľný obchod na obdobie desiatich rokov. (V roku 1827 bol tento štatút predĺžený na neurčito.) Teritórium *Oregon County* tak bolo fakticky v spoločnej správe Veľkej Británie a USA.

V tomto období **rástol počet štátov** - členských subjektov americkej únie. V rokoch 1791 (prijatie štátu Vermont) až 1850 (prijatie štátu Kalifornia) bolo prijatých 18 nových štátov.

Väčšina z nich bola pôvodne teritóriami na západ od Appalačského pohořia. Štát *Maine* vznikol oddelením od štátu Massachusetts. So vznikom nových štátov narastalo napätie medzi slobodnými a otrokárskymi štátmi, teda Severom a Juhom. Dva systémy ekonomiky - slobodný systém a otrokárstvo - sa výrazne premietali do politického života a obe strany sa usilovali predísť pre-

vahé druhej z nich. Prijímanie nových štátov, vznikajúcich na nových územiach, ktoré sa hlásili k jednému zo systémov, bolo veľmi citlivou otázkou pre zachovanie rovnováhy politických súl. Pokusom riešiť tieto problémy bol **Missourský kompromis** z 3. marca 1820. Na základe uznesenia Kongresu bolo otroctvo zakázané na sever od $36^{\circ}30'$ sev. šírky. Odtedy mal Senát prijímať do únie vždy jeden slobodný a jeden otrokársky štát. Toto opatrenie však napäťie medzi Severom a Juhom neodstránilo.

Prvých **čiernych otrokov** z Afriky začali na územie dnešných USA privážať po roku 1619. V období vzniku USA ich tu bolo okolo pol milióna (z približne štyroch miliónov obyvateľov celého štátu), pričom žili hlavne v južných štátoch a pracovali na plantážach. Keď v roku 1808 došlo k zákazu privážania otrokov, bolo ich na území USA viac ako milión.

Okrem toho predstavovala značný problém otázka pôvodného indiánskeho obyvateľstva. Pokusom o riešenie bolo vytvorenie **Indian Territory (Indiánskeho teritória)** v roku 1837 v priestore dnešného štátu Oklahoma a časti susedných štátov. Tu vzniklo 5 samosprávnych republík indiánskych kmeňov, pôvodne žijúcich hlavne na juhovýchode USA. Pod tlakom bielej kolonizácie bolo však teritórium postupne redukované a v roku 1907 úplne zaniklo.

Začiatkom 19. storočia bol vyriešený aj problém **hlavného mesta USA**. Stal sa ním **Washington**.

23. decembra 1788 dal štát Maryland Únii k dispozícii 26 km² svojho územia na brehu rieky Patomac. 10. júla 1790 Kongres odhlasoval vybudovanie hlavného mesta na tomto území, ktoré získalo štatút federálneho dištriktu (*District of Columbia*, 174 km²). Oficiálne bol Washington vyhlásený za hlavné mesto 17. novembra 1800. (Mestské práva získal až 3. mája 1802.)

Postavenie USA na západnej pologuli bolo formulované americkou politikou na základe **Monroeovej doktríny**, ktorú vyhlásil 2. decembra 1823 vo svojom posolstve Kongresu USA americký prezident J. Monroe.

Podľa tejto politiky celej západnej hemisféry nemal v budúcnosti podliehať kolonizácii žiadneho európskeho štátu a každý pokus o rozšírenie európskej moci na americký kontinent budú USA považovať za ohrozenie vlastnej bezpečnosti. Zároveň však tolerovali kolónie európskych štátov, ktoré už v tomto priestore existovali. Monroeova doktrína sa stala jedným z nástrojov expanzionizmu USA.

Druhé obdobie expanzie USA (1836 - 1848)

Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia, späťho s diplomatickou aktivitou v prospech územnej expanzie, bolo toto obdobie rozširovania teritória USA

späť s americko-mexickou vojnou. Korene sporu medzi oboma štátmi spočívali v probléme **Texasu**, ktorý tvoril provinciu Mexika (samostatného od roku 1823).

Od dvadsiatych rokov 19. storočia začali na územie Texasu prenikať otrokárske kolonisti z juhu USA. Ich počet pomerne rýchlo rástol. Pre politickú nestabilitu a vojenskú slabosť Mexika nemohlo čeliť ich tlaku a v roku 1829 si vymohli zrušenie zákazu otroctva na území Texasu. V roku 1836 prezident J. Q. Adams ponúkol Mexiku za predaj Texasu milión dolárov. V roku 1835 žilo v Texase už viac ako 30 000 kolonistov z USA, ktorí niekoľkokrát prevyšovali počet španielskych Texasanov. Vtedy došlo k vzbure amerických príslušníkov, ktorá vyvrcholila v marci 1836 vyhlásením **nezávislosti Texasu**. Snaha o vojenské riešenie situácie bola pre Mexiko neúspešná.

Nezávislý Texas ($1\ 010\ 000 \text{ km}^2$), širšie vymedzený ako súčasný členský štát Únie, neboli ihneď pripojený k USA. Vyplývalo to zo sporu medzi slobodnými a otrokárskymi štátmi a z nebezpečia narušenia vzájomnej rovnováhy. Až keď sa k moci vo Washingtone dostali predstaviteľia radikálneho expanzionizmu na čele s prezidentom J. K. Polkom bol **Texas 1. marca 1845 anektovaný USA**.

Aj americko-mexickú vojnu predchádzal pokus USA uplatniť osvedčenú taktiku nákupu nových území. Pred jej vypuknutím odmietla mexická vláda ponuku USA odkúpiť Hornú Kaliforniu a Nové Mexiko za 25 miliónov dolárov. Zámenkou na vypuknutie bojov bol spor medzi oboma štátmi o najjužnejšiu časť územia Texasu medzi riekami Nueces a Rio Grande del Norte, ktoré v roku 1846 obsadila americká armáda. Po mexickom ozbrojenom zásahu začala americko-mexická vojna, ktorá trvala od 13. mája 1846 do 14. septembra 1847 (obsadenie hlavného mesta Mexika americkou armádou) a skončila víťazstvom USA. Vojnu sprevádzala vzbura amerických kolonistov v Kalifornii, ktorá krátko existovala ako samostatný štát. Po skončení bojov prebiehali mierové rokovania. Zástancovia expanzie medzi americkými politikmi dokonca navrhovali pripojiť celé Mexiko k USA.

Vojna bola ukončená mierovou **zmluvou, podpísanou v meste Guadalupe Hidalgo** (v súčasnosti súčasť aglomerácie Mexika s názvom Gustavo A. Madero) 2. februára 1848. Na základe tejto zmluvy USA získali severnú časť Mexika (provincie *Horná Kalifornia a Nové Mexiko*) s rozlohou $1\ 370\ 409 \text{ km}^2$ (Mexiko stratilo dve tretiny územia). Za toto územie USA zaplatili Mexiku 15 miliónov dolárov a prevzali pohľadávky amerických občanov voči Mexiku. Mierová zmluva zároveň vytyčovala hranice medzi oboma štátmi. Vítaznou vojnou s Mexikom získali USA rozsiahle územie na západe, ktoré im zabezpečilo široký prístup k Tichému oceánu.

Následne sa prejavili rozpory pri interpretácii vzájomných hraníc, ktoré vznikli nepresnosťou kartografických podkladov, používaných pri mierových rokovaniach. (Napr. tok rieky Gila na mapách nezodpovedal skutočnosti.) Spor vyriešila až tzv. **Gadsdenova kúpa**. V roku 1853 veľvyslanec USA J. Gadsden odkúpil od Mexika z poverenia americkej vlády územie medzi riekami Gila, Colorado a Rio Grande del Norte s plochou 77 000 km² za 10 miliónov dolárov. Oficiálnou príčinou tejto kúpy bola plánovaná výstavba železničnej trate.

Zmluva podpísaná medzi Veľkou Britániou a USA 15. júna 1846 predĺžila americko-kanadskú hranicu po 49° sev. šírky od Skalnatých hôr ďalej na západ až k pobrežiu Tichého oceána, čím USA získali južnú časť dovtedy spoločne spravovaného teritória Oregon.

Zástancovia amerického expanzionizmu požadovali pripojiť k USA celý Oregon, teda na sever po 54°40' sev. šírky, čo by v prípade neskoršieho získania Ruskej Ameriky (dnešnej Aljašky) zabezpečilo teritoriálnu kontinuitu celého územia USA. Jediným nevyriešeným problémom oregonského sporu po podpísaní britsko-americkej zmluvy bolo vymedzenie hraníc medzi ostrovmi v prielive Juan de Fuca (oddelujúcim ostrov Vancouver). Až v roku 1872 otázku riešila arbitráž nemeckého cisára.

USA tak získali rozsiahle teritórium (740 000 km²) s priamym prístupom k Pacifiku.

Druhá polovica 19. storočia - občianska vojna a zámorská expanzia

Druhá polovica 19. storočia je z hľadiska územného vývoja USA späťa s pokusom o oddelenie južných štátov. Bol vyvrcholením už spomínaných rozporov medzi slobodnými a otrokárskymi štátmi a protirečením medzi otroctvom a modernou ekonomikou.

V roku 1854 schválil kongres návrh zákona, podľa ktorého mali byť teritóriá Kansas a Nebraska organizované na princípe ľudovej zvrchovanosti, podľa ktorého malo obyvateľstvo teritorií pred získaním postavenia štátu hlasovať o povolení alebo zákaze otroctva. **Zákonom o Kansase a Nebraske** bol tak zrušený Missourský kompromis. Ani tento pokus o riešenie problému Severu a Juhu nebol úspešný.

Reakciou na zvolenie A. Lincolna, zástancu osloboodenia otrokov (ktorých bolo na Jihu okolo troch miliónov), za prezidenta USA v roku 1860 bolo vystúpenie viacerých otrokárskych štátov z Únie.

20. decembra 1860 vystúpil zo zväzku USA štát Južná Karolína, po ktorej nasledovalo ďalších šesť štátov (Alabama, Mississippi, Florida, Georgia, Luisiana a Texas).

Na stretnutí ich zástupcov v meste Montgomery (Alabama) boli 11.3.1861 vyhlásené **Konfederované štáty americké (Confederate States of America)**. Za hlavné mesto tohto štátu bol vyhlásený Richmond (Virginia). Konfederácia mala vlastnú ústavu, Kongres i prezidenta. (Bol ním J. Davis.) Uznalo ju viačero štátov, medzi nimi aj Veľká Británia a Francúzsko.

Postupne sa ku konfederácii pripojili ešte štyri štáty: Virgínia, Arkansas, Tennessee a Severná Karolína. Naproti tomu vernosť Únii zachovali otrokárske štáty Delaware, Maryland, Kentucky a Missouri. Od štátu Virgínia sa oddelila jeho západná časť, ktorej obyvateľstvo nesúhlasilo so vznikom Konfederácie (v roku 1863 prijatá do Únie ako štát Západná Virgínia).

Tento vývoj viedol k občianskej vojne, ktorá trvala od 12. apríla 1861 do 9. apríla 1864 (kapitulácia vojsk Konfederácie pri Appomatoxe vo Virgínii). Jednotu Únie sa podarilo uchovať a problém otroctva sa zmenil na rasový problém. 18. decembra 1865 začal platiť trinásty dodatok k Ústave USA, ktorý zrušil otroctvo na celom ich území. Politický a ekonomický význam Juhu sa výrazne znížil. Rozsiahle poľnohospodárske oblasti boli zdevastované bojmi a drancovaním.

Po skončení občianskej vojny prijala americká vlády **program rekonštrukcie Juhu**. Územie bývalej Konfederácie bolo spravované až do roku 1877 v rámci piatich vojenských okruhov a nové zákonodarné orgány južných štátov museli prijať zákonné opatrenia o zrušení otrokárskeho systému. Napriek tomu sa postavenie čierneho obyvateľstva výrazne nezmenilo.

Politický život v USA v druhej polovici 19. storočia bol v znamení expanzionistickej politiky. V súvislosti s tým, že USA na súši susedili s Kanadou, ktorá bola domíniom Veľkej Británie ako svetovej mocnosti, a s Mexikom, pokladanom za nestabilný, a preto pre rozširovanie teritória nevhodný štát, musela byť expanzia usmernená do zámoria.

Po skončení občianskej vojny sa pozornosť obrátila na **severovýchod kontinentu**, kde sa rozkladala **Ruská Amerika**.

Rusko začalo dnešnú Aljašku kolonizovať od druhej polovice 17. storočia a postupne si vybudovalo svoje pevnosti a osady pozdĺž tichooceánskeho pobrežia Severnej Ameriky. (Najjužnejšia pevnosť Fort Ross ležala nedaleko dnešného San Francisca.) Postupom času sa v súvislosti s vývojom mocenských pomerov ukázalo, že Rusko nebude schopné efektívne kontrolovať a brániť územie Ruskej Ameriky. Od polovice 19. storočia sa presadzovala idea predaja tohto územia, o kúpu ktorého prejavili záujem Veľká Británia (možnosť pripojenia ku Kanade) a USA.

Zmluva o predaji Ruskej Ameriky USA za 7 200 000 dolárov bola uzavretá 30. marca 1867 vo Washingtone. Rusko územie odovzdalo 18. októbra 1867 v mestečku Sitka (počas ruskej vlády Nový Archangel'sk). **Aljaška (Alaska)** s rozlohou 1 700 000 km² bola do roku 1884 spravovaná vojensky, potom bol menovaný guvernér. V roku 1912 sa stala teritóriom USA.

Reakcie americkej verejnosti na kúpu Aljašky boli prevažne negatívne. Kritici ju prirovnávali k chladničke či kope snehu, z ktorých nie je žiadny úžitok. V skutočnosti bola však kúpa Aljašky dobrým obchodom. USA získali významnú strategickú oblasť (jej význam sa prejavil najmä počas studenej vojny), ale tiež územie s dôležitými zdrojmi nerastných surovin, z ktorých má dnes význam najmä ropa. Utváranie suchozemských hraníc Aljašky bolo ukončené v roku 1903, keď bol vyriešený spor s Kanadou v jej juhovýchodnom výbežku.

Podporu zámorskej expanzionistickej politike predstavovali aj **geopoliticke myšlienky** amerického admirála **A. T. Mahana**. Na rozdiel od izolacionalistov, ktorí polohu USA medzi dvoma oceánmi pokladali za východisko k ich izolácii a k úspešnej obrane, interpretoval oceány ako dopravnú tepnu na prenikanie USA do zámoria. Navrhli tri smery amerického prenikania: získanie dominancie v Karibskom mori, nových území v Pacifiku a podielu na exploataции Číny.

Prostriedkom na splnenie týchto cieľov malo byť najmä posilnenie námornej moci USA prostredníctvom vybudovania silného vojenského námorníctva a obchodného loďstva a získania vojenských oporných bodov v zámorií.

Ďalším smerom zámorskej expanzie bolo **Tichomorie**. Tu sa USA podarilo získať viacero ostrovov a súostroví. Najvýznamnejšie z nich boli **Havajské ostrovy** (28 313 km²), na ktorých až do roku 1894 existovalo domorodé kráľovstvo.

Od polovice 19. storočia začali na súostrovie intenzívne prenikať americkí podnikatelia, ktorí tu zakladali početné plantáže tropického ovocia a cukrovej trstiny a postupne získali značný vplyv na politiku krajiny. Okrem toho bol pre USA zrejmý strategický význam ostrovov na ceste medzi Severnou Amerikou a Áziou. (Od roku 1887 bola budovaná americká námorná základňa Pearl Harbour.) V roku 1893 americkí plantážníci výrazne obmedzili moc panovníčky, ktorá v roku 1894 abdikovala. 4. júla 1894 bola vyhlásená Havajská republika. 7. júla 1898 ju anektovali USA a 14. júna 1900 získali Havajské ostrovy štatút teritória. V súčasnosti existuje na ostrovoch hnutie za obnovenie nezávislosti.

Okrem Havajských ostrovov získali USA v druhej polovici 19. storočia v Tichomorí nasledovné ostrovné územia: *Howlandov a Bakerov ostrov* (1856), *Jarvisov ostrov* (1856), *Johnstonov atol* (1858), *Kingmanov útes* (1858), *Midwayské ostrovy* (1867), *Canton a Endenburry* (1898), *Palmyru* (1898) a *Americkú Samou* (1900).

Hoci ide o rozlohou malé územia (najväčšia je Americká Samoa 195 km²), boli pokladané za strategicky veľmi výhodné. Na viacerých ostrovoch boli vybudované vojenské základne a oporné body (najväčšie na Americkej Samoe). Ostrovy Canton a Endenburry, ktoré istý čas fungovali ako kondomínium USA a Veľkej Británie, boli v roku 1979 pripojené k nezávislému štátu Kiribati.

Za jeden zo smerov zámorskej expanzie bola v súlade s myšlienkami A. S. Mahana považovaná aj **karibská oblasť**. Tu však americké plány narazili na odpor Španielska.

Mierovou cestou sa USA v tomto priestore podarilo získať iba ostrov Navassa, ležiaci medzi Jamajkou a Haiti. Od polovice 19. storočia však vyvíjali tlak na Španielsko, aby odstúpilo v prospech USA Kubu. Rastúce rozpory medzi oboma štátmi vyústili do **španielsko-americkej vojny**, ktorá trvala od 23. apríla 1898 do 10. decembra 1898. Vojna skončila víťazstvom amerických vojsk.

Na základe parízskej mierovej zmluvy, podpísanej 10. decembra 1898, sa Španielsko vzdalo suverenity nad Kubou a odovzdalo USA **Filipíny, Guam a Portoriko**. USA vyplatili Španielsku v súlade so zmluvou 20 miliónov dolárov ako náhradu verejných stavieb, vybudovaných v koloniálnom období na Filipínach.

Vítazná vojna so Španielskom umožnila USA získať významné pozície v karibskej oblasti a posilniť svoje postavenie v Tichomorí. Na Guame a Filipínach boli vybudované významné vojenské základne. Kuba získavala svoju skutočnú nezávislosť len postupne, keďže ju obmedzoval Plattov dodatok k ústave USA z februára 1901. Aj keď 20. mája 1902 bola vyhlásená Kubánska republika, priamy politický, ekonomický a finančný vplyv USA tu pretrvával až do päťdesiatych rokov minulého storočia. Jeho výrazom bolo o. i. vybudovanie vojenskej základne **Guantánamo** (113 km²) vo východnej časti Kuby, ktorú si USA prenajali v roku 1903 na obdobie 99 rokov. Prevádzkujú ju však dodnes.

USA si v priebehu druhej polovice 19. storočia vybudovali vlastné **koloniálne impérium**, a to napriek kritike európskeho kolonializmu. Odmieli však klasický koloniálny model, uplatňovaný európskymi mocnosťami, pričom bol vytvorený zvláštny systém spravovania závislých území, založený na presadzovaní samosprávy a protektorátnom postavení amerických orgánov.

V druhej polovici 19. storočia bolo do Únie prijatých 14 nových štátov.

Posledný štát, ktorý sa stal v 19. storočí plnoprávnym členom Únie bol Utah (v roku 1896). V roku 1850 udelil Kongres Utahu štatút teritória. Jeho žiadosť o prijatie do Únie však narážala na odpor Kongresu daný spormi o náboženskú doktrínu mormonov, ktorí tu tvorili významnú zložku obyvateľstva, pričom sa poukazovalo najmä na ich polygamiu. Až po formálnom zrušení tejto praxe v roku 1890 bola otvorená cesta, aby Utah získal postavenie štátu USA.

Významným prostriedkom, ktorý upevnil teritoriálnu kompaktnosť USA bolo vybudovanie **transkontinentálnych železničných tratí**. Prvá z nich bola dokončená 10. mája 1869.

USA v 20. storočí - zámorská expanzia a dekolonizácia

V dvadsiatom storočí pokračovala zámorská expanzia USA. Bola zamiera-
ná do karibskej oblasti a Tichomoria. Pre zlepšenie ich strategického postave-
nia na západnej pologuli bolo kľúčovým bodom získanie kontroly nad **Panam-
ským prieplavom**, ktorý by podstatne skrátil lodné spojenie medzi atlantickým
a pacifickýmobrežím USA.

Pôvodné práva na stavbu Panamského prieplavu získala francúzska spoloč-
nosť, vedená F. Lessepsom, ktorá začala prieplav budovať v roku 1881. V roku
1889 však technické problémy a finančné machinácie spôsobili jej krach. Po
roku 1901, keď Veľká Británia uznala zvláštne práva USA na stavbu priepla-
vu, začala washingtonská vláda vyjednávať s Kolumbiou, ktorá vtedy kontro-
lovala oblasť dnešnej Panamy, o podmienkach stavby. Keďže kolumbijský par-
lament odmietol ratifikovať zmluvu o vybudovaní Panamského prieplavu
Spojenými štátmi, bolo 3. novembra 1903 inscenované vyhlásenie nezávislosti
Panamy. Jej vláda ihned podpísala dohodu s USA o podmienkach stavby Pa-
namského prieplavu. Podľa nej USA garantovali nezávislosť Panamy a získali
na večné časy pre svoje užívanie prieplav, pás územia pozdĺž neho a niektoré
ostrovy v Panamskom zálive. Hoci si formálne suverenitu nad prieplavom za-
chovávala vláda Panamy, v skutočnosti tu mali USA také právomoci, že faktick-
ky pásmo ovládali ako kolóniu.

Stavba prieplavu Američanmi prebiehala v rokoch 1903 až 1914. Pravidel-
ná prevádzka však začala až v roku 1920. USA v tomto priestore vytvorili ob-
lasť zvláštneho charakteru o ploche 1432 km² názvom **Panamské prieplavo-
vé pásmo (Panama Canal Zone)**. Na jej území boli vybudované mnohé vojenské
zariadenia a infraštruktúra na podporu prevádzky tejto vodnej cesty. V panam-
skej spoločnosti postupne rástla nespokojnosť so štatútom prieplavu a s rozde-
lením ziskov za jeho prevádzku. V roku 1977 bola podpísaná panamsko-ame-
rická zmluva, na základe ktorej sa mal prieplav po etapách odovzdať do správy
Panamy a americká vojenská prítomnosť mala byť postupne obmedzovaná.
V roku 1979 bolo pásmo zredukované na 746 km² a jurisdikciu nad ním pre-
vzala Panama. 31. decembra 1999 bol Panamský prieplav v plnom rozsahu
odovzdaný pod správu Panamy.

V karibskej oblasti USA prechodne spravovali ostrovné územia *Swan* (dnes
súčasť Hondurasu), *Corn* (Nicaragua), *Seranilla* (Kolumbia) a ľ. Dodnes spra-
vujú východnú časť **Panenských ostrovov**, ktoré v roku 1917 kúpili za 25 mi-
liónov dolárov od Dánska.

Po druhej svetovej vojne získali USA prechodne viaceré ostrovné územia v **Tichomorí**, ktoré predtým spravovalo porazené Japonsko.

Boli to predovšetkým súostrovia **Rjúkjú a Boninské ostrovy**, ktoré boli do roku 1945 súčasťou japonského územia. Rjúkjú, ležiace na juh od ostrova Kjúšu, boli pod správou USA v rokoch 1945 až 1972. Na hlavnom ostrove Okinawa sú dodnes americké vojenské základne. Boninské ostrovy, lokalizované asi 1000 km južne od Tokia, spravovali USA v rokoch 1945 až 1968. Okrem toho dostali USA do správy od OSN 2. apríla 1947 ako poručenské územie **Tichomorské ostrovy (Trust Territory of the Pacific Islands)**, tvorené ostrovnými skupinami Karolíny, Mariány a Marshallove ostrovy. Toto územie bolo v osemdesiatych rokoch rozdelené na štyri časti. Z nich získali nezávislosť v roku 1991 **Federatívne štáty Mikronézie** a **Marshallove ostrovy** a v roku 1994 aj **Palau**. USA v súčasnosti z bývalého poručenského územia spravujú ešte **Severné Mariány**.

Dekolonizačný proces zasiahol aj závislé územia USA. Okrem troch samostatných štátov, vyčlenených z poručenského územia Tichomorské ostrovy (zachovali si voľný zväzok s USA), nezávislosť po druhej svetovej vojne získali aj **Filipíny** (4. júla 1946).

Zmeny štatútu presadzovali aj niektoré politické sily na **Portoriku**, ktoré bolo slobodne pridruženým štátom USA. Referendum, konané 13. decembra 1998, skončilo víťazstvom prívržencov dovtedajšieho stavu (50,6%), nad priaznivcami priameho pripojenia Portorika k USA ako 51. štátu (46,5%). Za nezávislosť krajiny hlasoval iba zanedbateľný počet zúčastnených voličov. V ostatných závislých územiach, ktorých rozvoj je podporovaný materskou krajinou, nie sú silnejšie politické zoskupenia, usilujúce o nezávislosť.

Na **Havajských ostrovoch** začala obnova pôvodnej identity v sedemdesiatych rokoch minulého storočia. Dnes tu existuje niekoľko hnutí za nezávislosť, ku ktorým sa podľa odhadov hľasi približne päťina rodených Havajčanov. Jedno z nich v roku 1998 dosadilo na trón nového havajského monarchu Alahi Nuiho, ktorý vydal proklamáciu o obnovení nezávislosti ostrovov. V marci 1999 bola vytvorená tieňová vláda, ktorá presadzuje návrat k samostatnosti a k ústave z roku 1887. 5. júla 2001 sa obrátila na Bezpečnostnú radu OSN so stážnosťou na USA v záležitosti protiprávnej okupácie a anexie Havajského kráľovstva koncom 19. storočia. Separatistické tendencie vyjadrovali aj menšie politické skupiny v **Texase a Vermonte**. Presadzovali sa aj medzi radikálnymi skupinami černošského obyvateľstva na juhu USA.

V priebehu dvadsiateho storočia bolo do Únie prijatých päť štátov: Oklahoma, Nové Mexiko, Arizona (v roku 1912 ako posledný štát na hlavnom teritóriu USA), Aljaška a Havaj (oba v roku 1959).

Teritoriálno-politická štruktúra USA na začiatku 21. storočia

V súčasnosti sú Spojené štaty americké federáciou **50 štátov**. Výkonnú moc federácie dvorí prezident, viceprezident a vláda. Zákonodarná moc pozostáva z dvojkomorového Kongresu (skladajúceho sa zo Snemovne reprezentantov a Senátu). Každý členský štát má vlastnú ústavu, dvojkomorový parlament (okrem štátu Nebraska, ktorej parlament je jednokomorový) a voleného guvernéra. V súčasnosti tvoria Úniu nasledovné štáty (v anglickom prepise): *Alabama, Alaska, Arizona, Arkansas, California, Colorado, Connecticut, Delaware, Florida, Georgia, Hawaii, Idaho, Illinois, Indiana, Iowa, Kansas, Kentucky, Louisiana, Maine, Maryland, Massachusetts, Michigan, Minnesota, Mississippi, Missouri, Montana, Nebraska, Nevada, New Hampshire, New Jersey, New Mexico, New York, North Carolina, North Dakota, Ohio, Oklahoma, Oregon, Pennsylvania, Rhode Island and Providence Plantations, South Carolina, South Dakota, Tennessee, Texas, Utah, Vermont, Virginia, Washington, West Virginia, Wisconsin, Wyoming*.

Zvláštne postavenie má **District of Columbia**.

Na jeho území sa nachádza hlavné mesto Únie Washington, hoci podstatná časť celej jeho aglomerácie leží na teritóriu susedných štátov Maryland a Virginia. Na čele jeho samosprávy stojí volený starosta (do roku 1973 bol menovaný prezidentom USA), ktorý riadi mestskú radu. District of Columbia zatiaľ nemá zastúpenie v Kongrese.

K USA patria viaceré závislé územia s rôznym štatútom. Sú to:

1. Pridružené štáty, ku ktorým patrí:

Portoriko (Commonwealth of Puerto Rico/Free Associated State of Puerto Rico),

Severné Mariány (Commonwealth of the Northern Mariana Islands).

2. Zámorské územia, ku ktorým patrí:

Americká Samoa (Territory of American Samoa),

Americké Panenské ostrovy (Virgin Islands of the United States),

Guam (Territory of Guam),

Bakerov ostrov (Territory of Baker),

Howlandov ostrov (Territory of Howland),

Jarvisov ostrov (Territory of Jarvis),

Johnstonov atol (Johnston Atoll),

Kingmanov útes (Kingman Reef Territory),

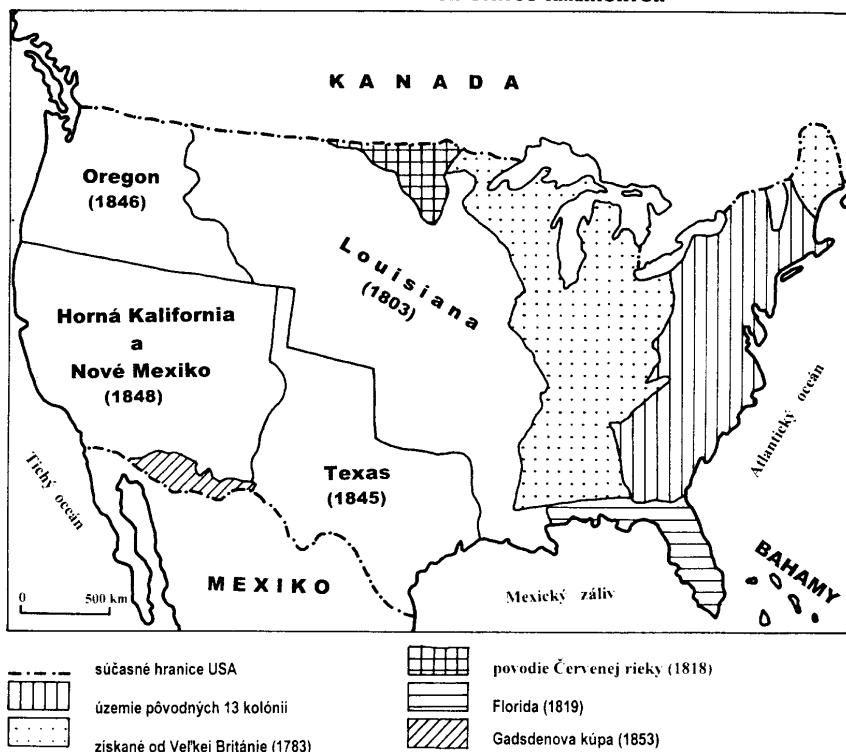
Midwayské ostrovy (Midway Islands Territory),

Palmyra (Palmyra Territory),

Wake (Wake Island).

Pre posledných osem území sa niekedy používa názov *Ostrovy USA v Tichom oceáne* alebo *Menšie odľahlé ostrovy USA (United States Minor Outlying Islands)*. Ide o prechodne obývané (personál vojenských základní, resp. členovia vedeckých expedícii) alebo neobývané, rozlohou malé ostrovy. Spravuje ich americké ministerstvo vnútra (Bakerov ostrov, Howlandov ostrov, Jarvisov ostrov, Johnstonov atol, Palmyru, Midwayské ostrovy), námorníctvo USA (Kingmanov útes), resp. americké veliteľstvo armádnej a strategickej obrany (Wake). V roku 1990 boli Bakerov ostrov, Howlandov ostrov a Jarvisov ostrov zahrnuté do štátu Havaj.

ÚZEMNÝ VÝVOJ HLAVNÉHO TERITÓRIA SPOJENÝCH ŠTÁTOV AMERICKÝCH

Základná slovenská a česká literatúra k problematike

1. Garraty, J. A.: *Tisíc a jedna zajímavost z amerických dějin*. Praha : Brána, 1998. 177 s.
2. Honzák, F. - Pečenka, M.: *Státy a jejich představitelé*. Praha : Libri, 1999. 449 s.
3. Honzík, M. - Honzíková, H.: ...a překročil řeku Delaware. Praha : Naše vojsko, 1988. 278 s.
4. Liščák, V. - Fojtík, P.: *Státy a území světa*. Praha : Libri, 1998. 1095 s.
5. Nevis, A. - Steele Commager, H.: *Dějiny USA*. Klatovy : Amlyn, 1994. 378 s.
6. Opatrný, J.: *Amerika v proměnách staletí*. Praha : Libri, 1998. 841 s.
7. Pečenka, M. - Luňák, P. a kol.: *Encyklopédie moderní historie*. Praha : Libri, 1999. 652 s.
8. Purvis, T. L.: *Encyklopédie dějin USA*. Praha : Ivo Železný, 1999. 575 s.
9. Skokan, L.: *Historickogeografický úvod do regionální geografie*. Ústí nad Labem : UJEP, 2000. 141 s.
10. Tindall, G. B. - Shi, D. E.: *Dějiny Spojených států amerických*. Praha : Lidové noviny, 1996. 883 s.

Historické atlasy

1. *Atlas světových dějin*. Praha : Knižní klub, 1999. 176 s.
2. *Dějiny lidstva od pravěku do konce dvacátého století*. Praha : Mladá fronta; Argo, 1999. 354 s.
3. *Encyklopedický atlas světových dějin*. Praha : Lidové noviny, 1998. 628 s.
4. *Encyklopédie Historie světa. Atlas světových dějin*. Praha : Columbus, 1998.
5. *Velký atlas světových dějin*. Praha : Reader's Digest Výber, 2002. 376 s.
6. *Perry-Castañeda Library Map Collection* [online]. Austin : The University of Texas at Austin, c2003 [cit. 2003-07-03]. Dostupné na WWW: <http://www.lib.utexas.edu/maps/united_states.html>.

OD REVOLÚCIE K NÁRODNÉMU ZJEDNOTENIU - APENINSKÝ POLOSTROV 1848 - 1870

MARTIN PEKÁR

Po napoleonských vojnách sa Apeninský poloostrov vrátil do stavu územnej rozdrobenosti. Severná časť bola s výnimkou Sardínskeho kráľovstva (zahŕňalo územia Savojska, Nizzy, Piemontu, Janovska a Sardínie) pod rakúskym panstvom. V Lombardsku a Benátsku vládol priamo rakúsky cisár, príslušníci habsbursko-lotrinského rodu vládli v Modene a v Toskánsku a aj Parma bola celkom závislá od Rakúska. V strednej Itálii jestvoval pápežský štát. Na zaostalom agrárnom juhu v Kráľovstve oboch Sicílií (v Neapolsku a na Sicílii) vládli španielski Bourbonovci.

Revolúcia 1848 - 1849 na Apeninskom polostrove a otázka zjednotenia Talianska

V 40. rokoch 19. storočia zaostávali talianske štaty v hospodárskom vývoji. Železničná sieť sa len začala budovať, vnútorný obchod bol menej rozvinutý ako zahraničný a najmä v južných oblastiach pretrvávali feudálne vzťahy. Medzi jednotlivými oblasťami jestvovali priepastné hospodárske rozdiely, čo viedlo aj k politickému napätiu a rozporom. Za týchto okolností sa miešali pokrokové túžby nespokojných vrstiev buržoázie, vzdelancov, ale aj ľudových más. Situáciu vyostrovala agitácia dvoch hlavných súperiacerich politických táborov, dvoch hlavných politických koncepcii - mazziniovskej a umiernenej.

Koncepcia Giuseppe Mazziniho sa spájala s hnutím *Mladá Itália*. Ich politickým programom bola jednotná republika vybojovaná ľudovým povstaním. Mazzini jednoznačne odmietal federálnu podobu zjednoteného Talianska, ktorej odporovala najmä skutočnosť, že malo ísť o štát jedného národa. Domnieval sa tiež, že federalizmus prispieva k zachovaniu výsad aristokracie, kým princíp jednoty môže pomôcť k vyrovnaniu spoločensko-politickej rozdielov, a teda viesť k morálnemu a spoločenskému pozdvihnutiu národa. V jeho koncepcii mali mimoriadne dôležité postavenie široké ľudové vrstvy. Práve podcenenie ich významu spôsobilo podľa Mazziniho neúspech všetkých dovtedajších snažení. Na uvedenej názorovej platforme, nazývanej aj republikánsko-demokratická, založil Mazzini v roku 1831 spoločnosť *Mladá Itália*, ktorá postupne prerástla do hnutia. Mazziniovský radikalizmus prežíval rozkvet najmä v prvej polovici 30. rokov 19. storočia. V nasledujúcich rokoch ho vytláčal program umiernenej strany.

Vytvorenie umiereného tábora malo byť odpoveďou na úspechy Mazziniho koncepcie a prejavom snahy o vytvorenie istej názorovej alternatívy. Hoci sa umierení začali formovať takmer súčasne s *Mladou Itáliou*, ich činnosť sa začala navonok úspešnejšie realizovať začiatkom 40. rokov. Väčší záujem verejnosti zaznamenali až názory piemontského kňaza Vincenza Giobertiho, publikované v roku 1843. Gioberti v podstate navrhol konfederáciu jednotlivých panovníkov pod predsedníctvom pápeža (o zjednotení Talianska pod autoritou pápeža hovorili už na prelome 18. a 19. storočia členovia tajnej spoločnosti *Guelfia*, odtiaľ aj označenie neoguelfizmus pre Giobertiho koncepciu), čo o dva roky neskôr ešte doplnil o potrebu reformiem. Jeho cieľom bola teda federalizovaná monarchia zjednotená dohodami panovníkov. Do konkrétností rozpracoval Giobertiho názory Massimo d'Azeglio v spise *Program talianskeho národného zmysľania* (1847), ktorý je považovaný za manifest umierenej strany v predvečer revolúcie. Stúpencami umiereného programu, označovaného tiež ako monarchisticko-liberálny, sa stali liberáli z celého Apeninského polostrova. Jadro však tvorila piemontská skupina, ku ktorej patrili okrem Giobertiho a d'Azeglia aj Cesare Balbo a začínajúci politik Camillo Benso di Cavour. Na rozdiel od Giobertiho väčšina považovala za najvhodnejšieho kandidáta na čelo zjednocovacieho procesu sardínskeho kráľa Karola Alberta Savojského, príslušníka jedinej domácej vládnucej dynastie. Cavour a Balbo založili v roku 1847 časopis *Risorgimento*, v ktorom propagovali myšlienky hospodárskeho liberalizmu, vyzývali na prijímanie ústavu a vojnu proti Rakúsku.

Udalosti na Apeninskom polostrove v rokoch 1848 - 1849 spájali dva základné problémy - snahu odstrániť cudziu feudálnu nadvládu a zjednotenie krajiny. Ich predzvesťou bola politická horúčka v súvislosti s voľbou pápeža v roku 1846. Nový pápež Pius IX. bol považovaný za zosobnenie Giobertiho priani. Vyhľásil amnestiu politických väzňov, uvoľnil cenzúru, ustanobil štátny poradný zbor, rokoval o zavedení colného spolku medzi pápežským štátom, Piemontom a Toskánskom. Zdalo sa, že sa napĺňa Giobertiho koncepcia. Proti zjednocovaciemu hnuti sa ale postavilo Rakúsko, ktorého záujmy boli ohrozené. V júli 1847 Rakúšania demonštratívne obsadili pevnosť vo Ferrare. Od povedou bola vlna protihabsburských nálad a nepokoje v Miláne v septembri 1847 a januári 1848.

Medzitým 12.1.1848 vypuklo v Palerme povstanie proti despotickej vláde neapolského kráľa Ferdinanda II. zo španielskej vetvy Bourbonovcov. Kráľ bol 10.2. donútený obnoviť platnosť liberálnej ústavy z roku 1812 a na jej základe sa uskutočnili voľby do parlamentu. Revolučná vlna sa čoskoro rozšírila zo Sicílie na pevninu. Aj ostatní panovníci sa museli prispôsobiť novej situácii a tlaku verejnej mienky. Tak boli podpísané ústavné listiny v Toskánsku, v pápežskom štáte i v Sardínskom kráľovstve, pričom vyhlásenie liberálnej

ústavy sardínskym kráľom Karolom Albertom je považované za vrchol konštitučného hnutia. Všetky tieto ústavy boli vytvorené podľa vzoru francúzskej ústavy z roku 1830. Kodifikovali dvojkomorový systém a volebné právo na základe majetkového cenu. 18.3. prepuklo spomínané povstanie v Miláne, v centre Rakúšanmi spravovaného Lombardska. Podľa Karola Alberta nastala vhodná chvíľa, aby sa postavil do čela zjednocovacieho procesu.

Po ústupe Rakúšanov z Milána v dôsledku nepokojoval a po vypuknutí nepokojoval v Benátsku, ktoré bolo rovnako pod rakúskou správou, vyhlásil Karol Albert 23.3.1848 vojnu Rakúskejmu. K piemontským ozbrojeným silám sa vzápäť pripojili toskánske, rímske a neapolské oddiely. Po ústupe Rakúšanov sa víťazstvo zdalo byť na dosah. Zjednocovacie a národnoslobodzovacie hnutie ale utrpelo dve neočakávané rany. Najprv sa od prebiehajúceho konfliktu dištancoval pápež Pius IX., čím padla koncepcia neoguelfizmu. Navyše v polovici mája sa v Neapolsku vrátil k moci Ferdinand II. a tvrdo potlačil liberálne hnutie. Vedenie vojny ostalo predovšetkým na Karolovi Albertovi a dočasnej republikánskej milánskej vláde. V tejto situácii uprednostnil Karol Albert dynastické záujmy. Namiesto toho, aby s rozhodnosťou viedol vojnu proti Rakúskejmu za zjednotenie Talianska, snažil sa dosiahnuť súhlas milánskej a benátskej dočasnej vlády s pripojením k Sardínskemu kráľovstvu. Nedokázal využiť vojenské úspechy svojej armády pri Goite a po kapitulácii rakúskej pevnosti v Peschieri a dovolil rakúskemu generálovi Radeckému prejsť do protiútoku. 25.7. vybojovali Rakúšania dôležité víťazstvo pri Custozze a Karol Albert aj zo strachu pred nepokojovali začal rokovať o prímerí, čo bolo opäť vnímané ako presadzovanie záujmov savojskej dynastie.

V súvislosti s krízou po vojenskej porážke a po páde Giobertiho koncepcie zjednotenia sa opäť začala rýchlo presadzovať Mazziniho alternatíva, čo sa odrazilo v hnutí za všeobecné voľby do ústavodarného zhromaždenia, ktorého úlohou by bolo viesť boj proti Rakúskejmu a urýchliť zjednotenie krajiny. Hnutie sa najprv ujalo v Toskánsku v októbri 1848, najlepšie podmienky ale malo v pápežskom štáte a zasiahlo aj Piemont. V pápežskom štáte bolo dokonca zvolené ústavodarné zhromaždenie a vo februári 1849 vyhlásilo koniec pápežovej svetskej vlády nad Rímskou republikou.

Na jar vypovedal 1849 Karol Albert zmluvu o prímerí a obnovil boje s Rakúskom. Boje vedené neisto a za nevhodných medzinárodnopolitickej okolnosti skončili porážkou piemontského vojska pri Novare. Karol Albert abdikoval v prospech svojho syna Viktora Emanuela, ktorý okamžite začal mierové rokovania s Rakúskom. Boli ukončené 6.8.1849 a Piemont sa musel vzdáť nárokov na územné zisky i podpory talianskeho revolučného hnutia. Rakúšania opäť obsadili Lombardsko a benátske vnútrozemie. Medzitým bol v máji 1849 vo Florencii rakúskym expedičným zborom dosadený naspäť na trón Leopold II. a Ferdinand II. zlomil posledné centrá odporu na Sicílii.

Baštami revolúcie ostávala Rímska republika a mesto Benátky. Pod zámienkou, že chce nastoliť mier medzi liberálmi a pápežom, vyslalo Francúzsko proti Rímu expedičný zbor. Rím bol dobytý až po zdolaní vytrvalého odporu obyvateľstva, ktoré vojensky viedol Giuseppe Garibaldi. Ako posledné padli po vyčerpávajúcim obliehaní Benátky.

Na Apeninskom poloostrove boli formálne nastolené predrevolučné pomery. V skutočnosti ale už nebolo možné zvrátiť odstránenie feudálnych vzťahov. Späť nastolené režimy boli skompromitované a nemali takmer žiadnu podporu. Ďalšie pokračovanie procesu liberalizácie a demokratizácie spoločnosti i procesu zjednotenia Talianska bolo nevyhnutné.

Zjednotenie Talianska

Napriek porážke národného hnutia v revolučných rokoch 1848 - 1849, počas ktorých popularita obidvoch politických táborov kolísala, nevznikla žiadna tretia alternatíva. Z revolúcie sa ale obe skupiny poučili a ich program sa viac či menej modifikoval a prispôsoboval meniacim sa pomerom.

Mazziniho presvedčenie o tom, že situácia ostala výbušná, sa nezmenilo. Uvedomil si však potrebu väčšej jednoty a súhry medzi jednotlivými hnutiami či už na Apeninskom poloostrove, alebo v celej Európe. Za týmto účelom bol v roku 1850 v Londýne založený ústredný európsky demokratický výbor. Mazzinimu sa v rokoch 1850 - 1853 podarilo v severnej a strednej Itálii obnoviť organizačnú štruktúru prívržencov jeho koncepcie, ktorá sa po roku 1849 rozpadla. Po neúspešnom pokuse vyvolať vo februári 1853 povstanie v Miláne žil 3 roky v ilegalite. Vytvoril nové politické zoskupenie - *Stranu činu*. Pod vplyvom spolupráce s bývalým neapolským dôstojníkom Carlom Pisacanom si osvojil názor, že nová národnno-sociálna revolúcia musí začať na agrárnom juhu poloostrova. Výsledkom týchto úvah bola neúspešná výprava na ostrov Sapri v júni 1857. Po nej sa Mazzini dostával do politickej izolácie. Začal sa prejavovať posun v prospech umiernenej pozície, čo vyvrcholilo, keď sa k nej priklonil G. Garibaldi. Renesanciu zažili Mazziniho názory až na jar 1860 v súvislosti s výpravou na Siciliu.

Úpadku Mazziniho vplyvu výrazne napomohol vývoj v Piemonte. Tu ponechal po revolúcii Viktor Emanuel II. ústavu v platnosti. Navyše sa vláda nebránila reformám, čím s prijateľným odstupom držala krok s vývojom vo vyspelej Európe. Po politickej kríze v súvislosti so zákonom o civilnom sobáši sa v roku 1852 dostal do čela vlády Cavour, jeden z hlavných predstaviteľov umierneného tábora. Už predtým ako minister poľnohospodárstva presadzoval program hospodárskej liberalizácie a v nastúpenom trende pokračoval i vo funkcií predsedu vlády. V nemalej miere sa zaslúžil o urýchlené vybudovanie modernej infraštruktúry a zriadenie *Národnej banky*.

Hospodárska sloboda nebola možná bez politickej slobody. Toho si bol Cavour vedomý a presadzoval zniženie vplyvu cirkvi a ďalšie reformy. Piemont bol jediným talianskym štátom, v ktorom fungoval parlamentný život, bola rešpektovaná ústava, platila sloboda tlače a spoločovania. Preto sa stal novým domovom pre mnohých vysťahovalcov z ostatných talianskych štátov.

Cavour dlho považoval možnosť zjednotenia Talianska pod vládou savojskej dynastie za prakticky nereálnu. V 50. rokoch 19. storočia sa však najmä z medzinárodnopolitického hľadiska javila situácia omnoho priateľnejšia, ako mohol predpokladať. Došlo k zhoršeniu rakúsko-ruských a rakúsko-pruských vzťahov, Napoleon III. sa zdal byť naklonený osobe Cavoura a navyše Piemont sa vstupom do krymskej vojny po boku Francúzska a Británie zaradil medzi veľmoci. O to väčšie prekvapenie spôsobil nezáujem veľmocí o otázku zjednotenia Talianska na parižskom kongrese v roku 1856. Cavour sa preto priklonil k názoru, že nebude možné zjednotiť krajinu diplomatickou cestou.

Pre vojnu za národné oslobodenie a zjednotenie hľadal spojenca vo Francúzsku. Základné zásady spojeneckej zmluvy boli stanovené na tajnom stretnutí Napoleona III. s Cavourom v júli 1858 v Plombičres. Napoleon III. žiadal Savojsko a Nizzu (Nice), za čo bol ochotný vyhlásiť spolu s Viktorom Emanuľom II. vojnu Rakúsku a zotrvať v nej, kým Rakúšania neodídú z Lombardska a Benátska. Tieto územia mali po vojne pripadnúť sardínskemu kráľovi. Uvedené ustanovenia dohody boli zverejnené začiatkom roka 1859 a potvrdil ich sobáš princeznej Clotildy s princom Jérômom Bonapartem.

Obidve strany sa pripravovali na vojnu. Popri vojenských prípravách boli nemenej dôležité diplomatické a spravodajské akcie, ktorých cieľom bolo izolovať Rakúsko a postaviť ho do úlohy agresora. To sa aj podarilo. Situácia na bojisku sa taktiež vyvíjala v prospech francúzsko-piemontského vojska. V bite pri Magente Rakúšania nevyužili početnú prevahu a museli vyprázdníť Miláno, prehrali tiež nečakanú bitku pri Solferine. (Po nej vznikol z iniciatívy Švajčiara Henriho Dunanta Červený kríž, ktorého cieľom bola pôvodne starostlivosť o ranených a chorých vojakov, neskôr i zajatcov a vojnami či katastrofami postihnutých ľudí.) To dávalo Taliamom nádej na rýchle víťazstvo. Objavili sa ale nepredvídané okolnosti. Niekoľko dní po Solferine ponúkol Napoleon III. Františkovi Jozefovi I. prímerie, ktoré bolo podpísané v meste Villafranca dokonca bez vedomia Viktora Emanuela II. Vojna tým skončila, pretože sardínska vláda sa neodhodlala pokračovať vo vojne bez Francúzska. Konečná mierová zmluva bola podpísaná 10.11.1859 v Zürichu. Rakúsko sa vzdalo väčšiny Lombardska aj s Milánom (ale bez pevností Peschiera a Mantova). Rozčarovaný Cavour podal demisiu.

Dôvodov na takéto konanie mal Napoleon III. hned niekoľko. S pribúdajúcim časom sa oprávnene obával, že situáciu využije Prusko na riešenie sporov na Rýne, čo by viedlo k vojne na dvoch frontoch. V Toskánsku, Parme

a v Modene vyprovokoval *Národný spolok* nekravé nepokoje, ktoré sa pokúšali zosadiť miestnych panovníkov a pripojiť k Sardínskemu kráľovstvu. Takého revolučného ľudového spôsobu zjednotenia sa Napoleon III. obával. Uvedomil si tiež, že zjednotenie oslabí pozície Francúzska na Apeninskom poloostrove i v regióne aj pozície pápežského štátu, čo by mohlo viesť k zníženiu sympatií voči cisárstvu vo Francúzsku. V neposlednom rade treba dodať, že vojna, ktorá hlavné bremeno nieslo Francúzsko, bola nákladná.

Napoleon III. sa svojím konaním dostal do nepríjemnej situácie. Talianov si znpriateliel prímerím, Rakúšanov tým, že odmietol dosadiť zvrhnutých vládcov a nastoliť predvojnové pomery, a Francúzov tým, že vojna im nič nepriňiesla. K jej riešeniu výrazne prispel Cavour, ktorý sa v januári 1860 vrátil k moci. V priebehu marca a apríla rozhodli ľudové hlasovania (hlasovalo dospelé mužské obyvateľstvo) o pripojení Emilie (označenie Parmy, Modeny a časti územia pápežského štátu - Romagne) a Toskánska k Piemontu a Savojska a Nizzy k Francúzsku.

Do jari 1860 bola politická iniciatíva v rukách Cavoura a tábora umierenných. Po pripojení Toskánska a Emilie nastala odmlka, ktorá súvisela s ich presvedčením, že za daných okolností dosiahli maximum. Aktivity sa opäť chopila Mazziniho skupina. Jej prívrženci nesúhlasili so zastavením procesu zjednotenia a verili, že ak nie je v stave pomôcť diplomacia, tak musí zasiahnuť ľud. Vrátili sa k starnej Pisacanovej a Mazziniho myšlienke vyslať výpravu na Sicíliu, kde už prebiehala protibourbonovská vzbura. Pre plán sa naprieck nesúhlas Cavoura i Viktora Emanuela II. podarilo získať Garibaldiego. Ten na prekvapenie dokázal s hŕstkou nadšených ozbrojencov poraziť pravidelnú armádu. Garibaldi prijal od Viktora Emanuela II. titul diktátora Sicílie a vyhlásil lojalitu monarchii, na druhej strane ale neskrýval odhadlanie pochodovať na Rím. Začal skrytý boj o politickú moc medzi ním a Cavourom. Politicky skúsenejší Cavour, ktorý už vtedy tušil problémy s vyrovnaním rozdielov medzi severom a juhom budúceho Talianska, eliminoval Garibaldiego ambície presadením plebiscitu v Kráľovstve oboch Sicílií. Konal sa v októbri a priniesol súhlas s pripojením. Garibaldi odovzdal moc Viktorovi Emanuelovi II. a zrieckol sa výpravy na Rím. Medzitým získal Cavour od Napoleona III. súhlas, aby obsadiil Marky a Umbriu, časti pápežského štátu, kde sa tiež realizovali ľudové hlasovania. 27.10.1860 sa Garibaldi a Viktor Emanuel II. so svojimi vojskami stretli v Teane.

Viktor Emanuel II. bol prvým celotalianskym parlamentom 17. marca 1861 v Turíne slávnostne vyhlásený za talianskeho kráľa. Taliansko bolo zjednotené, hoci mimo ešte stále ostával Rím s okolím (tzv. vlastné Patrimonium sancti Petri) a Benátsko. Zjednotenie prebiehalo kombinované - nielen vojnami a diplomatickými aktivitami za účasti európskych veľmocí, ale aj za prispenia revolučného hnutia. V Taliansku ostali zachované monarchie a prežívali pozostat-

ky feudalizmu. Na celú krajinu bola rozšírená platnosť piemontskej ústavy z roku 1848. Podľa nej disponoval všetkou výkonnou mocou panovník. Zákonomadarná moc patrila parlamentu. Ten mal dve komory - senát menovaný kráľom a volenú poslaneckú snemovňu. Volebné právo sa obmedzovalo na mužov starších ako 25 rokov, ktorí vedeli písat' a čítať a platili stanovenú výšku dane. Oklieštené boli občianske slobody. S daným stavom vyjadrili súhlas všetky európske veľmoci okrem Rakúska.

V zahraničnej politike sa taliansky kráľ aj nadálej spoliehal na spojenectvo s Francúzskom. V lete 1862 preto prekazil Garibaldiho pokus o pripojenie zvyšku pápežského štátu, ktorého nezávislosť garantovalo práve Francúzsko. V roku 1864 bola podpísaná francúzsko-talianska zmluva, ktorou sa Taliansko zaviazalo neobsadiť Rím a presunúť hlavné mesto z Turína do Florencie. Priaznivá situácia na ďalšie rozšírenie Talianska nastala až v roku 1866 v súvislosti s prusko-rakúskou vojnou, kedy Taliani napriek nesúhlasu Francúzska pomohli Prusku otvorením južného frontu. Napriek vlastnému vojenskému neúspechu (boli porazení v bitke pri Custozze v júni a pri ostrove Vis v júli 1866) získali po víťazstve Pruska Benátsko. Proces zjednotenia Talianska bol zavŕšený počas nemecko-francúzskej vojny. Taliansko využilo porážku Francúzska, anektovalo zvyšok pápežského štátu a 20.9.1870 obsadilo Rím, ktorý sa stal hlavným mestom krajiny. Pápežovi ostal len Vatikán. Vzájomný pomer medzi Talianskom a pápežom bol potom stanovený zákonom v máji 1871.

Zjednotením boli naplnené predpoklady na ďalší politický, hospodársky a kultúrny rozvoj talianskeho národa.

Použitá a odporúčaná literatúra

1. BOBOKOVÁ, Jarmila: Revolučná jar 1848 v Európe. In: *Slováci v revolúcii 1848 - 1849*. Zost. I. Sedlák. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 11-19.
2. *Dějiny diplomacie I.* 2. přepracované a doplněné vyd. Praha : SNPL, 1961. 768 s.
3. *Dějiny novověku II.* Praha : SPN, 1969. 405 s.
4. *Dějiny novověku III.* Praha : SPN, 1973. 887 s.
5. *Encyklopedia of 1848 Revolutions* [online]. James Chastain, c1997 - 1999 [cit. 2002-08-05]. Dostupné na WWW: <<http://cscwww.cats.ohio.edu/~Chastain/index.htm>>.
6. HONZÁK, František - PEČENKA, Marek - STELLNER, František - VLČKOVÁ, Jitka: *Evrópa v proměnách staletí*. 3. aktualizované vyd. Praha : Libri, 2001. 767 s. ISBN 80-7277-025-X.

7. HROCH, Miroslav a kol.: *Obecné dějiny II. Dějiny novověku*. Praha : SPN, 1988. 544 s.
8. HROCH, Miroslav a kol.: *Politické dějiny světa v datech 1*. Praha : Svatopluk, 1980. 866 s.
9. PEČENKA, Marek, LUŇÁK, Petr a kol.: *Encyklopédie moderní historie*. 3. rozšířené vyd. Praha : Libri, 1999. 655 s. ISBN 80-85983-95-8.
10. PROCACCI, Giuliano: *Dějiny Itálie*. Praha : Lidové noviny, 1997. 493 s. ISBN 80-7106-152-2.
11. SKŘIVAN, Aleš - DRŠKA, Václav - STELLNER, František: *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1648 - 1914*. Praha : I.S.E., 1994. 217 s. ISBN 80-85241-57-9.

SLOVÁCI A ČESI V OBDOBÍ PRVEJ SVETOVEJ VOJNY A VZNIK ČESKOSLOVENSKA

NADEŽDA JURČIŠINOVÁ

Od vypuknutia 28. júla 1914 sa 1. svetová vojna stala pre uhorskú vládu zámienkou na zlikvidovanie národnopolitického hnutia nemadžarských národností v Uhorsku vojensko-politicím terorom. Vyhlásené stanné právo znemožnilo na Slovensku akúkoľvek politickú činnosť. Viacerí zo slovenských politických činiteľov sa dostali v prvých dňoch vojny do väzenia, ďalší museli narukovať. V dôsledku sprísneného režimu a cenzúry sa slovenskí politici rozhodli vyhlásiť počas trvania vojny politickú pasivitu. Mala chrániť slovenské národné organizácie i jednotlivcov pred vládnymi zásahmi a výbuchmi šovinizmu. Politická a kultúrna reprezentácia bola opatrná a zdržanlivá. Viaceré slovenské noviny zastavili, iné cenzurovali.

Vypuknutím 1. svetovej vojny sa vytvorili nové, mimoriadne historicko-politicke pomery, v ktorých sa kryštalizovali názory slovenských politikov na štátoprávne postavenie Slovákov. Vyhlásením pasivity zaujali vyčkávanie stanovisko a pripravovali sa vo vhodnej chvíli vstúpiť do odboja. Od začiatku si uvedomovali, že vojna rozhodne o budúcich osudoch sveta, a teda aj o osudech Slovákov. Keby centrálne mocnosti prehrali, vznikla by možnosť dostať slovenskú otázkou na medzinárodné fórum a žiadať jej riešenie. I keď pred vojnou sa zdala byť pre slovenskú politiku slovensko-česká orientácia najvhodnejšia, objavili sa pod vplyvom frontových udalostí aj iné varianty, dovtedy nereálne. Vzhľadom na to, že Slovensko nemalo skutočnú nádej existovať ako samostatný štát, bolo evidentné, že Slováci sa budú musieť spojiť s inými menšími či väčšími národmi. Zvažovali viaceré možnosti riešenia: vytvorenie samosprávneho Slovenska vo federatívnom slovanskom štáte, orientáciu na slovensko-madžarský štátny zväzok, možnosť vytvoriť poľsko-česko-slovenskú či iba poľsko-slovenskú konfederáciu, nejakú formu spojenia Slovenska s Ruskom. Medzi slovenskými politikmi všetkých smerov doma i v zahraničí sa postupne ako najperspektívnejšie riešenie presadilo spojenie s Čechmi v spoločnom česko-slovenského štáte.

Pod vplyvom perzekúcií uhorských vládnucich kruhov sa ťažisko slovenskej politiky presunulo z domáceho prostredia do zahraničia, predovšetkým do krajín, kde Slováci pred vojnou vo väčšom počte žili a politicky aj pôsobili - do cárskeho Ruska a do USA.

Česko-slovenský zahraničný odboj

Až do roku 1914 neexistovala žiadna reálna nádej na politické spojenie Čechov a Slovákov. Neprekonateľným bol trvajúci rakúsko-uhorský dualizmus. Až po vypuknutí 1. svetovej vojny sa aspoň v rovine úvah a projektov stretli český a slovenský politický program a začala sa formovať myšlienka česko-slovenskej štátnosti. Prvý ju sformuloval a začal propagovať profesor pražskej univerzity a poslanec tzv. realistickej strany Tomáš Garrigue Masaryk. Nádej na osloboodenie Čechov a Slovákov sa viazala na víťazstvo dohodových mocností, teda i na porážku a rozdelenie Rakúska-Uhorska. Svoju konceptiu musel Masaryk najprv predložiť dohodovým mocnostiam a dosiahnuť ich súhlas. To nebolo jednoduché, pretože koncepcie dohodových mocností s existenciou Rakúska-Uhorska počítali. Rakúska-Uhorsko malo byť len oddeľené od Nemecka a malo sa stať akýmsi „strážnikom“ pod patronátom Dohody. Počas svojej zahraničnej cesty v októbri 1914 nadviazal Masaryk kontakty s britským novinárom a historikom Robertom Williamom Setonom-Watsonom, ktorý sa už pred vojnou zaujímal o Čechov a Slovákov. V spolupráci s ním sformuloval **prvé memorandum o česko-slovenskom štáte** a jeho prostredníctvom ho poslal britskej vláde. Memorandum žiadalo vytvorenie samostatného Českého kráľovstva a pripojenie hornouhorských žúp. Vychádzalo z vtedajšej situácie, keď boli rakúske vojská porazené v Haliči a Rusi prenikali cez Karpaty na Slovensko. Memorandum sa ale nestretlo s očakávaným efektom.

Koncom apríla 1915 zopakoval Masaryk svoj pokus a počas návštevy Londýna vypracoval ďalšie rozsiahle memorandum s názvom **Independent Bohemia (Nezávislé Čechy)**, určené nielen britským, ale i ostatným spojeneckým úradom. Išlo o plán vytvorenia česko-slovenského štátu, ktorý bezprostredne reagoval na úspechy ruských vojsk v Karpatoch. Oproti prvému memorandumu nutnosť rozbitia Rakúska-Uhorska zdôvodňoval predovšetkým britskými záujmami: v samostatnom českom štáte získa Dohoda spoľahlivého spojence najmä proti Nemecku. V memorandoch, ktoré Masaryk posielal dohodovým vládam, vyslovoval požiadavku vytvoriť český štát rozšírením o Slovensko, pričom Slovákov prezentoval ako vetvu Čechov, žijúcich v Uhorsku. Masarykov plán vďaka prítážlivosti nachádzal medzi Čechmi a Slovákmi čoraz viac stúpencov. V prvej fáze predovšetkým v zahraničí. Česi a Slováci v zahraničí - v dohodových krajinách i v neutrálnej cudzine - začali podporovať myšlienku spoločného štátu Čechov a Slovákov a začali odboj proti Rakúska-Uhorsku.

Projekt česko-slovenského štátu roku 1915 podporili českí a slovenskí krajania v USA. Iniciatívu za Slovákov prejavila Slovenská liga v Amerike ako vrcholná organizácia amerických Slovákov založená v roku 1907. Po vypuknutí vojny bola ochotná akceptovať myšlienku česko-slovenského štátu. Jej predstava sa úplne líšila od koncepcie Masaryka. Od začiatku odmietala predstavu, že

by nový česko-slovenský štát mal byť českým štátom jednoducho rozšíreným o Slovensko, teda odmietať základ programu, s ktorým Masaryk vystupoval. To, čo žiadala Slovenská liga v Amerike, bol vlastne samostatný slovenský štát, ktorý by sa vzdal časti svojej suverenity. Preto bola ochotná poskytnúť Masarykovej akcii podporu len v prípade, ak nový štát zabezpečí zvlášne postavenie Slovenska. Predstava slovenských emigračných činiteľov bola zhruba taká, že Československo malo byť dvojštátom podľa vzoru Rakúsko-Uhorska, teda nie Československom, ale Česko-Slovenskom. Oba štáty mali spájať len najnutnejšie inštitúcie: ministerstvo zahraničia, obrany, financií a pod. Takáto dohoda známa ako **Clevelandská dohoda**, vznikla v dňoch 22. - 23.10.1915 v Clevelande v štáte Ohio medzi Slovenskou ligou a Českým národným združením. Predpokladala vytvorenie štátu z Čiech, Moravy, českého Sliezska a Slovenska. Mala päť bodov. Druhý bod požadoval „*spojenie českého a slovenského národa vo federatívnom zväzku štátov s úplnou národnou autonómiou Slovenska, s vlastným snemom, s vlastnou štátnej správou, úplnou kultúrnou slobodou, tedy i s plným právom užívania jazyka slovenského, vlastnej správou finančnou a politickou, so štátnym jazykom slovenským*“. Význam Clevelandskej dohody je predovšetkým v tom, že vytvorila jednak základňu pre úzku slovensko-českú spoluprácu, jednak predpoklady na to, aby sa slovenský odboj v USA orientoval česko-slovenským smerom. Slovenská liga sa spolu s Českým národným združením v USA dohodli na spoločnom boji a na podpore projektu česko-slovenského štátu. Takýto plán postupne podporili i krajanské organizácie v Rusku, Francúzsku, Švajčiarsku a v iných európskych a zámorských krajinách.

S cieľom vytvoriť spoločný česko-slovenský štát vytvorili v Londýne v roku 1915 Český komitét zahraničný. V roku 1916 ho preložili do Paríža a premenovali na Českú národnú radu. Po urgenciach delegáta Slovenskej ligy v Paríži Štefana Osuského sa používal názov **Československá národná rada** (ďalej ČSNR). Bolo to počas Masarykovho pobytu v Paríži, keď sa vo februári 1916 T. G. Masaryk, Edvard Beneš a Slovák Milan Rastislav Štefánik rozhodli vytvoriť ČSNR. Stala sa hlavným organizačným centrom česko-slovenského odboja. Jej predsedom bol Masaryk, podpredsedami Štefánik a Josef Dürich, poslanec agrárnej strany, a generálnym tajomníkom Beneš. Utvorením tohto ústredného orgánu odboja sa začal systematický zápas za uznanie plánu samostatného česko-slovenského štátu. Išlo o zápas s neochotou dohodových politikov podporiť výrazné politické zmeny v strednej Európe. Cieľom zahraničného odboja bolo agitáciou a presviedčaním nakloniť dohodových politikov myšlienke rozbitia Rakúsko-Uhorska a vytvorenia samostatného česko-slovenského štátu. Politickú akciu podporila tiež dodávka špiónážnych správ z domova prostredníctvom spravodajskej siete a organizovanie vojenských jednotiek na strane Dohody z Čechov a Slovákov žijúcich v cudzine a z českých a slovenských vojnových zajatcov. Pre Masaryka ako uznávaného vodcu odboja bolo

dôležité prezentovať pred Dohodou, že jeho politický program má masovú podporu českého a slovenského obyvateľstva. Opieral sa preto o české a slovenské organizácie a kolónie vo Francúzsku, Rusku a najmä v USA.

Jedným z najdôležitejších cieľov ČSNR bolo zorganizovať v zahraničí vojsko - **légié**. Najlepšie možnosti na to boli v USA a najmä v Rusku, kde okrem krajanov žilo mnoho českých a slovenských vojnových zajatcov. Organizačiou odboja v Rusku poverili Düricha. Ten sa však v Rusku dostał do osídel cárskych kruhov naladených proti Masarykovi, preto sa s ČSNR a jej programom rozišiel. (Z ČSNR ho napokon vylúčili.) S podobnou hlavnou úlohou odcestoval v júli 1916 do Ruska Štefánik (ako nový zástupca ČSNR). Prvým predpokladom bolo, aby sa krajania - podobne ako v USA - zjednotili a začali podporovať zahraničný odboj vedený Masarykom. Nešlo o ľahkú úlohu, lebo v Rusku existovali viaceré skupiny, ktorých názory na riešenie slovenskej otázky sa veľmi odlišovali. (Napr. popredný predstaviteľ Slovákov v Rusku a významný komeňiológ Ján Kvačala zastával pripojenie Slovenska k Rusku.) Štefánikovi sa enormným úsilím podarilo prekonáť rozpory medzi krajanmi a získať ich pre podporu ČSNR v Paríži. Dňa 29.8.1916 tzv. Kyjevskou dohodou (**Kyjevský zápis**) krajania v Rusku tento akt zavŕšili. Štefánik v nej sformuloval stručný program zahraničného odboja v Rusku, pričom použil formuláciu o jednotnom československom národe. Veľkú podporu mu pri získaní náklonnosti cára i vojenských kruhov poskytol francúzsky vojenský pridelenec pri ruskom generálnom štábe generál Maurice Janin. Nepodarilo sa mu však získať súhlas, aby do česko-slovenského vojska mohli vstupovať nielen Česi a Slováci v Rusku, ale aj vojnoví zajatci. Zmena nastala až po ruskej revolúcii a zvrhnutí cára, keď sa vytvorili priaznivé podmienky aj na organizovanie česko-slovenského vojska. Štefánik pripravil pôdu na príchod Masaryka do Ruska. V marci 1917 dokončil formovanie Odbočky ČSNR v Rusku. Masaryk dosiahol v Rusku povolenie novej ruskej vlády, že sa do samostatného česko-slovenského vojska mohli hlásiť nielen krajania, ale aj vojnoví zajatci. Vzniklo početné a dobre vyzbrojené vojsko až 70 tisíc mužov, ktoré sa vyznamenalo najmä v boji pri Zborove na Ukrajine v júli 1917.

V roku 1917 rozvinula ČSNR nábor do česko-slovenských jednotiek - légií aj na Západe. Veľká podpora pri ich budovaní sa očakávala od USA. V polovici júna 1917 začal Štefánik náborovú misiu s pomocou výboru Slovenskej ligy. Mobilizáciu Slovákov v USA obmedzovala hľavne účasť USA vo vojne od apríla 1917. Vyše 25 000 Slovákov, občanov USA, nastúpilo do americkej armády. V roku 1918 sa väčšinou ocitli na európskom bojisku. Nádeje na získanie väčšieho počtu česko-slovenských dobrovoľníkov eliminovali aj obavy časti Slovákov z fiktívnej idey československého národa. Vo **Francúzsku** dosiahla ČSNR povolenie budovať samostatnú česko-slovenskú armádu v polovici roka 1917. Hlavný príval dvadsať - až tridsaťtisíc dobrovoľníkov, ktorí očakávali z USA,

nenastal. Napriek tomu spoločne s oddielmi z USA, ale aj so skupinami, ktoré tu prišli zo Srbska, Rumunska, Taliánska či ďalších štátov, vyzbrojili do konca vojny okolo 10 000 Čechov a Slovákov. Umožnil to dekrét francúzskej vlády z 19.12.1917, podľa ktorého sa mohla zriadíť samostatná česko-slovenská armáda vo Francúzsku. Dňa 20.6.1918 vymenoval francúzsky premiér a minister vojny Clemenceau Štefánika za brigádneho generála. Hodnosť mohol uplatňovať len vo vzťahu k česko-slovenským zahraničným jednotkám a k česko-slovenskej veci. V **Taliánsku** mohla ČSNR budovať česko-slovenské jednotky až po podpísaní dohody s vládou krajiny 21.4.1918. Zväčša zásluhou Štefánika sa sformovali dve divízie s počtom asi 20 000 mužov. Slováci pôsobili aj v anglickej a srbskej armáde. Po boku dohodových vojsk bojovalo spolu asi 140 000 Čechov a Slovákov, z nich 35 000 Slovákov.

V novembri 1916 zomrel František Jozef I. a na trón nastúpil cisár Karol ako uhorský kráľ Karol IV. Za ministra zahraničných vecí vymenoval Ottokara Czernina, bývalého blízkeho spolupracovníka Františka Ferdinanda z tzv. belvedérskeho kruhu. (Bol v tom čase najvyšším spoločným ministrom, pretože Rakúsko-Uhorsko nemalo spoločného predsedu vlády, ale boli dvaja predsedovia vlád - jeden v Rakúsku a jeden v Uhorsku.) Czernin ako prvý krok dôkladne analyzoval politickú, ekonomickú a vojenskú situáciu. Záver bol jednoznačný: Rakúsko-Uhorsko potrebuje neodkladne mier, inak sa rozpadne. Vedúce mocnosti Dohody - Francúzsko a Veľká Británia - pokladali za hlavného nepriateľa Nemecko. Voči Rakúsko-Uhorsku sa správali miernejšie a skôr sa usilovali vymaniť ho spod nemeckého vplyvu. Preto privítali signály viedenského dvora a boli ochotní uzavrieť s Rakúsko-Uhorskou mier. Po vypuknutí Sixtovej aféry však bolo jasné, že Rakúsko-Uhorsko nemožno od Nemecka oddeliť a že ho treba poraziť vojensky.

V novembri 1917 sa v Rusku chopili moci bolševici. Začali sa separátne rokovania medzi Ústrednými mocnosťami vedenými Nemeckom a sovietskym Ruskom. Vyústili do podpisania **mierovej zmluvy v Brest-Litovsku** v marci 1918. Nemecko a Rakúsko-Uhorsko dosiahli mierovou zmluvou víťazné ukončenie vojny s Ruskom na východe. Teraz sa mohli sústrediť na západný front, kde dúfali v úspešnú ofenzívnu. Vojnou oslabené a vyčerpané Rakúsko-Uhorsko mohlo však úspechy dosiahnuť iba s nemeckou pomocou.

Až od leta 1918 sa začala črtať zmena v postoji dohodových štátov k česko-slovenskej otázke. Významnou mierou k tomu prispeli úspechy česko-slovenských legií na Sibíri, ktoré po bolševickom prevrate v novembri 1917 pokračovali v boji proti Nemecku a Rakúsko-Uhorsku. Podpísanie brestlitovského mieru však znamenalo zásadnú zmenu v ich postavení. Česko-slovenské vojsko stratiло v Rusku nepriateľa. Vznikla myšlienka jeho presunu na západný front, kde by spolu s dohodovými vojskami malo čeliť nemeckej ofenzíve. Nemecko však chcelo zabrániť, aby sa presun uskutočnil. Na základe ustanovení z Brest-Li-

tovska trvali Nemci na tom, aby sovietska vláda odzbrojila všetky dohodové vojská na svojom území. Pod tlakom vydala sovietska vláda takýto rozkaz. Legionári boli ochotní podrobíť sa rozkazu, no žiadali zabezpečenie nerušeného odchodu z Ruska. Ten im sovietska vláda v chaoise, ktorý vládol v krajinе, nebola schopná zabezpečiť. Po konflikte vyprovokovanom bol'sevikmi sa česko-slovenské legie rozhodli brániť. V krátkom čase sa zmocnili celej sibírskej železničnej magistrály a kontrolovali významné spojenie ázijského Ruska s jeho európskou časťou. Chýry o bojovej morálke a úspechoch česko-slovenského vojska v krátkom čase obleteli celý svet.

Za tejto situácie boli dohodoví politici ochotní počúvať Masaryka, Štefánika a Beneša. Formálne morálnu podporu zahraničnému protirakúskemu odboju demonstrovali v apríli 1918 v Ríme zorganizovaním **Kongresu utláčaných národov Rakúsko-Uhorska**, no stále váhali urobiť záväzné diplomatické kroky. (Kongres prebiehal pod patronátom talianskej vlády za prítomnosti Slovákov - Štefánika, Osuského a Jána Gábriša.)

V apríli 1918 sa vodca česko-slovenského odboja Masaryk rozhadol odcestovať z Ruska cez Japonsko do USA. Bol tu už známy a populárny. Mal prístup k najvyšším americkým miestam - k prezidentovi i k ministrovi zahraničia Róbertovi Lansingovi. Masaryk išiel do USA s jasným zámerom pokúsiť sa prekonať nedôveru prezidenta Thomasa Woodrowa Wilsona k plánu rozbitia Rakúsko-Uhorska a bezprostredne vplývať na americkú politiku. Dalo sa predpokladať, že USA a ich prezident budú mať rozhodujúce slovo pri budúcich mierových rokovaniach. Pre česko-slovenskú akciu bolo nepríjemné, že USA zachovávali v otázke samostatného česko-slovenského štátu zdržanlivé stanovisko. Presnejšie povedané, prezident Wilson nechcel súhlasiť s rozbitím Rakúsko-Uhorska. Jeho mierový program, ktorý sa stal známy ako 14 Wilsonových bodov z 8.1.1918, dával náromom Rakúsko-Uhorska iba autonómiu, čiže samosprávu, ale predpokladal zachovanie Rakúsko-Uhorska ako samostatného štátu. V ostatných dohodových krajinách sa už začali objavovať náznaky ochoty zmieriť sa s rozčlenením Rakúsko-Uhorska. Masaryk sa preto rozhadol pracovať na zmene postoja USA. Potreboval získať na svoju stranu vplyvných politikov a verejnú mienku. Jedným z argumentov mala byť aj nanovo dokumentovaná jednota cieľov Čechmi a Slovákmi - očami USA. Vrelé privítanie Masaryka najmä v Chicagu (5.5.1918), v centre amerických Čechov, sa za účasti mnohých Slovákov (svoje centrum mali v Pittsburghu) stalo azda najmohutnejšou manifestáciou za slobodu Česko-Slovenska počas celej vojny. Masarykov prejav mal veľký ohlas. Na záver povedal: „*Dnes už vôbec nedôverujeme Habsburgovcom, nechceme mať s nimi nič spoločného. Chceme svoj cieľ: úplnú slobodu a nezávislý česko-slovenský štát.*“ Masaryk vedel, že v prvom rade musí dosiahnuť zhodu medzi americkými Slovákm a Čechmi. Inicioval preto medzi nimi novú dohodu. Dňa 30.5.1918 ju v Pittsburghu uzavreli Slovenská

liga a české organizácie - České národné združenie a Zväz českých katolíkov. **Pittsburgská dohoda** schvaľovala vytvorenie spoločného demokratického štátu, v ktorom malo mať Slovensko vlastnú administratívnu a snem. Jej plný text znel: „*Predstaviteľia slovenských a českých organizácií v Spojených štátoch, Slovenskej lige, Českého národného združenia a Zväzu českých katolíkov prero-kovali za prítomnosti predsedu Česko-slovenskej národnej rady prof. Masaryka o česko-slovenskej otázke a o našich posavádnych programových prejavoch a uznesli sa: Schvalujeme politický program, usilujúci sa o spojenie Čechov a Slovákov v samostatnom štáte z Českých zemí a Slovenska. Slovensko bude mať svoju vlastnú administratívnu, svoj snem a svoje súdy. Slovenčina bude úrad-ným jazykom v škole, úrade a verejnom živote vôbec. Česko-slovenský štát bude republikou, jeho konštitúcia bude demokratická. Organizácia spolupráce Če-chov a Slovákov v Spojených štátoch bude podľa potreby a meniaci sa situá-cie, pri spoločnom porozumení prehľbená a upravená. Podrobne ustanovenia o zariadení česko-slovenského štátu ponechávajú sa oslobodeným Čechom a Slovákom a ich právoplatným predstaviteľom.*“ Pittsburgská dohoda dala krajan-skému hnutiu v USA nový impulz a Masarykovi závažný argument pre americkú vládu, aby definitívne rozhodla v prospech česko-slovenskej samostatnosti.

Koncom leta 1918 prešla Dohoda do rozhodujúceho útoku. Dohodové mocnosti začali postupne uznávať ČSNR za česko-slovenskú vládu de facto a česko-slovenské vojsko za spojeneckú armádu. V priebehu leta do konca septem-bra tak urobili všetky rozhodujúce dohodové veľmoci. Ako prvá uznala ČSNR vláda Francúzska - 29.6.1918. Dňa 9.8.1918 tak urobila vláda Veľkej Británie, 3.9.1918 USA, 9.9.1918 Japonsko a 3.10.1918 Taliansko. Uznanie ČSNR ako vlády de facto bolo významným prelomom v politike Dohody voči Rakúsko-Uhorsku. Umožnilo ČSNR premeniť sa na dočasnú vládu. Stalo sa tak 14.10.1918. V iba trojčennej vláde bol predsedom Masaryk, ministrom zahra-ničia Beneš a ministrom obrany Štefánik. Hrozilo však nebezpečenstvo, že sa Dohoda môže rozhodnúť inak. Najmä prezident USA Wilson tvrdošinje zastá-val svoj program z januára 1918. Začiatkom októbra 1918 požiadalo Rakúsko-Uhorsko USA o mierové rokovania. Prezident Wilson so svojou odpoveďou váhal. V tejto situácii mohla rozhodná Masarykova akcia nakloniť misku váh na česko-slovenskú stranu. Dňa 11.10.1918 navštívil Masaryka popredný demokratický politik Charles W. Nichols a otvorené ho k takej akcii vyzval. Ma-saryk začal pracovať na texte Vyhlásenia česko-slovenskej nezávislosti, ktoré je známe ako **Washingtonská deklarácia**. Poslali ho americkému prezidento-vi Wilsonovi a všetkým významnejším americkým denníkom. Tie ho uverejnili 18.10.1918. Išlo o oficiálne vyhlásenie česko-slovenskej dočasnej vlády, pod ktorým boli podpisy Masaryka, Štefánika a Beneša. Okrem deklarácie nezávislosti obsahovalo aj hlavné zásady nového štátu: „*Vyhlasujeme týmto habsbur-skú dynastiu za nehodnú viest' nás národ, popierame všetky jej nároky na vlá-*

du v československej krajine, o ktorej my tu a teraz vyhlasujeme, že od dnešného dňa bude slobodným a nezávislým ľudom a nárom.“ Deklarácia načrtla hlavné princípy budúcej česko-slovenskej ústavy. Česko-Slovensko sa malo stat’ republikou s priznanými demokratickými slobodami, so všeobecným hlasovačím právom a so zabezpečenými právami národnostných menšíň. Šľachtické výsady mali byť zrušené a mala sa uskutočniť pozemková reforma. Textom i dielciom pripomínila deklarácia americké Vyhlásenie nezávislosti, čo malo ovplyvniť americkú verejnú mienku v prospech česko-slovenskej nezávislosti. Hovorilo sa v nej o spojení českých krajín a Slovenska. Načrtli sa aj hlavné zásady vnútorného usporiadania štátu, z ktorých sa neskôr všetky nerealizovali: „*Československý štát bude republikou. V stálom úsilí o pokrok zabezpečí úplnú slobodu svedomia, náboženstva a vedy, literatúry a umenia, slova, tlače a práva zhromažďovacieho a petičného. Cirkev bude odlúčená od štátu. Naša demokracia bude založená na všeobecnom hlasovacom práve. Ženy budú postavené politicky, sociálne a kultúrne na úroveň mužom. Práva menšiny budú chránené pomerným zastúpením, národné menšiny budú mať rovnaké práva. Vláda bude mať formu parlamentálnu a bude uznávať zásady iniciatív a referenda. Stále vojsko bude nahradené miliciou.*“

Deklarácia mala priaznivý ohlas u americkej verejnosti a prezident Wilson sa napokon rozhodol. Na rakúsko-uhorskú žiadosť o mierové rokovanie odpovedal, že prezident už nie je oprávnený prijať iba autonómiu národov Rakúsko-Uhorska ako základ mieru, ale je nútený trvať na tom, že národy samy, nie on, posúdia, aká akcia zo strany rakúsko-uhorskej vlády uspokojoj ich nároky a ich poňatie vlastných práv a osudov ako členov rodiny národov. Znamenalo to teda, že dal Rakúsko-Uhorsku na vedomie, že prestal trvať na svojej požiadavke autonómie pre národy Rakúsko-Uhorska a prikláňa sa k názoru, že národy majú právo na samostatnosť. Podľa toho USA vyžadovali bezpodmienečnú kapituláciu Rakúsko-Uhorska. Vo Viedni ešte týždeň váhali. Napokon 27.10.1918 minister zahraničných vecí Gyula Andrassy ml. prijal podmienky bezpodmienečnej kapitulácie. Správa o tom sa dostala do Prahy 28.10.1918. Kapitulácia bola signálom pre Čechov a Slovákov, aby vyhlásili svoju samostatnosť aj doma. Obyvatelia Prahy na túto správu odpovedali spontánnymi vystúpeniami a demonštráciami. V ten deň pražský Národný výbor československý vyhlásil Československú republiku.

Domáci česko-slovenský odboj

K programu česko-slovenského štátu sa postupne prihlásili aj domáci politici. V roku 1918 ich aktivity zosilneli. Domáci protirakúsko-uhorský odboj v českých krajinách viedla už od prvých dní vojny tajná organizácia Maffia. Na jej čele stál v Prahe až do odchodu do zahraničia Masaryk. Išlo o konšpira-

tívnu skupinu protirakúsky orientovaných politikov s pevnou organizačnou štruktúrou. Mala za úlohu získavať cenné správy pre odboj z domova i zo zahraničia, často od spoľahlivých ľudí aj z radov polície i vojenské informácie. V jej radoch boli aj niektorí poslanci ríšskej rady (Karel Kramář, Alois Rašín a ī.). Ich prostredníctvom udržiaval kontakty s českou politickou skupinou Český zväz so sídlom vo Viedni, ktorý združoval poslancov ríšskej rady. Pražským štábom českej politiky bol Národný výbor československý, ktorý plnil funkciu sprostredkovateľa medzi poslancami a stranami. Jeho predsedom bol Karel Mattuš. Českí politici využili zvolanie ríšskej rady a na jej zasadnutí 30.5.1917 prednesol predsedu Českého zväzu František Staněk český politický program, ktorý obsahoval požiadavku vytvorenia českého štátu s pripojením Slovenska v rámci Habsburskej monarchie. Hoci toto politické vyhlásenie ešte neznamenovalo rozchod s Habsburgovcami, požiadavka spojenia českých krajín a Slovenska predpokladala dôslednú federalizáciu riše, teda aj jej uhorskej časti. Podobná argumentácia ako vo vyhláseniach ČSNR sa objavila aj vo vyhláseniach domáčich politikov o česko-slovenskom národe, resp. o rôznych vetvách česko-slovenského národa. Išlo však o taktické deklarácie. Zložitá otázka vytvorenia česko-slovenského štátu, ku ktorej sa politici Dohody stavali skepticky, sa im mala prezentovať čo najjednoduchšie a čo najzrozumiteľnejšie. Jedine argumentáciu o jednom národe, ktorý chce svoj štát, boli politici Dohody ochotní akceptovať.

V januári 1918 sa v celej monarchii, ale najmä v jej rakúskej časti, uskutočnil mohutný štrajk. Predstavitelia nespokojných národov čoraz radikálnejšie a dôraznejšie kládli viedenskému dvoru požiadavky smerujúce k vytvoreniu samostatných štátov. Dňa 6.1.1918 sa v Prahe zišiel generálny snem poslancov z českých krajín. Prijal deklaráciu známu ako **Trojkráľová deklarácia**, v ktorej sa českí poslanci prihlásili k myšlienke vytvorenia samostatného česko-slovenského štátu. V júli 1918 vznikol v Prahe revolučný **Národný výbor československý**, ktorý sa stal najvyšším orgánom domáceho česko-slovenského odboja. Aj v jeho deklarácii sa hovorilo o samostatnom česko-slovenskom štáte a o tom, že tento štát má podporu celého „česko-slovenského“ národa. Českí politici sa rozhodli, že program samostatného česko-slovenského štátu podporia verejným vyhlásením. Stalo sa tak na zasadnutí ríšskeho snemu začiatkom septembra 1918, kde Staněk vyhlásil, že Česi sa už s Rakúsko-Uhorskou rozišli a česká otázka sa bude riešiť na medzinárodnom fóre.

Napriek hrozbe prenasledovania zo strany úradov sa aktivizovali aj **slovenskí politici**. Keďže Slovensko nemalo prirodzené centrum, pôsobili politici v rôznych mestách. V **Turčianskom Sv. Martine** bolo sídlo Slovenskej národnej strany (ďalej SNS), v **Ružomberku** pôsobil Vavro Šrobár, mimo Slovenska v **Budapešti** právnik a národohospodár Emil Stodola. Do Budapešti dochádzal i v tom čase jediný aktívny slovenský poslanec uhorského snemu Ferdinand

Juriga, v Bratislave mali centrum slovenskí sociálni demokrati na čele s Emanuľom Lehockým. Najdôležitejšie centrum Slovákov sa však utvorilo vo Viedni. Hlavnou osobnosťou bol Milan Hodža. Slovák Kornel Stodola sa tu stal vedúcim cenzorského oddelenia, mal dobré kontakty s najvyššími armádnymi mestami. Na oddelenie do Viedne sa mu podarilo dostať aktívnych politikov, napr. Ivana Dérera a Jána Cablka. Viedenské centrum bolo dôležité preto, lebo udržiavalo kontakt s českými poslancami rišského snemu a sprostredkúvalo kontakty s Maffiou, podriadenou ČSNR. Už od začiatku odboja existovalo veľmi dobré spojenie medzi zahraničným a domácom odbojom, ktoré organizovala Maffia. Domáci politici, ktorí videli úspechy Masarykovej akcie v zahraničí, prispôsobovali vďaka jej činnosti aktivity a program a napokon i spôsob argumentácie požiadavkám zahraničného odboja.

Už od začiatku roka 1918 sa aktivizovali jednotliví slovenskí politici aj preto, lebo k nim prenikali správy o úspechoch Masaryka a Štefánika v zahraničí. Plán vytvorenia spoločného česko-slovenského štátu bol väčšine z nich blízky. Až stretnutia s českými politikmi a Hodžove odkazy z Viedne postupne presvedčali aj tých, ktorí ostali doma, že takéto riešenie je možné. Masarykovi a Štefánikovi akciu mala podporiť domáca slovenská politika. Z jej aktivít malo byť jasné, že česko-slovenský štát je tiež želaním domáceho obyvateľstva a že ju podporuje. Tým mali presvedčiť svet a hlavne politikov Dohody. Z Čiech a Moravy išli do zahraničia jasné signály. Museli aj zo Slovenska. Preto Šrobár do rezolúcie z 1.5.1918 v Liptovskom Sv. Mikuláši vložil vetu v prospech česko-slovenskej štátnosti. Rezolúcia so zakotvenou požiadavkou spoločného štátu s Čechmi bola dôležitým signálom pre zahraničie.

Definitívny a programový rozchod s Uhorskou a prihlásenie sa k česko-slovenskému štátu urobili slovenskí politici na **dôvernej porade SNS v Turčianskom Sv. Martine** 24.5.1918. Programovú orientáciu na porade výstižne sformuloval Andrej Hlinka: „*Neobchádzajme otázku, povedzme otvorené, že sme za orientáciu česko-slovenskú. Tisícročné manželstvo s Maďarmi sa nevydarilo. Musíme sa rozísť.*“ Bol to program, za ktorým stáli všetci významní slovenskí predstaviteľia SNS v Turčianskom Sv. Martine od liberálneho a katalíckeho krídla až po sociálnych demokratov. Pred slovenskými politikmi opäť vyvstala otázka, kto má reprezentovať Slovákov a vyslovovať sa v ich mene. Do popredia sa dostala stále živá myšlienka utvoriť **Slovenskú národnú radu** (ďalej SNR), ktorú sa v roku 1914 už nepodarilo založiť. Počas leta 1918 sa u predsedu SNS Matúša Dulu začali hromadiť listy s výzvou na aktivizáciu politického života a listy naliehajúce na rýchle utvorenie reprezentatívneho orgánu, ktorý by zastupoval všetkých Slovákov. Česko-slovenský odboj v zahraničí získaval úspech za úspechom. Od Masaryka prichádzali výzvy, aby sa Slováci doma verejne vyjadrili za česko-slovenský štát, čo by celej veci veľmi pomohlo. Od polovice roka 1918 prebiehali intenzívne porady medzi českými

a slovenskými politikmi. V auguste 1918 prišiel na Slovensko predseda Česko-slovenskej jednoty Josef Rotnágl. (Spolok sa stal hlavnou inštitucionálnou základňou rozvíjania česko-slovenskej spolupráce.) Aj on zastával názor, že ďalej už nemožno čakať. V októbri 1918 pricestoval predseda SNS Dula do Prahy. Rozhovory s českými poslancami viedla slovenská viedenská skupina.

Predstavitelia SNS, hlavne Dula, boli veľmi opatrní, pretože v Uhorsku ešte stále vládol teror. Dula sa obával, že sústredená akcia maďarskej vlády môže jediným úderom zlikvidovať hŕstku vedúcich slovenských politikov. Začiatkom septembra 1918 na naliehanie viacerých slovenských politikov zvolal na 12.9.1918 do Budapešti tajnú súkromnú poradu popredných predstaviteľov slovenskej politiky. Zostavili SNR z dvanásťich členov, pričom mali byť zastúpené „*všetky odtienky slovenského politického života*“. Iniciatíva patrila SNS, a tak väčšinu tvorili jej členovia. Za sociálnu demokraciu bol navrhnutý iba jeden člen Lehocký. V Budapešti sa uznesli, že SNS sa pokúsi oficiálne zvolať verejné zhromaždenie, na ktorom SNR slávnostne vyhlásia. Keďže sa predpokladalo, že uhorská vláda zhromaždenie nepovolí, mala SNR až do vhodného okamihu pracovať neverejne. Platilo to až do 30.10.1918, kedy uhorská vláda zhromaždenie povolila. Po budapeštianskej schôdzke konzultoval Dula vec s niektorými ďalšími politikmi a na ich odporúčanie doplnil SNR o troch ďalších členov. Všetkým pätnásťim členom poslal Dula obežník s oznamením o ustanovení SNR a o ich menovaní. Jedným z navrhnutých členov SNR bol Juriga. Ako vtedajší jediný poslanec v uhorskom sneme dostal za úlohu, aby v mene Slovákov vyhlásil, že uhorský snem už nemá právo rozhodovať o Slovácoch. (Slováci mali v tom čase ešte jedného zástupcu v uhorskom sneme - Pavla Blahu, ktorý sa pre zlý zdravotný stav stiahol z verejného života.) Jurigov prejav na poslednom uhorskom sneme 19.10.1918 sa stal pamätným a vyvolal veľké pobúrenie medzi šovinistickými maďarskými poslancami. Vyhlásil, že právo zastupovať záujmy Slovákov nemá uhorský snem, ale výlučne SNR. Zmysel jeho vystúpenia bol najmä v tom, že deklaroval rozchod Slovákov s Uhorskou a ich právo samostatne rozhodnúť o svojom osude.

V polovici októbra 1918 sa cisár Karol pod tlakom vonkajších okolností a vyhotenej situácie rozhadol akceptovať národné požiadavky. Dňa 16.10.1918 predložil návrh na federalizáciu Predlitavska. Bola to oneskorená reakcia na vzniknutú situáciu. Českí politici ju odmietli, lebo sa už jednoznačne orientovali na štátnu samostatnosť. Pritom federalizácia sa týkala len rakúskej časti monarchie - Predlitavska, zatiaľ čo Uhorsko malo ďalej ostať centralizovaným štátom. Karolov program bol v zásadnom rozpore s požiadavkami českých a slovenských politikov. Koncom októbra 1918 viedenská vláda natoľko ustupovala, že súhlasila, aby reprezentanti Národného výboru vcestovali do Ženevy na stretnutie s predstaviteľmi zahraničného odboja. Delegácia sa pred odchodom do Ženevy zastavila vo Viedni, kde rokovala s Hodžom. Na stretnutí

v Ženeve delegácia Národného výboru plne uznala všetko, čo ČSNR vedená Masarykom vykonala. Obe delegácie v hlavnom bode rokovali o utvorení česko-slovenskej vlády. Dohodli sa, že prezidentom Československa bude Masaryk. Predsedom vlády sa stal Kramář, ministrom zahraničia Beneš, ministrom vojny Štefánik, ktorý bol v tom čase na Sibíri pri česko-slovenských legiách. Súčasne s postom ministra vojny sa vytvoril i post ministra obrany, ktorý obsadiл národný socialista Václav Klofáč. Keď obe delegácie rokovali v Ženeve, svetové agentúry ohlásili správu, že Rakúsko-Uhorsko prijalo podmienky bezpodmienečnej kapitulácie.

Aj uhorská vláda zmenila taktiku voči Slovákom. V snahe nakloniť si ich a získať pre zotrvanie v Uhorsku rozhodla povoliť ich verejné politické zhromaždenie 30.10.1918 v Turčianskom sv. Martine (v budove Tatrabanky, prvej slovenskej banky, ktorá bola založená v roku 1884). Pôvodným cieľom zhromaždenia bolo oficiálne založiť SNR ako reprezentatívny orgán Slovákov a jej menom sa prihlásiť k myšlienke samourčovacieho práva a k vytvoreniu spoľočného štátu s Čechmi. Malo to teda byť požadované verejné deklarovanie politickej reprezentácie Slovákov v prospech česko-slovenskej štátnej samostatnosti. Delegáti zhromaždenia nevedeli, že v Prahe už vyhlásili česko-slovenský štát. Noviny vo Viedni a v Budapešti súčasne priniesli správy o nepokojoch v Prahe, vojnová cenzúra však zamlčala to podstatné - vyhlásenie nového štátu. Delegáti martinského zhromaždenia zvolili SNR a prijali Deklaráciu. V nej sa konštatovalo, že za slovenský národ je oprávnená hovoriť iba SNR.

Pri ustanovovaní SNR prijali Hlinkov návrh, aby sa SNR rozšírila priatím zástupcov zo všetkých kútov Slovenska. Dohodlo sa, že SNR bude postupne prijímať ďalších členov, aby bola skutočne reprezentatívnym orgánom. Zvolili výkonný výbor SNR. Predsedom SNR sa stal Dula, jej tajomníkom Karol Anton Medvecký. Potom zhromaždenie pristúpilo k druhému bodu rokovania. Samuel Zoch prečítal návrh rezolúcie. Najdôležitejší bod, určený pre zahraničie, zniesiel: „*Slovenský národ je čiastka i rečove i kultúrne-historicky jednotného československého národa. Pre tento československý národ žiadame i my neobmedzené samourčovacie právo na základe úplnej odvislosti.*“ Deklarácia vošla do dejín ako **Martinská deklarácia**, bola prijatá všetkými účastníkmi manifestačným súhlasom.

Večer 30.10.1918 pricestoval do Turčianskeho sv. Martina Hodža z Viedne. Memorandové zhromaždenie už nestihol, zato priniesol najnovšie správy. Zhromaždených v Dulovom dome informoval o tom, že posledný rakúsko-uhorský minister zahraničných vecí prijal podmienky bezpodmienečnej kapitulácie, určené prezidentom USA. Oznámil im aj to najdôležitejšie: V Prahe vyhlásili Československú republiku! Všetci prítomní si uvedomili, že vznikla úplne nová situácia. Ešte raz pozorne prečítali text Deklarácie. Aj z nového hľadiska bol text v poriadku. Hodža navrhol dve zmeny: vsunúť pasáž o prijatí Wilsono-

vých podmienok Rakúsko-Uhorskem a vypustiť požiadavku samostatného slovenského zastúpenia na mierových rokovaniach. Prvá úprava znamenala, že Deklarácia už vlastne reagovala na novú situáciu - na vyhlásenie Československej republiky a stala sa dôležitým štátodávanskym aktom. Aj druhá požiadavka bola logická. Ak sa Deklarácia hlásila k už existujúcemu štátu, v novej situácii by mohla znamenať nedôveru k nemu a mohla by skomplikovať česko-slovenskú vec u dohodových politikov. Všetci Hodžove návrhy prijali. Takto upravenú Deklaráciu uverejnili Národní noviny a ako leták sa rozširovala po celom Slovensku. Všetky manifestačné zhromaždenia prijímali Deklaráciu a novú republiku so spontánnym súhlasom. Dérer a Ján Hanzalík dostali za úlohu priniesť text Martinskej deklarácie do Prahy. Po ceste vlakom ich na zastávkach na Morave a v Čechách vitali davy. Martinská deklarácia sa stala základným štátodávanskym aktom slovenských politických činiteľov, ktorým vyjadrili vôle Slovákov žiť v spoločnom štáte s českým národom.

Utvorením česko-slovenského štátu sa realizoval optimálny variant riešenia slovenskej i českej otázky na konci 1. svetovej vojny, ktorý postupne nadobudol prevahu v zahraničnom i domácou odboji. Dosiahnutie česko-slovenskej štátnosti bolo výsledkom radu historických skutočností, ktoré využili obe národné politické reprezentácie doma i v zahraničí.

Použitá a odporúčaná literatúra

1. PEKNÍK, Miroslav: Názory na riešenie slovenskej otázky za prvej svetovej vojny a počiatky smerovania slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska. In: Pekník, M. a kol.: *Pohľady na slovenskú politiku. Geopolitika. Slovenské národné rady. Čechoslovakizmus*. Bratislava : VEDA, 2000, s. 81-112.
2. GALANDAUER, Jan: Přeměna českého „čechoslovakizmu“ v období Velké války. In: In: Pekník, M. a kol.: *Pohľady na slovenskú politiku. Geopolitika. Slovenské národné rady. Čechoslovakizmus*. Bratislava : VEDA, 2000, s. 538-551.
3. HRONSKÝ, Marián: Čechoslovakizmus - za a proti (1914 - 1918). In: In: Pekník, M. a kol.: *Pohľady na slovenskú politiku. Geopolitika. Slovenské národné rady. Čechoslovakizmus*. Bratislava : VEDA, 2000, s. 552-562.
4. HRONSKÝ, M.: Slovensko pri rozpade Rakúsko-Uhorska a konštituovanie samostatného Československa. In: *Kapitoly zo slovenských dejín*. Bratislava : STIMUL, 2002, s. 383-385.
5. HRONSKÝ, M.: K slovenskej politike v období prvej svetovej vojny. In: *Historický časopis* 17, 1969, č. 4, s. 473-514.

6. BARTLOVÁ, Alena: Aktivita slovenskej spoločnosti v období prvej svetovej vojny ako súčasť prípravy na politický život na pôde ČSR. In: *Slovensko na začiatku 20. storočia. (Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby)*. Ed. M. Podrimavský, D. Kováč. Bratislava : VEDA, 1999, s. 342-352.
7. PEKNÍK, M.: Slovenská politika na začiatku prvej svetovej vojny. In: *Slovensko na začiatku 20. storočia. (Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby)*. Ed. M. Podrimavský, D. Kováč. Bratislava : VEDA, 1999, s. 316-333.
8. KOVÁČ, Dušan a kol.: *Muži deklarácie*. Bratislava : VEDA, 2000. 221 s. ISBN 80-224-0598-1.
9. KOVÁČ, D.: Česi a Slováci v kontexte európskych dejín 20. storočia. In: *Česko-slovenská historická ročenka 2000*. Brno : Masarykova univerzita, 2000, s. 85-93.
10. KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska*. Praha : Lidové noviny, 1999, s. 162-180.
11. RYCHLÍK, Jan: *Česi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914 - 1945*. Bratislava; Praha : AEP; Ústav T. G. Masaryka, 1997, s. 41-62.
12. *Dejiny Slovenska IV. (od konca 19. stor. do roku 1918)*. Zost. P. Hapák. Bratislava : VEDA, 1986, s. 418-488.
13. BUTVIN, J.: Domáci národnoslobodzovací boj Slovákov za prvej svetovej vojny. In: *Historický časopis* 32, 1984, č. 6, s. 864-904.

POLITICKÝ SYSTÉM SLOVENSKEJ REPUBLIKY (1939 - 1945)

VIERA HUDEČKOVÁ

Vo všetkých doterajších prístupoch k zložitému obdobiu Slovenskej republiky v rokoch 1939 - 1945, kritických či obhajujúcich jej existenciu, absentuje charakteristika politického systému tohto útvaru z hľadiska jeho zákonov a normotvorby. Preto sme pristúpili k stručnej informácii o politickom systéme Slovenskej republiky na základe informácií o základných zákonoch štátu a o najdôležitejších aspektoch fungovania politického systému a politického režimu. V doterajšej pedagogickej práci sa neraz stretávame s neznalosťou pri určovaní kompetencií, zodpovednosti za právne a politické rozhodnutia v danom období.

Ústava Slovenskej republiky

Jedným z najdôležitejších kritérií pri charakterizovaní politického systému Slovenskej republiky je spôsob vypracovania a prijatia základného zákona štátu – ústavy a posúdenie jej charakteru. Vypracovaním ústavy poverilo predsedníctvo Hlinkovej slovenskej ľudovej strany komisiu právnikov na čele s Vojtechom Tukom, členmi komisie boli: V. Cserhelyi, F. Ďurčanský, F. J. Foltin, K. Mederly, J. Novák, M. Sokol a A. Virsík. Na prvých rokovaniach sa komisia orientačne dohodla, že pri príprave ústavy bude uplatňovať princípy obsiahnuté v ríšskonemeckej, talianskej, portugalskej a bývalej rakúskej ústave. Smerodajné mali byť v tomto prípade i názory cirkevnnej hierarchie a encykliky *Rerum novarum* a *Quadragesimo anno*.

Jednotliví členovia komisie vypracovali vlastné návrhy, ktoré boli prerokované na predsedníctve vlády 9.5.1939. Už pri týchto predbežných rokovaniach boli sporné dva okruhy problémov: či má byť prezident súčasne i predsedom vlády a aké by malo byť postavenie Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v štáte. V otázke funkcie prezidenta a predsedu vlády sa komisia napokon rozhodla ponechať obidve funkcie rozdelené a nereduovať právomoci prezidenta na symbolickú mieru, ale ani nekoncentrovať moc. Motívom však nebolo úsilie o demokratické rozdelenie moci, ale skutočnosť, že prezident Jozef Tiso sa na jednej strane sice tešil podpore Nemecka i časti verejnosti, ale bol predsa len kňazom, čo mohlo byť v budúnosti problematické vzhľadom na niektoré nevyhnutné politické rozhodnutia.

Takto pripravená predloha ústavy sa odklonila od pomerne radikálnych pôvodných predstáv komisie a predsedníctva HSĽS a mnohí zasvätení ju vní-

mali ako dočasnú. Definitívna osnova ústavy bola bez dôvodovej správy predložená snemu 21.7.1939. Rozprava i konečné hlasovanie o ústave netrvalo ani tri hodiny. Možno povedať, že prijatá ústava mala jednoznačne autoritatívny charakter a zakotvovala stavovské rozdelenie spoločnosti.

Paradoxné boli aj niektoré ďalšie okolnosti vzniku ústavy. Prijal ju Snem Slovenskej republiky, ktorý vznikol v marci 1939 zákonom č. 1/1939 Sl. z. zo Snemu Slovenskej krajiny, ktorý bol zvolený ešte v decembri 1938. Nedemokratické boli už voľby do Snemu Slovenskej krajiny a navyše tento zastupiteľský orgán nemal vôlebec mandát pretvoriť sám seba a už vôlebec nemal oprávnenie prijímať ústavu. Na tento účel mal byť v riadnych voľbách zvolený nový snem (Pekár, 2002, s. 78-82). Ale voľby by vo vzniknutej situácii nemali nijaký význam. Už v čase autonómie vznikol na Slovensku systém jednej strany a politický monopol HSĽS bol zakotvený priamo v ústave. Vznikla v podstate štátostrana, akú Slovensko poznalo neskôr počas komunistickej diktatúry.

Ústavný zákon pozostával z trinástich hláv, ktoré boli ďalej členené na paragrafy. Prvá hlava bola venovaná všeobecným ustanoveniam, druhá hlava snemu, tretia hlava sa zaoberala postavením prezidenta republiky, štvrtá stanovovala právomoci vlády. V piatej hlave sa rozoberala štátna rada, v šiestej politické strany a v siedmej sa hovorilo o stavovskom zriadení. Územnej samospráve bola venovaná ôsma hlava, súdnictvu deviata hlava. Dôležité boli ustanovenia desiatej hlavy, ktoré sa týkali práv a povinností občanov. V jedenástej hlave sa hovorilo o postavení cirkvi v štáte, v dvanástej o postavení národnostných menší a konečne v trinástej hlave boli zhrnuté rozličné ustanovenia.

Obsahom prvej hlavy ústavy sú všeobecné ustanovenia. Určuje sa tu, že slovenský štát je republikou na čele s voleným prezidentom. Výkonom štátnej moci sú poverené ústavou určené orgány. Štátne občianstvo je definované ako jediné a jednotné.

Takisto územie Slovenskej republiky je jednotné a nedeliteľné. Hranice štátu môže meniť len ústavný zákon. Za hlavné mesto republiky bola určená Bratislava. Farbami republiky bola biela, belasá a červená. Štátny znak, štátnu pečať, štátnu vlajku a štátnu zástavu mali určiť osobitné zákony.

Snem

Snem Slovenskej republiky mal 80 poslancov, bol volený na 5 rokov, zvolený doň mohol byť občan republiky, „*který dosiahol 30. rok svojho života a vyhovuje ostatným podmienkam volebného poriadku do snemu*“.

Ustanovených bolo 11 snemových výborov, ich skutočný význam postupne klesal v súvisе s nárastom zákonodarnej praxe vládnych nariadení a rezortných vyhlášok. Prirodzeným spôsobom sa zmenšil aj počet poslancov a koncom trvania Slovenskej republiky klesol takmer na polovicu.

Snem mal zvolávať prezident republiky najmenej dvakrát do roka na jarné a jesenné zasadnutie. V prípade, že o to požiadala väčšina poslancov, mal prezident povinnosť zvolať snem na mimoriadne zasadnutie. Ak by tak do 14 dní neurobil, snem mal zvolať na mimoriadne zasadnutie jeho predseda.

Do výlučnej právomoci snemu patrilo:

- voliť prezidenta;
- uznášať sa na ústave, ústavných zákonoch a na ich zmenách;
- schvaľovať štátny rozpočet;
- uznášať sa na záverečných účtoch;
- vydávať zákony o brannej povinnosti;
- vydávať zákony, ktoré ukladali finančné povinnosti občanom;
- vydávať zákony o organizácii súdov, ich pôsobnosti a príslušnosti a o súdnom pokračovaní;
- udeľovať súhlasu s medzinárodnými zmluvami.

Dôležitú oblasť povinností snemu tvorili návrhy zákonov, ktoré okrem snemu mohla podávať i vláda a štátnej rada. Prezident republiky mal odôvodnené zákony podpísť do 15 dní po odhlasovaní alebo bol povinný vrátiť ich do snemu so svojimi pripomienkami na nové prerokovanie. Prijaté zákony mal podpísť okrem prezidenta republiky aj predseda snemu, predseda vlády a príslušný minister.

Iniciatíva väčšiny z jedenástich snemových výborov logicky upadala so vzrástajúcou praxou vládnych nariadení a rezortných vyhlášok a s klesajúcim počtom poslancov.

Prezident

V ústavnom zákone sa predovšetkým hovorí, že prezidenta volí snem a môže sa ním stať štátny občan, ktorý dovršil vek 40 rokov. Tá istá osoba môže byť zvolená za prezidenta iba dva razy za sebou. Na platnosť voľby prezidenta je potrebná dvojtretinová prítomnosť všetkých poslancov a trojpäťinová väčšina prítomných. Ak by žiaden z kandidátov nedosiahol trojpäťinovú väčšinu, volí sa znova medzi dvoma kandidátmi, ktorí dosiahli najväčší počet hlasov a na zvolenie už stačí jednoduchá väčšina. Pri rovnosti hlasov rozhoduje žreb.

Povinnosti a práva prezidenta štátu boli:

- reprezentovať štát navonok, prijímať a poverovať diplomatických zástupcov, uzatvárať medzinárodné zmluvy;
- vyhlasovať stav brannej pohotovosti štátu a so súhlasom snemu vypovedať vojnu a uzavierať mier;

- zvolávať a rozpúšťať snem a vyhlasovať zasadania snemu za skončené, vrátiť snemu odhlasované zákony s pripomienkami;
- podpisovať zákony a nariadenia s mocou zákona;
- adresovať snemu posolstvo;
- vymenúvať a prepúšťať ministrov;
- vymenúvať všetkých vysokoškolských profesorov a súdcov, štátnych úradníkov a dôstojníkov troch najvyšších stupní;
- udeľovať rády a vyznamenania;
- udeľovať dary a penzie z milosti;
- právo zúčastňovať sa na zasadnutiach vlády, štátnej rady, žiadať o ich zvolanie a predsedaať im;
- funkcia najvyššieho veliteľa armády;
- právo podľa paragrafu 72 a dišpenzácie, hlave štátu vyhradené.

Ostatná vládna a výkonná moc mala prislúchať vláde. Prezidenta počas funkčného obdobia mohla trestne stíhať iba štátna rada na základe obžaloby snemu, ale len pre vlastizradu. Na platnosť každého prezidentovho vládneho aktu bol vyžadovaný spolupodpis príslušného ministra.

Významné postavenie v politickej a spoločenskej štruktúre Slovenskej republiky mala aj kancelária prezidenta republiky. Dnes nie je možné presne rekonštruovať jej činnosť a definovať jej význam, ale mnohé indície naznačujú, že tento orgán zasahoval dosť výrazne do činnosti zákonodarných, legislatívnych i exekučných štruktúr a ich administratívneho aparátu. Kancelária prezidenta republiky zásadne pripomienkovala napríklad ústavné zákony a vládne nariadenia prerokúvané v sneme. Vybaľovala tiež sociálnu agendu občanov a zabezpečovala intervenčnú agendu vo veciach Židov. Mala aj rozhodcovskú funkciu pri sporoch medzi funkcionárskou nomenklatúrou HSĽS.

Štátna rada

Štátna rada bola modelovaná podľa vzoru talianskej Grand Consiglio del Fascismo (Korček, 1999, s. 32). Šírku jej kompetencií vymedzovali ústavné zákony z rokov 1939 - 1940.

Napriek tomu, že pri vzniku Štátnej rady, lepšie povedané pri jej formovaní, sa v oficiálnych dokumentoch o nej hovorilo ako o najvyššom ústavnom orgáne štátu s d'alekosiahlymi kontrolnými právomocami alebo ako o „*svedomí štátu a národa*“, ostala táto inštitúcia svojím skutočným vplyvom na periférii politického života na Slovensku. Štátna rada svojím zložením a funkciami bola najbližšie zákonodarnej sfére. I keď niekedy možno mala ambície hrať úlohu hornej komory snemu, ostalo len pri počiatokných plánoch.

Štátnej rady sa týkali paragrafy 51-57 ústavy. Podľa nich mala mať táto inštitúcia v kompletnom zložení 25 členov. Ústava vymedzovala hlavné úlohy tejto inštitúcie takto:

- zisťovať, či nenastala skutočnosť, keď prezident nemôže ďalej vykonávať svoju funkciu;
- trestne stíhať prezidenta a členov vlády;
- zostavovať kandidátka pre voľby do snemu;
- na návrh predsedníctva snemu rozhodovať o strate poslaneckého mandátu;
- podávať prezidentovi i vláde dobrozdania v politických, kultúrnych a hospodárskych veciach.

Pri dnešnom pohľade na činnosť Štátnej rady môžeme konštatovať, že okrem úlohy menovanej ako poslednej využívala ostatné právomoci len veľmi zriedka. Ústava súčasne určila funkčné obdobie Štátnej rady na tri roky, jej členovia mali poslaneckú imunitu a vo veciach, s ktorými sa dostanú do styku v rámci vykonávania funkcie, ich zaväzovala mlčanlivosť.

Trojročné funkčné obdobie prvej Štátnej rady sa skončilo posledným zasadnutím 9.7.1943. Dovtedy zasadala približne každý mesiac s výnimkou letných prázdnin - teda desaťkrát do roka. V poslednom polroku svojej existencie mala 6 zasadnutí. Podľa zákona boli členmi prvej Štátnej rady z funkcie predseda vlády a snemu, 6 členov menoval prezident republiky, 10 vysielala HSLS a po jednom registrované politické strany: Deutsche Partei a Szlovenszkoi Magyar Párt. V skutočnosti mala nemecká strana dvoch členov a post pre maďarskú stranu bol z neznámych príčin neobsadený.

Predsedom Štátnej rady sa stal Viktor Ravasz, podpredsedom Ján Vojtaššák a druhým podpredsedom Bohuslav Klímo. Okrem predsedníctva, pléna a sekretariátu mala Štátna rada aj niekoľko komisií: iniciatívnu, imunitnú, národohospodársku a kultúrnu (Kamenec, 2000, s. 276).

V roku 1943 pred vznikom druhej Štátnej rady prijal snem zákon, ktorý hovoril o zmene ustanovení ústavy o Štátnej rade. Paradoxne však neznamenal rozšírenie, ale podstatné oklieštenie jej kompetencií. Štátna rada sa zmenšila o polovicu, 10 členov menoval prezident, počet mali doplniť predseda vlády a snemu. Právomoc druhej Štátnej rady bola dost' oklieštená v súvislosti s posilňovaním vodcovského systému. Podľa ústavného zákona č. 106/1943 Sl. z. sa zredukoval počet jej členov z 20 na 12. Štátnej rade bolo odobratá právomoc zostavovať kandidátka pre parlamentné voľby, pričom a táto funkcia prešla na prezidenta, nemala už právo podávať snemu návrhy zákonov ani podávať prezidentovi a vláde dobrozdania v politických, kultúrnych a hospodárskych veciach, čím sa vlastne vytratila jej jediná konkrétna činnosť z predchádzajúceho obdobia.

Štátnej rade ostalo právo podávať návrhy ústavnému senátu, ale rozpočet Štátnej rady bol vyňatý z predsedníctva vlády a zadelený do rozpočtu snemu, ktorého sekretariát vybavoval aj jeho administratívnu agendu. Druhá štátna rada sa zišla už iba trikrát, naposledy v novembri 1944.

Vláda

V politickom systéme Slovenskej republiky predstavovala vláda popri prezidentovi a Sneme SR a teoreticky aj Štátnej rade najaktívnejší autoritatívny orgán. Totalitné rozhodovanie jej umožňovala reálna koncentrácia nielen vládnej a výkonnej moci, ale aj zákonodarnej moci. Okľukou cez rozličné možnosti nátlaku zasahovala vláda aj do súdnej moci.

Na základe ústavnej listiny sa vláda skladala z predsedu a ministrov, ich „počet a obor pôsobnosti“ mal určovať osobitný zákon. Právo menovať predsedu vlády a ministrov mal prezident, súčasne určoval, ktoré ministerstvá majú jednotliví ministri spravovať.

Vládu tvorili predseda a osem ministrov. Predsedom vlády bol od 14.3. do 26.10.1939 Jozef Tiso. Od 27.10.1939 do 28.7.1940 bol predsedom vlády Vojtech Tuka. Od 29.7.1940 do 5.9. 1944 bol predsedom vlády opäť Vojtech Tuka a od 5.9.1944 do apríla 1945 Štefan Tiso.

Kvôli úplnosti uvedieme aj personálne obsadenie ministerských postov. Ministrom zahraničných vecí bol dvakrát Ferdinand Ďurčanský do júla 1940, päťkrát Vojtech Tuka do septembra 1944, potom až do roku 1945 zastával tento post Štefan Tiso. Ministrom vnútra v prvej vláde bol Karol Sidor a po ňom F. Ďurčanský, ktorý vykonával túto funkciu aj v druhej vláde do júla 1940. Po vynútenom odchode Ďurčanského sa ministrom vnútra až do pádu režimu stal Alexander Mach.

Ministerstvo financií viedol Mikuláš Pružinský, ktorý túto funkciu zastával vo všetkých štyroch vládach Slovenskej republiky. To isté platí aj o ministrovi hospodárstva Gejzovi Medrickom. Ministrom pravosúdia (spravodlivosti) bol Gejza Fritz až do septembra 1944, v poslednej vláde mal túto funkciu na starosti Štefan Tiso.

Ministerstvo školstva a osvety viedol až do septembra 1944 Jozef Sivák, po ňom prevzal funkciu ministra Aladár Kočiš. Na čele ministerstva národnej obrany stál generál Ferdinand Čatloš, po septembri 1944 bol ministrom obrany Štefan Haššík.

V prvých troch vládach viedol úrad ministra dopravy a verejných prác Július Stano a po septembri 1944 Ľudovít Lednár. Na úrovni ministra stál aj guvernér Slovenskej národnej banky Imrich Karvaš, ktorý bol súčasne aj prednóstom Najvyššieho zásobovacieho úradu. Šéfom Úradu propagandy sa po Ale-

xandrovi Machovi stal Tido J. Gašpar. Funkciu štátneho tajomníka pre nemeckú národnosť pri slovenskej vláde vykonával Franz Karmasin.

Kontakty a komunikáciu s ostatnými centrálnymi orgánmi štátu i strany zabezpečoval Úrad predsedníctva vlády.

Politické strany

O politických stranach sa hovorilo v šiestej hlatej ústavy. V paragrafe 58 bolo kodifikované výnimočné postavenie Hlinkovej slovenskej ľudovej strany: „*Slovenský národ zúčastní sa štátnej moci prostredníctvom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (strany slovenskej národnej jednoty)*“. HSĽS sa tak stala jedinou politickou stranou, prostredníctvom ktorej sa slovenský národ smel zúčastňovať na štátnej moci. Príslušníci národnostných menšíň sa podľa nasledujúceho paragrafu 59 mohli zúčastňovať na politickej moci iba prostredníctvom vlastnej registrovanej politickej strany.

Hlinkova slovenská ľudová strana mala v roku 1937 necelých 50 tisíc členov, koncom roku 1938 už 120 tisíc a v roku 1943 dosiahla takmer 300 tisíc členov. Maximálny počet členov 294 580 dosiahla HSĽS v roku 1944. Na čele strany stál Jozef Tiso. Tlačovým orgánom strany boli noviny Slovák. Súčasťou tejto politickej strany sa stali Hlinkova garda, Hlinkova mládež, ale aj zjednotené odborové organizácie.

Strana (HSĽS) bola od začiatku organizovaná a usmerňovaná z centra. Dosadení úradníci - jej členovia - sa museli riadiť pokynmi vedenia strany, čo bolo často ťažkopádne a kontraproduktívne. Každodenná stranická práca sa sústredovala na organizovanie rozličných politicko-výchovných, hospodárskych a vzdelávacích kurzov, ktorých hlavným cieľom bolo v konečnom dôsledku pôsobenie na široké masy v zmysle súhlasu s oficiálnou politikou. Dosiahnutím autonómie a vznikom republiky bol totiž vyčerpaný hlavný dovtedajší zámer politiky HSĽS.

Po oficiálном prijatí vodcovského princípu HSĽS uplatňovala monopol štátno-politickej moci prostredníctvom celkom subordinovanej organizácie: vodca a predsedu Jozef Tiso, predsedníctvo tvorili štyria podpredsedovia (M. Sokol, G. Medrický, J. Stano, K. Mederly) a generálny tajomník A. Kočiš, ÚV HSĽS, poradný orgán vodcu, sekretariát (ako výkonný orgán), 6 župných, 60 okresných a 2675 miestnych organizácií a 55 miestnych skupín (Korček, 1999, s. 33). Funkcie župných predsedov zastávali: P. Opluštík, R. Turček, A. Marsina, J. Ferenčík, J. Balko, M. Hučka.

Pred prijatím zákona o politických stranach, ktorý slúbovala ústava v paragrafe 59, bolo legislatívne upravené postavenie HSĽS zákonom č. 245/1939 Sl. z. z dňa 28.9.1939 o HSĽS. Tento zákon len potvrdil a do podrobnosti rozviedol paragraf 58 ústavy. V októbri 1942 bol potom prijatý nový zákon

o HSĽS pod číslom 215/1942 Sl. z., ktorý nahradil starší zákon a ucelene kodifikoval vodcovský princíp v strane. Výlučné právo HSĽS na menovanie politických a štátnych funkcionárov a na obsadenie všetkých dôležitých úsekov štátneho života bolo výsledkom totalitného programu ovládania „zjednotenej“ slovenskej spoločnosti.

V januári 1944 vydalo predsedníctvo HSĽS nový organizačný štatút strany. Hovorilo sa v ňom o zásadách vnútornej očisty, konsolidácie a zvýšenia aktivity.

Politický život menších mal upravovať zákon o politických stranach národnostných skupín. Bol prijatý 15.5.1940 a nadväzoval na už spomenutý paragraf 59 ústavy. Zákon hovoril o podmienkach vzniku a registrácie strán, o ich rozpustení a pod. Registráciu strán malo na starosti ministerstvo vnútra a okrem ustanovení o povinnosti predložiť osnovu organizačného štatútu a žiadosť s minimálne päťsto overenými podpismi príslušníkov tej-ktorej menšiny požadoval tiež, aby novú stranu „*bolo možné pokladat za nositeľku politickej vôle celej národnostnej skupiny*“. Nemecká menšina na Slovensku sa mohla na politickom živote zúčastňovať prostredníctvom Nemeckej strany na Slovensku (Deutsche Partei in der Slowakei). Táto strana vznikla v októbri 1938 ako nástupkyňa Karpatonemeckej strany a jej zakladateľom a vodcom bol Franz Karmasin.

Najväčší nárast členstva zaznamenala strana v dobe Hitlerových úspechov na fronte – teda v roku 1940 - 1941. Jej členmi boli takmer všetci príslušníci nemeckej menšiny na Slovensku, mala asi 60 tisíc členov. Deutsche Partei sa bez výhrad prihlásila k ideológii nemeckej NSDAP a možno konštatovať, že vystupovala ako obhajkyňa nemeckých záujmov na Slovensku. V sídle tejto strany boli zhromažďované udania a informácie z celej Slovenskej republiky a boli tlmočené Sicherheitsdienstu – nemeckej tajnej službe (Pekár, 2000, s. 21-25). Od roku 1942 prostredníctvom stranických organizácií Deutsche Partei robili SS nábor dobrovoľníkov, ktorí slúžili na všetkých frontoch, ale aj ako stráže v koncentračných táboroch, pracovali na políciu a v rozličných špeciálnych komandách.

Po Viedenskej arbitráži sa počet príslušníkov maďarskej národnosti na Slovensku zmenšil, predstavoval 46 919 obyvateľov, ktorí boli sústredení prevažne v Bratislavskej a Nitrianskej župe, čo predstavovalo len 2 % štátnych príslušníkov. Politicky boli podchýtení v Maďarskej strane na Slovensku (Szlovenszkói Magyar Párt). Strana bola pokračovateľkou Zjednotenej kesťanskosocialistickej a maďarskej národnej strany. Podobne ako strana nemeckej menšiny aj táto strana prijala autoritatívne vnútorné usporiadanie a jej oficiálny program bol prispôsobený reálnym politickým potrebám. Venoval sa otázkam jazykového zrovnoprávnenia, školským a kultúrnym problémom. Na čele strany stál János Esterházy.

Súdnicstvo

V každom totalitnom štáte sa zmena politického systému najviac odráža v oblasti práva, osobitne trestného práva. V transformácii práva na totalitné nemohlo ostať bokom ani súdnicstvo, jedna z vymoženosťí moderného štátneho zriadenia, bez ktorého neexistuje právny štát. Ale vodcovský princíp a nezávislé súdnicstvo sa navzájom vylučovali (Zavacká, 1998, s. 20).

Obsah slovenskej ústavy však formálne nesignalizoval naznačované premeny, lebo sa tu hovorí o tom, že nikto v štáte nesmie byť zbavený svojho zákonného sudcu, i o tom, že súdnicstvo je vo všetkých inštanciach oddelené od správy. Ale odseky, v ktorých sa hovorí o osobitných zákonoch alebo o rozšírení právomoci vojenských súdov na civilné obyvateľstvo i prísľub viacerých osobitných zákonov, túto možnosť naznačovali. Postupne prijímané zákony a vládne nariadenia dávali právny podklad pomerne širokému uplatňovaniu perzekúcii.

Ústavný zákon formálne zdôrazňoval, že súdna moc prislúcha štátnym súdom a osobitným súdom s tým, že ich organizáciu, oblasť ich pôsobnosti, ich príslušnosť a spôsoby pokračovania pred nimi určia osobitné zákony. Zdôrazňovala sa nezávislosť súdcov v ich súdovskej funkcii a skutočnosť, že sú viazaní len zákonmi.

Minister pravosúdia Gejza Fritz bol jedným z mála rezortných ministrov, ktorý sa dokázal v mnohých prípadoch ohrať proti zásahom prezidenta Tisa alebo radikálov, ako boli Tuka, Mach a ďalší, ak smerovali k viditeľným snaham o spolitizovanie justície.

Na záver treba pripomenúť, že režim Slovenskej republiky a jeho národnosocialistický model sa hádam najdôslednejšie realizoval v oblasti riešenia židovskej otázky. Slovenský štát sa stal v období druhej svetovej vojny jedinou nacistami neokupovanou krajinou, ktorá uskutočnila deportácie vlastnými mocenskými a administratívnymi silami.

Zoznam bibliografických odkazov

1. KAMENEC, I. (2000): Štátnej rada v politickom systéme slovenského štátu v rokoch 1939 - 1945. In: Kamenec, I.: *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Bratislava : Kalligram.
2. KORČEK, J. (1999): *Slovenská republika 1943 - 1945*. Bratislava : Ministerstvo obrany SR.
3. PEKÁR, M. (2002): K interpretácii politického systému prvej Slovenskej republiky. In: *Kritika systémových prístupov. Sborník príspěvků ze XXXIV. vedecké konference Systémové inženýrství SI*. Hradec Králové : Gaudemus.
4. PEKÁR, M. (2000): *K politickému životu Šarišsko-zemplínskej župy v rokoch 1939 - 1941. [Rigorózna práca.]* Prešov : Katedra dejín FHPV PU.
5. ZAVACKÁ, K. (1998): Totalita neznáša liberalizmus. In: OS, 1998, č. 1.

KRONIKA GAŠPARA HAINA A JEJ MIESTO V SPIŠSKÉJ HISTORIOGRAFICKEJ TVORBE

HENRIETA LISKOVA

Spiš je jednou z oblastí s osobitným významom pre historický vývoj Slovenska a celého Uhorska. Pričinou sú nielen priaznivé prírodné podmienky, ale aj vhodná geografická poloha, ktorá vytvárala priestor pre vývoj obchodu a hospodárstva a umožňovala vznik a postupný rozvoj miest. Spišské mestá sa vďaka svojmu silnému ekonomickému postaveniu a obchodnej pozícii, stali čoskoro aj významným politickým činiteľom v rámci Slovenska, a teda aj Uhorska. O ich mimoriadnom význame svedčia okrem hospodárskych záznamov a iných dôležitých prameňov aj zachované historické a kronikárske diela, zahŕňajúce nielen významné udalosti toho-ktorého spišského mesta, ale aj dejiny Spiša a celého Uhorska.

Medzi spišskými mestami si osobitnú pozornosť zasluhuje Levoča, vystupujúca v období stredoveku popri Košiciach, Bardejove, Prešove a Sabinove ako jedno z najrozvinutejších miest nielen Spiša, ale aj celého východného Slovenska, čo rozhodujúcemu mierou prispelo k tomu, že sa stala mestom vzniku najväčšieho počtu kronikárskych a historických diel.

Nasledujúci príspevok si kladie za cieľ vsadiť kroniku levočského kronikára Gašpara Haina do spišskej historickej tvorby a prostredníctvom krátkeho úryvku oboznámiť čitateľa s jej charakterom a obsahom.

V najstaršom období vývoja spišskej historiografie vznikli na Spiši kroniky rozmanitého zamerania a je možné rozdeliť ich podľa rôznych kritérií.¹ Ak sa pridržiavame tematického a časového hľadiska, musíme na prvom mieste uviesť kroniky s celkovým zameraním na oblasť Spiša a ako prvú uviesť najstaršiu z nich *Spišskosobotskú kroniku* od neznámeho autora z polovice 15. storočia. Kronika má vzhľadom na obdobie, v ktorom vznikla, pomerne rozsiahly časový záber (od vzniku Uhorského štátu po rok 1457) a historické skutočnosti, ktorým sa venuje, majú viac všeobecný, teda uhorský, ako spišský charakter. Ide skôr o uhorskú kroniku so spišskými vzťahmi ako o čisto spišskú kroniku. Nájsť ju je možné v kódexe spolu s rukopisom Spišskej právnej knihy (*Zipser Willkür*) a o jej prvé vydanie sa postaral Kalman Demko². V súčasnosti máme k dispozícii už aj jej prvé slovenské vydanie.³

1 Prehľadu najvýznamnejších historiografických diel sa venuje stat' od: Jankovič, V.: Spišská historiografia. In: Spišské mestá v stredoveku. Košice 1974, s. 156-169.

2 A Szepesszombati kronika. Levoča 1891.

3 Sopko, J.: Kroniky stredovekého Slovenska. Bratislava 1995, s. 104-111.

Druhou už obsiahlejšou „skutočnou“ spiškou kronikou bola *kronika levočského rektora Joachima Leibitzera* a jeho syna, kazateľa v Huncovciach a Vrbove, *Israela* zo 17. storočia. Podľa Wagnerom publikovanej podoby z konca 18. storočia⁴ ide už o typicky spišskú kroniku. Sú v nej zaznamenané historickej skutočnosti s konkrétnym ohľadom na Spiš. Leibitzer venuje pozornosť husitským vpádom, plieniu bratríkov, dátumom vzniku rôznych spišských kláštorov a bratstiev, tureckému nebezpečenstvu, rôznym zaujímavostiam, ktoré sa stali v jednotlivých mestách na Spiši. Ďalej požiarom, morovým epidémiám a hladomorom. Z tohto dôvodu je teda možné kroniku považovať za čisto spišskú, no keďže mi je známa len jej Wagnerom publikovaná podoba, nemôžem posúdiť rozsah vydavateľových zásahov do originálu kroniky. Dokonca aj jej vydavateľ Wagner v úvode k jej publikovanému textu uvádzá, že vzhľadom na množstvo informácií, ktoré obaja Leibitzerovci nazhromaždili, usúdil, že je vhodné niečo vynechať a uviesť najmä tie udalosti, ktoré slúžia na bližšie osvetlenie dejín Spiša. Bolo by teda zaujímavé porovnať jej publikovanú verziu s originálom, ktorý sa podľa dostupných informácií nachádza v Széchenyiho knižnici v Budapešti v nemčine.

Druhou skupinou sú kroniky, v ktorých je hlavná pozornosť venovaná Levoči. Prvou z nich je známa *Historia alebo Diarium* levočského obchodníka a richtára Konráda Sperfogela, zachytávajúca historický vývoj v Levoči v rokoch 1515 – 1537. Sperfogel písal o sporoch medzi Levočou a Kežmarkom, Levočou a 13 mestami, o účinkovaní Levoče v bojoch o trón medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom Habsburským, o drahote, suchu, neúrode a neustále sa zhoršujúcej hodnote mince a ich dopadoch na hospodárstvo mesta. Zaujímavé sú najmä Sperfogelove odvážne vyjadrenia a názory na Levočanov a Kežmarčanov a na vzťahy levočskej mestskej obce k mestskej rade. Jeho trefné poznámky o tom, že ak bude mestská obec (na hierarchickom rebríčku v nižšom postavení) „skákať mestskej rade po hlate“ a mesto nebude mať pevnú správu, nikdy v ňom nebude poriadok a všetko v ňom pôjde „dolu vodou“, vystihujú jeho znalosť pomerov a skúsenosť.

Necelé Sperfogelovo dielo, podobne ako predchádzajúcu Leibitzeriansku kroniku, vydal Wagner.⁵

Levočská kronikárska tvorba tohto obdobia vyvrcholila v obsiahlej kronike košického rodáka, rektora, richtára a člena mestskej rady Gašpara Haina. Hain v nej venuje pozornosť celému historickému obdobiu dejín Levoče od jej počiatkov (začína rokom 744) až po svoju súčasnosť (80. roky 17. storočia).

4 Wagner, K.: *Annalecta Scepusii sacri et profani II.* Wiennae 1778, s.41-60.

5 Wagner, K.: *Annalecta Scepusii sacri et profani II.* Wiennae 1778, s.129-188.

Po stručnom vymenovaní autorov záznamov či zápisov, ktoré pri zostavovaní kroniky využil, nasledujú dve zaujímavé kapitoly, venované najskôr krátkemu opisu mesta Levoče a potom stručnému oboznámeniu čitateľa s najstaršími dejinami Spiša a jeho obyvateľov. Hain sa pokúša nájsť odpoveď na otázku pôvodu Spišiakov, pričom sa usiluje nájsť súvislosti s mýtickými postavami z Biblie a s germánskymi kmeňmi Gótov a Gepidov. Nasledujú dátumy vzniku najvýznamnejších spišských kláštorov, úvahy o založení mesta Levoče a vzniku jej názvu. Jednoduchý záznam o najdôležitejších udalostach z dejín Spiša vystrieda podrobný opis vzťahov medzi levočskou mestskou radou a obcou a stručný výťah⁶ zo Sperfogelových úvah. Hain sa usiluje o stručnosť, jednoznačnosť a presnosť svojich záznamov. Udalosti zo spoločenského diania v Levoči striedajú údaje o cenách potravín, záznamy o požiaroch, epidémiách a rôznych iných prírodných katastrofách v duchu stredovekých kroník. Úroveň záznamov či zápisov svedčí o kronikárovom rozhláde, vzdelení a dobrej informovanosti. Hainov záujem o Levoču dokladá nielen jeho účasť v správe mesta, ale aj štúdium rozsiahleho jemu dostupného materiálu. Hain svedomito spracoval a zaznamenal všetko, čo sa mu o dejinách mesta Levoče podarilo zistíť, a dielo je preto správne považované za skutočné historické kronikárske dielo vtedajšieho obdobia.⁷

Okrem už spomínaných kronikárskych diel historického zamerania vznikli v tomto období na Spiši aj kroniky či historiografické diela iného charakteru. Do tejto kategórie by bolo možné zaradiť nábožensky orientovanú kroniku levočského kazateľa Juraja Mollera, ktorý v nej chronologicky zachytí priebeh reformácie v Levoči a na Spiši od roku 1528 do polovice 16. storočia. Jeho spoľahlivé a vierohodné podanie spôsobovala jeho nestrannosť a veľká pozornosť voči prichádzajúcim novotám. Mollerovu kroniku ďalej až do roku 1674 viedli členovia Bratstva 24 spišských miest *J. Jantschius, Xylander, J. M. Goltzius a iní*.⁸

Kronika Juraja Buchholtza staršieho a mladšieho *Historischer Geschlechts-Bericht*, ktorá má rodinný charakter, sa venuje udalostiam rodiny Buchholtzových od polovice 17. storočia až do roku 1755.⁹

Kedže sa venujeme najstarším spišským kronikárskym prácam, nemôžeme vynechať nasledujúci časový úsek spišskej historiografie, ktorý mal zberateľsko-vydavateľský charakter. Autori, ktorých sem zaraďujeme, vyhľadávali pôvodné pramenné materiály, opisovali ich, usporadúvali a vydávali.

6 V tlači ide o pomerne rozsiahlu z väčšej časti po latinsky písanú časť asi 71 strán.

7 Jankovič, V.: c. d., s. 160.

8 Jankovič, V.: c. d., s. 160.

9 Jankovič, V.: c. d., s. 161.

Prvým zberateľom tohto druhu bol kamaldulský mních z Červeného kláštora Romuald Hadvabný, ktorý zbieraním a opisovaním dokumentov, týkajúcich sa kartuziánskeho a kamaldulského rádu, žijúcich v Červenom kláštore. Hadvabný zostavil Archivum Eremi Lechnitz 1763, Liber Rubri Claustri a mnohé ďalšie.¹⁰

Časť jeho práce uviedol aj v poradí druhý zo zberateľov a vydavateľov tohto obdobia Karol Wagner, bez práce ktorého by sa súčasnemu čitateľovi nedostala do rúk ani polovica dôležitých a zaujímavých spišských dokumentov. Karolovi Wagnerovi sa v rokoch 1774 – 1778 podarilo zozbierať a vo Viedni vydáť 4 zväzky prameňov k dejinám Spiša pod názvom *Annalecta Scepusii sacri et profani I-IV.*¹¹

V prvom zväzku uviedol dokumenty k dejinám Spišskej župy, Spišského hradu, Kežmarku, Levoče a iných spišských miest a spišského prepoštstva.

V druhom zväzku sú ukážky zo spišských kroník a naračných prameňov, ako *História alebo Diarium Konráda Sperfogela*, *Leibitzerianska kronika*, *Mollerova kronika* a ďalšie.

Tretí zväzok obsahuje listinný materiál a iný materiál k cirkevným, náboženským a verejným inštitúciám a predstaviteľom Spiša, ako prepošti Spišskej Kapituly, kartuzáni v Červenom kláštore a iné.

Štvrtý zväzok obsahuje pramenný materiál k dejinám rodov so vzťahom k Spišu, ako rodiny Zápol'ských, Thurzovcov, Thökölyovcov a Warkotschovcov.

Medzi ďalších predstaviteľov-vydavateľov a zberateľov patrili Ján Bardossy, Karol Schmauk, Jozef Hradsky, Samuel Weber, Kristán Generisch a Jakub Meltzer.¹²

Nasledujúci úryvok z kroniky zachytáva obdobie štyridsiatych rokov 16. storočia. Ide o významné obdobie reformácie, ktorá v Levoči, podobne ako aj v iných mestách na Slovensku, narazila na mimoriadne silný ohlas. Zástancom reformácie sa stal aj samotný autor kroniky Gašpar Hain, ktorý zároveň vystupoval aj ako posledný reformovaný richtár mesta. Úryvok zachytáva aj 50. roky 16. storočia, ktoré sa do história Levoče zapísali silným požiarom, vďaka ktorému vyhorela nielen takmer celá Levoča, ale aj radnica a archív mesta.

Ponúkaný preklad je prekladom latinského, nemeckého a maďarského textu prvého vydania kroniky Spišskou historickou spoločnosťou z roku 1910 - 1912¹³, originál kroniky sa ani napriek pátraniu v archíve a na evanjelickej fare nepodarilo získať, a tak som nemala možnosť porovnať a posúdiť mieru

10 Pozri: Jankovič, V.: c. d., s. 162.

11 Wagner, K.: *Annalecta Scepusii sacri et profani*, Viennae 1774-1778.

12 Pozri: Jankovič, V.: c. d., s. 162-163.

13 Ball, J. a kol.: Lőcsei kronikája. Lőcse 1910-1912.

edičných zásahov do textu. Poznámky vydavateľov uvedené pod čiarou a stručné marginálie, ktorých úlohou je oboznámiť maďarského čitateľa s textom a zjednodušiť orientáciu, sú odlišené písmom, pričom spomenuté marginálie sú uvedené ako nadpisy jednotlivých odsekov. Kronika vznikla s najväčšou pravdepodobnosťou v 80. rokoch 17. storočia v období, kedy sa jej autor už pre svoju náboženskú orientáciu nemohol účastiť na správe mesta.

Bartolomej Bogner – prvý evanjelický kazateľ v Levoči.

(Počas reformácie v roku **1544** bol v Levoči ako luteránsky kňaz augsburgského vierovyznania zamestnaný pán Bartolomej Bogner z Brašova v Sedmohradsku. V tom čase zastával richtársky úrad pán Ladislav Polierer, pod správou ktorého zažiarilo jasné svetlo Evanjelia. S kázňami z kazateľníc, umiestnených po oboch stranách oltára sa začalo najskôr počas pôstneho týždňa.)¹⁴

Evanjelická škola. Daniel Türck.

Rektorom bol pán Daniel Türck, ktorý bol zároveň prvým, kto sa pridal k augsburgskému vierovyznaniu. Neskôr bol notárom.

Ján Horváth – spišský prepošt sa žení.

(Roku 1544 pán Horváth z Lomnice zanechal úrad prepošta Spišskej Kapituly svätého Martina¹⁵, ktorý vykonával od roku 1529 a oženil sa s dcérou levočského občana.)¹⁶ (Poznámka: Šlo o Agnešu, dcéru Josta Jergela, alebo inak Jerga Czipszera, pozri matriku 24 regal: str. 402.)¹⁷

Morová epidémia. Polierer richtárom.

Od 25. júla po 30. novembra **1545** v Levoči prudko zúril mor, na ktorý zomrelo 800 ľudí, bol medzi nimi aj pán Ladislav Polierer, vtedajší richtár, pod správou ktorého zažiarilo svetlo Evanjelia. Rektorom bol v tom čase pán Konrád Henckel.

Báthory vlastníkom Spišského hradu.

Tohto roku sa Spišský hrad dostal zradou do Báthoryovho vlastníctva.

14 K zátvorkami označenému textu sa v tlači vzťahuje poznámka, že šlo o vloženú poznámku napísanú tým istým rukopisom.

15 Vydatelia odkazujú na Pirchallu a jeho Dějiny spišského prepoštstva, s. 201. Podľa neho nie je isté, či bol spomenutý Ján z Lomnice v roku 1511 vysvätený za prepošta.

16 K zátvorkami označenému textu sa v tlači vyskytuje poznámka, že šlo o dodatočnú poznámku napísanú na kuse papiera tým istým rukopisom.

17 Vydatelia odkazujú, že šlo o vloženú poznámku napísanú tým istým rukopisom.

Kobylky.

9. augusta roku **1546** bolo v Levoči a na iných miestach tak veľa kobyyliek, že všade ležali v hrúbke väčej ako 3 prekrížené dlane. (*Preto sa rozmohla veľká drahota. Ludia utekali a zo všetkého vhodného, čo mali a zo slamy urobili oheň až k lesu.*)¹⁸

Genersich richtárom.

V tom čase bol v Levoči richtárom pán Melchior Genersich.

Kletschko richtárom. E. Windeck učiteľom.

Roku **1547** sa stal na dva roky levočským richtárom Martin Kletschko. Učiteľom bol Erazmus Windeck a učiteľom slobodných umení magister Goldbergensis.

Krajinský snem. Obídenie nariadenia „Interim“.

V roku **1548** zvolal uhorský a český panovník Ferdinand na podnet biskupov do Bratislavы snem, na ktorom chcel za účasti barónov, magnátov, šľachty a uhorských miest zabezpečiť zverejnenie a dodržiavanie ustanovenia „Interim“¹⁹. Podivuhodným Božím zásahom sa mu v tom však zabránilo, keďže toto ustanovenie neprijala ani šľachta, ani ostatní účastníci zhromaždenia.

Počasie.

Po sviatku Petra a Pavla v roku **1549** v noci, hned po ohlásení 12. hodiny, sa v Levoči rozpútala veľmi špinavá búrka a zároveň sa strhlo veľké krupobitie. Padali krúpy s veľkosťou slepačieho vajca alebo aj väčšie.

Krupeck richtárom.

Richtárom bol v tomto roku Sebastián Krupeck.

Lucillus učiteľom.

Učiteľom bol pán Lucillus Sedmohradský.

Stúpenci cisára Ferdinanda obsadzujú Bojnice a Muránsky hrad.

Poprava Bašu a jeho spoločníkov.

9. júna tohto roku obsadil Ján Thurzo Bojnici. Na rozkaz Jeho kráľovského veličenstva Ferdinanda I. zabral pán Mikuláš zo Salmu aj hrad Muráň. Tento hrad patril veľkému zbojníkovi Matejovi Bašovi, ktorého spolu s dvoma bratmi Martinom a Demeterom, ako aj ďalšími pri obsadzovaní hradu chytili a prebodli mečmi.

18 Okrajová poznámka.

19 Vydatelia uvádzajú, že panovník Karol V. vydal tohto roku v Augsburgu nariadenie vo veci vierovyznania. Jeho cieľom bolo udržať jednotu viery i za cenu niekoľkých ústupkov.

Kráľovskí vyslanci prichádzajú vo veci viery. Pri tejto príležitosti im odovzdávajú záznam evanjelického vyznania viery.

Tohto roku poslalo Jeho kráľovské veličenstvo vo veci vieroveryznamia do slobodných miest vyslancov, ktorí 2. augusta navštívili Levoču. Boli nimi dôstojný pán vacovský biskup²⁰ a pán Zybrick, ktorí na nikoho neútočili ani nič nemenili, iba si žiadali predložiť písomný záznam o vyznaní viery, čo im nebolo odmietnuté.

Zasadnutie krajinského snemu. Kráľ a cirkevní hodnostári sú proti akýmkolvek novotám, ktoré presadzujú mestá.

Hned po 6. januári roku 1550 sa v kráľovskom meste Bratislave uskutočnil snem, na ktorom bol osobne prítomný samotný kráľ Ferdinand. Na tomto sneme sa okrem iných štátnych vecí do značnej miery a veľmi tvrdo vystupovalo proti kresťanskému náboženstvu, lebo kráľ spolu s biskupmi a niektorými barónmi z kráľovstva vážne naliehal, že sa má podľa pápežovho dôrazného nariadenia obnoviť starší náboženský obrad.

Vyznavači nového učenia si ponechávajú obnovenie.

Tvrdo proti tomu vystúpila šľachta, ľud a niektoré mestá, jednohlasne tvrdiac, že je potrebné v kostoloch vykladať pravdu Evanjelia a nie prednášať niečo, čo je v protiklade k Božiemu slovu. Kráľ to spolu s biskupmi prijal dosť rozhorčene a jednoducho povedal, že vec spočíva v obnovení starého uctievania pápeža. Hoci šlo o vážne nariadenie, predsa nebolo uskutočnené, pravda Evanjelia bola v mestách velebená a zachovávaná so svätým uctieváním a obradmi ako predtým.

Dohoda o majeri medzi Jamníkom a Spišskou Kapitolou.

(7. apríla bola s páni z Kapituly uzavretá dohoda o majeri, ktorý sa nachádzal v susedstve Jamníka, a ktorý mali predtým v užívaní obyvatelia Odorína. Podľa tejto dohody mali Jamničania za užívanie majera a prostredníctvom desiatkov za jednotlivé roky Kapitule zaplatiť vo sviatok Zvestovania P. Máriei 2. júla 8 zlatých. Dohoda obsahovala takú podmienku, že ak im páni z Kapituly nezaručia bezpečnosť, nemusia zaplatiť. A naopak ak Jamničania nedodržia stanovený deň výplaty, páni z Kapituly majú zasa možnosť prenechať užívanie majera iným.)²¹

20 Vydatelstvo odkazujú, že šlo o Ágostona Dudicsa, vacovského biskupa, ďalej je tu odkaz na Wagnera II. 16 m.

21 Vydatelstvo odkazujú, že ide o vloženú poznámku napísanú tým istým rukopisom.

*Veľký požiar. Vyhorelo takmer celé mesto vrátane starých písomností.
Požiar vznikol pri výrobe pušného prachu.*

V sobotu 7. júna tohto roku sa o 3 hodine popoludní počas veľkého vetra, ktorý predtým v Levoči zúril takmer 3 týždne, rozpútal v stodole u Jána Wegera na Malej ulici, ktorou sa ide od trhoviska na Kláštornú ulicu, kde býva Anton Jordan a Melchior Genersich, veľký požiar. Pôvodcom tohto veľkého požiaru bol strelmajster menom Ján Hagner z Norimbergu, ktorý niečo pripravoval z pušného prachu a potom ho usilovne uložil do stodoly. Vďaka vetru sa požiar tak rozzúril, že za 1 a pol hodiny jeho trvania mesto zahalil hustý dym a celá Levoča s výnimkou 118 domov vyhorela. Horelo všetko od Horných kúpeľov až po mestský múr, vyhorela Ružová ulica a rad domov na Katzwinkli od Ulricha Wölderra až po Hornú bránu.

Pri tomto požiari vyhorela aj radnica so všetkými privilégiami, regisrami, knihami, peniazmi a všetkým, čo sa hore nachádzalo, keďže sa zrútili klenby a múry. Zhorel aj kostol s vežou, 4 príjemne zvoniacie zvony, brána a všetky dvere na mestskej hradbe, lebo pre veľký vietor nikto nemohol oheň zastaviť.

Najžalostnejším však bolo, že sa v pivniciach, kde sa pred ohňom usilovali ukryť, zadusilo mnoho asi okolo 60 dobrých ľudí, mužov, žien, panien a detí.

*Ten, čo spôsobil požiar utiekol do Krakova, kde odsúdili ho na upálenie
a popravili.*

Páchatel' najskôr ušiel z mesta na kopec Reberg²², odkiaľ sa pozrel na požiar a ušiel do Krakova, kde ho napokon potom, ako ho Levočania obžalovali a ako sa aj sám priznal, uväznieli, prostredníctvom svedkov usvedčili a 12. augusta popravili. Výroba pušného prachu však aj nadálej pokračuje.

Letopočet je vyjadrený v nasledujúcich veršoch:

SoL erat In CanCro, LeVtsChoVIA pLangIt In Igne
SeptIMa LVX IVnI, tetrIs Vt orta fVIt²³

Alebo v tomto

NobILIs Vrbs opIbVsqVe potens LeVtsChoVIA seMper
AspICe nVnC trIstIs, IgnIbVs Vsta IaCet²⁴.

22 Kopec v chotári mesta Levoče.

23 Ide o chronogram vyjadrujúci letopočet istej udalosti. Preklad: „Slnko bolo na juhu, Levoča pláce v ohni, siedme svetlo júna o tretej, ako sa zdvihol.“
- MCCCLLLVVVVVVXIIIIII – 1550.

24 Tiež chronogram, vyjadrujúci ten istý letopočet. Preklad: „Vznešené mesto, vždy oplyvajúce bohatstvom. Pozri! Teraz leží smutné vypálené ohňom.“

Kroner richtárom.

Stalo sa to v období, keď bol richtárom Michal Kroner, ktorý svoj úrad vykonával mimoriadne nezodpovedne a Božie slovo bral na ľahkú váhu, za čo ho aj milostivý Boh potrestal.

Lynschwyck učiteľom.

Učiteľom bol pán magister Benjamin Lyschwyck Goldenbergensis.

Kráľ Ferdinand obnovuje mestské privilegiá a finančne podporuje opäťovnú výstavbu.

16. septembra boli Levočanom prinesené nové privilegiá²⁵, výsady a slobody, ktoré boli Jeho veličenstvom kráľom Ferdinandom na augustovom sneme potvrdené na desať rokov. Jeho kráľovské veličenstvo im dokonca slúbilo, že im potvrdí všetky privilegiá, ktoré mesto malo predtým, a k tomu im prizná aj nové privilegiá, ak uvidí, že občania a obyvatelia jeho starostlivosť využívajú na výstavbu.

Prostredníctvom grófa Mikuláša zo Salmu Jeho kráľovské veličenstvo venovalo Levočanom 600 zlatých, určených na obnovu verejných budov mesta, ako radnice, veže, kostola a mestského opevnenia. Kráľovské veličenstvo zároveň Levočanom v mene osobitnej náklonnosti darovalo cenzus alebo daň z troch miest Bardejova, Prešova a Sabinova, ktorú mu v tomto roku mali odovzdať.

Ján Thurzo prechádza cez Levoču na Spišský hrad, aby sa tam ujal držby svojho majetku.

V posledný aprílový deň prišiel z Bojníc do Levoče veľavážený pán Ján Thurzo z Betlanoviec a 3. mája prostredníctvom vyslaných jazdcov a pеšiakov obsadil Spišský hrad. Potom sa 5. tohto mesiaca po prekročení mesta vydal na svoj hrad, vtedy už vyprázdený a zbavený všetkých potravín.

Majer Sobrance odovzdávajú do prenájmu Jánovi Thurzovi.

(3. októbra roku 1550 bol prenajatý majer Sobrance, ktorý na zhromaždení v našom kostole na večné veky pridelili pánovi Jánovi Thurzovi. Podľa tejto zmluvy sa zaviazal platiť počas jednotlivých rokov ako daň 5 zlatých a že bude oné pozemky užívať iba počas života. Po jeho smrti alebo pri nedodržaní podmienok zasa prejdú pod našu právomoc. Inak sa tento majer nazýva aj Nadasch.)²⁶

25 Vydavatelia upozorňujú, že spomínaná listina sa nachádza v mestskom archíve a jej vydavateľom bol Wagner I. s. 94. Ďalej je tu uvedené, že viaceri Ferdinandových opatrení v danej veci sprostredkúva aj I. Hajnoci, archívny fond Szsm. T.T., vydané v rokoch 1901-1904.

26 Ide o vloženú poznámku, napísanú tým istým rukopisom.

Bogner Bert. elsö ev. lelkész Löcsén.

Anno 1544. ist der Ehrwürdige Herr Bartholomäus Bogner von Cron²⁷ ausz Siebenbürgen beiß reformirung der Kirchen alsz ein Luthorischer vnd der Augszpurgischen Confession zugethaner Pfarrher in die Leütsch beruffen worden, vnter dem Richterambt Herrn Ladislaj Poliereresz, vnter deszen regierung dasz helle licht des Ewangelij auffangen. Vnd ist erstlich in der Marterwochen angefangen worden mit Predigen von Sacrament desz Altarsz vndter beijder gestalt.

Ev. iskola Türck Dániel.

Der Schulen Rector war Herr Daniel Türck, auch der Erste, so der Augspur-gischen Confession zugethan war, so hernacher Notarius worden.

Horváth J. szepesi prepost megnösül.

(Beilleszett papirlapon ugyanazon kék irásával: Anno 1544. Dominus Johannes Horwath de Lumnitza qui ab Anno 1529 Prepositus Capitulij S. Martini Scepusiensis fuit, Praeposituram dimisit, et duxit Uxorem Civis Leuchoviensis Filiam. Más kék irásával: nomine Agnetem, Filiam Josti Jergel, alias Jerg Czipszers, vide Matriculam 24 Regal: pag. 402.²⁸

Pestis.

/ Anno 1545. Hatt zur Leütsch von Jacobij (júl. 25.) an bisz Andrä (nov. 30.) die Pest starck grassiret, vnd sind beiß 800 Personen gestorben, darunter auch Herr Ladislaus Polierer.

Polirer bíró†.

pro tunc Judex, sub cjs etiam praefectura Lux Evangelij refulsit, in Gott selig verschieden. Zur der Zeit war Herr Conradus Henckel, der Schulen Rector. Szepesvára Báthory Andrásé. Eodem Anno Castrum Scepus ex proditione datum in possessione Bathori fuit.

Sáska járás.

Anno 1546. Die 9 Augusti. Sind viel Heüschrekken beiß der Leütsch vnd andern orthen gewesen, das sie über 3 quer hand dick gelegen, (széljegyzet u. a. k. i. darüber eine grosze Tewrung ward, dasz Volck lief mit bekken vnd allerlej glockenwerck herausz, machten auch feuer von stroh vnd trieben sie also bisz in einem Waldt.)

Genersich biró.

Judex tum temporis fuit Leuchoviae, Dominus Melchior Genersich.

27 Brassó (Kronstadt).

28 L. Pirchalla, A szep. prép. tört. 201. Szerinte nem bizonyos, hogy fel lett volna szentelve. 1511-ben lett prépost.

Kletschkó biró. Windeck Er. tanító.

Anno 1547. Judex fuit Leuchoviae Martinus Kletschko per biennum. Ludi Magister fuit Erasmus Windeck artium Liberalium Magister Goldbergensis.

Országgyűlés. Az Interim mellözése.

Anno 1548. Ferdinandus Rex Ungariae et Bohemiae Posonij habuit Comitias, cum Baronibus, Magnatibus, Nobilibus, Civitatibusque Hungariae, in quibus Sua Majestas ex instinctu Episcoporum Libellum Interim²⁹ in hoc Regno observari et publicari voluit, sed hoc tandem nutu Dei mirabiliter impeditum est, ita quod hic Libellus a Nobilibus ac alijs in Conventu existentibus non est suspectus.

Időjárás.

Anno 1549. 30 Junij tempore Noctis post Festum Petri Paulij, statim post sonitum 12 horae oborta est Leuchoviae spurcissima tempestas, et cecidit grando magnus, lapides tantae / magnitudinis, quantum est ovum Gallinae, aut etiam majores.

Krupeck biró.

Hoc Anno Iudex fuit Sebastianus Krupeck.

Lucillus tanító.

Ludi Magister Dominicus Lucillus Transylvanus.

Bajnóc és Murány várait beveszik Ferd. Hivei. Basó és társai kivégzése.
Eodem Anno die Pentecostes (jún. 9.) hatt Johann Thurzo Boynitz eingenommen. So ist auch die Vestung Muran auff befehl Ihrer Majestät Ferdinandi I durch Herrn Grafen Nicolaum von Salm eingenommen worden. Diese Vestung hat zugehöret dem Mathiä Bocze einem groszen Rauber, welcher mit sambt 2 Brüdern Martino vnd Demetrio wie auch mehr Personen bey einvernehmung der Vestung gefangen, vnd mit dem schwert gerichtet worden.

Vallástügben kir. biztosok jönnek. Átadják nekik az ev. hitvallást.
Eodem Anno mittuntur ad Civitates Liberas, per Regiam Majestatem Visitatores in causa Religionis, qui Leuchoviam venerunt feria sexta ante Festum Transfigurationis Dominj (aug. 2.). Hi vero fuerunt Rverendus Dominus Episcopus Wochiensis³⁰ Dominus Zybrick, qui quidem nihil mutarunt aut

29 V. Károly adta ki ez évben Augsburgban ezen ideiglenes intézkedéseket a vallás ügyében. Célja volt némi külső engedmények árán megtartani a vallásegységet. A császár ezen rendelete azonban kudarcot vallott.

30 E. h. Vachiensis, Ducis Ágoston váci püspök. Wag. II. 16. m.

tentarunt, nisi quod Confessionem fidei sibj scriptam exhiberi postularunt, id ejus denegatum non est.

Országgyűlés. A kir. és a főpapok az újítások ellen vannak, a városok mellettük.

Anno 1550. Statim post Festum Epiphaniae iterum celebrata sunt Comitia in Civitate Regalij Posoniensi, ubi ipse Rex Ferdinandus personaliter adfuit. In his autem Comitiis praeter alias res Civiles multa et valde periculosa tentata sunt contra Christianam Religionem. Nam Rex cum Episcopis et quibusdam Baronibus Regni serio ursit Papatum mandans et praecipiens Veteres restaurari ritus. Contra vero nobiles plebej et Civitates quidam graviter resisterunt / uno ore dicentes: Evangelij veritatem in Ecclesijs esse docendam, neque ferendum aliquid verbo Dei contrarium. Haec omnia Rex cum Episcopis gravi et indignabundo accepit animo, et sipliciter praecipit antiquos hoc est papisticos restitui cultus.

Az új tanok hivci az újításokat megtarják.

Hoc etsi serio praeceptum erat, tamen non est factum, Evangelij enim veritas, ut prius, cum pijs cultibus et caeremonijs in Civitatibus et pagis praedicata et observata est.

Major feletti egyezmény Szepesárki és a káptalan között.

(Széljegyzet ugyanazon kéz írásával: Die 7 Aprilis Facta est conventio cum Dominis Capitularibus de praedio vicino Gemnicensibus, quo antea Odorinenses usi fuerant, Gemnicenses debent verum Capitulo dare singulis annis pro usu praedii et decimis florenos 8 ad Festum Visitationis Mariae (júl. 2.) ea conditione ut si Domini Capitulares eos in tuta Possessione conservare non possent neque ipsi solvere tenerentur. Et econtra si Jemnicenses diem solutioni constitutum non servarent, Capitulares vicissim habeant facultatem usum praedij alijs concedend.)

Nagy tüzhész Leégett majdnem az egész város, a városháza a régi okiratokkal együtt. A tűz puskapor gyártása közben keletkezett.

Eodem Anno 7 Junij an Einem Sonnabent vmb 3 Vhr nach Mittag, beiß einem groszen Wind (wie den zuvor fast beiß 3 Wochen grosze Winde gewesen) ist in der Leütschau ein grossesz feuer auszkommen in der Scheuer bey Hansz Weger in der Kleinen gasz da mann von Marckh in die Klostergas gehet, da Antonius Jordan vnd Melchior Generisch gewohnet haben. Der Autor dieses groszen feuers ist gewesen ein Büxenmeister mit Nahmen Hansz Hagner von Nürnberg, der von Pulwer etwas praepariret, vnd in die Scheuer mit fleisz eingeleget. Diesz feuer hatt durch den Wind so gewüttet, das innerhalb anderhalb stunden, die ganze Stad Leütschau, ohne 118 Häuser, von der Ober Badstuben an bisz zur StadMauer mit sambt der

Rosengasz, vnd Vlrich Wölderr die eine Zeil im Katzwinkel bisz zum obern Thor gerechnet, so gantz verblieben, im rauch aufgangen vnd verbrand worden ist. In diesem feuer ist auch das Rathausz abgebrand worden, mit allen Privilegien, Registern, Büchern, geld vnd alles was oben war, weill die Gewölber vnd Mauern / eingefallen, so ist auch verbrunnen die Kirch mit den Thurm, sambt 4 schönen wohlklingenden glockken, die Thor vnd alle Thüren an der StadMauer, denn es konnte wegen des groszen Windes, dem feuer niemand widerstehen. Dasz erbärmlichste war aber dieses, das so viell feine Leüth, Männer, Frawen, Jungfern vnd Kinder, so sich in die Keller reteriret, bey 60 erstikket sindt.

A tüz okozója Krakóba meneküllt, de ottan máglyára itelték és kivégezték.
Der Thäter ist alsobald ausz der Stad dem Rehberg zugangen, da Er noch das feuer gesehen vnd ist nach Crackau kommen, da Er endlich incarciriret, durch die Leütschauer verklaget, vnd mit zeügen überwiesen worden, wie Er es endlich selbst bekand hatt, darumb Er auch von einem Gericht zu Krackau die 12 Augustj zum feuer verdambt worden vnd also seinen Lohn wieder empfangen. Die Jahrzahl ist in volgenden Distichis begrieffen.

SoL erat In CanCro, LeUtsChoVIA pLangIt In Igne
SeptIMa LUX IUnI³¹, tetrIs Ut orta fUIt.

Vel in hoc

NobILIs Urbs oplBUsqUe potens LeUtsChoVIA seMper
AspICe nUnC trIstIs, IgnIbUs Usta IaCet.

Kroner biró.

Solches ist Im Richterambt Michael Kroners, suo officio negligentissime fungens ac Verbum DEI summi contemnens³², geschehen, darumb auch der liebe Gott gestraffet.

*Lyschwyck tanító. Ferdinánd király megújítja a város kiváltságait
s pénzzel támogatja az építkezést.*

Ludi Magister fuit Dominus Magister Benjamin Lyschwyck Goldbergensis.
/ Decima sexta Septembbris allata sunt Leuchoviensibus a Regia Majestate
Ferdinando ex Comitijs Augustianis nova Privilegia³³ et arma, et libertates

31 Rövidítve Junii h.

32 Tisztejt hanyagul teljesítette és isten igéjét semmibe sem vette, valószínüleg úgy értendő, hogy nem volt barátja a hitűjításnak.

33 Az eredeti oklevél a városi levéltárban van. Kiadta Wag. I. 94. Ferdinand többi intézkedéseit ez ügyben 1. Hajnóci, L. levt. tart. jegyz. Szm. T. T. 1901-1904. kiad.

confirmatae a Regia Majestate in decenium. Imo Regia Majestas promisit se omnia privilegia confirmaturum quae antea habuit, et insuper nova concessurum, si intellexerit, Cives et incolas rursus diligentiam adhibituros in aedificando. Regia Majestas quoque per Nicolaum Comitem a Salmis 600 florenos ad reaedificationem aedium Communis Civitatis, utpote Praetorij, Turris, Templi et Muri etc. Item Censum seu Dicam ex tribus Civitatibus, Bartpha, Epperies et Cibin quam eodem Anno Regiae Majestati dare habebant, singulari gratia Regia donavit Leuchoviensibus.

Thurzó János Löcsén át Szepesvárába megy, hogy azt birtokába vegye.
Ultima die Aprilis venit ex Boynitz Magnificus Dominus Johannes Thurzo de Bethlemfalva Leuchoviam et 3 Maij emissis equitibus et peditibus occupavit Arcem Scepusiensem, postea die 5 hujus Ipse egrediens Urbe(m) profectus est in suam arcem, satis tum evacuatam, et ab omnibus victualibus privatam.

Nádasd majort Thurzó Jánosnak bérbe adjak.
(Széljegyzet ugyanazon kéz írásával: Anno 1550 die 3 Octobris. Locatum est

Praedium Zobrancz, quod suggestui Templi nostri perpetuis temporibus assignatum est Domino Johanni Thurzoni hac tamen lege, ut literas obligatorias det de solvendis florenis 5.- per singulos annos nomine Census utque eo vivo tantum agris illis uteretur, decedente eo vicissim sint in Potestate nostra, aut etiam conditione non servata. Vocatur hoc praedium alio Nomine etiam Nadasch.)

Chronik von Gašpar Hain und ihre Stelle in der Zipser historiographischen Schöpfung

Zusammenfassung

Unter den Zipser Städten verdient eine ausserordentliche Aufmerksamkeit Levoča/Leutschau, das in der Zeit des Mittelalters neben Košice/Kaschau, Bardejov/Bartfeld, Prešov/Eperies und Sabinov/Zeben als eine der am meisten entwickelten Städten nicht nur des Zipser Gebietes, sondern auch der ganzen Ostslowakei aufgetreten hat, was dazu beigetragen hat, dass sie zum Ort der grössten Zahl der Chroniken und historischen Werke wurde.

Der Ziel folgender Skizze ist, die Chronik des Leutschauer Chronisten Gašpar Hains in die Zipser Chronikenschöpfung zu setzen und mittels eines kurzen Bruchstücks bekanntzumachen.

Zu den ältesten Zipser Chroniken reihen wir die Chronik aus Spišská Sobota/Georgenberg von einem unbekannten Autor aus der Mitte des 15. Jahrhunderts, die Chronik des Leutschauer Rektoren Joachim Leibitzer und seines Sohnes Israel aus der Mitte des 17. Jahrhunderts ein.

In die zweite Gruppe reihen wir Chroniken ein, in denen die Hauptaufmerksamkeit Leutschau gewidmet ist, wie Historia oder Diarium des Leutschauer Kaufmanns und Richters Konrad Sperfogel und Leutschauer Chronik von Gašpar Hain.

Ausser diesen, bereits erwähnten Werken wurden im Zipser Gebiet auch Chroniken und historische Werke anderer Richtung geschrieben, wie zum Beispiel: Chronik des Leutschauer Predigers Juraj Moller, Historischer Geschlechts-Bericht von Juraj Buchholtz. In die Gruppe der Sammler-Verleger gehörten Ján Bardossy, Karol Schmauk, Jozef Hradsky, Samuel Weber, Kristián Generisch und Jakub Meltzer.

Autor: PhDr. Henrieta Lisková
Katedra história
Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica

Recenzent: Doc. PhDr. Michal Otčenáš, CSc.
(Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta)

KATEDROVICA DEJEPISÁROV

V školskom roku 2002/2003 sa študenti 3. ročníka odboru dejepis rozhodli zorganizovať 1. ročník katedrovice dejepisárov. Nápad vzišiel spontánne a realizoval sa za plnej podpory a pomoci členov katedry dejín a študentov. Zámerom pri organizovaní tejto spoločenskej akcie bolo obnoviť tradíciu po niekoľkoročnej absencii. Organizátorov k myšlienke priviedla aj snaha oživiť a spestriť dianie na katedre a zoznámiť medzi sebou študentov jednotlivých ročníkov. Stretli sme sa s priaznivou reakciou, čo bolo počas príprav našou najväčšou motiváciou.

Príprava podujatia prebiehala v niekoľkých fázach. Snažili sme sa vypracovať kvalitnú agendu a oboznámiť všetkých poslucháčov katedry dejín s plánovanou akciou. Najdôležitejšie informácie sme študentom sprostredkovali osobnou návštavou v ročníkoch. Mohli sa o nich dozvedieť tiež z plagátov, viditeľných na mnohých miestach v budove školy. Zároveň mali pri osobnom kontakte možnosť hned konzultovať svoje postrehy a otázky. Oboznamovali sme sa aj s predbežnou účasťou. Snahu bolo zapojiť študentov aj priamo do organizovania, prípadne do programu, čo sa na naše sklamanie nestretlo s odozvou. Nepochybujeme však, že na katedre dejín by sme našli množstvo talentovaných a schopných študentov.

Miestnosť sme po vzájomnej porade a aj na základe finančného rozpočtu zabezpečili v reštaurácii Mladost' a postupne dostávali konkrétnu podobu kultúrny program i menu slávnostného večera. Členovia katedry dostali osobné oficiálne pozvánky.

Katedrovica sa uskutočnila 3. decembra 2002 o 19.00 za prítomnosti väčšiny členov Katedry dejín FHPV PU a študentov všetkých ročníkov. Celkovo sa na akcii zúčastnilo 82 osôb, čo možno považovať za úspech. Pozície konferencierky sa nadmieru dobre ujala študentka 3. ročníka Jana Karasová (dejepis - hudobná výchova). Celú akciu otvorila svojím príhovorom vedúca katedry PhDr. Hudečková, CSc. Nasledoval prípitok a za ním samotný program. Kultúrny program bol orientovaný na rozlúčku so študentmi 5. ročníka a na privítanie študentov 1. ročníka odboru dejepis. Samozrejme sme sa snažili voliť vtipnú a zábavnú formu.

Osviežením bola určite ľudová hudba pod vedením skúseného „primáša“ Stanislava Baláža (3. ročník, dejepis - hudobná výchova) a spevácka vložka v podaní Ľubice Čehovej (3. ročník, dejepis - hudobná výchova). Na svoje si prišli takisto milovníci modernej hudby – zabezpečili sme diskdžokeja, ktorý sa postaral o príjemnú atmosféru na tanecnom parkete. Prekvapením pre členov katedry boli vtipné darčeky a diplomy. Hlavným cieľom bola v tomto prípade trefná a výstižná charakteristika toho-ktorého člena katedry.

Zlatým klincom programu sa stala tombola, ktorá zožala veľký úspech, najmä prvá cena v podobe chutnej torty. Šťastie sa pri žrebovaní torty usmialo na študenta 1. ročníka. Po tejto udalosti už nasledovala neviazaná zábava, pre vytrvalcov až do skorých ranných hodín.

Naše zámery sa teda podarili a aj u zúčastnených sa katedrovica stretla s vynikajúcim ohlasom. Musíme však vyjadriť, že sklamaním pre celú akciu bola slabá účasť študentov 1. ročníka.

Z príprav katedrovice a zo samotného konania si odnášame množstvo zážitkov, skúseností a podnetov do budúcnosti pri organizovaní ďalších podobných akcií na našej katedre. Ocenili by sme, ak by sa študenti viac zaujímali o dianie na katedre a prispevali k zlepšovaniu vztahov.

V neposlednom rade chceme vyjadriť úprimné poděkovanie všetkým členom katedry za ich snahu čo najviac nám pomôcť a poradiť. Pevne veríme, že sa o rok v podobnej zostave opäť všetci stretneme na druhom ročníku katedrovice dejepisárov.

*Natália Demianová
Helena Pavlíková*

KATEDROVÉ KOLO ŠVOUČ 2003

Deň: 9. apríla 2003
Miesto: poslucháreň č. 113/B v areáli PdF PU
Čas: 11.30 – 13.30 hod.
Počet prítomných: 35
Komisia: Doc. PhDr. Imrich Michnovič, CSc. - predseda
PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. - členka
PaedDr. Patrik Derfiňák - člen

Zoznam súťažiacich:

1. Dominika Bruňáková, 3. roč., D - Sj: *Postoj Jozefa Škultétyho k národnostiam habsburskej monarchie* (15 rkp.s.). Vedúca práce: PhDr. N. Jurčišinová, PhD.
2. Monika Lazoríková, 4. roč., D - Sj: *Židovské múzeum v Prešove* (47 rkp.s.+ príloha). Vedúci práce: PaedDr. P. Derfiňák.
3. Ján Liška, 3. roč., D - Ev: *Dejiny židov v Stropkove - Židovské úverové družstvo* (15 rkp.s.). Vedúci práce: PaedDr. P. Derfiňák.
4. Renáta Ribovičová, 3. roč., D - On: *Stručný náčrt dejín židov v Bardejove* (11 rkp.s.). Vedúci práce: doc. PhDr. I. Michnovič, CSc.
5. Zuzana Anderková, 3. roč., D - Vv: *Dejiny evanjelickej cirkvi a. v. vo vravnovskom okrese* (28 rkp.s.). Vedúci práce: doc. PhDr. I. Michnovič, CSc.
6. Ľubomír Valiska, 3. roč., D - Ev: *Jehovovi svedkovia na Slovensku do roku 1945* (25 rkp.s.). Vedúci práce: PaedDr. P. Derfiňák.
7. Marianna Malejčíková, 3. roč., D - Sj: *Priebeh a výsledky volieb do župného zastupiteľstva v Košickej župe v roku 1923 (s osobitným dôrazom na mesto Košice)* (20 rkp.s.). Vedúci práce: doc. PhDr. I. Michnovič, CSc.
8. Jana Majirská, 4. roč., D - Z: *K niektorým otázkam agrárnych pomerov v gíraltovskom okrese v medzivojnovom Československu* (32 rkp.s.). Vedúci práce: doc. PhDr. I. Michnovič, CSc.

Priebeh katedrového kola:

Rokovanie otvoril a prítomných členov komisie predstavil doc. I. Michnovič. V úvode svojho príhovoru načrtol miesto vedeckej odbornej činnosti študentov vysokých škôl v systéme prípravy pre spoločenskú prax. Ide o jedinečnú príležitosť študentov, aby sa prezentovali výsledkami svojej práce nielen pred členmi komisie, ale i pred prítomnými hostami. Zdôraznil, že na katedre bola prijatá zásada, ktorá podmieňuje voľbu diplomovej práce zapojením sa do ŠVOUČ.

Samotný priebeh katedrového kola odbornej činnosti prebiehal formou krátkych (10 min.) vystúpení, v ktorých mali študenti možnosť preukázať schopnosť sumarizujúceho pohľadu na predkladanú prácu. Spravidla načrtli stav súčasného spracovania témy, oboznámili prítomných s použitými prameňmi a literatúrou, resumovali obsah jednotlivých kapitol a v závere načrtli okruh otázok, ktoré budú spracovávať v nasledujúcom období.

V diskusii, ktorá nasledovala po tomto vystúpení, boli zodpovedané otázky, ktoré zaujímali predovšetkým členov komisie.

Zhodnotenie prác:

Komisia posúdila nielen odbornú stránku a rozsah predložených prác, ale i formu prednesu a obhajobu a na základe takto prijatých kritérií sa dohodla na tomto poradí prvých troch najlepších prác:

1. Marianna Malejčíková,
2. Monika Lazoríková,
3. Jana Majirská.

Na záver chceme konštatovať, že nielen úroveň predkladaných prác je z roka na rok lepšia, ale aj forma a priebeh rokovania má vzostupnú tendenciu. Katedrové kolo študentskej odbornej činnosti je stále atraktívnejšou udalosťou v živote katedry. Pribúda počet tých študentov, ktorí o takúto formu prezentácie svojho bádateľského výskumu majú stále väčší záujem. Na katedrovom kole sa zúčastnili všetci študenti, ktorí ako pomocné vedecké sily poberali od fakulty finančný príspevok. Uverejňujeme podstatnú časť víťaznej práce.

Imrich Michnovič

PRIEBEH A VÝSLEDKY VOLIEB DO ŽUPNÉHO ZASTUPITEĽSTVA V KOŠICIACH V ROKU 1923

MARIANNA MALEJČÍKOVÁ

Košice v prvých rokoch existencie Československa

Na troskách rakúsko-uhorskej monarchie vznikol dňa 28.10.1918 česko-slovenský štát. Nadšenie Čechov a Slovákov bolo veľké, ale veľké boli aj problémy, ktoré pred nimi stáli a museli sa rýchlo riešiť. So vznikom nového štátu neboli spokojní hlavne Maďari, ktorí stále dúfali a všeobecne sa snažili o obrodu Uhorska. „Trianonský komplex“, ako nazýva L. Haraksim pocit nespravodlivosti či ukrivenosti, vytváral vhodnú atmosféru pre revizionistickú politiku. Zvlášť výhodné pre tento plán bolo východné Slovensko so svojou metropolou - Košicami. Tie sa počas 1. svetovej vojny stali „maďarskou baštou“¹. Národná i sociálna situácia tu bola hrozná: „Východné Slovensko umieralo. Neboli tu známky národného života, ba neboli tu známky tvorby a húževnatého zápasu“.² Nebolo slovenských škôl, novín, časopisov, spolkov, divadiel, ba dokonca sa po maďarsky hovorilo i v kostoloch. Kým v iných častiach východného Slovenska sa Maďari aktivizujú, zakladajú pobočky maďarských odnárodňovacích spolkov, ako uvádzá L. Tajták, „v Above nepôsobil žiadnen maďarizačný spolok, lebo tu podľa názoru vedúcich župných činiteľov nehrozilo národné hnutie“³. Bolo to preto, lebo aj po vyhlásení Československej republiky boli obsadené maďarským vojskom a úradníkmi, podliehali budapeštianskej vláde. Maďarizácia sa v Košiciach šírila aj vďaka hornouhorskej sociálnodemokratickej strane, ktorá tu sídlila. V spolupráci s Maďarskou národnou radou a krajskou komisiou pre propagandu sa sociálna demokracia prepožičala politike na obranu integrity. Tým priamo i nepriamo podporila Dvortsákovu separatistické hnutie.⁴ Neprešiel ani mesiac od vyhlásenia ČSR a Dvortsák vyhlašuje vytvorenie Východoslovenskej rady so sídlom v Prešove. Týmto aktom chcel zdôrazniť protest proti neoprávnenému „československému tútorstvu“.

V memorande, ktoré odovzdal maďarskému ministru O. Jászimu, oznamil, že „Slováci východoslovenských žúp: Abov, Bereh, Gemer, Malý Hont,

1 ŠTANCL, J. G.: Almanach mesta Košíc a východného Slovenska 1918 - 1928. Košice : [b.v.], 1928, s. 37.

2 ŠTANCL, J. G.: Almanach mesta Košíc ..., s. 37.

3 TAJTÁK, L.: Dvortsákovu separatistické hnutie. In: Príspevky k dejinám východného Slovenska. Bratislava : SAV, 1964, s. 250.

4 TAJTÁK, L.: Dvortsákovu separatistické hnutie..., s. 251.

Spiš, Šariš, Už, Zemplín“, ktoré sa rasovo, kultúrne i jazykovo líšia od západných Slovákov a sú od nich geograficky oddelené, neuznávajú ich za tlmočníkov svojich záujmov a proti SNR v Martine vytvorili Východoslovenskú radu.⁵ Vyvrcholením pôsobenia A. Dvortsáka bolo vyhlásenie Slovenskej ľudovej republiky, ktorá trvala od 11. decembra 1918 do 29. decembra 1918. Dňa 19.12.1918 vstúpil do Košíc 30. strelecký pluk na čele s pplk. Beranom spoločne s 1. plukom slovenskej slobody na čele s pplk. Verichom. Vojsko prinieslo vyslobodenie a intenzívnu prácu na kultúrnom i osvetovom poli.⁶ Po skonsolidovaní situácie vojsko začiatkom marca 1919 odchádza. Medzitým bola v januári 1919 podpísaná dohoda o vyslaní vojenskej misie do ČSR za účelom osloboďť posledné územia.⁷ Na jej čele stál generál Hennocque, ktorý pri príležitosti príchodu (spolu s československou armádou) na územie Podkarpatskej Rusi zavítal 1. apríla 1919 do Košíc. Vo svojom príhovore k obyvateľstvu mesta vyzdvihol nebezpečenstvo, ktoré hrozilo zo strany Maďarov i Nemcov, ktorí nám „*neodpustia stratenú moc a slávu*“.⁸ Dňa 20.3.1919 bola definitívne stanovená demarkačná čiara medzi ČSR a Maďarskom a pplk. F. Wyx ju odovzdal aj Károlyho vláde v Maďarsku. O deň neskôr Béla Kún, podporovateľ diktatúry proletariátu podľa sovietskeho vzoru, vyhlásil utvorenie Maďarskej republiky rád. Červená armáda obsadila 2/5 územia Slovenska. Preto minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár vyhlásil štatárium (stanné právo). Ani to však nezabránilo vzniku Slovenskej republiky rád, ktorá bola vyhlásená v Prešove 16. júna 1919. Na jej čele stál Antonín Janoušek, český robotník, úplne závislý od Budapešti. Utvorenie týchto dvoch republík bolo zámerné a sledovalo cieľ ovplyvniť rozhodnutie mierovej konferencie v Paríži v prospech Maďarska. Trválosť SRR bola krátka, skončila 5. júla 1919 odchodom maďarských vojsk zo Slovenska.⁹

Konečne sa mohli Košice spamätaťať. O tom, aké škody boľševici napáchali a o rýchlej náprave pomerov, sa na vlastné oči prišiel do Košíc 22.7.1919 presvedčiť aj Vavro Šrobár.¹⁰ O deň neskôr Košičania uvítali generála Pellého, hlavného veliteľa československej armády, ktorý v reči ocenil „*hrdinský zápas československej armády proti nepriateľovi*“.¹¹

5 TAJTÁK, L.: Dvortsákovo separatistické hnutie..., s. 252.

6 30. strelecký pluk. In: Slovenský východ, 6. marec 1919. Príslušníkom 1. pluku slovenskej slobody. In: Slovenský východ, 12. marec 1919.

7 ŠKVARNA, D. a kol.: Lexikón slovenských dejín. Bratislava : SPN, 1997, s. 130.

8 Genrál Hennocque v Košiciach. In: Slovenský východ, 1. apríl 1919.

9 ŠKVARNA, D. a kol.: Lexikón..., s. 131.

10 Návšteva ministra dr. Šrobára. In: Slovenský východ, 27. júl 1919.

11 Generál Pelle v Košiciach. In: Slovenský východ, 23. júl 1919.

Dňa 28.10.1919 už mohli Košice sláviť prvé výročie vzniku ČSR.¹² Pomerne sa konsolidujú, prenikajú československé myšlienky i úradníctvo. Zlepšenie situácie sa prejavilo aj na zvýšení počtu obyvateľstva. Od roku 1919 do r. 1921 pribudlo v Košiciach 6720 „duší“ a na druhej strane klesol počet obyvateľstva maďarskej národnosti o 6 246 obyvateľov.¹³ Celkovo mala Košická župa (i s mestom Košice) 599 643 obyvateľov, z toho Čechov a Slovákov 356 322, Maďarov 99 318, Rusov (Rusínov) 75 603, Nemcov 18 301, Židov 3 178 a iné národnosti.¹⁴

Administratíva v Košiciach (1919 - 1923)

Koncom januára 1919 boli obsadené posledné územia Abovsko-turnianskej župy. Vo februári 1919 bol za abovsko-turnianskeho a košického župana menovaný Ján Sekáč. Jeho prvoradou úlohou bolo nájsť vhodný personál do úradov. Preto v priebehu marca 1919 prichádzajú na jeho žiadosť uvedomelí úradníci z Oravy, ako Koloman Slušný, Ferdiš Klinovský, Viktor Medvecký, Quido Chytil...¹⁵ Sekáč preklenul v úlohe župana i ťažké obdobie SRR a v októbri 1919 bol vystriedaný Pavlom Fábrym. Za jeho nasledovníka bol 20. septembra 1920 vymenovaný Ján Rumann.¹⁶ Práve on sa stal živým príkladom prieniku inteligencie zo stredného Slovenska (narodil sa na Orave) na východ, ktorá sa snažila presadzovať myšlienky česchoslovakizmu. Rumann neboli len županom abovsko-turnianskym. Už v roku 1919 mu Vavro Šrobár ponúkol funkciu župana Šarišskej župy. Váhal. Viedli ho k tomu dôvody: ťažká choroba (cukrovka) a žiadne rodinné zázemie (bol starým mládencom).¹⁷

Nakoniec po „vyhrážkach“ Šrobára, aby zmenil stanovisko, lebo ho obviní, že „uteká pred prácou pre ľud“, funkciu prijal.¹⁸ V roku 1920 ho poverili zaстupovaním v úrade spišského župana a koncom augusta 1920 bol menovaný za abovsko-turnianskeho župana. Funkciu „trojžupana“ zastával do roku 1922. Tak dlho trvalo vypracovanie modelu fungovania štátnej správy. Na príprave sa podieľal i on sám a 1. januára 1923 bol oficiálne vyhlásený za veľžupana novej Košickej župy.¹⁹

12 Oslavy 28.10. v Košiciach. In: Slovenský východ, 30. október 1919.

13 Štatistika mesta Košice. In: Slovenský východ, 28. október 1919.

14 Definitívne výsledky sčítania ľudu v Košiciach. In: Slovenský východ, 15. február 1921.

15 ŠTANCL, J. G.: Almanach mesta Košíc..., s. 7.

16 ŠTANCL, J. G.: Almanach mesta Košíc..., s. 7.

17 DUCHONŇ, J.: Skvelý politik a veľký župan... In: Košický večer, 28. február 2003.

18 LIPSCHER, L.: K vývinu politickej správy na Slovensku 1918 - 1938. Bratislava : SAV, 1966, s. 70.

19 Dr. Ján Rumann župan košický. In: Úradné noviny župy košickej, 15.8.1925, s. 247 - 261.

Župná reforma

So vznikom Československa sa vládne kruhy snažili vypracovať úpravu župného zriadenia, ktorá mala poštátniť a unifikovať štátnu správu republiky, pretože ešte v roku 1918 boli značné rozdiely medzi správou Čiech (krajinské zriadenie) a správou Slovenska (doznievanie župného zriadenia z Uhorska).²⁰ Základom pre reformu verejnej správy bol župný zákon č. 126/1920 Zb. z., ktorého cieľom bolo okrem iného vytvoriť aj samosprávne zborové orgány v novom župnom zriadení: župné zastupiteľstvo, župný výbor, župné komisie.²¹ Táto reforma znamenala výrazný medzník územnosprávneho usporiadania Slovenska, pretože sa prvýkrát upustilo od prirodzených regiónov, fungujúcich s drobnými obmenami takmer 900 rokov.²²

Územie Československa sa malo rozdeliť na 21 veľžúp. Na Slovensku ich bolo 6 (za Rakúsko-Uhorska bolo na Slovensku 16 žúp) so 76 okresmi a boli označené rímskymi číslicami XV - XX. Ostatné mali byť zriadené v Čechách, Sliezsku a na Morave, ale tento plán sa naplno nikdy nerealizoval a ani ne-vstúpil do platnosti.²³ Rozdelenie na nové župy vstúpilo do platnosti 1. januára 1923. Jednou z veľžúp bola i Košická župa (XX). Jej územie tvorila bývalá Šarišská župa, Abovsko-turnianska župa, Užhorodská i Zemplínska župa, Gelnický okres a územie mesta Košíc. Celá župa bola rozdelená na 17 správnych obvodov a podliehala ministerstvu vnútra. Vzájomný styk sa uskutočňoval prostredníctvom ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, toho času Vavra Šrobára.²⁴ Rumann pri novoročnej inštalácii Košickej veľžupy vyzdvihol 3 body reformy:

1. obyvateľstvo dostane väčšiu priestorovú štruktúru,
2. občania sa aktívne zúčastnia na práciach vo verejnej správe,
3. „*záležitosti župných úradníkov budú riešené v samostatnej veľkej župe, a tak môžu byť riešenia právnejšie a rýchlejšie docielené*“.²⁵

20 RUŽIČKA, L.: Štátна a verejná správa Košickej župy v rokoch 1923 - 1928. In: Historica Carpathica 16. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 159.

21 ŠA Košice, fond Košická župa (KŽ), Samosprávne zborové orgány.

22 MICHAELI, E. - IŠTOK, R. - MARKOVIČ, R.: Geografia verejnej správy. Prešov : Prešovská univerzita, 1990, s. 101 - 103.

23 ŠA Košice, fond KŽ, Samosprávne zborové orgány.

24 RUŽIČKA, L.: Štátna a verejná správa..., s. 171.

25 Slovenský východ, 1. január 1920.

Župné zastupiteľstvá

Župné zastupiteľstvo sa v rámci svojej koncepcie malo staráť o administratívno-správne a hospodárske záujmy župy a jej obyvateľstva. Z vlastnej iniciatívy mohlo podávať ústredným orgánom návrhy, podnety a obracať sa na župana (ktorý mu predsedal) s otázkami, prípadne sťažnosťami. Potrebné finančné náklady na jeho činnosť v kultúrnej, zdravotníckej a sociálnej oblasti hradil sčasti štát formou subvencie. Ak tieto prostriedky nestačili, zastupiteľstvo bolo kompetentné nariadiť vyberanie rôznych poplatkov a dávok na územní župy.

Župné zastupiteľstvo však nebolo kompetentné rokovať o politických veciach a nevykonávalo či neobstarávalo štátnej administratívu. Prislúchala mu normotvorná činnosť, ktorá však bola viazaná na súhlas ministerstva vnútra. Mohlo vydávať v obvode svojej pôsobnosti podrobnejšie predpisy k zákonom, pokiaľ malo na to zmocnenie vlády, štatúty na úpravu záležitostí ústavov a inštitúcií, ktoré riadilo vo svojej pôsobnosti. Okrem toho vydávalo podrobnejšie predpisy o správe majetku obcí, okresov a župy. Svoju právomoc vykonávalo prostredníctvom plenárnych zhromaždení a župného výboru.²⁶

Členovia župného zastupiteľstva sa ustanovovali na základe všeobecného rovného, priameho a tajného volebného práva, podľa zásady pomerného zastúpenia. Na území Slovenska pri voľbách do žúp platila výnimka, ktorá určovala, že jedna tretina členov župného zastupiteľstva mala právo menovať vládu, ak si to v niektornej vyžiadali z nich zvláštne pomery. Z výnimky sa ale stalo pravidlo a vláda ho uplatňovala vo všetkých slovenských župách počas celého obdobia trvania župného zriadenia.

Podľa zákona č. 30 zo 14. apríla 1920 si notári odniesli do okresných úradov 31. augusta 1923 vyhlášky o vypísaní volieb do župného zastupiteľstva a okresných výborov.²⁷ Nasledujúceho dňa (1. septembra 1923) boli oficiálne vyhlásené voľby v novinách a prostredníctvom vyhlášok aj vo všetkých obciach a osadách. Vyhláška popisovala kompletný priebeh príprav volieb od predloženia kandidátnych listín, cez zostavenie obvodnej volebnej komisie v sídle župy, po voľbu splnomocnencov i náhradníkov. Upozorňovala volebné strany na predloženie dvoch rovnakých kandidátnych listín pre voľbu do župných zastupiteľstiev najneskôr do 9. septembra 1923 do 12. hodiny županovi, ako predsedovi župnej volebnej komisie v župnom úrade v Košiciach.²⁸

26 LIPSCHER, L.: K vývinu politickej správy..., s. 174 - 175.

27 ŠA Košice, fond KŽ, č. 7638/1923.

28 Voľby do župného zastupiteľstva a do okresných výborov vypísané. In: Slovenský východ, 1. september 1923.

Verejným vyhlásením volieb sa čoraz viac začíiali aktivizovať volebné strany i tlač. Napr. Slovenský východ uverejňoval na pokračovanie sériu článkov pod názvom *Čo máme vedieť o postupe volieb do župného zastupiteľstva*. Tým všetkých občanov, ktorí si zakúpili noviny, oboznamoval s presným priebehom volieb i odovzdaním hlasov, i s tým, čo majú robiť členovia komisie. Upozorňoval, že je zakázaná agitácia a pri jej porušení hrozí občanom trest od 20-5000 korún alebo 24 hodinové až 1-mesačné väzenie. Vyhlášky o voľbe spolu s vyloženými voličskými zoznamami boli sprístupnené na verejných miestach po dobu 14 dní od vyhlásenia volieb (t.j. 1.9. – 14.9.1923).

Volebné strany, ktoré sa chceli zúčastniť na voľbách mohli len do 16.9.1923 podať vyhlásenie o združení kandidačných listín. Túto možnosť využili len dve strany. Boli to Národnodemokratická strana a Republikánska strana. Ostatní predstaviteľia strán verili, že keď pôjdu do volieb osobitne, získajú viac hlasov, a tým si zabezpečila viac mandátov.²⁹

Voľby organizovalo Ministerstvo vnútra s plnou mocou pre správu Slovenska. Dňa 5.9.1923 poslalo tlačivo pre rezortné ministerstvá, okresné úrady a mestský notársky úrad v Košiciach, aby dali svojich úradníkov v deň volieb k dispozícii župným úradom a poverilo ich funkciou volebných komisárov.³⁰

Pokiaľ to bolo možné, bola im pridelená funkcia v mieste bydliska, kde mali i volebné právo. Ak vykonávali svoju funkciu v inej obci, ale v Košickej župe, paragraf 73 stanovil, akým spôsobom bude ich voľba vykonaná.³¹

Už vo voľbách do obcí (16.9.1923) sa ukázala orientácia Košickej župy. Zvíťazila štátotvorná myšlienka (v košickom okrese 55%, v župe 70%) a východ sa „*stal najsilnejšou baštou Slovenska*“. Zároveň však Slovenský východ upozorňoval všetky „československé“ strany, aby sa intenzívnejšie venovali práci medzi ľudom a užie spolupracovali aj medzi sebou, pretože „*prostý ľud nevolí kandidátov podľa strán, ale volí podľa čísla 1 a podľa slova kresťanský*“. Samozrejme, že na východnom Slovensku nebolo toľko uvedomelého ľudu ako v Čechách, ale výsledky volieb do župných zastupiteľstiev presvedčili každého o tom, že aj v Košickej župe ľudia premýšľajú a hlásia sa k Československej republike.³²

29 Voľby do župného zastupiteľstva a do okresných výborov vypísané. In: Slovenský východ, 1. september 1923.

30 ŠA Košice, fond KŽ, č. 7699/1923.

31 ŠA Košice, fond KŽ, č. 7704/1923.

32 Voľby do obcí v Československej republike; Naučenie z volieb. In: Slovenský východ, 18. september 1923.

Pred voľbami bolo samozrejmosťou stretávanie sa predstaviteľov politických strán s ľudom. V októbri 1923 bolo organizovanie volebných mítингov a predstavovanie programov ekonomickejšie, pretože pred voľbami do župného zastupiteľstva 13.9.1923 sa uskutočnili aj voľby do obcí (16.9.1923). Štátovné strany vyzdvihovali voľby a ich výsledok z toho dôvodu, že bol zároveň aj výsledkom národnostnej práce Čechov na východnom Slovensku a „slovenskej vyspelosti“³³. Odmietli, aby Slovensko patrilo Slovákom, pretože „Slovensko patrí československému národu a Slovák sa musí v Prahe a v Brne tak dobre cítiť ako na Slovensku“.³⁴

Na hospodársku situáciu a nezamestnanosť upozorňovala komunistická strana (KSČ), ktorá sa v Košickej župe výrazne aktivizovala. Svedčí o tom aj najväčší počet schôdzí, Poukazovali hlavne na zlé hospodárske a sociálne postavenie ľudu, vydávali letáky, plagáty, v ktorých odsudzovali teror, násilie, fašizmus. Policajné riaditeľstvo túto agitáciu zastavilo.³⁵

Komunisti ako opozičná strana však kritizovali aj samotnú župnú reformu slovami: „*Darmo povedia, že dnes prehlasovanie je úplná uskutočnená demokracia. To nie je pravda a sice preto, lebo pri voľbách sa môže jedna tretina vymenovať, a tak dneškajšie vládne strany nedajú sa prehlasovať... ved' vymenujú ľudi takých, ktorí nútení budú s vládou súhlasit.*“³⁶

Ani politici maďarských strán neboli za reformu. Kresťansko-sociálna strana chcela hlavne obnovu vzťahov s Maďarskom v hospodárskej oblasti. Odôvodňovali to tým, že československá republika zdedila až 80% z bývalej monarchie, ale spotrebuje len jednu štvrtinu.³⁷

O Židoch v Košiciach Slovenský východ napísal: „*Náš národ nevie si odpovedať na otázku, ako je to možné, že príslušníci židovského kmeňa, ktorí sú vytláčaní derešom z Maďarska a pozívajú naše pohostinstvo v ČSR, stále a stále otvorené hlásajú u nás maďarskú iredentu a priznávajú sa za synov toho šlachtického maďarského kmeňa, ktorý však o nich vôbec nič nechce vedieť.*“³⁸ Aj ich predvolebná schôdza, prvá v histórii Košíc, ktorú začali v slovenskom jazyku, o päť minút skončila, aby pokračovala v maďarskej a nemeckej reči, pretože židovské obyvateľstvo Košíc slovenskému jazyku nerozumelo. Paradoxne ale vyhlasovali po maďarsky, že chcú byť občanmi československého štátu.³⁹

33 ŠA Košice, fond KŽ, č. 8434/1923.

34 ŠA Košice, fond KŽ, č. 8435/1923.

35 ŠA Košice, fond KŽ, č. 7706/1923.

36 ŠA Košice, fond KŽ, č. 9512/1923.

37 ŠA Košice, fond KŽ, č. 8481/1923.

38 Petofi Petroviča oslavujú... In: Slovenský východ, 5. január 1923.

39 ŠA Košice, fond KŽ, č. 7752/1923.

Ľudáci boli nespokojní so situáciou v ČSR, s vidinou počeštenia Slovákov, i s myšlienou neuznania ich svojbytnosti. Zdôrazňovali vytvorenie autonómie Slovenska. S podobným cieľom, ale z iných dôvodov sme sa mohli stretnúť aj u maďarských strán. V Košiciach, aspoň taký dojem nastolil Slovenský východ, návšteva Andreja Hlinku, vodcu ľudákov na Slovensku, dňa 23.9.1923 nepoukazovala na to, že tu má veľa prívržencov. Skôr naopak. Privítal ho rozvášnený dav výkrikmi hanby a titulovaním „*pôvodca rozvratu na Slovensku, neúnavný štváč proti štátu, hrobár Slovenskej slobody*“⁴⁰.

Vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že prípravy na voľby prebehli v medziach normy, aj keď niektoré schôdze museli prebiehať pod policajným dozorom a niektoré boli i rozpustené (týkalo sa to hlavne KSČ). Noviny Slovenský východ, ako jediné slovenské noviny v Košiciach v tej dobe, oplývali tendenčnosťou a príliš farbisto vykreslovali činy opozičných strán, t.j. komunistov, ľudákov a maďarské strany, v porovnaní s tzv. štátotvornými stranami.

Dňa 22.9.1923 bola v obciach a na verejných miestach vyvesená volebná vyhláška (opäť) o voľbe do župného zastupiteľstva po dobu ôsmich dní, t.j. do začiatku volieb. Všetci občania, ktorí mohli voliť (v Košiciach ako veľkomeste sa museli preukázať pri voľbách preukazom totožnosti, napr. domovským, krstným alebo rodným listom; príp. pracovnou knižkou), si mohli prezerať voličské zoznamy. Tie boli vyložené od 22.9.1923 až do volieb v mestskom dome na Hlavnej ulici č. 63 vo veľkej dvorane v čase od 8:00 do 13:00 hod a od 15:00 do 18:00 hod, v pracovné dni a v nedeľu od 8:00 do 12:00 hod. Občania si mohli robiť odpisy a výpisy, pokiaľ tým nevylučovali z tohto výkonu iné osoby. Zároveň uvedená vyhláška upozorňovala tých voličov, ktorým dosiaľ (do 27.9.1923) nedoručili do bydliska z úradníckej chyby legitimačný lístok alebo kandidačné listiny, aby sa najneskôr do dňa volieb osobne dostavili na Hlavnú ulicu č. 63 za účelom zistenia a napravenia chyby. Mesto Košice bolo rozdelené na 31 volebných obvodov podľa miesta bydliska, a tým bolo určené občanom miesto hlasovania (v hlasovacej miestnosti), napr. Tabaková továreň, Tabaková ulica č. 5.

Deň hlasovania pripadol na nedeľu 30.9.1923 v čase od 8:00 do 18:00 hod.⁴¹ Kandidovalo 11 strán, pričom každá mala svoje presné poradové číslo:

1. Československá socialistická strana,
2. Republikánska strana zemědelského a malorolníckeho ľudu,
3. Komunistická strana v Československu,
4. Kresťansko-sociálna strana,

40 Búrlivé uvítanie Hlinku. In: Slovenský východ, 23. september 1923.

41 ŠA Košice, fond KŽ, Evidencia o výsledku volieb.

5. Československo sociálno-demokratická strana robotnícka,
6. Karpatoruskaja Republinskaja Zemedelčeskaja Partija,
7. Grécko-katolícka národná strana,
8. Národný blok sedliakov a občanov,
9. Slovenská ľudová strana (Hlinkova),
10. Židovská strana,
11. Československá národná demokracia v Košiciach.⁴²

Deň volieb prebehol pokojne. Azda i preto, lebo deň pred voľbami a v deň volieb bolo podávanie, čapovanie a predávanie alkoholických nápojov zakázané. Pri porušení tohto predpisu hrozil občanom trest od 1 do 6 mesiacov väzenia.⁴³

Hlasovanie vo voľbách do župného zastupiteľstva

Každá volebná miestnosť mala svoju volebnú komisiu. Pred samotnými voľbami prítomní členovia komisie väčšinou hlasovali za predsedníctva najstaršieho člena zvolili predsedu a podpredsedu. (Najčastejšie bol predsedom najstarší člen, ale ak s tým nesúhlasili ostatní členovia komisie, o predsedovi hlasovali.) Pred voľbou sa presvedčili či je urna prázdna. Až potom sa mohlo prikročiť k voľbám. Všetky uvedené náležitosti, ktoré vykonávala volebná komisia, museli zapisovať do zápisnice, ktorú mala každá volebná miestnosť. Po skončení voľby sa volebná komisia odobrala sčítať hlasy. Najprv zistila, koľko voličov sa malo na voľbách zúčastniť a koľko sa zúčastnilo v skutočnosti, v akom počte volili muži, v akom ženy. Hlasovacie lístky rozdelili podľa volebných strán, vylúčili neplatné (zväčša z dôvodu, že jedna obálka obsahovala dva rôzne hlasovacie lístky). Platné hlasy sa spočítali a zapísali do zápisnice. Pod výsledky sa vlastnoručne podpisali všetci členovia komisie: predseda, podpredseda, zástupca dozerajúceho úradu, zapisovateľ, ostatní členovia komisie, ktorí za správnosť voľby a zapísanie do zápisnice niesli zodpovednosť.

Uvedená zápisnica bola v Košickej župe vyhotovená dvojjazyčne (v slovenskom a maďarskom jazyku) a v dvoch exemplároch. Jeden pre okresný úrad, druhý pre župný úrad.⁴⁴

Po uzavorení volebných miestností a potvrdení zápisnice notárom ju odnesol, resp. poslal predsedu komisie na župný úrad. Tam sa kvôli prehľadnosti vytvorila zo všetkých zápisníč Košickej župy zápisnica o celkovom výsledku.⁴⁵

42 ŠA Košice, fond KŽ, č. 7638/1923.

43 ŠA Košice, fond KŽ, č. 8390/1923.

44 ŠA Košice, fond KŽ, Evidencia o výsledku volieb.

45 ŠA Košice, fond KŽ, č. 8057/1923.

V meste Košice sa na voľbách do župného zastupiteľstva zúčastnilo spolu 21 992 voličov z celkového počtu 27 690. Neplatných hlasovacích lístkov bolo 110. Platných, z ktorých sa zostavovali volebné výsledky, bolo 21 882.

Výsledky volieb a percentuálne zastúpenie jednotlivých strán sú uvedené v nasledujúcej tabuľke:

	Politická strana	Volebný výsledok v Košiciach v %	Volebný výsledok v Košickej župe v %
1	Čsl. sociálna demokracia	11,5	1,85
2	Republikánska strana	2,6	31,62
3	KSČ	21,8	9,49
4	Kresťansko-sociálna strana	29,8	19,25
5	Čsl. sociálno-demokratická strana	4,24	3,07
6	Karpatoruskaja partija	0,5	5,86
7	Grécko-katolícka strana	0,23	0,94
8	Národný blok sedliakov a občanov	0,21	0,66
9	Slovenská ľudová strana	9,3	20,4
10	Židovská strana	10,03	5,75
11	Čsl. národná demokracia v Košiciach	5,95	-

Z týchto výsledkov môžeme vytvoriť záver, že najsilnejšou stranou v Košiciach (nie v Košickej župe) sa stala Kresťansko-sociálna strana, pretože aj keby sme scítali hlasy všetkých „štátotvorných“ strán t.j. Československej sociálnej demokracie, Československej sociálno-demokratickej strany, národnej demokracie a republikánskej strany (spolu 5 310 hlasov), počet ich hlasov neprevýši počet hlasov Maďarskej kresťansko-sociálnej strany. Opozičné strany - Maďari, komunisti a ľudáci - boli de facto víťazmi. V Košiciach teda ešte 5 rokov po vzniku ČSR zvíťazila Maďarská strana.⁴⁶

2.10.1923 vyhlásil župan Košickej veľžupy Ján Rumann výsledky volieb verejnou vyhláškou. Aj Slovenský východ toho istého dňa uviedol článok *Víťazstvo štátnej myšlienky*, v ktorom vyzdvihuje Košickú župu ako suverénneho víťaza vo voľbách proti Maďarom, komunistom a ľudákom. Paradoxne však

46 ŠA Košice, fond KŽ, Evidencia o výsledku volieb.

pod týmto titulkom uverejnili výsledok volieb v Košiciach, a teda aj prehru štátovtorných strán.⁴⁷

Do župného zastupiteľstva Košickej župy bolo zvolených 35 členov a 11 členov bolo menovaných, t.j. spolu mala XX. župa 46 členov. Ich funkčné obdobie bolo 6 rokov.⁴⁸

Úradné noviny Košickej župy uverejnili vyhlásenie výsledkov volieb s uvedením riadnych a náhradných členov jednotlivých politických strán až 10.10. 1923. Aj mesto Košice malo svojich zástupcov. Z celkového počtu 35 riadnych členov, t.j. voľných členov, ich malo 12: Ján Slávik za Čsl. stranu socialistickú, František Hromada za republikánsku stranu. Plné zastúpenie troch členov z troch mali v župnom zastupiteľstve košickí komunisti - Jozef Myszík, Andrej Horákai, Ignáč Glanc-Hynek. Z víťaznej Kresťansko-sociálnej strany to boli len dvaja členovia - Gejza Grosschmid, Július Fleischmann. Sociálno-demokratickú stranu reprezentoval Štefan Guláš, Karpatourskaju partiju Konštantín Mačík, SLS Jozef Joštiak, Florent Šimko, Židovskú stranu Ernest Weiser. Z uvedených 12 členov boli 8 príslušníci majetných vrstiev a inteligencie (napr. kňazi, súdcovia, advokáti, profesori...). Traja komunisti a zástupca československej sociálnej demokracie boli robotníci.⁴⁹ Aj toto triedne rozdelenie členov nám môže pomôcť pri vytvorení celkového obrazu o zložení župného zastupiteľstva.

Celkový výsledok volieb však v skutočnosti pre Košickú župu znamenal víťazstvo štátovtorných strán, dokonca agrárna strana mala z celkového počtu 46 členov v zastupiteľstva až 20 (volených i menovaných vládou).⁵⁰

V nasledujúcich mesiacoch sa o voľby zaujímalo hlavne ministerstvo školstva, ktoré požadovalo správu o účasti a činnosti školských inšpektorov a učiteľov pri voľbách. Konkrétnie, kto z učiteľov volil protištátne strany, kto bol pri voľbách pasívny. A samozrejme, kto volil v prospech štátovtorných strán a kto bol i zvolený.⁵¹

47 Víťazstvo štátnej myšlienky. In: Slovenský východ, 2. október 1923.

48 LIPSCHER, L.: K vývinu politickej správy..., s. 116.

49 Voľby do župného zastupiteľstva a okresných výborov. In: Úradné noviny župy košickej, 10. október 1923, s. 93 - 95.

50 LIPSCHER, L.: K vývinu politickej správy..., s. 116.

51 ŠA Košice, fond KŽ, č. 7960/1923.

VEDECKOVÝSKUMNÁ A PUBLIKAČNÁ ČINNOSŤ ČLENOV KATEDRY DEJÍN FHPV PU ZA ROK 2002

Rok 2002 predstavuje jedno z najnáročnejších a súčasne najúspešnejších období existencie katedry. Napriek neustále stúpajúcim nárokom na pedagogickú činnosť darilo sa ďalej úspešne rozvíjať aj vedeckovýskumnú prácu. Jej výsledky boli priebežne prezentované na viacerých vedeckých konferenciach a odborných seminároch. Súčasne sa podarilo udržať a postupne zvyšovať počet publikačných výstupov. Významným ocenením doterajšej práce a súčasne výzvou do nasledujúcich rokov bolo v roku 2002 pridelenie grantu VEGA č. 1/9214/02. Jeho vedúcim je doc. PhDr. Imrich Michnovič, CSc. Do riešenia projektu s názvom Národnostné špecifiká a problémy vo vývoji východného Slovenska v 19. a prvej polovici 20. storočia sú zapojení šiesti členovia katedry, čím sa dosiahla stopercentná zapojenosť do riešenia grantových úloh.

Členom katedry sa podarilo v priebehu roka 2002 úspešne rozvíjať už existujúcu spoluprácu s viacerými zahraničnými pracoviskami. Spomedzi nich je potrebné spomenúť Univerzitu Koblenz – Landau v SRN či Univerzitu Hradec Králové v Českej republike. Veľmi dobre sa rozvíjala aj spolupráca s domácimi partnermi. Medzi nimi majú osobitné miesto Katedra slovenských dejín a archívnicstva, Katedra všeobecných dejín FF PU v Prešove a HÚ SAV v Bratislave. Sľubne sa rozbiehajú aj v uplynulom roku nadviazané kontakty s katedrami histórie na FHV UMB v Banskej Bystrici a FF KU v Ružomberku.

Vedúca katedry PhDr. Viera Hudečková, CSc., publikovala v priebehu roku 2002 viaceré vedecké práce v ročenke katedry dejín a ďalších vedeckých zborníkoch.

Doc. PhDr. Imrich Michnovič, CSc., vydal v roku 2002 rozsiahlu monografiu, venovanú dejinám Vranova nad Topľou v prvej polovici 20. storočia. Ako spoluautor sa podieľal na vzniku publikácií o histórii Humenného, Hlinného a Skrabského. Vedeckú štúdiu publikoval v ročenke katedry dejín.

PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD., v priebehu minulého roku publikovala viaceré vedecké štúdie, z ktorých treba vyzdvihnuť najmä príspevky v zahraničnom karentovanom časopise Slovanský pohľad. Ďalšie práce publikovala v ročenke katedry dejín.

PaedDr. Patrik Derfiňák sa v roku 2002 autorsky podieľal na vydaní publikácie venowanej dejinám obce Rakovčík. Okrem toho publikoval vedecké a odborné práce v ročenke katedry dejín a konferenčných zborníkoch. Je externým doktorandom na Fakulte humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave.

PaedDr. Martin Pekár publikoval v roku 2002 viaceré príspevky v zborníkoch z domácich i zahraničných vedeckých konferencií a v ročenke katedry

dejín. Je redaktorom a zostavovateľom viacerých odborných publikácií. Je externým doktorandom na Filozofickej fakulte PU v Prešove.

V roku 2002 členovia katedry zaznamenali spolu 44 publikačných výstupov. V porovnaní s predošlým rokom je potešiteľný najmä nárast počtu monografií a vedeckých štúdií. Celkový prehľad:

- monografie:	5
- vedecké štúdie:	12
- učebné texty a odborné práce:	15
- prehľadové práce:	6
- recenzie a anotácie:	6
- zostavovateľské práce:	2

Členovia katedry osemkrát vystúpili na vedeckých konferenciách a odborných seminároch. Na svoje publikované materiály zaznamenali celkovo 16 citácií a ohlasov.

Koncom roku sa katedra dejín FHPV PU organizačne podieľala na príprave a realizácii celoslovenského stretnutia katedier dejín. Cieľom tohto podujatia bolo vzájomné predstavenie jednotlivých pracovísk, ich studijných programov, nadviazanie užších pracovných kontaktov vo vedeckovýskumnej a pedagogickej oblasti i vzájomná výmena doterajších skúseností a poznatkov. Dôležitým bodom rokovania bola i diskusia o veľmi aktuálnej problematike zavádzania kreditovej formy štúdia.

V závere roku 2002 po úspešnom výberovom konaní posilnil rady členov katedry dejín prof. ThDr. Imrich Belejkanič, CSc. Tým sa výrazne zlepšila kvalifikačná štruktúra katedry. Zapojenosť prof. Belejkaniča do riešenia grantových projektov i jeho bohatá publikačná aktivita vytvárajú dobrý predpoklad na ďalšie skvalitnenie práce katedry.

Patrik Derfínák

EXKURZIE 2003

V školskom roku 2002/2003 museli členovia katedry kvôli vysokému počtu študentov opäť zorganizovať dve exkurzie. Exkurzie sa realizovali v termínoch 12.5. - 16.5.2003 a 16.6. - 20.6.2003. Podieľali sa na nich traja členovia katedry - PhDr. N. Jurčišinová, PhD., PaedDr. P. Derfiňák a PaedDr. M. Pekár. Keďže exkurzia je pre poslucháčov povinná, hlavným cieľom organizátorov bolo pripraviť zaujímavý program za primeranú cenu. Preto siahli po overenom programe exkurzie z minulých rokov, ktorý čiastočne modifikovali a ktorým sa v podstate riadili obidve skupiny.

Prvý deň exkurzie bol ako vždy venovaný pamiatkam Spiša. Študenti navštívili Spišský hrad, Spišskú Kapitulu, Levoču a Kežmarok. Večer sa ubytovali v Martine, odkiaľ v nasledujúcich dňoch vyrážali za programom. Počas ďalších dní si poslucháči mohli prezrieť pamäti hodnosti a múzeá v Kremnici, Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici, Hronseku, Martine, Bojniciach, Uhrovci, Beckove, Trenčíne, Betliari, Jasove. Súčasťou programu bola návšteva Oravského zámku. Prostredníctvom zaujímavých prednášok sa študenti mohli oboznačiť i s historiou, poslaním a úlohami Slovenskej národnej knižnice, vrátane Archívu literatúry a umenia či s možnosťami praktického využitia tejto inštitúcie.

Obidve skupiny študentov prejavili o program exkurzie záujem. Aj vďaka ich vzornému správaniu a pozornosti prebehla exkurzia bez výraznejších rušivých okamihov a splnila nielen svoje odborné poslanie, ale nadobudla tiež dôležitý spoločenský rozmer.

Martin Pekár

7. POŁSKO-NEMECKÝ WORKSHOP MLADÝCH HISTORIKOV

V dňoch 9. – 12.6.2003 som sa zúčastnil na 7. poľsko-nemeckom workshopu pre študentov a doktorandov, ktorý sa konal v nemeckom meste Marburg a ktorý bol venovaný problematike vzťahov národnostných skupín v Hornom Sliezsku v 20. storočí. Po prvýkrát boli na workshop vďaka iniciatíve hlavného organizátora prof. Dr. A. Kotowského z univerzity v Bonne pozvaní aj 3 doktorandi zo Slovenska, čím celé podujatie nabralo širší medzinárodný rámec. Odborným garantom workshopu sa stal prof. Dr. M. Alexander z univerzity v Kolíne nad Rýnom.

Išlo o zaujímavé a úspešné podujatie. Zúčastnení študenti a doktorandi prešli formou kolokvia jednotlivé body programu tak, ako bolo naplánované. Mali možnosť overiť, resp. zlepšiť vlastné jazykové znalosti (najmä nemeckého a poľského jazyka), nadviazať pracovné i osobné kontakty či spoznať Herderov inštitút a samotné mesto Marburg. K hladkému priebehu výraznou mierou prispelo organizačné zabezpečenie. Prof. Dr. Kotowski pripravil pre účastníkov výborné pracovné podmienky. Všetci účastníci workshopu sa tak mohli naplno venovať odbornej diskusii. Jej smerovanie skúsené určoval svojimi otázkami, podnetmi, úvahami a poznámkami prof. Dr. M. Alexander.

Východiskom pre prácu zúčastnených študentov a doktorandov sa stal rozsiahly súbor vybraných prameňov a textov, viažúcich sa k problematike. Zostavili ho prof. Dr. Alexander a prof. Dr. Kotowski, ktorí vybraný materiál rozdelili do menších blokov. Účastníci workshopu získali bohatý zdroj informácií nielen vo vzťahu k workshopu, ale aj pre ďalšie štúdium.

Veľmi dobré bolo, že na workshop boli pozvaní aj ľudia, ktorí sa predmetnej problematike priamo nevenujú. Ich prínos bol najmä v tom, že bolo možné konfrontovať a porovnať problematiku Horného Sliezska s analogickými problémami aj z iných oblastí Európy, k čomu otázkami prispel i prof. Dr. Alexander. Táto skúsenosť naznačila i jednu z ďalších možností smerovania tohto a podobných stretnutí. Bolo by istotne zaujímavé pripraviť multilaterálne podujatie zamerané na analýzu a komparáciu podobných problémov (napr. problém národnostnej otázky v (historických) hraničných regiónoch). Uvedené zameranie by bolo v súčasnom období rozširovania Európskej únie smerom na východ mimoriadne zaujímavé a atraktívne a mohlo by nemalou mierou prispiť k prehĺbeniu vzájomných kontaktov a vedomostí. Isté informačné vákuum naznačil i samotný workshop, keď sa napr. ukázalo, že väčšina zúčastnených nemá presnejšiu predstavu, kde sa nachádza historický región Spiš, hoci ide o územie na slovensko-poľskom pohraničí, ktoré bolo od stredoveku osídlené nemeckým obyvateľstvom.

Nemôžem celkom objektívne zhodnotiť priebeh workshopu, pretože som doteraz nemal možnosť zúčastiť sa na podujatí tohto typu. Z osobného hľadiska však môžem konštatovať, že vďaka workshopu sa zlepšili teoretické a metodologické východiská môjho vlastného výskumu. Oboznámil som sa s podobnou, no podstatne lepšie prebádanou problematikou, čo určite ovplyvní i smerovanie mojej práce. Mal som tiež možnosť bližšie vidieť spôsob uvažovania poľských a nemeckých doktorandov i učiteľov a uvedomiť si rozdiely medzi nemeckou, poľskou a slovenskou historiografiou či spoznať jej limity a determinanty, čo pohľad „zvnútra“ často neumožňuje. Dôležitým aspektom celého podujatia bola nielen možnosť vzájomnej konfrontácie doktorandov, ale aj nadviazanie perspektívnych kontaktov pre katedru.

Martin Pekár

K ŽIVOTNÝM JUBILEÁM

V kalendárnom roku 2003 sa traja členovia Katedry dejín FHPV PU dožívajú významných životných jubileí.

60 rokov sa v tomto roku dožíva PhDr. Viera Hudečková, CSc., ktorá sa narodila 25.5.1943 v Prešove. Je absolventkou Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe. V roku 1991 sa stala členkou nášho pracoviska, vtedy Katedry dejín na Pedagogickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika. Od roku 1998 pôsobí vo funkcií vedúcej katedry.

55 rokov v tomto roku oslávi PhDr. Mária Kračunová. Narodila sa 25.12. 1948 v Dobšinej. Ukončila Filozofickú fakultu UPJŠ a na katedre pracuje taktiež od roku 1991.

50 rokov oslávi prof. ThDr. Imrich Belejkanč, CSc., ktorý sa narodil 23.7. 1953 v Kašove. Absolvoval štúdium na Pravoslávnej bohosloveckej fakulte v Prešove. Na katedre pôsobí od novembra 2002.

Všetkým trom jubilantom prajeme predovšetkým zdravie a šťastie, veľa pohody v súkromnom živote a nemenej elánu, tvorivých síl a úspechov v práci.

Kolektív pracovníkov katedry

TYLDESLEY, Joyce: *Jak soudili faraoni : Zločin a trest ve starém Egyptě.*
Praha : Metafora, 2001. 171 s. ISBN 80-86518-15-9.

V povedomí verejnosti možno pozorovať permanentný záujem o dejiny starovekého Egypta. Posudzovaná práca je dopracovaním čiastkových problémov tohto obdobia. V centre jej pozornosti stojí zločin, páchaný odkedy civilizácia existuje, a následný trest.

Autorka sa snažila objasniť aspoň niektoré z množstva doteraz nezodpovedaných otázok, opierajúc sa pritom o dobové pramene, ako sú rozlúštené úryvky z textov Tutanchamónovej stely a skalnej hrobky kráľovnej Hatšepsut. Taktiež využíva rôzne odborné periodiká, historické časopisy, archeologické žurnály a monografie. Cituje, odvoláva sa aj na antických dejepiscov, ako sú Diodorus Sicílsky, Plutarchos, Herodotos. Čitateľovi predkladá nekomentované dobové materiály a ponecháva na ňom, aby ich sám začlenil do celku.

Publikácia má 12 kapitol, ktoré nepredstavujú prísne oddelené časti, ale tematicky sa do značnej miery prelínajú. Obohatená je o chronologickú tabuľku a pripojených je aj niekoľko fotografií, zoznam literatúry a bohatý poznámkový aparát.

Už samotný názov publikácie mnohé napovedá o obsahu monografie. V prvej kapitole sa čitateľ oboznamuje s nastoleným spoločenským poriadkom v starovekom Egypte. Autorka na väčšej ploche dôkladne popisuje silnú vieri Egypťanov v božstvá, pričom zdôrazňuje autoritatívnosť faraóna ako najvyššej bytosti. Ten tvorí vrchol hierarchickej pyramídy, opierajúc sa pritom o celý rad iných významných ľudí v krajinе, ktorí sú jeho spolupracovníkmi a radcami a získavajú tak v spoločnosti privilegované miesto. Autorka sa neobmedzuje len na teoretický popis vzťahu medzi jednotlivými vrstvami egyptskej spoločnosti, ale vo viacerých kapitolách priamo popisuje formy trestov, ktoré boli udeľované za neposlušnosť. Už nerešpektovanie vezíra ako vykonávateľa zákona, bolo považované za previnenie a kruto sa trestalo.

Preklady z papyrusov danej doby dokladajú aj myšlienku, že veľké množstvo trestov, ako sú napríklad prehrešky voči jednotlivcovi alebo občianske priesťupky, bolo možné udeliť aj vo forme nápravy ujmy. Napríklad obvinenému za krádež bola stanovená výšková hranica náhrady škody.

Na druhej strane nie je ničím výnimocným dočítať sa o odrezávaní uší, nosa a zotínaní rúk, čo previnilcovi značne zhoršovalo sociálne postavenie v krajinе. Za vrcholnú vzburu bola považovaná vražda panovníka a trestala sa smrťou. Častokrát ňou bola postihnutá aj odsúdencova najbližšia rodina. Historickým pozadím celého takéhoto procesu sa zaoberá šiesta kapitola.

Mimoriadne zaujímavé sú pasáže, v ktorých autorka približuje úzku prepojenosť dedinského obyvateľstva a mystiky. Veštby tvorili neoddeliteľnú súčasť staroegyptskej spoločnosti, pripisoval sa im magický účinok. Veštenu sa veno-

vali kňazi, ktorí dokázali predvídať udalosti z letu vtákov, ba dokonca aj z ich vnútorností.

V publikácii je pomerne veľký priestor venovaný osobnostiam starovekého Egypta. Netvoria samostatný oddiel, ale ich život a činy sú priblížené takmer v každej kapitole. Záver je obsahovo už len parafrázovaním toho, čo publikácia ponúka.

Monografia Joyce Tyldesleyovej *Jak soudili faraoni* predkladá stručný prierez historickými skutočnosťami a výpovedami o každodennom živote v starovekom Egypte. Autorka svoju pozornosť zamerala na celkové usporiadanie spoločnosti, sociálnych vzťahov a právneho poriadku, ktorý v nej panoval. Publikácia takéhoto charakteru pomáha oboznámiť odbornú verejnosť s podrobnosťami každodenného života a dopĺňa bežne prezentované fakty o vládcach, službách a umení obrovskej ríše na Níle. Prezentuje tak aj inú stránku egyptskej spoločnosti, než je len lesk a sláva.

Linda Vaškovičová

PRAYON, Friedhelm: *Etruskové : Historie – Náboženství – Umění*. Praha : Svoboda, 2002. 108 s. ISBN 80-205-1029-X.

Začiatkom roka 2002 sa do kníhkupectiev a knižníc dostala populárno-náučná kniha poskytujúca informácie o dejinách, náboženstve a umení jedného z najzaujímavejších národov staroveku – Etruskov. Publikácia s rovnomeným názvom - *Etruskové* - je dielom Friedhelma Payona, profesora etrusko-italskej archeológie na Univerzite v Tübingene. Vyšla v edícii Vědět a znát.

Autor práce má dlhorocné skúsenosti z archeologických vykopávok na území obývanom Etruskami. Tažiskom jeho výskumu sú predovšetkým etruské umenie a náboženstvo, etruský jazyk, písmo, etruské mestá a spoločnosť.

Etruskovia boli obyvatelia starovekého kráľovstva Etrúrie v dnešnom Toskánsku a Umbrii. V 7. a 6. stor. p.n.l. vytvorilo 12 nezávislých miest zväz, ktorý ovládal celé dnešné stredné Taliansko.

Friedhelm Prayon svoju prácu rozdelil do šiestich kapitol a jednotlivé kapitoly na podkapitoly.

V kapitole *Etruskológia a jej základy* venuje autor pozornosť dejinám výskumu Etruskov, názorom antických autorov, ďalej pamiatkam a písomným svedectvám. Uvádzá, že záujem o Etruskov sa prebudil v období renesancie, keď boli najprv náhodou, neskôr cieľavedome objavované etruské pamiatky, ako napr. raná etruská kopulovitá hrobka, nazvaná Mula (západne od Florencie v roku 1494). Veľkým problémom skúmania Etruskov je v súčasnosti absencia vlastnej etruskej literatúry. Historici sú odkázaní predovšetkým na zlom-

kovité a náhodné poznámky gréckych autorov, pre ktorých však Etruskovia neboli príliš dôležití, preto sa o nich zmieňovali len okrajovo a pri špecifických témach. Najdôležejšiu základňu pre výskum etruskej kultúry predstavujú zachované pamiatky a písomné svedectvá. Hoci sú neúplné, majú oproti dieľam antických autorov dve podstatné výhody: sú autentickým svedectvom svojej doby a ich počet sa vďaka vykopávkam stále rozmnožuje.

V kapitole *Zem, mestá, spoločnosť* oboznamuje autor čitateľov s geografickými a prírodnými podmienkami územia obývaného Etruskami. Boli tu pestované rôzne druhy obilnín, lieskový orech, oliva, prevládalo pestovanie vínejrévy, z čoho vyplývalo obchodovanie s vínom. Autor v tejto kapitole zdôrazňuje, že štát Etruskov v zmysle rímskeho štátneho zriadenia alebo našich dnešných štátov nikdy neexistoval. Podobne ako v Grécku aj tu ide o jednotlivé mestské štáty, ktoré mohli viest' samostatnú politiku. Zachovali sa správy o zväze 12 miest, ktorý nemal žiadne mocenské centrum. Na čele každého mestského štátu stál panovník - zvaný mechl, ktorý mal v rukách svetskú a zároveň aj náboženskú moc. Čo sa týka vzťahu muža a ženy, autor piše, že ženy mali v domácnosti podobnú mocenskú pozíciu ako pán domu. Na rozdiel od Grécka a Ríma sa ich život neobmedzoval len na dom a rodinu. Často vychádzali do spoločnosti, aktívne sa zúčastňovali na politickom živote.

V kapitole *Pôvod, začiatky a jazyk* sú uvedené teórie niektorých historikov, predovšetkým gréckych a rímskych, o vzniku Etruskov. Grécke pramene píšu o príhode Etruskov z Malej Ázie do Itálie. Napr. historik Herodotos hovorí o pustošivom hladomore v maloázijskej Lýdii. Preto kráľ Atys prinútil svojho syna Tyrsena i s polovicou národa opustiť krajinu. Po dlhej ceste sa konečne usadili v Umbrii, založili mestá a pomenovali sa podľa svojho vodcu Tyrsenovia.

Nasledujúca kapitola hovorí o expanzii, rozkvete a zániku národa Etruskov. Zdôrazňuje sa tu, že sa preslávil nielen svojou bohatou umeleckou tvorbou, ale bol zároveň aj silnou mocenskou a námornou veľmocou. Staré prameňe dokazujú, že Etruskovia uzatvárali s inými národmi zmluvy rôzneho charakteru. Napr. podľa Aristotela exitovali medzi Kartágincami a Etruskami zmluvy o pravidlách obchodu, o zachovaní mieru i vzájomnej vojenskej pomoci. Značný vplyv na Etruskov mali nielen Gréci, ale aj Rimania. Spočiatku priateľský a úzky vzťah medzi nimi sa premenil na nepriateľský. Práve spory s Rímom viedli k zániku tohto národa.

Bohaté informácie o náboženstve Etruskov poskytuje kapitola *Náboženstvo*. Etruské náboženstvo je náboženstvo zjavené, ako kresťanstvo alebo islam, a je tak v rozpore s gréckou a rímskou vierou. Ako bohovia Grékov a Rimanov, tak i bohovia Etruskov na nebesiach, prípadne v podsvetí a odtiaľ ovplyvňovali pozemské dianie. Na rozdiel od nich však mali Etruskovia jasné predstavy, kde konkrétnie bohovia žili. Uvádza sa, že si vytvorili tzv. nebeský kríž. Nebesá zodpovedali imaginárному kruhu, ktorý bol rozdelený do 4 rovnako veľkých

sektorov, orientovaných podľa hlavných nebeských smerov. Každá štvrtina bola rozdelená ešte na 4 rovnako veľké časti. Týchto 16 polí bolo „obývaných“ rôznymi božstvami.

V kapitole *Umenie* sa autor snaží priblížiť čitateľom umenie a umeleckú tvorbu Etruskov. Zvlášť charakterizuje architektúru, náhrobné, votívne a chrámové plastiky, náhrobné maľby, keramiku a maľovanie váz. Etruské umenie sa rozvíjalo paralelne s gréckym a je ním výrazne ovplyvnené, podobne ako aj ostatné oblasti etruskej kultúry. Výstavba miest sa realizovala podľa presných pravidiel. Išlo napr. o pravouhlé a podľa nebeských smerov orientované ulice. Bolo zistené, že každé mesto muselo mať najmenej tri vysvätené brány, a to pre bohyne Tiniu, Uni a Menervu.

Mimo textovej časti publikáciu vhodne dopĺňa obrazová príloha (mapky, fotografie, náčrty), ktorá je veľmi pestrá a bohatá. Pomáha čitateľovi získať konkrétnu predstavu o živote Etruskov. Prácu uzatvára konkordancia názvov etruských miest a register mien a miest, vyskytujúcich sa v texte.

Kniha Friedhelma Prayona je teda jedna z najnovších publikácií, venujúca sa životu a dejinám Etruskov. Je bohatým zdrojom informácií pre študentov stredných a vysokých škôl.

Zuzana Bumbáková

**MOULIS, Vladislav: *Běsové ruské revoluce*. Praha : Dokořán, 2002. 204 s.
ISBN 80-80569-07-1.**

Učiteľa, študenta ale aj bežného čitateľa, obľubujúceho literatúru faktu, určite zaujme kniha Vladislava Moulisa *Běsové ruské revoluce* od pražského nakladateľstva Dokořán. Autor v nej s nadhľadom sleduje ľudské osudy a významné životné medzníky trinástich vysokých boļševických funkcionárov. Boli zbavení bežných ľudských vlastností ako zdraví rozum, morálka, výčítky svedomia a súcit, jednoducho nemali žiadne zábrany. Ich činnosť a pôsobenie v spoločnosti výstižne nazval besnením, čo vôbec nie je z hľadiska európskych či svetových dejín nadsadené.

Spočiatku by čitateľovi mohla publikácia pripadať ako senzáciechťivá, ale autor predovšetkým na základe autentických svedectiev vytvára obraz pohnutého revolučného a porevolučného obdobia v Rusku. Text obsahuje množstvo citátov zo súkromných záZNAMOV súčasníkov, z korešpondencie, z reakčných prejavov popredných funkcionárov boļševickej strany, ale nájdeme tu aj obrazy doby v umeleckej tvorbe Gercena, Solženycyna, Tolstého či Pasternaka. Autor súčasne podotýka, že vznik čohosi tak extrémneho, ako bol boļševický režim v Rusku, neboli náhodný.

V rozsiahlejšom úvode je všeobecne, ale aj konkrétnie charakterizovaný vznik a vývoj boľševizmu, vzťahy s inými politickými stranami, ale aj ich nástup k moci a posilňovanie vlastných pozícií zakladaním rôznych organizácií napr. Čeky, upevňovaním Červenej armády, nevynímajúc fyzické čistky ľudí akého-koľvek pôvodu, veku a postavenia s čo i len možnosťou iného politického pre-svedčenia. Spočiatku sa tento fenomén prejavoval len mimo stranu, neskôr už iba priamo v radoch straníkov, profesionálnych revolucionárov. Úvod tvorí akýsi historický základ pre rozvinutie hlavnej časti práce.

Jadro pozostáva z dvanásťich životných príbehov, venovaných osobnostiam ruskej revolúcie a obdobia po nej. Súčasťou publikácie je obrázková príloha obsahujúca fotografie zo života najvyšších sovietskych funkcionárov. V práci Vladislava Moulisa samozrejme nechýba zoznam použitej literatúry a register osobností, o ktorých bola v práci zmienka.

Prvé tri časti sú venované vedúcim osobnostiam boľševizmu v Rusku. Ide o V. I. Lenina, ktorý bol mozgom revolúcie, o Stalina ako neľútostného diktátora a v neposlednom rade o Félixu Edmundoviča Dzeržinského, ktorý sa ako prvý postavil na čelo kontrarevolučnej Všeruskej mimoriadnej komisie tzv. Čeky. Autor tu zasadzuje do kontextu ruského prevratu aj činnosť Československých legií.

Ďalšie tri časti opisujú na pohľad veľmi podobné osudy troch osobností, ktoré skončili svoj život tak ako mnoho ich obetí, ako obete monsterprocesov. Genrich Grigorievič Jagoda, šéf Čeky, Nikolaj Ivanovič Ježov, ktorý stál na čele NKVD, a Lavrentij Pavlovič Berija, ktorý sice prežil svojho vodcu, ale stal sa obetou Chruščovovej straníckej čistky. Leonid Michajlovič Zakouskij a Lev Aronovič Švarcman prevádzali každodennú špinavú prácu v vyšetrovacích kabinetoch. Obaja pohlavári bezpečnosti skončili na popravisku. Z obhajcu na prokurátora vo vykonštruovaných procesoch sa vypracoval Andrej Januarjevič Vyšinskij. Pred procesom a smrťou na popravisku ho zachránila miertvica. Spoločahlivý pobočník Stalina a dlhorocný člen politbyra, Lazar Mojsejovič Kaganovič sa dožil ešte prvých rozhodnutí M. Gorgačova. Ako jeden z mála sa teda nestal obeťou monsterprocesov. Za vhodnú obsahovú a ideologickú stránku novín, časopisov, umeleckej literatúry, ale aj divadelných predstavení zodpovedal Andrej Alexandrovič Ždanov. K významným vedúcim pracovníkom sovietskej výzvadnej služby patril aj Pavel Anatolijevič Sudoplatov, ktorý na sklonku života zhrnul svoje spomienky v pamätiach. Tvrďom obhajcom vlasteneckej (marxistickej) vedy bol v tomto období Trofim Denisovič Lysenko. O jeho chybách genetických záveroch, s nepriaznivým dopadom na poľnohospodárstvo ZSSR, nás oboznamuje posledná časť.

Cieľom tejto publikácie bolo priniesť čitateľovi zopár najreprezentatívnejších postáv z dlhej rady boľševických osobností, ktorí sa dostali k moci vďaka ruskej revolúcii. Záverom sú ešte v krátkosti spomínaní tí, ktorých osobnosť

ostala mimo pozornosť. Za zmienku by určite stáli V. M. Molotov, G. M. Malenkov, N. S. Chruščov či maršál Tuchačevský, ale ich príbehy by podľa autora čitateľa veľmi nezaujali.

Silvia Krížeková

Veľká politika a malé regióny. Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch: Karpatský priestor v medzivojniovom období (1918 - 1939). Zost. P. Švorc, M. Danilák, H. Heppner. Prešov; Graz : Universum, 2002. 322 s. ISBN 80-89046-06-1.

V októbri 2001 sa na pôde Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove konala medzinárodná vedecká konferencia s názvom *Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch: Karpatský priestor v medzivojniovom období (1918 - 1939)*. Príspevky, ktoré na konferencii odzneli, boli začiatkom roku 2002 publikované v zborníku, ktorý vydalo prešovské vydavateľstvo Universum. Zostavovateľmi zborníka sú historici P. Švorc, M. Danilák a H. Heppner. V tomto viacjazyčnom zborníku je zaradených celkovo 21 referátov, ktorých autormi sú účastníci konferencie - historici z Bulharska, Českej republiky, Nemecka, Poľska, Rakúska, Rumunska, Slovenska a Ukrajiny.

Dôležité informácie týkajúce sa konferencie, jej zamerania, obsahovej náplne a následného vydania zborníka prezentovanych referátov obsahuje úvod, ktorý napísali zostavovatelia.

Tematickým východiskom pre referujúcich bol priestor karpatského oblúka, definovateľný ako ucelený región vo vzťahu k väčším územným celkom. Príspevok R. Ištoka, zaradený hneď po úvode, sa venuje geografickému začleneniu karpatského regiónu a jeho umiestneniu na geopolitickej mape Európy medzivojnového obdobia.

Etno-demografické zmeny v karpatských mestách v dôsledku veľkej politiky rokov 1918 - 1940 sleduje v príspevku H. Heppner. Autor zdôrazňuje viačeré premeny, ktorým podľahli mestá na oboch stranach Karpát v priebehu 20. storočia.

K. Schwarz je autorom príspevku o dôsledkoch zániku dunajskej monarchie pre evanjelickú cirkev na tomto území. Zaoberá sa rozdelením protestantských cirkví v Prešovsku a Zalitavsku a sleduje ďalší vývoj týchto cirkví v Čechách, na Morave, v Sliezsku, v Haliči, v Bukovine a južnom Rakúsku.

Bulharská historička T. Gotovska-Henze sa venuje problematike určovania hraníc v strednej Európe po prvej svetovej vojne a vzniku Malej Dohody v roku 1920.

Zaujímavý blok tvoria štúdie s problematikou regiónu Podkarpatskej Rusi v období medzi dvoma svetovými vojnami. M. Danilák sleduje ciele a politiku susedných štátov vo vzťahu k Podkarpatskej Rusi v rokoch 1918 - 1938, ktorá bola determinovaná ich zahraničnopolitickými záujmami a ambíciami i medzinárodným postavením po vojne. Tejto otázky sa trochu inak dotýka P. Švorc. Vo svojej štúdii píše o vojenských a najmä diplomatických aktivitách maďarskej, československej a poľskej vlády v zápase o územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi na pôde Spoločnosti národov. M. Boldyžár sa zaobrá problémom štátotvorného procesu v Zakarpatsku v medzivojnovom období. I. Lichtej prispel referátom o vytváraní administratívnych orgánov moci na Podkarpatskej Rusi. Najvyšším administratívnym orgánom bola Civilná správa, ktorej organizáciu a činnosť autor popisuje v príspevku. Miesto karpatoruskej otázky v zahraničnopolitických aktivitách vlády A. V. Kolčaka je názov štúdie Ľ. Harbuľovej. Autorka v ňom rozoberá aktivity Kolčakovej vlády na Parišskej mierovej konferencii i na vnútropolitickej scéne Ruska, ktoré boli nasmerované na pripojenie karpatoruského územia k Rusku. B. Ferenčuhová vo svojej rozsiahlej štúdii spracovala tému intervencie zástupcov Rusínov Podkarpatskej Rusi na pôde Spoločnosti národov v rokoch 1919 - 1924. Cieľom ich intervencie bolo dosiahnutie vytvorenia autonómie v rámci Československej republiky, čo sa ale nerealizovalo. Doteraz neznáme dokumenty nemeckého vyslanectva v Chuste, nachádzajúce sa v Politickom archíve ministerstva zahraničia v Bonne, využil ako hlavný prameň pre spracovanie svojej štúdie A. S. Kotowski. Sleduje v nej záujmy a nároky susedných štátov dnešného Zakarpatska na toto územie v období od septembra 1938 do marca 1939. Osobitne sa autor zameral na to, ako mala Karpatská Ukrajina poslúžiť expanzionistickým cieľom Hitlera.

Témou príspevku A. Bartlovej je regionalistické hnutie na Slovensku v medzivojnovom období. Autorka mapuje činnosť a aktivity Národohospodárskeho ústavu Slovenska a Podkarpatskej Rusi, založeného v júni 1931. Toto ekonomicko-politickej regionalistické centrum si kládlo za cieľ riešiť pálčivé problémy slovenskej ekonomiky, zdravotníctva, školstva a iných rezortov. Avšak desaťročie jeho existencie bolo prikrátke na to, aby sa výrazne prejavili výsledky jeho pôsobenia, ako v závere konštatuje autorka.

E. Orlof zostavila svoju štúdiu na základe zaujímavých materiálov z varšavského Archiwu Akt Nowych z roku 1923. Vypovedajú o činnosti slovenských promaďarsky orientovaných emigrantov v Poľsku v dvadsiatych rokoch minulého storočia, hlavne F. Jehličku, F. Ungera a V. Dvorčáka. Na základe archívnych dokumentov autorka konštatuje, že aj napriek prvotnej podpore prestali slovenskí emigranti Poľsko zaujímať hned', ako sa zistilo, že ich aktivity nemajú podporu väčsiny slovenského obyvateľstva.

V kratšom diskusnom príspevku s názvom *Východné Slovensko ako malý región vo veľkej politike* načrtáva L. Tajták špecifiká vývinu východoslovenského regiónu a hľadá na ne objektívnu odpoveď. Ako najvýraznejšie determinanty vývinu tejto oblasti uvádza autor prírodné podmienky, polohu, osídlenie, etnické a náboženské zloženie obyvateľstva, kultúrnu, spoločenskú a ekonomickú úroveň regiónu.

M. Zemko skúmal správanie voličov v parlamentných voľbách v období prvej Československej republiky v novozámockom a košickom volebnom kraji. Tie boli vytvorené tak, že zahŕňali prevažnú časť voličov dvoch najväčších národnostných menšína na Slovensku - maďarskej a nemeckej. Na základe porovnania volebných výsledkov jednotlivých politických strán prichádza autor k niektorým zovšeobecneniam, ktoré tvoria záver jeho príspevku.

Obsah zborníka dopĺňa štúdia M. Pekára *Región Šariša v čase medzi Mníchovom a 14. marcom 1939*. Autor tu sleduje aktivity a politiku Maďarska po Mníchovskej dohode, ktorá preň bola sklamaním. Maďari sa napriek tomu nevzdali svojich ambícií a nadľalej vyvíjali aktivity s cieľom revízie svojich hraníc. Viedenská arbitráž a jej dopady na Slovensko a zvlášť región Šariša sú nosnou časťou autorovho príspevku. Podľa autora „*nemožno konštatovať, že veľká politika na konci medzivojnového obdobia mala pre Šariš len negatívne dôsledky*“ (s. 226).

V zborníku nájdeme príspevok z pera J. Rychlíka. Hovorí o následkoch umelo vytvorenej hranice medzi Moravou a Slovenskom v dôsledku vyhlásenia samostatného slovenského štátu 14. marca 1939 a vytvorenia Protektorátu Čechy a Morava hitlerovským Nemeckom.

A. Bonusiak prispel štúdiou, v ktorej podáva náčrt dejín mesta Ľvov v medzivojnovom období. Autor analyzuje politiku poľských vlád vo vzťahu k veľkým mestám s dôrazom na situáciu Ľvova a zároveň podáva náčrt činnosti mestskej správy tohto mesta.

Témou príspevku M. Stolarszyka je májový prevrat poľského generála J. Pilsudkého v roku 1926 a jeho ohlasy v Brzeskej oblasti.

Hlavná pozornosť v štúdiu U. A. Wiena *Vnímanie periférie - nemecké politické perspektívy v Sedmohradsku* je sústredená na určenie miesta sedmohradských Sasov, ktorí predstavovali určujúcu skupinu rumunských Nemcov. Z rozsiahlej štúdie, doplnenej grafmi a tabuľkami, zistíme, že nemecká menšina v Rumunsku bola len objektom slúžiacim imperialistickej politike Hitlera, pretože v popredí záujmu berlínskej vlády stáli nemecké menšiny v pohraničí.

Ako posledná je v zborníku uverejnená štúdia R. Gräfa. Týka sa územia Banátu, ktorého najväčšia časť pripadla po prvej svetovej vojne Rumunsku. S územím Banátu získalo Rumunsko aj všetky majetky, panstvá, lesy, banské a hutnícke závody a továrne. Príspevok je zameraný na otázky hospodárstva a politiky tejto oblasti.

Zborník referátov z konferencie spĺňa kritériá vedeckej publikácie. Súčasťou každého príspevku je nemecké či slovenské resumé a bohatý poznámkový aparát, ktorý poukazuje na odborné spracovanie problematiky. Zborník uzatvára menný register a abecedný zoznam jednotlivých autorov s uvedením miesta ich pôsobiska. Publikácia by rozhodne nemala chýbať v žiadnej odbornej knižnici.

Miroslava Džupinková

MANDLER, Emanuel: *Benešovy dekrety, proč vznikali a co jsou?* Praha : Libri, 2002. 126 s. ISBN 80-7277-139-6.

V histórii každého národa alebo štátu sa iste odohrali okrem pozitívnych aj negatívne udalosti, na ktoré jeho príslušníci nie sú veľmi hrdí. Takýmto prívlastkom môžeme označiť v našich niekdajších dejinách okolnosti súvisiace s Benešovými dekrétmi. Mnohí historici tú, ešte „nevychladnutú“, tému obchádzajú. „Za všetko sú zodpovední Nemci“, to je najčastejšie používaná veta, ktorou ospravedlňujeme vlastné chyby. „Národná hrdost“ nám nedovolí pozrieť sa pravde do očí a prijať zodpovednosť. Práve to inšpirovalo autora tejto knihy Emanuela Mandlera priblížiť éru nedávnu, a predsa neobjasnenú.

V úvode sa k práci vyjadruje aj šéfredaktor František Honzák. Uvedomuje si, že jej vydanie by mohlo vyvolať rôzne ohlasy. Ale na druhej strane poukazuje na potrebu kritického, nestranného postoja k národným dejinám, bez romantizmu a ružových okuliarov.

František Honzák vychádza z vlastných, osobných skúseností. Spomína si na otca-straníka a strýka – Prokopa Drtinu – Benešovho tajomníka, ktorý si neskorovo uvedomuje, že stál na nesprávnej strane. Práve tieto fakty ho priviedli k edícii uvedenej knihy.

Emanuel Mandler koncipuje prácu do troch väčších okruhov, deliacich sa na jednotlivé prehľadné kapitoly.

V I. okruhu – *Jak se připravuje svoboda* – autor objasňuje situáciu v Čechách a na Slovensku po mníchovskom diktáte a vyhlásení Protektoráru Čechy a Morava, ale aj atmosféru v zahraničí počas 2. svetovej vojny. Zahraničný odboj v Londýne vypracúva prvé ústavné dekréty a vzniká tu exilová vláda na čele s Benešom. Mandler sprostredkúva Benešove názory. Beneš neuznáva mníchovský diktát a Háchovu vládu, Československo nepovažuje za rozbité a vyhlasuje kontinuitu republiky spred Mníchova. Jednotlivé vyhlásenia doplňajú články z ústavy 1920.

Dalej uvádza, že zahraničný odboj sa už počas vojny zaoberá otázkou budúceho národnostného usporiadania Československa. Uskutoční sa bez Nemcov

a Maďarov, k čomu prispieva aj doma silnejúce nacionálne hnutie a rasová neznášanlivosť, ako prejav nenávisti voči nepriateľovi. To hrá mnohým do karát.

Pozornosť je tiež venovaná Benešovej ceste do Moskvy kvôli získaniu podpory v otázke vysťahovania Nemcov.

Posledná kapitola prvého okruhu analyzuje Košický vládny program.

II. časť – *Věk dekretu*. Táto kapitola sa sústredí na politiku vládnucích strán a silu ústavných, trestných a retribučných dekrétov, umožňujúcich prenasledovanie a konfiškáciu majetku nielen Nemcom, Maďarom, zradcom, kolaborantom, ale aj finančnej, priemyselnej a agrárnej veľkoburžoázii domáceho pôvodu. Platilo, že všetko, čo je v štáte, je štátne. Veď „nepohodlný“ Čechom a Slovákom sa dala vina dokázať na ľudových súdoch.

III. okruh – *Legislativa etnické čistky* – ponúka široké možnosti uplatnenia nacionálnerazistických dekrétov I., II., III. . Autor ich považuje za najväčší revolučný čin. Konfiškácia majetku, väzenie, hlad, epidémie, pracovné tábory, násilné masové vysťahovanie Nemcov zo Sudet mu pripomína čosi, čo tu už bolo a čo my sami dnes odsudzujeme. Holokaust Židov.

Poslednou kapitolou tohto celku je stanovisko oficiálnej českej historiografie, s ktorou autor polemizuje.

Publikácia je vhodne doplnená poznámkami a prílohami. V závere je zoznam členov londýnskej exilovej vlády, československej vlády, citované dekréty, prameňe a literatúra. Kniha je venovaná obetiam všetkých etnických čistiek, ako píše autor v úvode.

V závere je potrebné zdôrazniť, že názor E. Mandlera je menšinový a oficiálna historiografia sa s ním nestotožňuje. Podľa nej si povojnový stav vyžadoval mnohé opatrenia, ktoré mali predchádzať potenciálnym konfliktom a ktoré sú za iných okolností neštandardné. Táto práca je predovšetkým výzvou na reakciu. Či už súhlasnú, alebo nie. Je adresovaná historikom, pedagógom, študentom, ba aj informovanej verejnosti. Veď nie je hanbou priznať si chyby minulosti, ale je hlúpe sa z nich v budúcnosti nepoučiť.

Jana Kužmová

SIGMUNDOVÁ, Anna Maria: *Nacistické ženy*. Bratislava : Perfekt, 2002. 175 s. ISBN 80-8046-196-1.

Dejiny 20. storočia ponúkajú množstvo prameňov a informácií, aby sme si o celom jednom storočí vytvorili určitý obraz. Stále sa však stretávame s novými odhaleniami, skutočnosťami a tie pravdu zamotávajú. Tak je to aj v prípade dejín druhej svetovej vojny a osudov všetkých zainteresovaných osôb. Hned' po

skončení konfliktu tlač podrobne písala o prominentných ženách nacistického štátu, lebo sa z nich stávali justičné prípady. Lenže mnohé vtedajšie senzácie a protichodné opisy pri neskoršom skúmaní neobstáli. Ich skutočné osudy vychádzajú na povrch možno až dnes. Umožňuje to odstup od udalostí, sprístupnenie uzavretých prameňov z dejín tretej ríše a pod. To motivovalo Annu Mariu Sigmundovú, aby napísala o vybraných ženách, ktoré kedysi zaujímali významné postavenie v nacistickej spoločnosti po nástupe Adolfa Hitlera k moci.

Kniha Nacistické ženy je už niekoľkou v poradí, ktorú vydáva Perfekt s tematikou osobností druhej svetovej vojny. Autorka porovnala početné subjektívne a objektívne pramene, aby sa vyhla špekuláciám a ponúkla čitateľom životopisy a osudy žien, čo kedysi v nacistickej spoločnosti niečo znamenali.

Kniha je rozdelená na deväť samostatných kapitol, z ktorých s výnimkou prvej každá rozpráva životný príbeh jednej nacistickej ženy. Hrdinky knihy sú zoradené chronologicky podľa roku narodenia. Celkový dojem vhodne dopĺňajú čiernobiele fotografie jednotlivých žien.

Prvá kapitola ponúka skôr všeobecný pohľad na vzťah Hitlera k opačnému pohlaviu a na nacistický ideál nemeckej ženy - bola urastená, pracovitá, nordicky plavovlasá, veselá povaha s mnohými potomkami a podobne. Nájdeme tu aj zmienky o fanatickej oddanosti týchto žien voči Hitlerovi.

Druhá kapitola už konkrétnie popisuje život manželky pruského minister-ského predsedu Hermana Göringa - Carin Göringovej (rod. von Kantzow) s podtitulom *Nordický idol a kultová postava*. Nedožila sa začiatku druhej svetovej vojny, avšak zohrala významnú úlohu kvôli jej obrovskému vplyvu na Göringa (dokonca aj po smrti).

Druhej Göringovej žene je venovaná tretia kapitola s podtitulom *Vznešená pani*. To bol pre Emmy Göringovú (rod. Sonnermannová) hanlivý výraz, pretože nebola v národe oblúbená, avšak splňala požiadavky ideálnej nemeckej ženy. Spomína sa jej herecká kariéra, aj keď nie práve oslnivá.

Podtitul *Prvá dáma tretej ríše* výstižne predstavuje Magdu Goebbelsovú (rod. Behrendovú) vo štvrtnej kapitole. Magda sa po druhýkrát vydala za národnosocialistického ministra propagandy doktora Josepha Goebbelsa. Zomrela vlastnou rukou na konci vojny a je chápána ako najžiarivejšia osobnosť medzi ženami nacistickej elity.

Piata kapitola a meno Leni Reifenstahlová. Dokonale ju vystihuje podtitul *Kráľovná amazoniek* - pre jej železnú vôľu, ctižiadostivosť, umelecké nadanie. Natáčala filmy pre Hitlera a NSDAP, za čo bola aj súdená. Získala slávu filmom Triumf o ríšskom zjazde NSDAP v Norimbergu v roku 1934.

„Súdružka“ Gertrud Scholtzová-Klinková (rod. Treuschová), aj takto nazývali nacistickú ríšsku vodkyňu žien, je hlavnou hrdinkou šiestej kapitoly. Nechýbala ani na jednom zjazde strany, bojovala proti Židom a ešte aj po vojne zostala presvedčenou nacionálnou socialistkou.

Siedma kapitola je výpoved'ou o krátkom a tragickej živote Geli Raubalovej s podtitulom *Neter strýka Adolfa*. Jej život sa skončil samovraždou vo veku 23 rokov - okolnosti a príčiny smrti nie sú dodnes jasné.

Žena s prívlastkom *Utajená milenka* v ôsmej kapitole nemôže byť nik iný ako Eva Braunová, ktorej sa až tesne pred dobrovoľnou smrťou splnil sen vydáť sa za Hitlera. On sa k nej nikdy otvorené nepriznal, čím veľmi trpela.

Posledná deviata kapitola má názov *Vodcova žiačka Henriette von Schirak*. Až do smrti roku 1992 vykreslovala Hitlera ako „dobrého uja“ a dobrodinca jej rodičov. Hitler ju prakticky vychoval a ona mu bola fanaticky oddaná.

Kniha Nacistické ženy je objasnením pozadia vzťahov v okolí Hitlera a výpoved'ou o ženách, ktoré sice boli v ústrani, ale zohrali dôležité úlohy v dejinách.

Helena Pavlíková

CHURAŇ, Milan: *Postupim a Československo : Mýtus a skutočnosť*. Praha : Libri, 2001. 157 s. ISBN 80-7277-062-4.

„Rozhodli sme sa pre odsun našich Nemcov do ríše.
Spojenci nám toto stanovisko medzinárodne potvrdili“
Edvard Beneš, 28.október 1945

Výrok E. Beneša načrtáva ťažiskovú problematiku publikácie, ktorou je nedobrovoľný odsun Nemcov z Československa na pozadí postupimskej atmosféry. Autor práce M. Churaň sa v nej podujal vytvoriť obraz situácie pred samotnou konferenciou v Postupime, jej priebeh a nosné udalosti, ktoré sa odohrali po jej skončení v auguste 1945. Práca okrem úvodu a záveru pozostáva zo štyroch rozsiahlejších častí (Pred Postupimom, Česká cesta k Postupimu, Prípravy na Postupím, V Postupime). Na začiatku každej z nich (vrátane úvodu a záveru) je citát, ktorý výstižne predznamenáva smerovanie danej časti. Tematicky ich vnútorné spája problematika postupimskej konferencie všeobecne a osobitne odsun nemeckého obyvateľstva z územia Československa. Presun Nemcov bol v danom období najdôležitejším problémom československej vlády.

Publikáciu *Postupim a Československo* spracoval autor na základe dodnes neznámych alebo len verejnosti neprístupných informácií o prípravách a priebehu konferencie. Zaoberá sa v nej aj spoluprácou troch šéfov vlád (Zväzu sovietskych socialistických republík, Spojených štátov amerických, Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Severného Írska) a ich postupom pri riešení otvorených otázok v súvislosti s Nemeckom a ostatným povojnovým svetom.

V *Úvode* venuje autor pozornosť už publikovaným dielam s touto tematikou a zdôrazňuje fakt, že doposiaľ vyšiel iba jediný - aj to propagandistický - text v českom jazyku (okrem sovietskych a amerických dokumentov). Na základe toho zdôvodnil potrebu diela, ktoré by poskytlo verejnosti čo najviac informácií o konferencii samej a o dobe, v ktorej sa konala. M. Churaň v tejto súvislosti uvádza, že v práci sa autorský text, často polemický, strieda so suchými citáciami dokumentov a odkazov na pramene. Zdôrazňuje, že predmet publikácie je sám osebe polemický a dokumenty zo západných edícii sú v českom preklade publikované väčšinou prvýkrát.

V prvej časti, nazvanej *Pred Postupimom*, sa M. Churaň zaobera porevolučnou situáciou a spojenectvom troch šéfov vlád; vytvorením Európskej poradnej komisie, do ktorej bolo neskôr prijaté aj Francúzsko; čelnými predstaviteľmi veľmocí a vytvorením najdôležitejšieho orgánu - Kontrolnej rady v Nemecku. Autor nastroľuje najdôležitejšie problémy, ktoré sa vyskytli pred vedúcimi štátnikmi troch veľmocí na konci vojny a tesne po nej.

Druhá časť *Česká cesta k Postupimu* ukazuje snahy Čechov a Slovákov, reprezentované prezidentom E. Benešom, vytvoriť etnicky čistý (slovanský) štát; presadenie núteneho vysídlenia, tzv. odstránenie menšiny, transfer nemeckého obyvateľstva z Československa do ríše. Českú cestu do Postupimu sprevádzali smery, o ktorých dnes mnohí, ako uvádza autor, nechcú ani počuť - zdolať, odstrániť, odplatiť, zdecimovať, vyčistiť, vyhnáť... V tejto súvislosti načrtáva M. Churaň stručný vývoj českého politického myslenia, ktorý začal v polovici 19. storočia.

V časti s názvom *Prípravy na Postupim* autor poskytuje bohatý obraz rozpracovaných zoznamov hlavných otázok; návrhy veľmocí na odstránenie aktuálnych problémov v súvislosti s povojnovou situáciou (uvádza znenie britského návrhu programu konferencie, v ktorom bolo hlavným problémom Nemecko). M. Churaň predkladá postupný vývin otázky „transferu“ nemeckého obyvateľstva a pripája kópie jednotlivých dokumentov.

Posledná časť, nazvaná *V Postupime*, informuje o priebehu konferencie, ktorej oficiálny názov je Konferencia v Berlíne (17.7.1945 - 2.8.1945). Uvádza jednotlivé zápis z konferencií (dialógy medzi predstaviteľmi vlád, ktoré sa zachovali vo viacerých verziach - sovietska verzia, americká verzia) a výsledky týkajúce sa otázky „transferu“ Nemcov .

Súčasťou práce je aj deväť príloh (dokumenty súvisiace s konferenciou v Postupime, nóty, správy, aj oficiálny protokol z konferencie a správa z nej), ktoré sú doposiaľ pre mnohých aj profesionálnych historikov neznáme. V zozname literatúry v závere práce sú uvedené edicie prameňov a pamäti najdôležitejších účastníkov udalostí na sklonku druhej svetovej vojny, taktiež literatúra, ktorá sa postupimskej konferencie priamo netýka.

Podľa autora je cieľom tejto publikácie oboznámiť verejnosť so všetkými vydanými dokumentmi z tejto konferencie a následne odstrániť mýty a vraciať sa ku skutočnosti, ako to vyjadruje aj podtitul publikácie *Mýty a skutočnosť* a taktiež posledná veta textu, že „*obranou proti mýtom vždy bolo, je a bude poznávanie faktov*“.

Publikácia *Postupim a Československo* je cennou pomôckou na doplnenie vedomostí o tomto úseku našich dejín, a to nielen pre odborníkov, ale pre každého, kto sa chce o tejto tematike dozviedieť viac. Práca je svojimi svedectvami prínosom a zároveň neodmysliteľnou súčasťou dejinného procesu. Po dlhoročnej existencii „*mýtu o postupimskej konferencii, že transfer Nemcov bol uskutočnený na základe uznesenia tejto konferencie*“, je nevyhnutné odborne prediskutovať aj tieto nové informácie, ktoré boli doteraz z rôznych dôvodov zamlčané.

Miriam Poprocká

VIZDAL, Marián: *Sprievodca pravekom východného Slovenska*. Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2003. 96 s. ISBN 80-8045-281-4.

Praveké a včasnohistorické dejiny patria k mimoriadne zaujímavým obdobiam dejín Slovenska. V procese výučby však ich výklad často spôsobuje určité problémy učiteľom i žiakom. Priebežne prebiehajúce archeologické výskumy, prinášajúce nové objavy, totiž stále dopĺňajú a obohacujú zložitú mozaiku tohto obdobia. Špecifické postavenie v tomto smere má práve východné Slovensko, ktoré bolo dôležitým nástupným priestorom pre rozvoj veľkého množstva rôznych kultúr prakticky počas celého pravekého a včasnohistorického obdobia. Glosovaná publikácia archeológa a vysokoškolského učiteľa PhDr. M. Vizdalá, CSc., sa preto prístupnou a prehľadnou formou pokúša aspoň v základných rysoch priblížiť praveký vývoj východného Slovenska tak, ako je známy na úrovni poznatkov získaných najmä archeologickým výskumom do konca minulého storočia. Ide už o druhé vydanie tejto publikácie, preto možno povedať, že takáto forma spracovania a podania odborného textu je plne akceptovateľná pedagógmi i záujemcami o naše dejiny z radov laickej verejnosti. Metodicko-pedagogické centrum v Prešove ju pripravilo ako prvú z celého radu pripravovaných metodických príručiek, ktoré by mali učiteľom pomôcť pri výučbe slovenských dejín.

Práca je rozdelená do ôsmich kapitol, ktoré logicky pokrývajú všetky významné úseky pravekých dejín. Pri všeobecnej charakteristike jednotlivých období od staršej doby kamennej cez neolit, dobu bronzovú a železnú až po slovanské obdobie sa čitateľ môže aspoň v skratke oboznámiť s výrobnými

technológiami, sídliskami, spôsobom obživy a pohrebným rítom jednotlivých kultúrnych spoločenstiev. Čo je však na tejto publikácii najcennejšie je skutočnosť, že osobitnú pozornosť venoval autor situácií na východnom Slovensku. Najstaršie kultúrne spoločenstvá v jednotlivých obdobiach sú prehľadne popísané, doplnené odkazmi na najvýznamnejšie lokality a zaradené do časového rámca. Okrem najznámejších nálezísk sa však čitateľ oboznámi aj v odbornej literatúre s menej frekventovanými lokalitami, ktoré sú však pre poznanie daného obdobia či kultúry rovnako dôležité.

Text dopĺňa aj primerané množstvo obrazového materiálu, ktorý približuje najmä základné tvary pravekej keramiky a kamenných nástrojov. Súčasťou práce je aj menný register, súpis v texte spomenutých lokalít a rozsiahly zoznam použitej literatúry.

Práca *Sprievodca pravekom východného Slovenska* nespĺňa všetky kritériá, ktoré by ju zaradili medzi vedecké monografie. To však ani nebolo cieľom jej autora, ktorý ju napísal v prvom rade ako metodickú príručku pre učiteľov dejepisu na základných a stredných školách. Práca s ňou teda vyžaduje od čitateľa už prinajmenšom základné znalosti danej problematiky. Napriek tomu však po nej iste siahne aj oveľa širší okruh záujemcov z radov odbornej, ale i laickej verejnosti.

Patrik Derfiňák

BARTL, Július - KAČÍREK, Ľuboš - OTČENÁŠ, Michal: *Dejepis. Národné dejiny pre 2. ročník gymnázií.* Bratislava : SPN, 2002. 176 s. ISBN 80-08-03167-0.

Po dlhých trinástich rokoch od pádu komunistickej totality sa do slovenských škôl konečne dostala nová, moderná učebnica slovenských národných dejín v období od bitky pri Moháči do rozpútania prvej svetovej vojny. Autorský sa na nej podieľali dva skúsení a renomovaní slovenskí historici a dlhoroční pedagógovia - Július Bartl z Katedry slovenských a všeobecných dejín Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského a Michal Otčenáš z Katedry slovenských dejín a archívnictva Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity. Autorský kolektív doplnil začínajúci historik L. Kačírek, dôležitú úlohu pri príprave učebnice zohrala tiež metodička A. Bocková.

Učebnica chronologicky a obsahovo nadvázuje na učebnicu pre 1. ročník gymnázií. Jej obsah tvoria 3 tematické celky *Slováci v habsburskej ríši*, *Osvietenstvo a formovanie slovenského národa* a *Slovensko po revolúcii a v období dualizmu*, pozostávajúce z 22 učív. Štruktúra jednotlivých učív je rovnaká. Prvou časťou je stručný chronologický prehľad najdôležitejších udalostí. Nasle-

duje text samotného učiva, ktorý je rozdelený medzititulkami do menších celkov. Text je dotvorený obrázkami, fotografiami a reprodukciami, ktoré často obsahujú pomerne podrobné popisky, ďalej mapkami či tabuľkami. Hlavný text je na viacerých miestach učebnice rozdelený graficky odlišeným doplnujúcim textom. Jednotlivé učivá spravidla obsahujú aj časti *Z hlbín archívov*, *Slovník historika*, *Otzázky a úlohy*, *Zamyslenia* a záver každého učiva tvorí časť *Literatúra*. Každá z uvedených častí učiva má vlastné grafické prevedenie, takže ju možno na prvý pohľad rozoznať. Po každom tematickom celku nasleduje celkový chronologický prehľad udalostí, v ktorom sú farebne odlišené 3 základné oblasti života spoločnosti - politika, hospodárstvo a kultúra. Orientáciu v čase by mala žiakom uľahčiť jednoduchá časová priamka v záhlaví učebnice.

Učebnica sa zdá byť obsahovo vyvážená. V primeranej miere sa venuje relevantným politickým udalostiam, ktoré vhodne dopĺňa informáciami o konfesionalných, etnických, hospodárskych či kultúrnych a vzdelanostných pome-roch na Slovensku. Všetko to veľmi plasticky vkladá do rámca celej monarchie a, ak je to potrebné, aj do európskeho kontextu. Je dobré, že žiak sa v nej dočíta nielen o Bratislave, ale aj o Trnave, Banskej Bystrici, Liptovskom Mikuláši, Prešove, Košiciach... Veľkým pozitívom učebnice je tiež fakt, že venuje pozornosť osobnostiam (nielen z oblasti politiky, ale aj napr. z dejín vedy), čo sa doteraz zanedbávalo. Štruktúra učebnice vytvára priestor pre tvorivý prístup učiteľa. Ponúka mu bohatý obrazový materiál, množstvo textov na rozbor i podnety na diskusiu a doplnujúce štúdium.

Na druhej strane však už prvé ohlasy na učebnicu naznačujú, že by bolo žiaduce zvážiť, či je rozsah učív a ich náročnosť primeraná tomu, čo sa dnes vo všeobecnosti od gymnaziu napr. na prijímacích pohovoroch na univerzitu očakáva, či mu učebnica s výrazným zastúpením obrazovej časti dáva dostatok informácií a možností na domácu prípravu. Snáď by tiež bolo vhodné zaradiť v budúcnosti do učebníčkov porovnávacie tabuľky pravopisu vlastných mien, príp. register, dbať na aktuálnosť použitých fotografií či vyhnúť sa niektorým menším nedostatkom (napr. pojem detronizácia je použitý už na str. 28, no v pojmach je vysvetlený až na str. 107).

V každom prípade a napriek uvedeným nepodstatným pripomienkam je potrebné vydanie kvalitnej prepracovanej učebnice privítať. Učebnica sprostredkúva aktuálny pohľad historickej vedy na národné dejiny v období 1526 - 1914 a nahradí často subjektívne pohľady jednotlivých učiteľov, ktorí boli po roku 1989 nútene improvizovať. Predložená informácia o učebnici i podnety na diskusiu vychádzajú z jej zbežného poznania a z poznania okolnosti jej vzniku. Oveľa dôležitejšie bude, ako publikáciu zhodnotia odborníci z oblasti didaktiky dejepisu, ako ju bude vnímať a ako ju prijme učiteľská obec, ktorá s ňou bude musieť každodenne narábať, a ako s ňou dokážu pracovať žiaci. Bolo by

dobré, aby sa učitelia o svoje dojmy, praktické skúsenosti a názory podelili, a tým prispeli k takému potrebnému d'alšiemu skvalitneniu vyučovacieho procesu.

Martin Pekár

SZOJKA, Ladislav - KUKUČÍN, Rudolf - KUKUČÍN, Pavol: Košicko-bohumínska železnica. Bratislava : ŽSR, 2002. 205 s. ISBN 80-965444-6-6.

V roku 2002 si železničari pripomerali významné jubileum - 130 rokov od dokončenia jednej z najvýznamnejších tratí Slovenska, známej ako Košicko-bohumínska železnica (KBŽ).

Pri tejto významnej príležitosti sa autori L. Szojka, R. Kukučín a P. Kukučín podujali zdokumentovať prelomové udalosti histórie trate, na ktoré zbierali materiál niekoľko rokov.

Práca je rozdelená na dvanásť častí, v ktorých sú v chronologickom slede rok po roku zaznamenané jednotlivé etapy výstavby trate spolu s vývojom technických zariadení, vlakov, taríf a pod. Všetko je doplnené množstvom tabuľiek, náčrtov, máp, technickými údajmi a fotografiemi neznámeho autora, vznikajúce v priebehu budovania KBŽ.

V úvodnej časti informujú autori o potrebe vzniku železnice v Uhorsku. Tá vychádzala z nutnosti obchodu v jednom z jej najdôležitejších odvetví priemyslu Slovenska, a to v železničiarstve. Doterajšie povozníctvo bolo totiž nevýhodné - pomalé, nespoľahlivé a drahé. Ďalej sa práca venuje už konkrétnej železnici, ktorá dostala označenie KBŽ. Čitateľom poskytuje obraz udalostí, súvisiacich s prípravnými prácam, žiadostami i udelením koncesie.

Druhá časť rozoberá priamo výstavbu trate, ktorá sa začala realizovať 15. októbra 1869 veľmi vysokým tempom kvôli termínu začatia prevádzky, ktorý koncesia stanovila na 1. november 1869.

Hlavnú trať KBŽ, jej prevádzku a rôzne udalosti v jednotlivých rokoch až do 1918 zachytáva tretia časť knihy, kde nájdeme aj meniace sa názvy jednotlivých staníc spojené s predpismi a nariadeniami - všetko fotograficky zdokumentované. Čitatelia tak dostávajú aj vizuálnu predstavu o stave vtedajších železníc a podobe miest.

V nasledujúcich kapitolách sú tabuľkovo zaznamenané stanice a zastávky hlavnej trate. Sú tu prezentované jednotlivé miestne železnice spolu s plánmi výstavby a technickými údajmi.

Autori samozrejme nezabudli ani na „mašiny“, prevážajúce sa po koľajničiach trate Bohumín – Košice. Všetky rušne boli zaradené do tried a tvorili

jednotný systém. Hnacie vozidlá boli pri popisovaní označené príslušnými inventárnymi číslami. Na týchto stránkach máme k dispozícii hlásenia o ich počte v rokoch 1873 - 1917, k čomu sa následne viaže aj technický popis na ďalších 38 stranách.

Rozboru sa nevyhli ani vozne, ktorým je tiež venovaná samostatná časť.

Osobitne sa autori venujú tarifám KBŽ od počiatku prevádzky po vznik ČSR. Tarify sa delia podľa I., II., III. a IV. triedy plus isté výnimky, napr. bezplatná preprava pre zamestnancov pošty, preprava vojenských transportov za znížené ceny, 50% zľava pre učňov, robotníkov atď.

Záverečné kapitoly knihy sa venujú histórii trate od roku 1919 do r. 1945 a jej hospodárskym výsledkom. KBŽ prechádza k československým dráham a nasleduje príprava na zoštátnenie. Pod vplyvom mníchovského diktátu a Viedenskej arbitráže zaniká 13.3.1943, dňom nadobudnutia platnosti dohody medzi Slovenskou republikou, Nemeckou rišou a Maďarským kráľovstvom, ktoré si ju rozdelili.

Aj keď trate KBŽ prešli do vlastníctva ČSD, jej dejiny sa tým neskončili. Po roku 1948 sa rozhodlo o zdvojkočnení tzv. hlavného ťahu ČSD, ktoré sa uskutočnilo výstavbou trate Družby. O tej i o postupnej elektrifikácii trate hovorí ďalšia kapitola.

Posledná kapitola sa venuje hnacím vozidlám ČSD a ŽSR na bývalých tratiach KBŽ.

Publikácia obsahuje množstvo technických údajov, ktoré laikovi za normálnych okolností veľa nepovedia. Sú však doplnené tabuľkami, grafmi, fotografiami, ktoré mu pomôžu s orientáciou v tejto problematike, a tak môže čitateľ ľahšie prijímať informácie o vývoji tejto významnej etapy slovenských železníc.

Je prospešné, že vychádzajú aj knihy tohto druhu. Prostredníctvom nich sa totiž čitateľ dozvie, aká bohatá je história KBŽ a prispeje k hrdosti Slovákov na túto inštitúciu.

Erika Saxová

HARBULOVÁ, Ľubica: *Ruská emigrácia a Slovensko*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2001. 236 s. ISBN 80-8068-075-2.

Pôsobenie ruskej emigrácie po októbri 1917 na Slovensku v rokoch 1919 - 1939 popisuje vo svojej monografii doc. PhDr. Ľubica Harbulová, CSc. z Katedry všeobecných dejín FF PU. Táto monografia bola vydaná Filozofickou fakultou Prešovskej univerzity v roku 2001.

Najvýznamnejšou etapou vo vývoji pooktóbrového „zahraničného Ruska“ predstavovalo medzivojnové obdobie. Tisícky obyvateľov Ruska z vlastného rozhodnutia opustilo vlast' v dôsledku nesúhlasu s politickým vývojom a s vnútroštátnymi zmenami, ku ktorým došlo roku 1917. Tejto problematike sa so snahou bližšie priblížiť činnosť emigrantskej skupiny na Slovensku a zachytiť kultúrny prínos ruských emigrantov venuje L. Harbuľová.

Pri písaní práce vychádzala hlavne z archívneho materiálu. Veľa však čerpala aj z monografií, zborníkov, odborných štúdií i periodík.

Kniha okrem tradičného úvodu a záveru obsahuje šesť kapitol, v ktorých sa autorka zaobera problematikou ruskej emigrácie na Slovensku. Napriek svojej málopočetnosti tvorila ruská emigrantská komunita na Slovensku neoddeliteľnú súčasť formujúceho sa „Ruska mimo Ruska“ a cez jeho aktivity sa aj Slovensko stalo malým bodom na pomyselnej mape medzivojnového „zahraničného Ruska“.

Vo všetkých kapitolách je priblížený život ruských emigrantov. Prvá kapitola prináša pohľad do medzivojnového Československa, jedného z centier ruskej emigrácie v Európe. Je tu opísaný príchod a život emigrantov v Československu, ich kultúrne a umelecké aktivity.

To isté, čo ponúka 1. kapitola, prinášajú i ďalšie, no s dôrazom na samotné Slovensko. Sú tu samostatné kapitoly o pobytu ruských študentov na slovenských stredných a vysokých školách, o pôsobení ruskej inteligencie na Slovensku. V kapitole o ruskej inteligencii na Slovensku sa autorka zamerala na vykreslenie osudov týchto emigrantov s poukázaním na ich pedagogickú a vedecko-výskumnú činnosť.

V 5. kapitole sa pozornosť venuje dvom najväčším mestám Slovenska - Bratislave a Košiciam ako strediskám spolkovej činnosti ruských emigrantov.

Ladomírová - konfesionálne stredisko ruskej emigrácie je názov záverečnej kapitoly, ktorá popisuje dedinku na severovýchodnom Slovensku v čase medzivojnového obdobia, kedy sa stala jedným z centier ruskej pravoslávnej cirkvi v zahraničí - v Európe.

Monografia obsahuje i zoznam použitých prameňov a literatúry a je vhodne doplnená prílohou, ktorá obsahuje reprodukcie dokumentov týkajúcich sa ruských emigrantov na Slovensku. Okrem toho sa v tejto práci nachádza anglické a ruské resumé a menný register.

Monografia L. Harbuľovej odhaľuje pôsobenie porevolučnej emigrácie na Slovensku, ktoré doteraz patrilo k neznámym a neprebádaným stránkam vzájomných slovensko-ruských vzťahov. Publikácia je zaujímavým doplnením poznatkov o živote ruských emigrantov, ktorí si za svoj nový domov vybrali práve Slovensko.

Jana Dobrocká

Acta Judaica Slovaca 7. Zost. P. Mešťan. Bratislava : Múzeum židovskej kultúry, 2001. 123 s. ISBN 80-8060-072-4.

Ako 49. zväzok edície *Judaica Slovaca* vyšiel zborník štúdií a príspevkov týkajúci sa židovskej problematiky a dejín ich pôsobenia v Uhorsku a v slovenských mestách. Jeho zostavovateľom je prof. PhDr. Pavol Mešťan, DrSc., ktorý je riaditeľom Židovského múzea v Bratislave.

Zborník prináša celkovo päť štúdií týchto autorov: Ješajahu A. Jelínek, Jana Slameňová, Karol Džupa, Veronika Slneková, Tibor Szentandrás a jeden prejav od Jehudu Bauera.

Autorom prvej štúdie *Dynamika židovského osídlenia v Hornom Uhorsku v 19. storočí* je Ješajahu A. Jelínek. Vo svojej štúdii opisuje sťahovanie Židov do Horného Uhorska, ktoré sa uskutočnilo v dvoch etapách. Veľkú pozornosť venuje kvalitnému a ucelenému zoznamu židovských obcí (khilot) podľa počtu veriacich a náboženských ustanovizní. Súčasťou štúdie je aj bohatý zastúpený poznámkový aparát, ktorý svedčí o množstve preštudovanej literatúry a prameňoch k danej téme.

Jana Slameňová je autorkou štúdie *Židia vo Vrútkach*. Venuje sa v nej v priebeze dejín prvým slovenským osadníkom a familiarom v Turci, Židovskej náboženskej obci vo Vrútkach, založeniu synagógy, Chevry kadiše, spolkovej činnosti, židovskému a kultúrnemu domu vo Vrútkach. Ďalej sa zaobera občianskym spolunažívaním, perzekúciou Židov a táborm smrti.

Rozsiahly príspevok *História michalovských Židov medzi dvoma svetovými vojnami* je výsledkom bádania Karola Džupa. Štúdia pozostáva z troch časťí. Úvod je všeobecnejší a poskytuje komplexný pohľad na Židov žijúcich v Michalovciach. Jadro je rozdelené na dve časti:

1. Prvé roky (1918 - 1923),
2. Chudobné roky a začiatky tragédie (1931 - 1938).

Autor oboznamuje s udalosťami, ktoré sa odohrali v tomto období. Záverečné slovo je citlivým zhodnotením života Židov a pôsobenia v Michalovciach.

Autorom prejavu *Holokaust: špecifický a univerzálny*, ktorý bol prednesený pred nemeckým Bundestagom v deň Spomienky na obete národného socialismu 27. januára 1998, je Jehuda Bauer. Autorov prejav je rozčlenený na tieto tematické okruhy: Krvavé dvadsiate storočie, Výnimočnosť holokaustu, Ideológia založená na fantázii, Historik ako rozprávač. V jeho prejave sa do popredia dostávajú dve majstrovsky koncipované otázky: Naučili nás dejiny niečo? Naučili sme sa niečo? Jehuda Bauer poskytuje na tieto otázky zaujímavé odpovede. Výnimočné a fascinujúce sú aj tri autorove prikázania, ktoré by sa možno mali pridať k Desiatim Božím prikázaniam.

Veronika Slneková prispela do zborníka štúdiou pod názvom *Dislokácia židovských obyvateľov v rámci mesta, v rámci Slovenska a arizácia židovského domového majetku v Trnave v rokoch 1939 - 1945*. V štúdii ide o ucelený prehľad mozaiky protižidovských diskriminačných opatrení v Trnave, ktoré slovenskí predstaviteľia realizovali v rokoch 1938 - 1945 a ktoré boli len malým krôčikom do ohromujúcich siení táborov smrti.

Posledný príspevok pod názvom *Ako ďalej?* Objektívne a subjektívne podmienky prekonania protimenšinových postojov je od Tibora Szentandrásího. Rozpracúva v ňom svoj návrh riešenia odpovedí na otázky týkajúce sa ľudí, ktorí prežili holokaust. Ide najmä o to, ako žiť ďalej po skúsenostiach s holokaustom a aké poučenia z toho pre nás Židov a Nežidov plynú.

Zborník zachytáva širokú paletu problémov dejín Židov na Slovensku i vo svete. Príspevky a štúdie sú významným prínosom k poznaniu židovskej problematiky. Je dôležité vyzdvihnúť aj dobré spracovanie poznámkového aparátu.

Zborník uzatvára anglické resumé jednotlivých príspevkov.

Monika Lazoríková

MICHNOVIČ, Imrich: *Vranov nad Topľou v 20. storočí. (Časť prvá: do roku 1948.)* Vranov nad Topľou : Mesto Vranov nad Topľou, 2002. 279 s.
ISBN 80-968841-8-2.

Koncom roka 2002 vydalo mesto Vranov nad Topľou publikáciu, ktorá je svojím charakterom v slovenskej historiografii ojedinelá. Ide totiž o mimoriadne podrobnej syntetickú monografiu z regionálnych dejín venovanú histórii tohto zemplínskeho mestečka v prvých piatich desaťročiach 20. storočia. Autor, rodák a popredný znalec najnovších dejín východného Slovenska doc. PhDr. I. Michnovič, CSc., mapuje na rozsiahлом priestore takmer 280 strán pomerne úzke časové obdobie. Monografia je vyvrcholením štyridsaťročného úsilia autora, jeho poctivej heuristickej práce, je dokladom odbornej erudície a štýlistickej zručnosti autora. Svetlo sveta teda uzrela publikácia, ktorá znesie nielen prísne odborné kritéria, ale má tiež všetky predpoklady zaujať popri odbornej i širšiu verejnosť.

Prácu otvára príhovor dnes už bývalého primátora mesta a autorov *Úvod*. Prvá kapitola je nazvaná *Na ceste k 20. storočiu (1270 - 1900)*. V krátkosti sa zaobera dejinami mesta od prvej písomnej zmienky až po koniec 19. storočia. Je logickým vstupom najmä pre čitateľa - laika, ktorý si takto môže utvoriť východiskovú predstavu. Možno azda pripomenúť, že tieto staršie dejiny mesta sú spracované v monografii *Dejiny Vranova nad Topľou*, ktorá vyšla v roku

1992 a ktorej zostavovateľom je taktiež I. Michnovič. Okrem tejto monografie čerpal autor informácie pre prvú kapitolu aj z viacerých dobových prameňov a starších či novších prác slovenských a maďarských historikov.

Nasledujúce štyri kapitoly sa podrobne venujú širokému spektru udalostí a osudov, ktoré v toku rokov vytvárali nielen dejiny Slovenska, ale i dejiny Vranova, pričom mu dali okrem dobovo typických črt aj nádych výnimočnosti a jedinečnosti.

Druhá kapitola nesie titul *Posledné dve desaťročia v rakúsko-uhorskej monarchii (1901 - 1918)*. Je rozdelená na štyri podkapitoly a postupne sa venuje administratívnym, demografickým, národnostným, hospodársko-sociálnym, konfesionálnym a kultúrnym pomerom v mestečku, ktoré malo v tomto období okolo 2 000 obyvateľov, hlásiacich sa v ťažkých časoch maďarizácie prevažne k maďarskej národnosti. Osobitnú podkapitolu venoval autor problematike dopadu prvej svetovej vojny a zániku monarchie na mestečko.

Zmenu pomerov k lepšiemu priniesol obyvateľom Vranova vznik Česko-slovenska. Práve o období rokov 1918 - 1938 hovorí tretia kapitola *Dve desaťročia v Československej republike*. I. Michnovič v nej mapuje a bilancuje pozitíva a negatíva existencie spoločného štátu Čechov a Slovákov. Dejiny Vranova, podobne ako v ostatných kapitolách, dáva v prípade potreby do širšieho slovenského alebo československého rámca, no nikdy nespúšťa zo zreteľa regionálne hľadisko. Je to práve tento uhol pohľadu, ktorý čitateľovi umožní v širších a odhalených súvislostiach vnímať aj dnes aktuálny problém dynamiky vzťahov región - centrum a jednotlivec - systém či pochopiť historické javy, ktoré sa nám v súčasnosti zdajú paradoxné alebo sú ešte stále pokryté nánosom dezinterpretácie.

Uvedenú líniu je možné v ešte ostrejších kontúrách sledovať v kapitole *Roky prvej Slovenskej republiky (1938 - 1945)*. V rámci slovenských dejín je toto obdobie vnímané ako kontroverzné a je hodnotené z dvoch protikladných pozícií. Čo sa týka regionálnych dejín, môžeme problematiku fungovania politickejho systému a režimu i život ľudí v jednotlivých regiónoch s rôznymi tradíciami, etnickými a konfesionálnymi pomermi, teda s vlastnými, špecifickými problémami, označiť za biele miesto v slovenskej historiografii. V tomto smere sa príslušná kapitola dá označiť za priekopnícku. Autor podrobne zachytáva udalosti a fakty, radí ich do celku, ilustruje množstvom citátov z prameňov a vytvára tak pre každého dostatok priestoru na sformovanie vlastného názoru bez toho, aby presadzoval svoje videnie a hodnotenie doby. To pozorný čitateľ nájde medzi riadkami.

Posledná kapitola sleduje udalosti kritického obdobia rokov 1945 - 1948 a volá sa *V obnovenej Československej republike*. Autor ju rozdelil na štyri podkapitoly, v ktorých venoval pozornosť najmä situácií po prechode frontu a kritickému obdobiu medzi májovými voľbami a februárovými udalosťami.

Celú prácu uzatvára *Zoznam prameňov a literatúry*, ktorý dokazuje autorovu bohatú znalosť archívneho materiálu, dobovej periodickej tlače a literatúry, a anglické resumé. Monografia obsahuje množstvo obrazového materiálu (fotografie, kópie dokumentov, novinových výstrižkov) a prehľadných tabuľiek. Pre odbornú verejnosť je určený poznámkový aparát. Je sice prehľadný a zrozumiteľný, nezodpovedá však príslušnej norme, čo je azda jediným slabším miestom publikácie.

Prvý zväzok Dejín Vranova nad Topľou v 20. storočí vyšiel v rámci grantového projektu VEGA, ktorý rieši kolektív Katedry dejín FHPV PU, a vďaka podpore mestského magistrátu.

Martin Pekár

MICHNOVIČ, Imrich – KÓNYA, Peter: *Dejiny obce Hlinné. Hlinné : Obecný úrad Hlinné, 2002. 182 s. ISBN 80-968730-0-8.*

V uplynulom období môžeme badať okrem iných trendov aj oživenie záujmu o regionálne dejiny, a to nielen v radoch historikov, ale aj medzi širšou laickou verejnosťou. Dokladom toho je predovšetkým množstvo monografií, štúdií, zborníkov a článkov, venovaných histórii našich miest a obcí, ktoré vysli v priebehu posledných desiatich rokov. Do radu miest a obcí, ktoré už majú spracované svoje dejiny sa pripája aj zemplínska obec Hlinné, ktorej dejiny, spracované historikmi Imrichom Michnovičom a Petrom Kónym z Prešovskej univerzity, vyšli v roku 2002.

Práca *Dejiny obce Hlinné* je rozčlenená na deväť kapitol. Autorom úvodnej kapitoly, venovanej charakteristike prírodných podmienok obce a jej okolia, je Imrich Michnovič, docent na Katedre dejín Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity.

Najstaršie dejiny obce od stredoveku až po rok 1918 spracoval Peter Kónya, docent na Katedre všeobecných dejín Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, v dvoch kapitolách. Prvá z nich sa zaobera dejinami Hlinného v období feudalizmu do roku 1848. Autor v nej na základe dochovaných historických prameňov načrtáva hospodárske, sociálne, etnické a náboženské pomery obce a jej obyvateľov a ich postupné premeny. Nedostatok písomných prameňov z obdobia stredoveku a najmä nepokojného 17. a začiatku 18. storočia pritom vyvažuje a dopĺňa analýzou predpokladaných a pravdepodobných dopadov rôznych udalostí (stavovských povstaní, násilnej rekatolizácie, epidémii) na obec a jej obyvateľov vzhľadom na jej polohu a pomery v nej. Stav dochovaných prameňov od druhej polovice 18. storočia umožňuje autorovi opierať sa aj o výsledky spočiatku sporadických, neskôr však čoraz pravidelnejších sčítaní obyvateľ-

stva, na základe ktorých vytvára relatívne presný obraz života obyvateľov obce Hlinné v období neskorého feudalizmu.

Nasledujúca kapitola je venovaná obdobiu rokov 1848 - 1918. Autor v nej rozoberá pozitívne a negatívne dôsledky rozvíjania kapitalistických vzťahov a budovania priemyslu v Uhorsku na spôsob života obyvateľov Hlinného. Svoju pozornosť venuje aj naďalej národnostným a náboženským pomerom v obci. Kapitolu zakončuje dopadmi prvej svetovej vojny na obyvateľstvo.

Autorom ďalších šiestich kapitol, zaoberajúcich sa dejinami obce od roku 1918 až po súčasnosť, je Imrich Michnovič, ktorý sa popri archívnom materiáli opieral aj o dobové svedectvá, výpovede a spomienky obyvateľov obce. Kapitolu venovanú dejinám obce Hlinné v období prvej Československej republiky začína opisom krvavých udalostí, ktoré i tu sprevádzali zánik Rakúsko-Uhorska a vznik Československa, aby následne bližšie charakterizoval život obce a jej obyvateľov v zmenených podmienkach so všetkými pozitívmi, ale aj negatívmi, ktoré im priniesli. Bližšie sa zaoberá aj úrovňou poľnohospodárstva, ktoré ostávalo naďalej hlavným zdrojom obživy i spoločensko-kultúrnymi a náboženskými pomermi v obci.

Ďalšie dve kapitoly zachytávajú obdobie rokov 1938 - 1948. Autor si tu všíma predovšetkým vývoja situácie po vzniku samostatného slovenského štátu a vypuknutí druhej svetovej vojny, dôsledky vojnových udalostí pre život v Hlinnom, postoje obyvateľstva k vojne, jeho účasť v odboji a oslobodenie obce. Následne sa zaoberá vývinom po ukončení vojny až po rok 1948. Naďalej mapuje aj spoločenskú, kultúrnu a náboženskú situáciu v obci.

Vývoju obce Hlinné v rokoch 1948 - 1989 je venovaná nasledujúca kapitola. Autor sa tu sústredil najmä na sledovanie premien, ktorými prešla obec v tomto období; zachytáva postupné zmeny v spôsobe obživy, zanestnanosti, s čím súvisí aj zvyšovania kvality života obyvateľov. Všíma si tiež pôsobenie miestnej školy a škôlky, rôznych kultúrnych, športových a záujmových organizácií aj život náboženských spoločenstiev. Zároveň však neprehliada ani negatíva tohto obdobia.

Ďalšia kapitola mapuje dianie v obci po roku 1989 spolu so všetkými zvratmi a premenami, kladmi a záporami, nádejami a sklamaniami, ktoré pre obec Hlinné a jej obyvateľov táto doba priniesla a stále prináša. Záverečnú kapitolu venoval autor kultúrno-historickým, predovšetkým sakrálnym pamiatkam obce.

Text práce je doplnený prehľadným poznámkovým aparátom a množstvom dobových fotografií, tabuliek a reprodukcii rôznych listín a dokumentov, týkajúcich sa dejín obce. Na záver je pripojený zoznam prameňov, použitej literatúry a mená informátorov z radov miestnych obyvateľov, prehľad starostov, farárov a ďalších činiteľov v obci od roku 1918, anglické resumé a obrazová príloha.

Práca historikov Imricha Michnoviča a Petra Kónyu poskytuje prehľadný a ucelený obraz dejín obce Hlinné od najstarších čias až po dnešok, všíma si rôzne stránky života obce a jej obyvateľov, ich vývoj v premenách času a zaiste bude prínosom pre odbornú i laickú verejnosť.

Ondrej Rybár

SOJÁK, Marián a kol.: *Dejiny obce Spišská Teplica*. Spišská Teplica : Obecný úrad, 2002. 258 s. ISBN 80-968730-5-9.

Stále sa zvyšujúci význam regiónov v súčasnej Európe kladie čoraz väčšie nároky aj na spoznávanie a skúmanie história jednotlivých oblastí, miest a obcí. V súlade s touto požiadavkou sa historiu obce Spišská Teplica pokúsil zmapovať kvalitný autorský kolektív pod vedením archeológa Mgr. Mariána Sojáka, PhD.

Pomerne rozsiahla monografia, ktorá vznikla vďaka ich úsiliu, je rozdeľená celkovo do ôsmich kapitol. Z nich prvé, ako to býva zvykom pri podobnom type publikácií, sú venované prírodným pomerom a najstarším dejinám osídlenia Spišskej Teplice a jej blízkeho okolia. Pomerne veľká pozornosť je venovaná geologickej skladbe územia a tamojšej menšej krasovej oblasti, ktorá sice rozsahom a významom nepatrí medzi najvýznamnejšie na Slovensku, môže sa však pochváliť viacerými zaujímavými podzemnými priestormi. Z nich napríklad jaskyňa Suchá diera bola osídlená už v paleolite a v stredoveku poslúžila ako peňazokazecká dielňa. Veľkou výhodou sa ukázalo, že členom autorského kolektívu je profesionálny archeológ. Vďaka tomu je podrobne spracovaná archeologická situácia na území súčasnej Spišskej Teplice i v jej bezprostrednom okolí, ktorú navyše vhodne dopĺňajú nákresy viacerých objavených artefaktov a pomerne veľké množstvo nájdených mincí z rôznych období.

V kapitole nazvanej *Spišská Teplica v najstarších písomných prameňoch* od Zuzany Kollárovej sa okrem správ o prvých písomných zmienkach o obci a jej administratívnom začlenení môžeme dozvedieť viaceré zaujímavé informácie o stredovekých i novovekých hospodárskych pomeroch obyvateľov obce, práci miestneho mlyna, ale najmä o teplickej papierni, ktorá pracovala v rokoch 1613 - 1858. V osobitných kapitolkách je dosť podrobne spracovaná problematika cirkevných dejín a história školstva pred rokom 1918.

Vznik Československej republiky po skončení prvej svetovej vojny sa výrazne odzrkadlil aj v živote obyvateľov Spišskej Teplice. V kapitole o medziwojnovom období venovala jej autorka Božena Malovcová popri hospodárskych a politických otázkach najväčšiu pozornosť školstvu, náboženskému životu

a mapovaniu rôznych kultúrnych aktivít. Za zmienku však stojí popis činnosti požiarneho zboru či športové aktivity.

Hlavná pozornosť je v monografii venovaná najnovším dejinám Spišskej Teplice v kapitole, ktorú Božena Malovcová nazvala *V nových časoch 1945 - 2000*. Na ňu potom plynulo nadväzujú aj kapitolky venované významným osobnostiam pochádzajúcim zo Spišskej Teplice a kapitolka nazvaná autorkou Zuzanou Kollárovou *Každodennosť človeka*, v ktorej sa sice pomerne stručne, no zaujímavou formou pokúsila priblížiť detaľy z bežného života tunajších obyvateľov.

Monografia venovaná dejinám obce Spišská Teplica je zaujímavou a kvalitnou publikáciou, ktorá ponúka odborne fundovaný a pritom pútavý text zaujímavý aj pre laického čitateľa. Snáď jediným väčnejším nedostatkom publikácie je absencia poznámkového aparátu, ktorý autori nahradili rozsiahlym zoznamom použitej literatúry a prameňov. Hodnotu publikácie zvyšuje aj bohatý prevažne historický fotografický materiál a čoraz dôležitejšie cudzojazyčné resumé - anglické a nemecké.

Patrik Derfiňák

MUŠINKA, Mikuláš: *Kurov v minulosti a dnes I. Dejiny a súčasnosť*. Prešov : Fundácia Karpaty, 2002. 152s. ISBN 80-968804-0-3.

Prvá časť o obci Kurov vyšla v edícii Oko pod názvom Kurov v minulosti a dnes a na 152 stranách ponúka prierez históriou a súčasnosťou obce. Cieľom autora profesora Mikuláša Mušinka nebolo iba podať sumár informácií o dejinách Kurova. Pokúsil sa okrem toho ukázať aj každodenňý život, tradície a zvyky obyvateľov tejto malebnej obce. Z toho vyplynulo aj nie celkom bežné členenie monografie do viacerých kratších kapitoliek, ktoré však bežnému čitateľovi uľahčujú orientáciu v texte.

Úvod publikácie tvorí predhovor starostu obce Milana Špirku a posolstvo najstaršieho Kurovčana krajanom. Starosta podrobne popísal pomerne komplikovaný zrod tejto publikácie a zároveň načrtol životopis autora.

Najstarším Kurovčanom bol v čase vydania monografie v Toronte žijúci Petro Mušinka. Ten pri príležitosti 670. výročia prvej písomnej zmienky o obci poslal svojim rodákom list, ktorý je v publikácii uvedený v rusínskom jazyku.

V nasledujúcich kapitolách autor podáva informácie o polohe, názve a demografickom vývoji obce. Podrobne sa zamýšľa nad možnými variantmi názvu obce Kurov a uvádza povesti v domácom nárečí o vzniku jej názvu. Značnú pozornosť venuje aj prameňom a literatúre o najstaršej histórii obce, ktorá je však pomerne skromná. Sporadické zmienky o obci sa nachádzajú najmä

v rôznych úradných a štatistických súpisoch, majetkových priznaniach a daňových výmeroch.

Dejinami Kurova sa podrobne zaoberá v ďalších kapitolách. Samostatne sú rozpracované najstaršie dejiny obce i jej stredoveká a novoveká história či osudy jej feudálnych vlastníkov. Zložité obdobie prežívali jej obyvatelia aj počas prvej a druhej svetovej vojny.

Vo viacerých osobitných kapitolách je zobrazený hospodársky a náboženský vývoj obce, emigrácia do zámoria, verejná a kultúrna činnosť obyvateľov. V každej kapitole uvádza autor mená ľudí, ktorí sa zaslúžili o rozvoj obce. Nezabúda ani na pohromy, ktoré obec postihli, a to epidémie, požiare a povodne. Cenné sú aj povesti, zachytené v miestnom nárečí.

Pomerne veľa priestoru autor venuje popri opise dejín obce aj jej súčasnemu životu. Okrem výsledkov sčítania obyvateľov, domov a bytov v roku 2001 sa zaoberá aj spoločenskými organizáciami pracujúcimi v Kurove. Patria k nim napríklad folklórna skupina Kurovčan, telovýchovná jednota, poľovnícke združenie, dobrovoľný požiarny zbor, Zväz Rusínov a Ukrajincov Slovenska či Slovenský zväz protifašistických bojovníkov.

V závere autor zhrnul svoj pohľad na pozitívne i negatívne dopady rôznych spoločenských a politických udalostí na dejiny obce, ktorý navyše doplnil viacerými zaujímavosťami. Jednou z nich je báseň Petra Mušinku *Dumky Kuričana v Kanadi*. Ďalej je to napríklad zoznam obyvateľov, trvale žijúcich v Kurove, a ukrajinské rezumé. Okrem toho je potrebné vyzdvihnúť citlivou zakomponovaný fotografický materiál z mimoriadne bohatého osobného archívu autora.

Publikácia profesora Mikuláša Mušinku načrtla zaujímavý pohľad na túto pozoruhodnú obec v bardejovskom okrese. Rozsiahly zoznam použitej literatúry a prameňov, o ktoré sa pri jej písaní opieral, predstavuje pre čitateľa, ktorý sa venuje skúmaniu histórie tohto regiónu, výborné východisko k vlastnému bádaniu.

Ludmila Onoferová

Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003

Vydanie prvé

Zostavil a redakčne pripravil:

PaedDr. Martin Pekár

Jazyková úprava:

Mgr. Blanka Boboková (slovenský jazyk)

Sadzba:

Ing. Stanislav Kurimai

Vydalo vydavateľstvo:

UNIVERSUM
Prešov, 2003

ISBN 80-89046-17-7

ISBN 80-89046-17-7

A standard UPC-A barcode is displayed, representing the ISBN number. The barcode consists of vertical black bars of varying widths on a white background. Below the barcode, the numbers '9 788089 046171' are printed, which are the standard EAN-13 digits used for ISBNs.

9 788089 046171